

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 16 (1)

Заснований 2005 року

Харків
2014

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 3 від 24.02.2014 р.)

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Голюков А.П. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д.геогр.н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д.геогр.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна рада: Ганс Гюнтер Клев – доктор географії (Міністерство економіки, захисту клімату, енергетики і територіального планування палатинату басейну Рейну, Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Карельський інститут, Фінляндія), Дружинін О.Г. – д.геогр.н., професор (Південний федеральний університет, Росія), Колосов В.О. – д.геогр.н., професор (Інститут географії РАН, Росія), Попкова Л.І. – д.геогр.н., професор (Курський державний університет, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литовський педагогічний університет, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2014

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Костянтин Нємець, Віктор Грушка</i> КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ	7
<i>Олександр Бейдик</i> МОНУМЕНТАЛЬНА ТА МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СВІТОВИЙ ВИМІР	16
<i>Ігор Смирнов</i> ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС: НА ПРИКЛАДІ ПАМ'ЯТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	25
<i>Сергій Покляцький</i> НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТІНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ (НА ПРИКЛАДІ КАТЕГОРІЇ УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ)	33
<i>Iryna Mostova</i> MODERN TRENDS IN GLOBAL URBANIZATION PROCESS AND THE ROLE OF MIGRATION	43
<i>Olexander Beidyk, Natalia Novosad</i> BIRD-WATCHING AS A COMPONENT OF ECOTOURISM IN THE USA: A DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC ANALYSIS	47
<i>Klaudia Nowicka, Magdalena Szmytkowska</i> CONCRETE AND WATER. SEARCHING FOR NEW POSSIBILITIES OF THE TOURIST FUNCTION DEVELOPMENT IN TRICITY	51

Наукові повідомлення

<i>Людмила Нємець, Анастасія Мазурова</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІСТОУТВОРЮЮЧИХ ФУНКЦІЙ МІСТА ХАРКОВА	56
<i>Ганна Кулєшова, Тетяна Озерська</i> НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСТА ХАРКОВА	62
<i>Людмила Нємець, Ірина Барило</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	67
<i>Василь Джаман, Ярослав Джаман</i> ЕТНІЧНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	71
<i>Катерина Сегіда, Олена Кіндякова</i> СТРУКТУРНІ ЧИННИКИ ЗМІНИ РІВНЯ НАРОДЖУВАНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	82
<i>Ірина Гудзеляк, Уляна Стефанік</i> СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	89
<i>Олеся Корнус</i> ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	95
<i>Олександр Федій</i> ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	103
<i>Юлія Яковлева</i> КЛАСТЕРИЗАЦІЯ МІСЬКИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМ РЕГІОНУ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ СИСТЕМНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)	109
<i>Анатолій Корнус</i> ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	117
<i>Алла Потапова, Анастасія Лемехова</i> ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	123
<i>Леоніла Ткачук</i> ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У КНР	127
<i>Алексей Капустин, Бьен Бели, Роман Козловский, Александр Алёшин, Евгений Лунёв</i> СОЗДАНИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В БУРКИНА ФАСО. I. ИССЛЕДОВАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ	131
<i>Павло Вірченко, Катерина Кравченко</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	137
<i>Віталій Бережний</i> МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОГЕННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОВКІЛЛЯ (НА ПРИКЛАДІ КУП'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	144

Дослідження молодих науковців

Наталія Гаман ЗАКОНИ ТА ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТЕМАТИЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ПРОЕКТУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ КАРТ	151
Віктор Грушка МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ГЕОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В МІСТАХ І РАЙОНАХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	157
Мирослава Лапушняк СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ	165
Тарас Погребський ОСОБЛИВОСТІ ЗАХВОРЮВАНOSTІ ТА СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	170
Євгенія Телебєнєва ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	175
Юрій Пасевич ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ РИНКУ ПРАЦІ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	182
Катерина Шпурік ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	189
Вадим Ліхван СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА У СТРУКТУРІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	194
Андрій Майстер ОЦІНКА ФАКТОРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	198
Ірина Полевич ПРОГНОЗУВАННЯ ОБСЯГІВ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ	202
Олег Горовий ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНВЕСТУВАННЯ ГОСПОДАРСТВА ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	206
Наталія Добровольська ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ	211
Вікторія Панкратьєва ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	218

Рецензії

Людмила Нємець, Юрій Кандиба МАЛА БАТЬКІВЩИНА ОЧИМА ВИДАТНОГО СУСПІЛЬНОГО ГЕОГРАФА	225
Наші автори	227
Правила оформлення та подання статей	231

CONTENTS

Science Skylines

<i>Kostyantyn Niemets, Victor Grushka</i> COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF SOCIOGEOSYSTEMS	7
<i>Olexandr Beydyk</i> MONUMENTAL AND MUSEUM SHEVCHENKIANA: NATIONAL AND WORLD MEASURING	16
<i>Igor Smyrnov</i> MILITARY LOGISTIC AS A TOURIST RESOURCE: ON THE EXAMPLE OF SIGHTS OF FIRST WORLD WAR	25
<i>Sergei Poklyatskyi</i> NEW LOOK AT THE STUDY OF CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS (BY THE EXAMPLE OF POPULATION LIVING CONDITIONS CATEGORY)	33
<i>Iryna Mostova</i> MODERN TRENDS IN GLOBAL URBANIZATION PROCESS AND THE ROLE OF MIGRATION	43
<i>Olexander Beidyk, Natalia Novosad</i> BIRD-WATCHING AS A COMPONENT OF ECOTOURISM IN THE USA: A DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC ANALYSIS	47
<i>Klaudia Nowicka, Magdalena Szmytkowska</i> CONCRETE AND WATER. SEARCHING FOR NEW POSSIBILITIES OF THE TOURIST FUNCTION DEVELOPMENT IN TRICITY	51

Research Reports

<i>Ludmila Nemets, Anastasiia Mazurova</i> RETROSPECTIVE ANALYSIS OF CITY-FORMING FUNCTIONS OF THE CITY OF KHARKOV	56
<i>Ganna Kulieshova, Tetiana Ozerska</i> SCIENTIFIC AND INNOVATIVE ASPECTS OF KHARKIV CITY DEVELOPMENT	62
<i>Lyudmyla Niemets, Iryna Barylo</i> SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF MIGRATION IN POLTAVA REGION	67
<i>Vasyl Dzhaman, Yaroslav Dzhaman</i> POPULATION ETHNIC STRUCTURE IN CENTRAL REGION OF UKRAINE (TERRITORIAL PECULIARITIES THROUGH THE EXAMPLE OF CHERKASY OBLAST)	71
<i>Katerina Segida, Olena Kindjakova</i> THE STRUCTURAL FACTORS OF CHANGE FERTILITY LEVEL IN KHARKOV REGION	82
<i>Iryna Hudzelyak, Ulyana Stefanyk</i> THE AGING OF THE POPULATION OF UKRAINE	89
<i>Olesya Kornus</i> TERRITORIAL FEATURES OF AGE-SEX STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE SUMY REGION ...	95
<i>Alexander Fediy</i> THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF RURAL SETTLING OF POLTAVA REGION	103
<i>Yuliia Yakovleva</i> CLUSTERING OF URBAN SOCIO-GEO-SYSTEMS OF THE REGION ON THE GROUND OF PECULIARITIES OF THE SYSTEM SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT (BASED ON EXAMPLE OF DONETSK REGION)	109
<i>Anatoliy Kornus</i> DE-INDUSTRIALIZATION OR POST-INDUSTRIALIZATION: THE PROBLEMS OF TYPOLOGY OF UKRAINIAN REGIONS	117
<i>Alla Potapova, Anastasiia Lemekhova</i> FEATURES OF MODERN DEVELOPMENT AGRICULTURAL COMPLEX AT VOLYN REGION	123
<i>Leonila Tkachuk</i> THE GOVERNMENT REGULATION OF TOURISM IN THE PRC	127
<i>Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev</i> CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. I. THE STUDY OF THE ENERGY SITUATION	131
<i>Pavlo Virchenko, Kateryna Kravchenko</i> SOME PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN DONETSK REGION ...	137
<i>Vitaliy Berezhnoy</i> METHODICAL PRINCIPLES OF ANTROPOGENIC TRANSFORMATION STUDY OF ENVIRONMENT (ON AN EXAMPLE OF KUPIANSK DISTRICT, KHARKIV REGION)	144

Research of young Scientists

<i>Natalia Haman</i>	
LAWS AND PRINCIPLES OF SOCIO-ECONOMIC THEMATIC MAPMAKING ON BASE OF LOGISTICS MAPS DEVELOPMENT	151
<i>Viktor Grushka</i>	
MODELING OF DEVELOPMENTAL TRAJECTORY OF GEO-ECOLOGICAL SITUATION IN THE CITIES AND DISTRICTS OF DNIPROPETROVSK REGION	157
<i>Myroslava Lapushniak</i>	
PRESENT-DAY METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING REGIONAL SOCIAL STANDARD OF LIVING	165
<i>Taras Pogrebskyi</i>	
THE FEATURES OF MORBIDITY AND MORTALITY OF UKRAINIAN POPULATION	170
<i>Evgeniya Telebeneva</i>	
WORKFORCE AS A COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION ...	175
<i>Yuriy Pasevich</i>	
APPLICATION OF FACTOR ANALYSIS IS IN MARKET OF LABOUR RESEARCH FRONTIER REGION (ON EXAMPLE OF VOLYN AREA)	182
<i>Katerina Shpurik</i>	
FEATURES OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE FORMATION IN KHARKIV REGION	189
<i>Vadym Likhvan</i>	
FARMS IN THE STRUCTURE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN KHARKIV REGION	194
<i>Andrij Majster</i>	
APPRAISAL OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT FACTORS OF TERRITORY OF THE VOLYN REGION	198
<i>Iryna Polevych</i>	
PREDICTION OF THE VOLUMES OF ATTRACTING THE DIRECT FOREIGN INVESTMENT INTO THE ECONOMY OF UKRAINE	202
<i>Oleh Horovyi</i>	
HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF INVESTMENT IN HALYCHYNA IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY	206
<i>Natalya Dobrovolska</i>	
APPROACH TO OPTIMIZATION HUSBANDRY OF KHARKIV REGION USING GIS MODELING	211
<i>Victoria Pankratieva</i>	
TERRITORIAL FEATURES AND WAYS OF IMPROVEMENT OF EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION	218

Reviews

<i>Lyudmyla Niemets, Yuriy Kandyba</i>	
THE SMALL MOTHERLAND BY OUTSTANDING HUMAN GEOGRAPHER'S EYES	225
Our Contributors	227
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	231

Горизонти науки

УДК 911.3

Костянтин Немець, Віктор Грушка

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ СОЦІОГЕОСИСТЕМ

В статті розглянуто методологічні питання використання багатовимірного простору для аналізу процесу розвитку соціогеосистем. Пропонується разом із загальним аналізом вектора досліджувати його проекції на осі простору - за часовими похідними кожного параметру процесу встановлюються їх зміни, що дає можливість вивчати розвиток соціогеосистем на рівні кожного параметру. Наводяться конкретні приклади використання методики для аналізу розвитку геоecологічної ситуації в міських і районних соціогеосистемах Дніпропетровської області.

Ключові слова: багатовимірний ознаковий простір, соціогеосистема, параметри розвитку, вектор розвитку, складові вектору, часові похідні параметрів.

Константин Немец, Виктор Грушка. КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ВЕКТОРА РАЗВИТИЯ СОЦИОГЕОСИСТЕМ. В статье рассматриваются методологические вопросы использования многомерного пространства для анализа процесса развития социogeосистем. Предлагается вместе с общим анализом вектора развития исследовать его проекции на оси пространства - по временным производным каждого параметра процесса устанавливаются их изменения, что позволяет изучать развитие социogeосистем на уровне каждого параметра. Приводятся конкретные примеры использования методики для анализа развития геоecологической ситуации в городских и районных социogeосистемах Днепропетровской области.

Ключевые слова: многомерное признаковое пространство, социogeосистема, параметры развития, вектор развития, составляющие вектора, временные производные параметров.

Kostyantyn Niemets, Victor Grushka. COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF SOCIOGEOSYSTEMS. The article deals with methodological issues of using multi-dimensional space to analyze the development process of sociogeosystems. It is proposed together with a common vector analysis to explore its projection on the axis of space - into time derivatives of each parameter is set the process of change, which is allows to study the development of sociogeosystems at the level of each parameter. The specific examples of methods for the analysis of geo-ecological situation in the cities and districts sociogeosystems of Dnipropetrovsk region are given.

Keywords: multidimensional attribute space, sociogeosystem, parameters of development, developmental vector, vector components, the time derivatives of parameters.

Актуальність роботи. З розвитком методології наукового дослідження зростає ступінь абстрактності методів і методик пізнання. Сьогодні особливо помітна методологічна еволюція в науках, які ще не досягли високого рівня формалізації понятійного апарату і тому нові, навіть не дуже великі кроки у цьому напрямі дають досить відчутні результати. Ілюстрацією цієї тези може бути історія еволюції використання метода моделювання в природничих науках, зокрема, в науках про Землю. Як відомо, математичне моделювання є надзвичайно ефективним і поширеним загальнонауковим методом наукового пізнання, який повною мірою спирається на феномен аналогії природних та суспільних явищ і процесів. Зараз дуже важко, якщо не неможливо, знайти галузь наукового пізнання, якої б не торкнулися досвід і конструктивно-стимулююча сутність цього методу. Величезні потенції створення і дослідження моделей різноманітних процесів в поєднанні з постійно зростаючими можливостями комп'ютерної техніки і технологій настільки відсувають горизонти і поглиблюють перспективи наукового пізнання, що отримувати сьогодні результати ще кілька років тому могли б видатися фантастикою. Тим більше важко прогнозувати майбутні успіхи застосування моделювання з урахуванням вдосконалення синергетичного і системного підходів і впровадженням загальнонаукової синергетичної парадигми.

Географія є однією з тих наук, які сьогодні дуже швидко прогресують завдяки застосуванню методів формальної логіки і моделювання. На сьогодні накопичено величезний досвід використання кількісних методів в географії, висвітлений у тисячах наукових монографій, статей і навчальних видань, розробляються власні підходи і методи моделювання географічних, суспільно-географічних процесів і явищ. Географія, завдяки інтегративним властивостям свого понятійно-термінологічного апарату, створює нові образи, уявлення про світ, епістемі і конструкти, які проникають в методологію і предметну область інших наук і сприяють їхньому розвитку. Це особливо стосується дослідження тих об'єктів, для яких важливі просторові аспекти. Польові відображення властивостей об'єктів, характерні для географії, все більше формалізуються і завдяки цьому стають основою сучасних науковомних комп'ютерних технологій. Так, на благодатному ґрунті географічних просторових уявлень розвиваються ГІС і ГІС-технології, які ефективно використовуються і в інших галузях науки і в практиці. Сьогодні картографічні моделі і твори стають невід'ємними елементами будь-якого географічного дослідження і численних довідкових видань, орієнтованих на простих користувачів. Отже, дослідження і вдосконалення методологічних можливостей сучасної географії є важливим науковим завданням.

Метою даної статті є опис методики локального аналізу вектору розвитку будь-якого географіч-

ного об'єкту на прикладі розвитку геоecологічної ситуації (ГЕС) в міських і районних соціогеосистемах (СГС) Дніпропетровської області.

Викладення результатів дослідження. В сучасній системі природничих наук просторовий аналіз і просторові моделі є «візитовими картками» географічних досліджень. Сучасна хорологічна парадигма географії дозволяє аналізувати об'єкти не тільки у звичному фізичному тривимірному просторі (час розглядається як четверта координата фазового простору процесів), але й віртуальному багатовимірному ознаковому просторі (БОП). Останній, будучи математичною абстракцією, дає можливість виявляти,

описувати, аналізувати, відображати і т.і. нові взаємовідношення між реальними об'єктами, явищами і сторонами процесів. При цьому за допомогою методів формальної логіки досягається однозначне перетворення просторів, що дозволяє одночасно розглядати і досліджувати один і той же об'єкт у різних просторах – реальних і віртуальних, використовуючи методологічні переваги кожного з них. Найпростіший приклад такого просторового синтезу наведено на рис. 1, де показано поєднання фізичного і віртуального просторів для відображення модельної поверхні, побудованої у БОП.

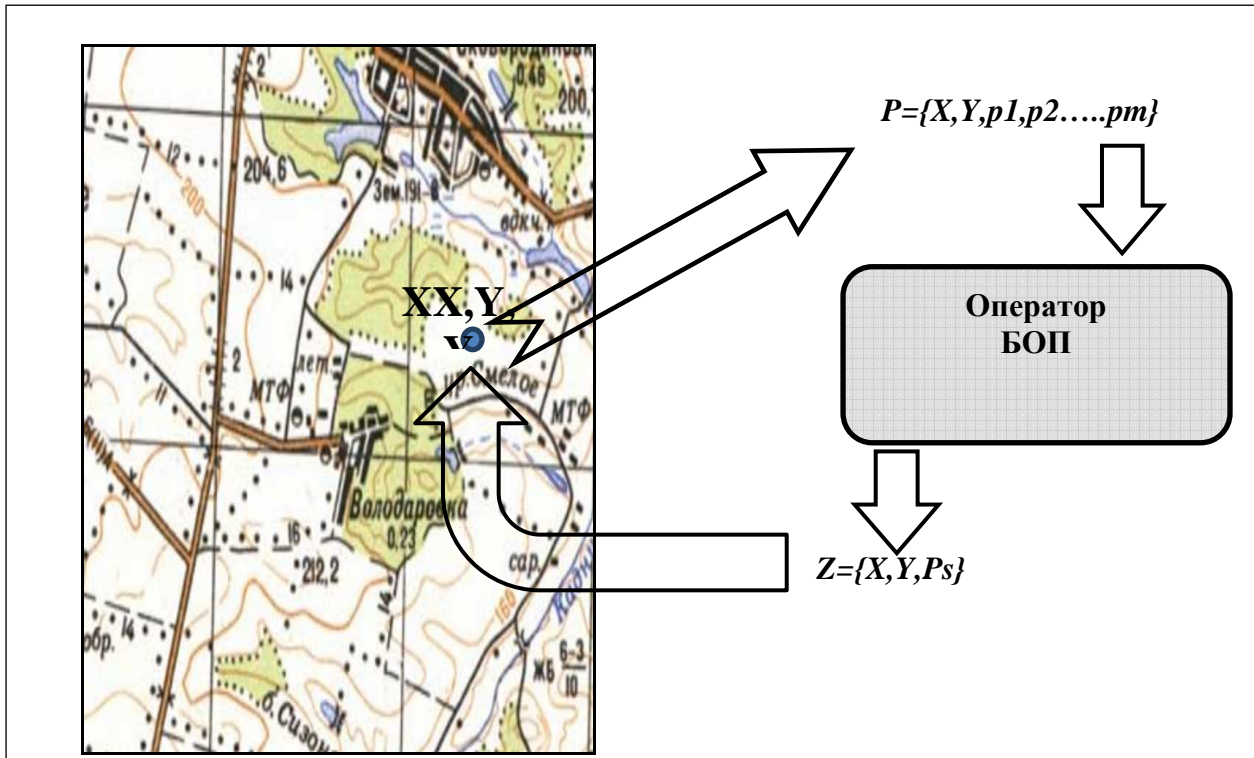

Рис. 1. Схема однозначного відображення об'єкту на реальній площині та у БОП (X, Y – координати об'єкту на площині; P – вхідний вектор БОП; Z – вихідний вектор; p_1, p_2, \dots, p_m – параметри об'єкту; P_s – модельне представлення об'єкту)

Умовою однозначності відображення об'єкту на площині є координати X, Y , координати об'єкту у БОП – вхідний вектор P , модельне представлення – P_s – інтегральний параметр, який є модельною функцією вхідного вектору. Отже, функціональний розподіл просторів у даному випадку наступний: у фізичному просторі визначаються координати об'єкту і здійснюється відображення кінцевого результату у вигляді поверхні (карти), у віртуальному просторі – аналіз параметрів об'єкту і побудова його моделі. Зрозуміло, що реалізація вказаних функцій просторів вимагає застосування відповідних методів: у фізичному (моніторіальному) – переважно картографічних, у БОП (операційному) – різних видів моделювання.

Дана стаття присвячена одному із аспектів методу моделювання траєкторії розвитку соціально-географічного процесу (СГП) у нормованому БОП, який найбільш повно описаний у роботі [1]. Його

суть полягає у тому, що траєкторія розвитку СГП, яка утворюється відрізками (векторами) за розрахункові періоди часу, порівнюється з оптимальною (найкоротшою) траєкторією і відповідно до цього обґрунтовується висновок про ефективність (швидкість) і напрямок (спрямованість) розвитку. При цьому можливі різні варіанти аналізу траєкторії, з яких можна виділити два базові: порівняльно-географічний і порівняльно-історичний. Перший реалізується, коли розглядається сукупність СГС, що розділяються за параметрами векторів розвитку СГП за певний розрахунковий період, другий – коли аналізується розвиток СГС у часі за кілька розрахункових періодів. Незалежно від варіанту порівняльного аналізу головним об'єктом аналізу є вектор розвитку СГП, або його окремих складових в залежності від мети дослідження. У нормованому БОП параметри вектору визначаються за сукупністю індексів статис-

тичних параметрів, які характеризують актуальні властивості СГП.

У даній роботі ми досліджували геоекологічну складову СГП роздільно для міських і районних СГС, які суттєво відрізняються і утворюють окремі статистично однорідні сукупності обсягом 106 статистичних параметрів. До складу вказаних сукупностей увійшли не тільки параметри навколишнього природного середовища, але й дані стосовно захворюваності і смертності населення, а також основні демографічні показники регіону, що дало можливість предметно об'єднати стан здоров'я населення з станом природного середовища. Нормування статистичних параметрів здійснювалось на різницю екстремальних значень вибірки по кожному параметру; в результаті отримали безрозмірні індекси в інтервалі від 0 до 1.

У нормованому БОП положення кожної СГС на певний момент часу позначається точкою з координатами – індексами її статистичних параметрів, які однозначно характеризують стан СГС. З'єднавши цю точку з точкою на наступний момент часу, отримуємо вектор розвитку СГС за поточний розрахунковий період часу. Довжина цього вектору (точніше – його

проекція на оптимальну траєкторію) є абсолютним показником розвитку СГС, а кутове відхилення від оптимальної траєкторії – оцінкою ефективності розвитку, якій можна надати змістовної інтерпретації. Зазначимо, що вказані показники вектору розвитку є модельним відображенням процесу розвитку. З'єднуючи вектори розвитку за послідовні розрахункові періоди часу, будуюмо траєкторію розвитку СГС, яка наочно відображає особливості цього процесу.

Раніше [2] нами було показано, що для відображення траєкторії розвитку СГС доцільно застосувати фазову площину з координатами «проекція на оптимальну траєкторію» - «відхилення від оптимальної траєкторії», яка є своєрідним аналогом фізичного простору у наведеному вище прикладі (рис. 1). Слід зазначити, що аналогія у даному випадку є досить умовною, бо координати точок на фазовій площині не задаються довільно, як у наведеному вище прикладі, а визначаються набором статистичних параметрів, тобто, у БОП.

Приклад відображення траєкторії розвитку ГЕС на вказаній фазовій площині наведено на рис. 2.

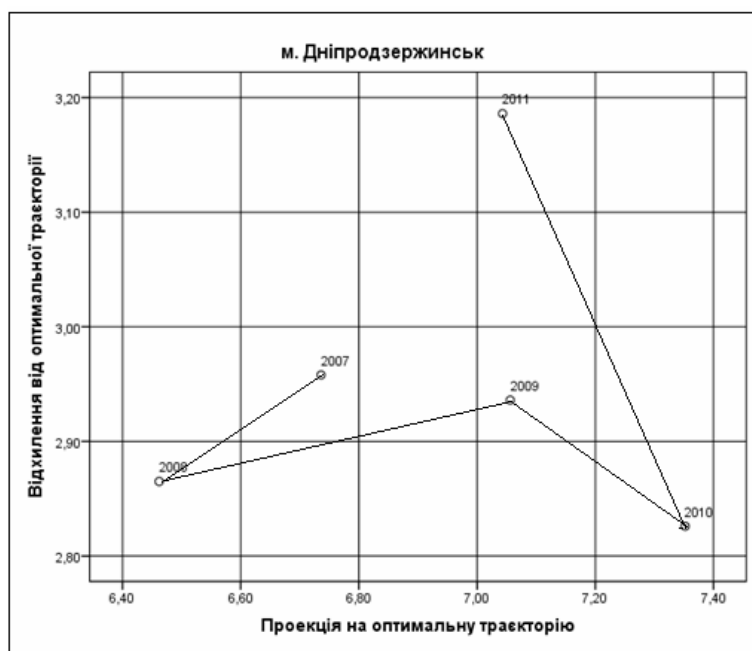

Рис. 2. Траєкторія розвитку ГЕС м. Дніпродзержинська

Як бачимо, у моніторіальному просторі (на фазовій площині) траєкторія розвитку ГЕС м. Дніпродзержинська досить складна, в ній чергуються періоди з прогресивним (2008 – 2010 рр) і регресивним (2007 – 2008 та 2010 – 2011 рр) розвитком; крім цього, останній розрахунковий період ще й характеризується збільшенням відхилення від оптимальної траєкторії.

Для з'ясування негативних моментів розвитку ГЕС необхідний детальний змістовний аналіз зміни стану СГС за відповідний розрахунковий період часу в операційному просторі (БОП), для чого нами пропонується компонентний аналіз вектору розвитку. Його ідея базується на визначенні проєкцій вектору

розвитку на кожен вісь БОП з подальшим аналізом їх змін. Це дає можливість перейти від загальної оцінки розвитку СГС в інтегральному вигляді до оцінки за окремими компонентами (параметрами СГП), що має сенс, наприклад, у вирішенні задач планування, прогнозування і оптимізації розвитку, управління ним (наприклад в контексті реалізації концепції стійкого розвитку), менеджменту ресурсів розвитку тощо. У таких задачах важливо знати долю («внесок») кожного параметру у загальний розвиток СГС і знаходити «вузькі місця» цього процесу для точного адресного втручання.

Опускаючи більш загальний математичний опис цієї задачі, зазначимо, що з позицій математики

вона зводиться до обчислення часових похідних кожного параметру процесу за відповідні розрахункові періоди часу і принципово має два варіанти рішення: якісний і кількісний. Якісне рішення передбачає визначення тільки знаку часової похідної, тобто, встановлення факту якісної зміни параметру (зростає, зменшується чи без змін) з наступним кодуванням події за номінальною шкалою. Кількісне рішення полягає у визначенні не тільки знаку, але й величини похідної, яка дає більш точну оцінку події за відносною шкалою, і вимагає використання не індексів, а вихідних (вимірних) значень параметрів. Справа у тому, що процедура розрахунку індексів побудована таким чином, що незалежно від змісту параметра (позитивний - характеризує зростання чи негативний - зменшення ознаки чи якості процесу) індекси однозначно визначаються як прямо пропорційні зростанню ознаки або якості процесу. Наприклад, «негативний» показник – смертність населення має індекс, збільшення якого відповідає зменшенню показника. У даній статті ми обмежимося описом тільки якісного рішення задачі.

При розрахунку часової похідної принципово можливі три результати:

1) якщо параметр протягом розрахункового періоду залишився постійним, а це означає, що процес за даним параметром стабільний, похідна дорівнює 0 і такому результату доцільно присвоїти код 0;

2) якщо параметр зменшується, тобто, процес

за ним регресує, похідна буде від'ємною, а код результату -1;

3) при зростанні параметра, коли процес за ним прогресує, похідна буде додатною і код результату +1.

Пропонований вибір кодів часових похідних (поділ на три групи за номінальною шкалою) зручний з точки зору їх подальшої обробки. Так, у сукупності індексів статистичних параметрів процесу розвитку ГЕС достатньо підрахувати суми кодів похідних відповідних груп, які будуть кількісно характеризувати зміни параметрів за розрахунковий період часу, а загальна сума кодів покаже, які зміни параметрів переважають. При загальному дослідженні процесів якісний аналіз достатній для загальної оцінки процесу за змінами компонентів вектору розвитку. При вирішенні прикладних задач управління процесом, його оптимізації, моніторингу чи прогнозування необхідний кількісний компонентний аналіз, який визначає конкретні коригуючі зміни контрольних параметрів процесу.

Перейдемо до конкретних результатів розрахунків для міських і районних СГС Дніпропетровської області. У зв'язку з дуже великим обсягом табличного матеріалу нижче наведено приклади скорочених таблиць і окремі узагальнені дані. Так, в таблицях 1 і 2 показано результати розрахунків часових похідних індексів статистичних параметрів для міст і районів тільки на період 2010 – 2011 роки.

Таблиця 1

Зміни індексів параметрів розвитку ГЕС в міських СГС за період 2010-2011 роки

код пар.	Коди часових похідних індексів за містами												
	Днп	Влг	Ддз	Жвд	Крр	Мрг	Нкп	Нмс	Орд	Пвл	Птр	Снл	Трн
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	-1	1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1	-1	-1	1
3	-1	1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1	-1	-1	1
4	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1
.
106	1	-1	-1	-1	1	1	1	-1	1	-1	-1	1	1
107	-1	1	-1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1
108	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	-1	-1	0	-1	-1
109	-1	-1	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1
Сума кодів	-33	28	-51	7	33	23	19	-2	12	-22	8	-30	38

Таблиця 2

Зміни індексів параметрів розвитку ГЕС в районних СГС за період 2010-2011 роки

код пар.	Коди часових похідних індексів за районами											
	Апс	Всл	Вхд	Днп	Крз	Крн	Мгд	Мжв	Нкп	Нмс	Пгр	
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
2	-1	-1	-1	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	
3	1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	1	1	
4	1	1	-1	1	1	-1	-1	0	1	1	1	
.	
106	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	
107	-1	-1	1	1	1	1	-1	-1	-1	1	-1	
108	1	1	-1	-1	1	-1	1	1	-1	1	1	
109	-1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	1	1	
Сума кодів	-28	33	-39	-11	10	4	3	23	9	21	-14	

Продовження таблиці 2

код пар.	Коди часових похідних індексів за районами										
	Птр	Птп	Пкр	Птх	Снл	Слн	Сфс	Тмк	Црч	Шрк	Юрв
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1
.
106	-1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	-1
107	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	1	-1
108	1	1	1	1	1	0	1	-1	0	1	-1
109	1	1	-1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1
Сума кодів	-4	-7	22	-14	37	-25	-16	24	-3	27	-29

В останніх рядках таблиць наведені суми кодів часових похідних, які дозволяють виконувати порівняльний аналіз розвитку ГЕС в СГС за даний розрахунковий період (2010 – 2011 роки). Дані таблиць показують, за якими параметрами певна СГС прогресує, а за якими – регресує. Такий детальний

аналіз динаміки розвитку ГЕС в СГС дає можливість оперативно реагувати на всі зміни перебігу процесу і своєчасно вносити необхідні корективи.

В наступних таблицях 3 і 4 наведені узагальнені дані змін індексів параметрів за всі розрахункові періоди часу.

Таблиця 3

Узагальнені зміни індексів параметрів розвитку ГЕС в міських СГС за розрахунковими періодами

Розр. пер.	Коди часових похідних індексів за містами												
	Днп	Влг	Ддз	Жвд	Крп	Мрг	Нкп	Нмс	Орд	Пвл	Птр	Снл	Трн
1	3	11	-3	6	-20	3	-20	28	6	38	14	52	-14
2	27	-30	32	-6	11	-2	8	-9	12	13	2	-5	-8
3	-57	-64	-21	-38	-54	-58	-62	16	-49	20	-55	-16	-54
4	-33	28	-51	7	33	23	19	-2	12	-22	8	-30	38
Сума	-60	-55	-43	-31	-30	-34	-55	33	-19	49	-31	1	-38

Примітка: розрахункові періоди: 1 – 2007-2008 рр; 2 – 2008-2009 рр; 3 – 2009-2010 рр; 4- 2010-2011 рр.

Таблиця 4

Узагальнені зміни індексів параметрів розвитку ГЕС в районних СГС за розрахунковими періодами

Розр. пер.	Коди часових похідних індексів за районами										
	Апс	Всл	Вхд	Днп	Крз	Крн	Мгд	Мжв	Нкп	Нмс	Пгр
1	-26	21	27	13	13	38	7	46	25	40	-10
2	1	-9	-6	4	-5	-17	-36	-13	-20	9	-34
3	-49	-10	-22	6	12	13	9	-18	-32	-14	-55
4	-28	33	-39	-11	10	4	3	23	9	21	-14
Сума	-102	35	-40	12	30	38	-17	38	-18	56	-113

Продовження таблиці 4

Розр. пер.	Коди часових похідних індексів за районами										
	Птр	Птп	Пкр	Птх	Снл	Слн	Сфс	Тмк	Црч	Шрк	Юрв
1	46	-8	15	-3	13	26	22	8	4	37	16
2	-8	-11	-11	-20	-32	-15	2	-20	-22	-16	-22
3	-5	-30	-20	-13	-26	-30	-7	-28	-18	-12	-16
4	-4	-7	22	-14	37	-25	-16	24	-3	27	-29
Сума	29	-56	6	-50	-8	-44	1	-16	-39	36	-51

Примітка: розрахункові періоди: 1 – 2007-2008 рр; 2 – 2008-2009 рр; 3 – 2009-2010 рр; 4- 2010-2011 рр.

Як видно з таблиці 3, міські СГС суттєво диференційовані за змінами індексів статистичних параметрів розвитку ГЕС як в розрізі розрахункових періодів, так і у загальному підсумку. Можна бачити, що за весь досліджуваний період найбільшою кількістю позитивних змін індексів характеризуються міс-

та Павлоград (загальна сума 49), Новомосковськ (33), Синельникове (1). Всі інші міста мають від'ємну загальну суму, при цьому найменшими її значеннями відрізняються Дніпропетровськ (-60), Вільногірськ (-55), Нікополь (-55), Дніпродзержинськ (-43).

З таблиці 4 видно, що районні СГС ще більше диференційовані за зміною індексів статистичних параметрів процесу розвитку ГЕС порівняно з міськими. Так, спостерігається значно більший розмах загальної суми за весь період – від мінімальної -113 (Павлоградський район) до максимальної 56 (Новомосковський район). Це свідчить про те, що в районних СГС досліджуваний процес протікає більш складно і, ймовірно, має більше особливостей. За загальною сумою змін індексів статистичних параметрів розвитку ГЕС в районних СГС найвищі позиції займають такі райони, як Новомосковський (56), Кри-

ничанський (38), Межівський (38), Широківський (36), Васильківський (35). Позитивні загальні суми також мають Дніпропетровський, Криворізький, Петриківський, Покровський і Софіївський райони. Найменші загальні суми мають наступні райони: Павлоградський (-113), Апостолівський (-102), Петропавлівський (-56), Юр'ївський (-51), П'ятихатський (-50). Інші, не перераховані вище райони теж характеризуються від'ємними загальними сумами змін індексів.

На рис. 3 показано часові зміни загальних сум індексів міських і районних СГС.

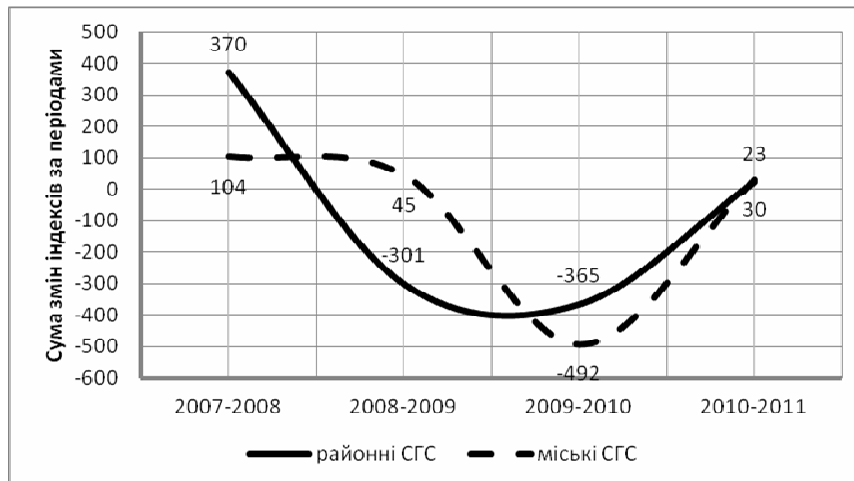

Рис. 3. Зміни загальної суми кодів змін індексів статистичних параметрів розвитку ГЕС в міських і районних СГС

Як видно з графіка на рис. 3, часові закономірності зміни індексів для міських і районних СГС відрізняються, але загальна тенденція зберігається. Полягає вона в тому, що на періоди 2008-2009 р.р. і 2009-2010 р.р. відбувається помітне зменшення позитивних змін індексів – формується певна депресія у розвитку ГЕС. На наш погляд, такий спад зумовлений дестабілізуючим впливом світової фінансово-економічної кризи. І вже наприкінці досліджуваного періоду (2010-2011 р.р.) відбувається поживлення процесу розвитку ГЕС.

З викладеного вище стає зрозумілим, що конкретні рекомендації стосовно покращання стану ГЕС в містах і районах Дніпропетровської області можна отримати шляхом аналізу змін індексів статистичних параметрів процесу розвитку ГЕС в конкретних СГС. Такий аналіз виконано для всіх досліджуваних СГС. Але у зв'язку з обмеженістю обсягу статті неможливо викласти обґрунтування конкретних рекомендацій для кожної з міських і районних СГС, тому нижче наведено конкретний аналіз для міста Кривий Ріг, яке має найгірші показники ГЕС. Для зручності аналізу дані в таблиці 5 впорядковані за величиною суми кодів змін індексів у зростаючому порядку. Відповідно до цього в перших рядках таблиці згруповані найбільш проблемні параметри, на які треба звернути увагу в першу чергу, а в кінці - параметри, за якими СГС має постійний прогрес. В таблиці використані скорочення: СД – стаціонарні джерела, ПД – пересувні джерела, НЛОС – неметанові леткі органі-

чні сполуки.

Як свідчать дані таблиці 5, протягом досліджуваного періоду в м. Кривому Розі спостерігається постійне або часткове погіршення стану ГЕС за викидами в атмосферу від стаціонарних джерел різних забруднюючих речовин. Як наслідок цього, продовжується депопуляція, зростання захворюваності на різні групи хвороб, у тому числі і на ВІЛ/СНІД, зростання смертності від новоутворень, зменшення коефіцієнту народжуваності. Тому першочергове завдання місцевих органів влади та інших суспільних інституцій полягає у боротьбі з шкідливими викидами в атмосферу підприємствами металургійної, гірничо-видобувної, коксохімічної промисловості. Для цього необхідно модернізувати виробництво, забезпечити очистку викидів за основи сучасних технологій і устаткування. Не менш важливим завданням є покращання роботи медичних закладів з охорони здоров'я населення.

Практична відсутність будь-якої динаміки для м. Кривого Рогу спостерігається за показником території (вона залишається незмінною) і за показниками розвитку лісового господарства, бо на території міста відсутні лісові масиви.

Змінна, але в цілому практично нульова динаміка спостерігається в змінах смертності від деяких груп хвороб, захворюваності крові і органів кровообігу, а також викидах в атмосферу від пересувних джерел.

Таблиця 5

Динаміка змін індексів статистичних параметрів розвитку ГЕС в місті Кривий Ріг

Коди пар.	Статистичні параметри	Коди часових похідних Індексів за розр. періодами				Сума кодів
		1	2	3	4	
2	Наявне населення	-1	-1	-1	-1	-4
3	Щільність населення	-1	-1	-1	-1	-4
40	Викиди СД метану	-1	-1	-1	-1	-4
42	Викиди СД оксиду азоту	-1	-1	-1	-1	-4
45	Викиди діоксиду вуглецю	-1	-1	-1	-1	-4
48	Захворюваність всього	-1	-1	-1	-1	-4
50	Захворюваність ендокринної системи	-1	-1	-1	-1	-4
51	Захворюваність системи кровообігу	-1	-1	-1	-1	-4
52	Захворюваність органів дихання	-1	-1	-1	-1	-4
54	Захворюваність шкіри	-1	-1	-1	-1	-4
55	Захворюваність кістково-м'язової системи	-1	-1	-1	-1	-4
56	Захворюваність сечостатевої системи	-1	-1	-1	-1	-4
80	Викиди СД метану 1 кв км	-1	-1	-1	-1	-4
82	Викиди СД оксиду азоту 1 кв км	-1	-1	-1	-1	-4
85	Викиди діоксиду вуглецю 1 кв км	-1	-1	-1	-1	-4
102	Викиди СД метану на 1 особу населення	-1	-1	-1	-1	-4
104	Викиди СД оксиду азоту на 1 особу населення	-1	-1	-1	-1	-4
107	Викиди діоксиду вуглецю на 1 особу населення	-1	-1	-1	-1	-4
6	Споживання природного газу	-1	-1	1	-1	-2
7	Споживання бензину	-1	1	-1	-1	-2
8	Споживання газолію	-1	-1	1	-1	-2
21	Померли від новоутворень	-1	-1	1	-1	-2
37	Викиди СД всього	-1	-1	-1	1	-2
38	Викиди СД діоксиду сірки	-1	-1	-1	1	-2
39	Викиди СД діоксиду азоту	-1	-1	-1	1	-2
41	Викиди СД оксиду вуглецю	-1	-1	-1	1	-2
53	Захворюваність органів травлення	1	-1	-1	-1	-2
58	Захворюваність на онкологію	-1	1	-1	-1	-2
77	Викиди СД всього 1 кв км	-1	-1	-1	1	-2
78	Викиди СД діоксиду сірки 1 кв км	-1	-1	-1	1	-2
79	Викиди СД діоксиду азоту 1 кв км	-1	-1	-1	1	-2
81	Викиди СД оксиду вуглецю 1 кв км	-1	-1	-1	1	-2
99	Викиди СД всього на 1 особу населення	-1	-1	-1	1	-2
100	Викиди СД діоксиду сірки на 1 особу населення	-1	-1	-1	1	-2
101	Викиди СД діоксиду азоту на 1 особу населення	-1	-1	-1	1	-2
103	Викиди СД оксиду вуглецю на 1 особу населення	-1	-1	-1	1	-2
16	К-т народжуваності	-1	0	1	-1	-1
59	ВІЛ\СНІД	-1	-1	1	0	-1
1	Територія	0	0	0	0	0
11	Відтворення лісів	0	0	0	0	0
12	Садіння і висівання лісу	0	0	0	0	0
13	Кількість лісових пожеж	0	0	0	0	0
14	Вигоріло лісу	0	0	0	0	0
15	Збиток від лісових пожеж	0	0	0	0	0
20	Померли від інфекційних і паразитарних хвороб	-1	1	1	-1	0
22	Померли від хвороб системи кровообігу	-1	1	-1	1	0
24	Померли від хвороб органів травлення	-1	1	1	-1	0
28	Викиди ПД всього	-1	1	-1	1	0
29	Викиди ПД діоксиду сірки	-1	1	-1	1	0
30	Викиди ПД діоксиду азоту	-1	1	-1	1	0
31	Викиди ПД метану	-1	1	-1	1	0
32	Викиди ПД оксиду вуглецю	-1	1	-1	1	0
33	Викиди ПД оксиду азоту	-1	1	-1	1	0
34	Викиди ПД сажі	1	-1	-1	1	0

Продовження таблиці 5

35	Викиди ПД НЛОС	1	-1	-1	1	0
49	Захворюваність крові і кровотворних органів	1	1	-1	-1	0
64	Споживання бензину на 1 особу населення	1	-1	-1	1	0
67	Викиди в атмосферу СД газів на 1 кв км	1	1	-1	-1	0
68	Викиди ПД всього 1 кв км	-1	1	-1	1	0
69	Викиди ПД діоксиду сірки 1 кв км	-1	1	-1	1	0
70	Викиди ПД діоксиду азоту 1 кв км	-1	1	-1	1	0
71	Викиди ПД метану 1 кв км	-1	1	-1	1	0
72	Викиди ПД оксиду вуглецю 1 кв км	-1	1	-1	1	0
73	Викиди ПД оксиду азоту 1 кв км	-1	1	-1	1	0
74	Викиди ПД сажі 1 кв км	1	-1	-1	1	0
75	Викиди ПД НЛОС 1 кв км	1	-1	-1	1	0
90	Викиди ПД всього на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
91	Викиди ПД діоксиду сірки на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
92	Викиди ПД діоксиду азоту на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
93	Викиди ПД метану на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
94	Викиди ПД оксиду вуглецю на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
95	Викиди ПД оксиду азоту на 1 особу населення	-1	1	-1	1	0
96	Викиди ПД сажі на 1 особу населення	1	-1	-1	1	0
97	Викиди ПД НЛОС на 1 особу населення	1	-1	-1	1	0
17	К-т смертності	-1	1	1	1	2
18	Природний приріст населення	1	1	-1	1	2
19	Померло всього	-1	1	1	1	2
23	Померли від хвороб органів дихання	1	1	1	-1	2
26	Викиди в атмосферу всього	1	1	-1	1	2
27	Викиди в атмосферу СД газів	1	1	-1	1	2
36	Викиди діоксиду вуглецю	1	1	-1	1	2
46	Наявність відходів	1	1	1	-1	2
47	Утворення відходів	1	1	-1	1	2
57	Захворюваність на туберкульоз	1	-1	1	1	2
60	Споживання природного газу на 1 кв км	1	1	-1	1	2
61	Споживання бензину на 1 кв км	1	-1	1	1	2
62	Споживання газойлю на 1 кв км	1	1	-1	1	2
63	Споживання природного газу на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
65	Споживання газойлю на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
66	Викиди в атмосферу всього на 1 кв км	1	1	-1	1	2
76	Викиди діоксиду вуглецю 1 кв км	1	1	-1	1	2
86	Наявність відходів 1 кв км	1	1	1	-1	2
87	Утворення відходів 1 кв км	1	1	-1	1	2
88	Викиди в атмосферу всього на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
89	Викиди в атмосферу СД газів на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
98	Викиди діоксиду вуглецю на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
108	Наявність відходів на 1 особу населення	1	1	1	-1	2
109	Утворення відходів на 1 особу населення	1	1	-1	1	2
4	Кількість підприємств і організацій ЄДРПОУ	1	1	1	1	4
25	Померли від зовнішніх причин	1	1	1	1	4
43	Викиди СД сажі	1	1	1	1	4
44	Викиди СД НЛОС	1	1	1	1	4
83	Викиди СД сажі 1 кв км	1	1	1	1	4
84	Викиди СД НЛОС 1 кв км	1	1	1	1	4
105	Викиди СД сажі на 1 особу населення	1	1	1	1	4
106	Викиди СД НЛОС на 1 особу населення	1	1	1	1	4
Сума кодів часових похідних індексів		-20	11	-54	33	-30

Примітка: розрахункові періоди: 1 – 2007-2008 рр; 2 – 2008-2009 рр; 3 – 2009-2010 рр; 4- 2010-2011 рр.

Деякий прогрес у цілому спостерігається у зменшенні смертності і природному прирості населення, скороченні викидів в атмосферу деяких інгредієнтів забруднення, частковому зменшенні утво-

рення відходів, постійному скороченні викидів в атмосферу від стаціонарних джерел сажі і НЛОС.

Динаміка змін індексів по кожному статистичному параметру відображена в таблиці і може бути

проаналізована окремо.

Висновки.

1. Пропонований метод дослідження розвитку соціогеосистем є ефективним інструментом для вирішення задач прогнозування, оптимізації, моніторингу і управління стосовно цього процесу. Він, входячи до складу загального методу моделювання траєкторії соціогеосистем, доповнює можливості аналізу процесів розвитку за рахунок врахування змін кожного параметру процесу і розширення інформаційної бази вирішення вказаних вище задач.

2. Детальність аналізу на рівні кожного параметру дозволяє суттєво підвищити поріг чутливості моніторингу і враховувати всі особливості процесу розвитку для оперативного реагування на критичні ситуації. При оптимальній просторово-часовій орга-

нізації процесу моніторингу можливий менеджмент ресурсів управління в онлайн-режимі, що значно підвищує ефективність управління розвитком соціогеосистеми.

3. Сума кодів змін індексів статистичних параметрів соціогеосистем є репрезентативним критерієм для оцінки ефективності їхнього розвитку, а також для ранжирування, групування, класифікації тощо сукупності соціогеосистем.

4. Метод компонентного аналізу вектору розвитку актуальний для дослідження соціогеопроектів у цілому, його окремих складових чи будь-яких їх комбінацій (в залежності від семантики набору статистичних параметрів), а також у широкому сенсі – будь яких процесів, які можуть бути описані сукупністю статистичних параметрів.

Список використаних джерел:

1. Nemets K.A. *Prostorovij analiz u suspilnyj geografiji: novi pidkhody, metody, modeli [monografiya]* / K.A. Nemets, L.M. Nemets. – Kharkiv: Kharkivskij nacionalnij universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Нємець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі [монографія] / К.А. Нємець, Л.М. Нємець. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.]
2. Nemets K. *Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku sociogeosystem: analiz i vizualizaciya rezultativ* / Kostyantyn Nemets, Lyudmyla Nemets // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiji*. – Вуп. 15(2). – Kharkiv, Kharkivskij nacionalnij universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – С. 7-10. [Нємець К. Моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем: аналіз і візуалізація результатів / Костянтин Нємець, Людмила Нємець // Часопис соціально-економічної географії. – Вуп. 15(2). – Харків, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 7-10].

Summary

Kostyantyn Niemets, Victor Grushka. COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF SOCIOGEOSYSTEMS.

Today geography is very quickly progresses in the application of formal logic and simulation. On the basis of geographical integrative conceptual apparatus creates new information technologies, which are widely used in other fields of science. The main difference of the geographical research is a spatial analysis in which the trend toward the combination of physical (three-dimensional) and a multidimensional feature space. Physical space serves as a reflection, multi-dimensional as an operating. This article focuses on one aspect of the modeling method of developmental trajectory of sociogeosystems in a normed multidimensional feature space. It is proposed to analyze the vector of development at its projections on the axis of space. By the time derivatives of the parameters are determined their development and changes depending on the sign of the derivatives are coded as follows: -1 with negative derivative, 0 – zero derivative, +1 – with positive derivative. Amounts of the codes of parameter changes on settlement periods allow the assessment of the development process as a whole, and a more detailed analysis on individual parameters - to cover all the aspects of the process. This technique is relevant for solving prediction, optimization, management, monitoring and others. Application of the proposed method is illustrated by the examples of analysis of geo-ecological situation development in the cities and districts sociogeosystems of Dnipropetrovsk region.

Keywords: multidimensional attribute space, sociogeosystem, parameters of development, developmental vector, vector components, the time derivatives of parameters.

УДК 725.94 + 069:91 (4) Шевченко Т.Г. + (477)

Олександр Бейдик

МОНУМЕНТАЛЬНА ТА МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СВІТОВИЙ ВИМІР

Проаналізовано поширення музеїв та пам'ятників Т.Г. Шевченку в Україні та світі, запропоновано адаптовані до музейної та монументальної Шевченкіани таблиці Шульте, розкрито їх переваги та недоліки при застосуванні у географічних дослідженнях. Просторове поширення складових монументальної і музейної Шевченкіани в Україні та світі віддзеркалюють відповідні картографічні моделі.

Ключові слова: пам'ятники, музеї, Т.Г. Шевченко, таблиці Шульте, регіони України, Шевченкіана.

Александр Бейдик. МОНУМЕНТАЛЬНАЯ И МУЗЕЙНАЯ ШЕВЧЕНКИАНА: НАЦИОНАЛЬНОЕ И МИРОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ. Проанализировано распространение музеев и памятников Т.Г. Шевченко в Украине и мире, предложены адаптированные относительно музейной и монументальной Шевченкианы таблицы Шульте, раскрыты их преимущества и недостатки при использовании в географических исследованиях. Пространственное распространение элементов монументальной и музейной Шевченкианы в Украине и мире отражают соответствующие картографические модели.

Ключевые слова: памятники, музеи, Т.Г. Шевченко, таблицы Шульте, регионы Украины, Шевченкиана.

Olexandr Beydyk. MONUMENTAL AND MUSEUM SHEVCHENKIANA: NATIONAL AND WORLD MEASURING. Analyzed the distribution of museums and monuments of T. Shevchenko in Ukraine and worldwide, tailored to the proposed museum and monumental table of Schulte, their strengths and weaknesses were discovered in the application of geographic research. Spatial distribution of elements of monumental and museum Shevchenkian in Ukraine and the world is reflected by appropriate mapping model.

Keywords: monuments, museums, T. Shevchenko, Shulte tables, regions of Ukraine, Shevchenkiana.

Постановка проблеми. Кожна країна, кожний народ мають історичні постаті, які виступають своєрідним профілем і символом нації, віддзеркаленням її волі, єдності, прагнення до свободи. Для росіян – це Петро I, Олександр Суворов, Олександр Пушкін, для американців – Бенджамін Франклін та Авраам Лінкольн, для Південної Америки – Симон Болівар, для Індії – Махатма Ганді, а для українців – Богдан Хмельницький і Тарас Шевченко. Героїв мирного часу і часу боротьби за незалежність вшановують музеї, їм відкривають пам'ятники і меморіали, вони зображені на валюті світових держав. Чи не найшанованішим в світі ім'ям, чи не найвеличнішою постаттю є ім'я і постать Тараса Шевченка, 200 років з дня народження якого людство відзначає в цьому році. Монументальній, мистецькій, музейній Шевченкіані і в Україні, і за кордоном присвячені численні публікації [1, 4, 6-8, 10].

Мета публікації – застосування традиційних (картографічних) та нетрадиційних (психологічних) технологій для аналізу просторового поширення монументальної та музейної Шевченкіани в форматі України, Європи, світу.

Виклад основного матеріалу. В Україні та світі пам'ять про Великого Кобзаря вшановують численні пам'ятники, музеї, музейні комплекси, національні заповідники. На сьогодні в Україні налічується 1256 пам'ятники Тарасу Шевченку (рис.1–2). Перший пам'ятник Т. Шевченку було відкрито у 1881 р. до 20-річчя від дня смерті митця у м. Форт Шевченко (Казахстан, нині Актау). В Україні перший пам'ятник Т. Шевченку (його погруддя) було встановлено у Харкові у садибі Алчевських у 1881 р. Одним із кращих зразків монументальної Шевченкіани у світі та найкращим пам'ятником Т. Шевченку в

Україні є пам'ятник, встановлений у Харкові в 1935 р. (скульптор Матвій Манізер, архітектор Йосип Лангбард), який є одним із символів міста і водночас – яскравим зразком скульптури соцреалізму. Зважаючи на те, що значна кількість пам'ятників Т.Г.Шевченку в ряді західних областей України може викликати запитання, нагадаємо, що пам'ятник – це твір мистецтва, створений для увічнення пам'яті про людей і події, який об'єднує скульптурні групи, статуї, бюсти, меморіальні дошки, тріумфальні арки, колони, обеліски. В той же час, найбільш цінними в художньо-мистецькому відношенні є фігури, які повністю віддзеркалюють реальні пропорції образу або погруддя. Одним з нетрадиційних важелів (геопсихологічних технологій) дослідження монументальної та музейної Шевченкіани можуть слугувати таблиці Шульте*.

Таблиця Шульте – випадково розташовані числа (або інші об'єкти) для тренування швидкого їх знаходження по-порядку (квадрат зі сторонами 20-25 см, який розбивається на 25 осередків в хаотичній послідовності). Застосовуються для дослідження та розвитку психічного темпу сприйняття, зокрема швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів (що є основою швидкочитання), дозволяє розширити поле зору (широке поле зору скорочує час пошуку інформативних фрагментів текстів). Вказувати цифри-об'єкти необхідно у зростаючому порядку (від 1 до 25). На геопсихологічних тренінгах перед початком роботи з таблицею погляд фіксується в її центрі, а час зчитування однієї таблиці не має перевищувати 25 секунд. Відстань від таблиці до очей має бути такою ж, як і при читанні звичайного тексту – 25-30 см.

*Шульте Вальтер (1910 – 1972) – німецький психіатр і психотерапевт, учень Бергера. З 1962 по 1972 р. – професор психіатрії в Тюбінгені. Дослідження в області психопатології і психотерапії.

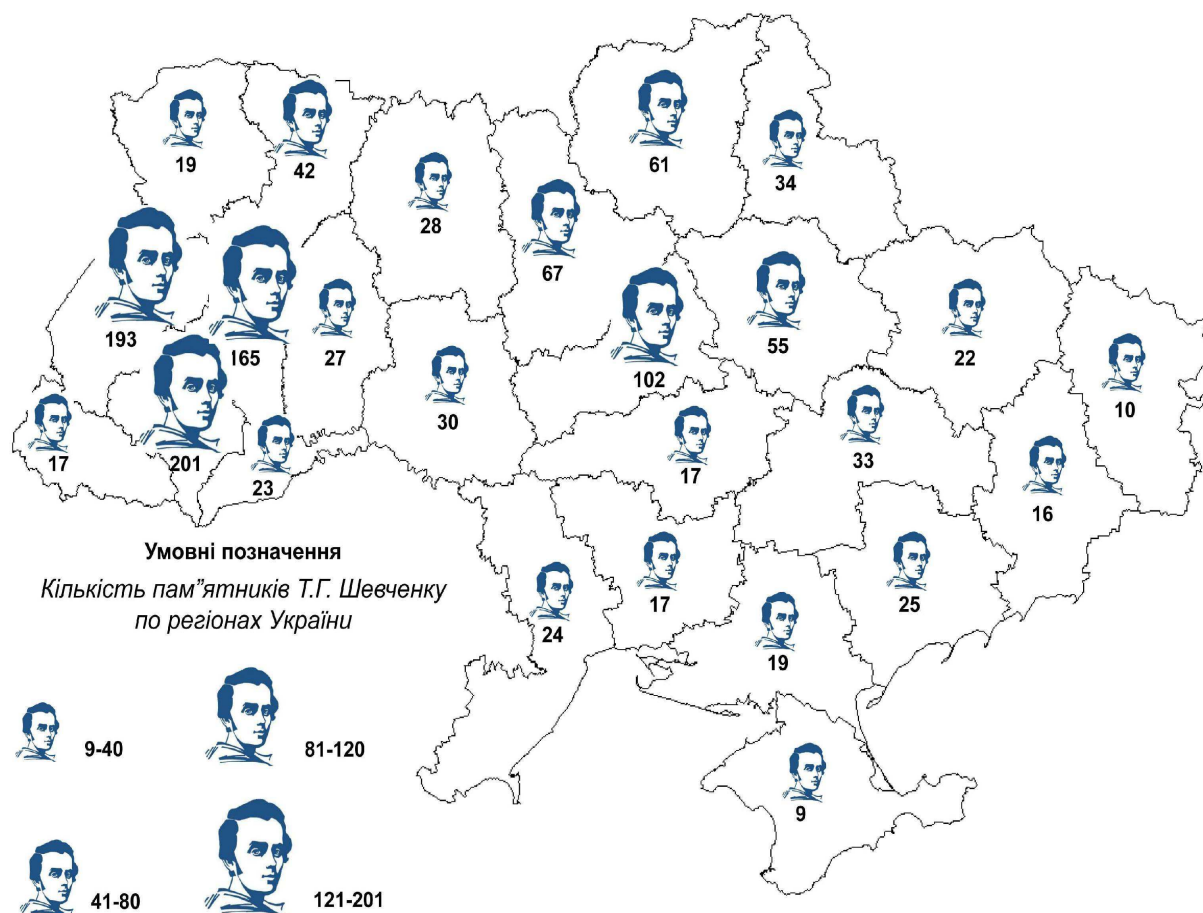

Рис. 1. Пам'ятники Т.Г. Шевченку на території України: регіональний вимір

При роботі з таблицями Шульте слід пам'ятати про те, що головне – розширення поля зору, тренування пам'яті та фіксація відповідних об'єктів.

Адаптація таблиць Шульте до монументаль-

ної національної Шевченкіани. Аналіз значної кількості об'єктів монументальної Шевченкіани дав можливість виділити з них найбільш цінні та значимі (рис. 2 – 3).

Пояснення до рисунка 2:

1. Вінницька обл., Жмеринка: відкрито 7 вересня 2008 р. (скульптор Микола Крижанівський);
2. Полтавська обл., Кременчук: відкрито 22 травня 2004 р. (скульптор Л.М. Шлапаковський);
3. Закарпатська обл., Мукачівський район, с. Великі Лучки: відкрито 22 травня 2011 р. (скульптор Леонід Молодожанин);
4. Кіровоградська обл., Кіровоград: відкрито 1982 р. (скульптори М. К. Вронський, А. Гончар, архітектор А. Губенко);
5. Тернопільська обл., Тернопіль: відкрито 1982 р. (скульптор Микола Невеселій);
6. Дніпропетровська обл., Дніпропетровськ (о. Монастирський): відкрито 1958 р. (скульптори І.С. Зноба, В.І. Зноба, архітектор Л.Р. Ветвицький);
7. АР Крим, Севастополь: відкрито 1999 р. (скульптори Петро Подолець, Володимир Стасюк);
8. Луганська обл., Луганськ: відкрито 22 травня 1998 р. (скульптор І.М. Чумак);
9. Харківська обл., Харків: відкрито 24 березня 1935 р. (скульптор Матвій Манізер, архітектор Йосип Лангбард);
10. Сумська обл., Ромни: відкрито 27 жовтня 1918 р. (скульптор І.П. Кавалерідзе);
11. Хмельницька обл., Хмельницький: відкрито 19 грудня 1992 р. (скульптори І. Зноба, В. Зноба, архітектор В. Громіхін);
12. Київ: відкрито 1939 р. (скульптор Антоніо Шіортіно);
13. Миколаївська обл., Миколаїв: відкрито 1958 р. (скульптор І. Діба);
14. Херсонська обл., Нова Каховка: відкрито 2001 р. (скульптор В.М. Потребенко);
15. Донецька обл., Донецьк: відкрито 2001 р. (скульптори М. К. Вронський та О.П. Олійник, архітектор В.О. Шарепенко);
16. Чернівецька обл., Чернівці: відкрито травень 1999 р. (скульптор Микола Михайлович Лисаківський);
17. Житомирська обл., Бердичів: відкрито 3 березня 1960 р. (скульптор Петро Криворучський);
18. Запорізька обл., Мелітополь: відкрито 22 травня 2011 р. (скульптор Віталій Рожик);
19. Івано-Франківська обл., Івано-Франківськ: відкрито 22 травня 2011 р. (скульптор Лео Мола);
20. Волинська обл., Луцьк: відкрито 9 березня 1995 р. (скульптор Едгар Кунцевич, архітектори Олег Стукалов, Андрощ Бідзіля);
21. Київ: (скульптор І. П. Кавалерідзе);
22. Рівненська обл., Рівне: відкрито 1999 р. (скульптор Петро Подолець, Володимир Стасюк);
23. Черкаська обл., Черкаси: відкрито 1964 р. (скульптори М.К. Вронський, О.П. Олійник, архітектор В.Г. Гнездилов);
24. Одеська обл., Одеса: відкрито 1966 р. (скульптори А.Ю. Білостоцький, О.О. Супрун);
25. Львівська обл., Львів: відкрито 24 серпня 1992 р. (скульптор Юрій Гав'юк).

Рис. 2. Скульптурні пам'ятники Тарасу Шевченку в Україні в таблиці Шульте

Рис. 3. Монументальна Шевченкіана: національний вимір

Пояснення до рисунка 3:

1. Запоріжжя (2011 р., Віталій Рожик)
2. Суми (1957 р., Я. Красножон)
3. Київ (1939 р., Матвій Манізер)
4. Чернівці (1999 р., М. Лисаківський)
5. Харків (2003 р., Сейфаддін Гурбанов)
6. Житомир (1961 р., М. Воронський)
7. Тернопіль (1982 р., М. Невеселий)
8. Вінниця (2008 р., м. Крижанівський)
9. Дніпропетровськ (1954 р., О. Васякін)

10. Миколаїв (1958 р., І. Диба)
11. Кіровоград (1982 р., Макар Воронський та А. Гончар)
12. Львів (1992 р., Володимир та Андрій Сухорські)
13. Одеса (1966 р., А.Ю. Білостоцький)
14. Полтава (1954 р., О. Васякін)
15. Херсон (1971 р., Іван Білокур)
16. Ужгород (1999 р., М. Михайлюк)
17. Івано-Франківськ (2011 р., Лео Мола)
18. Донецьк (1955 р., М. Воронський та А. Олійник)
19. Хмельницький (1992 р., І. Зноба та В. Зноба)
20. Ялта (2007 р., Б. Вуйко)
21. Автономна Республіка Крим (2007 р., Б. Вуйко)
22. Севастополь (2003 р., О. Шмаков)
23. Черкаси (1981 р., О. П. Скобликова)
24. Луганськ (1998 р., І. М. Чумак)
25. Чернігів (1992 р., В. Чепелик)

Переважна більшість праць шевченкознавців пов'язана з дослідженням життя та творчості славетного Кобзаря, проте існує обмежене коло публікацій, присвячених вивченню шевченківських культурно-інформаційних систем (музейні комплекси, музеї, будинки-музеї, історико-культурні заповідники). Серед таких установ чільне місце посідають музеї Тараса Шевченка в Україні та світі. Вони несуть інформаційне навантаження та знайомлять суспільство з постаттю Кобзаря через унікальні експозиції. Ніхто інший не розкаже про Тараса Шевченка так, як його власні твори та особисті речі, - адже всі вони несуть самобутній протуберанець духу генія українського народу. Найбільша кількість оригінальних музейних предметів, сконцентрована у Києві – в Національному музеї Тараса Шевченка (близько 73000 експонатів). Проте свій внесок у розвиток музейної Шевчен-

коніани роблять і невеликі музеї при навчальних закладах, поширюючи інформацію про життя та творчість Кобзаря та вкладаючи цінне зерно у серця підрастаючого покоління.

Шевченківські музеї України поділяються на 3 категорії:

- Національні заповідники, Національні музеї та філії музеїв, експозиція яких присвячена вшануванню пам'яті Кобзаря.

- Обласні музеї та філії музеїв, експозиція яких пов'язана з життям і творчістю Тараса Шевченка.

- Музеї Тараса Шевченка при навчальних закладах, експозиція яких повністю або частково пов'язана з ім'ям Тараса Шевченка.

Рис. 4. Музеї Тараса Шевченка в Україні

Поширення музеїв і музейних комплексів Тараса Шевченка в Україні віддзеркалює рис. 4.

Щодо світового і європейського виміру музейно-монументальної Шевченкіани зазначимо наступне: в світі налічується близько 10 музеїв (табл. 1) і 1384 пам'ятники Тарасу Шевченку (1256 в Україні та 128 за кордоном – у 35-ти державах). За кордоном найбільше пам'ятників встановлено у Росії – 30 (10

пам'ятників та 20 меморіальних дошок), Казахстані – 16, США – 9 та Канаді – 9, а також у Білорусі (6), Польщі (5), Молдові (4), Бразилії (3), Аргентині (3), Франції (3) та ін. (рис. 5 – 6).

Адаптація таблиць Шульте до монументальної світової Шевченкіани. Аналіз значної кількості об'єктів монументальної Шевченкіани дав можливість виділити з них найбільш цінні та значимі.

Таблиця 1

Поширення музеїв Тараса Шевченка у світі

Материк або частина світу	Країна	Назва	Адреса	Рік заснування
Європа	Росія	Меморіальний музей-гауптвахта Тараса Шевченка	Оренбург, вул. Советська, 24	1989 р.
		Музей-квартира Тараса Шевченка	Санкт-Петербург, Університетська набережна, 17	1952, 2006 рр.
		Орський музей Тараса Григоровича Шевченка (філія Орського історико-краєзнавчого музею)	Орськ, вул. Шевченка	10. III.1986 р.
Північна Америка	Канада	Taras Shevchenko Museum	Торонто, 1614 BloorSt. West	1952, 2000 рр.
Азія	Казахстан	Музей у Меморіального комплексу Т.Г. Шевченка в Форт-Шевченко (м. Актау)	Форт-Шевченко, 25 км на схід від міста	травень 1932 р.
Азія	Казахстан	Державний музей мистецтв імені А. Кастеева (Казахська державна художня галерея імені Т.Г. Шевченка)	Алмати, мікрорайон Коктем –3, буд. 22/1	1935 р.

Рис. 5. Монументальна Шевченкіана: світовий вимір

Пояснення до рисунка 5:

1. Вільнюс (Литва), 2. Вінніпег (Канада), 3. Буенос-Айрес (Аргентина), 4. Актау (Казахстан), 5. Ташкент (Узбекистан), 6. Санкт-Петербург (Росія), 7. Варшава (Польща), 8. Тбілісі (Грузія), 9. Алмати (Казахстан), 10. Вашингтон (США), 11. Копенгаген (Данія), 12. Орськ (Росія), 13. Баку (Азербайджан), 14. Клівленд (США), 15. Курітіба (Бразилія), 16. Тулуза (Франція), 17. Тирасполь (Молдова), 18. Прага (Чехія), 19. Москва (Росія), 20. Рим (Італія), 21. Будапешт (Угорщина), 22. Оттава (Канада), 23. Париж (Франція), 24. Софія (Болгарія), 25. Мінськ (Білорусь).

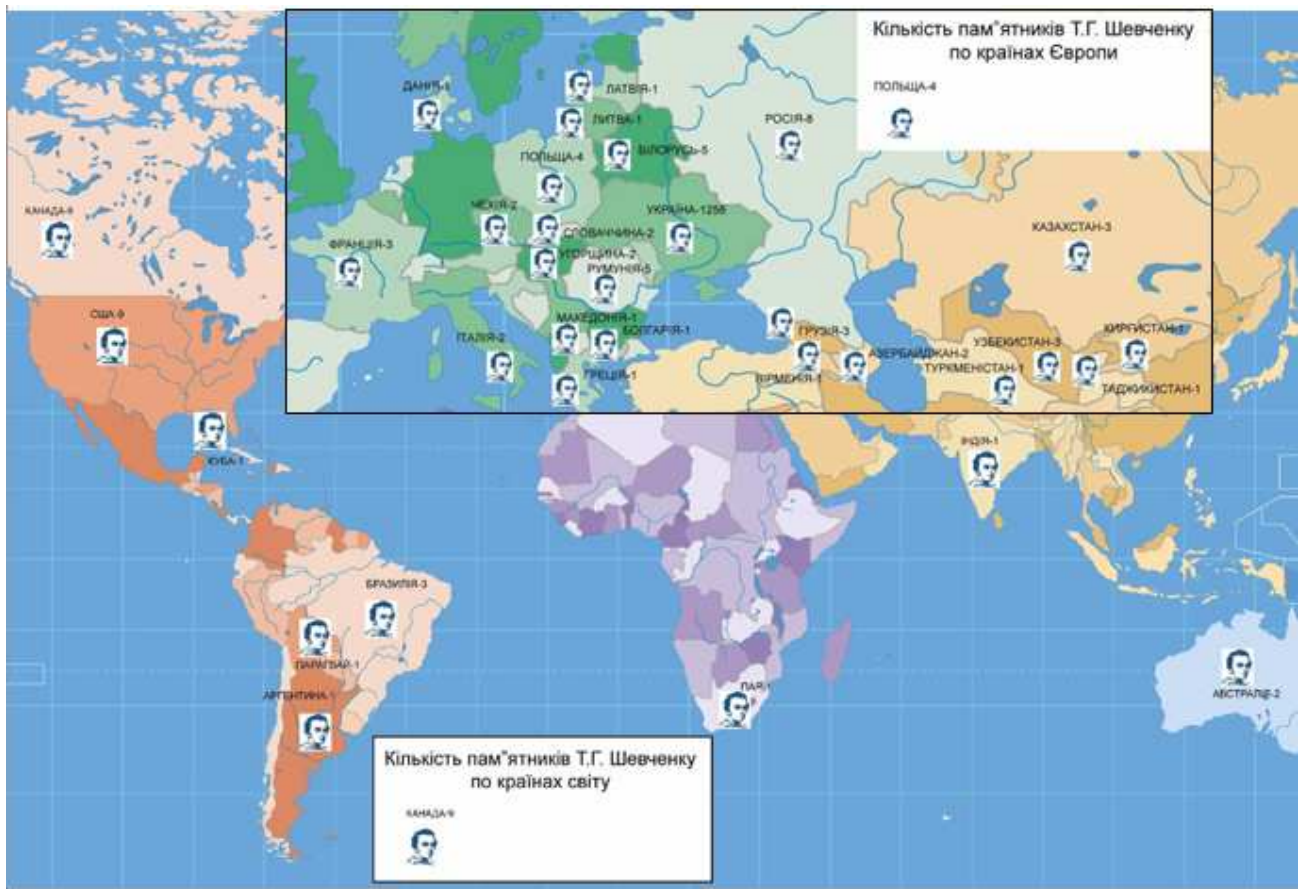

Рис. 6. Монументальна Шевченкіана: світовий і європейський вимір

Аналіз недоліків і переваг адаптації таблиць Шульте до географічної проблематики. Застосування таблиць Шульте як одного з видів активних методів навчання у навчальному процесі має свої перева-

ги та недоліки. Аналіз досвіду застосування цієї технології у навчальному процесі дає можливість виокремити їх у наступному вигляді.

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> ● чинник об'єктивного сприйняття природних, суспільно-політичних, економічних явищ та процесів; ● чинник усунення «білих плям» в історії суспільства, повернення забутих імен; ● інноваційність залучення таблиць Шульте до географічної та туристсько-рекреаційної проблематики; ● чинник ефективного використання комп'ютерних технологій для пошуку та виявлення фактажу та інформаційно-ілюстративного матеріалу; ● можливість використання таблиць для обстеження осіб широкого вікового діапазону, оцінки ефективності роботи, психічної стійкості індивіда, визначення стійкості уваги та динаміки працездатності; ● чинник концентрації, розвитку уваги та мислення, тренування поля зору («бокового» зору) та підвищення швидкості реакції на зовнішні стимули; ● чинник розвитку швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів, простих сенсомоторних реакцій та 	<ul style="list-style-type: none"> ● асиметрія сюжетів (переважання архітектурно-історичних (в т.ч. сакральних) об'єктів над природними); ● складність регіональної ідентифікації природних об'єктів, їх схожість; ● спрощеність та прямолінійність реалізації технології; ● невисока якість сюжетів та складність їх ідентифікації при тиражуванні (перенесенні на паперові носії, в публікації); ● підвищені вимоги до технології друку та якості паперових носіїв; ● труднощі відбору та генералізації (узагальнення) первинного матеріалу; ● складність вибору об'єктів, що репрезентують область, регіон, підкреслюють його індивідуальність; ● брак придатних для використання в таблиці

<p>периферійного зору, визначення стійкості уваги і динаміки працездатності;</p> <ul style="list-style-type: none"> • дослідження рухливості основних нервових процесів (збудження та гальмування), характеристики працездатності нервових клітин кори головного мозку (працездатність залежить від сили збудливого та гальмівного процесів); • вибудовані ілюстративні та асоціативні ряди виступають стимулом активного засвоєння матеріалу, формування його емоційного сприйняття; • розмаїття первинного матеріалу, який виступає потенціалом та резервом для подальшого комбінування; • самостійний пошук та вибір студентом (навчальний процес у ВНЗ туристсько-рекреаційної спеціалізації) ресурсно-рекреаційних сюжетів; • використання власних світлин, реалізація індивідуального бачення топ-25-ки об'єктів (експонатів), їх комбінування та концентрований виклад; • можливість комбінування, ротації складових таблиці; • використання таблиць Шульте як важеля формування регіонального та національного ресурсно-рекреаційного іміджу; • чинник формування індивідуального світогляду; • стимул сприймати об'єкти на власні очі (польові експедиційні дослідження); • перспективи використання туристсько-рекреаційного наповнення таблиць Шульте (технології, принципу, підходу) у навчанні, на туристських порталах, тестуванні і т.ін.; • чинник самостійного пізнання нових територій та об'єктів, розвитку креативного мислення, пізнання культурних надбань різних народів; • чинник пошуку балансу та пропорцій між об'єктами природного та «синтетичного» середовища, розвитку індивідуальних дизайнерських та художніх здібностей; • розвиток та реалізація творчих здібностей. 	<p>об'єктів туристського призначення в ряді регіонів;</p> <ul style="list-style-type: none"> • недостатня обізнаність географів про таблиці Шульте та практична відсутність «географічного» досвіду їх застосування; • підвищені вимоги до інструктажу та IQ учасників тренінгу; • підвищені вимоги та складність залучення природних об'єктів до таблиці (подібність та схожість багатьох природних об'єктів різних територій); • обмеженість можливостей реалізації тренінгу в чорно-білому варіанті; • відсутність світлин ряду об'єктів, брак їх представлення в Інтернеті; • невисока якість вміщених в Інтернеті зображень та їх поверхневий опис; • територіальна диспропорція об'єктів, значна кількість яких припадає на великі міста та культурні центри.
--	--

Таким чином, сильні сторони переважають слабкі, але останні свідчать про певні недоліки цієї технології.

Висновки.

- розроблено та запропоновано ряд адаптованих до музейної та монументальної Шевченкіани таблиць Шульте;
- застосування активних методів навчання, в т.ч. адаптованих до географічної проблематики таблиць Шульте, сприяє концентрації, розвитку, тренуванню уваги та мислення (індивіда та групи) та виступає чинником об'єктивного сприйняття природних, суспільно-географічних, політико-економічних явищ та процесів;
- технологія використання таблиць Шульте може бути застосована як до класичних географічних, так і конструктивно-географічних дисциплін;
- аналіз сильних і слабких сторін адаптації таблиць Шульте до навчального процесу, базується на досвіді реалізації відповідних педагогічних експериментів в

ряді ВНЗ України;

- проведений аналіз свідчить про еволюцію монументально-скульптурної та музейної Шевченкіани, її просторову експансію та виникнення нових технологій щодо пізнання феномену Великого Кобзаря;
- поглиблено і розширено уявлення про національну музейну Шевченкіану; систематизовано дані щодо музеїв Тараса Шевченка;
- розроблено ряд таблиць Шульте, адаптованих до музейної (експозиційної) Шевченкіани.
- найбільшим меморіальним комплексом, присвяченим Кобзареві, є Шевченківський національний заповідник на місці поховання поета на Тарасовій (Чернечій) горі у Каневі (Черкаська обл.); у Каневі розташований і перший музей «Тарасова світлиця» (1884 р.); найбільшим музеєм за кількістю оригінальних експонатів є Національний музей Тараса Шевченка з філіями (Літературно-меморіальний будинок-музей та Меморіальний будинок-музей «Хата на Пріорці») у Києві.

Список використаних джерел:

1. Anisov V., Sereda Y. *Litopys zhyttya i tvorchosti T.H. Shevchenka / Vyd. 2-e, dopovn.* – K.: Dnipro, 1976. – 392 s. [Anisov B., Sereda S. *Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка / Вид. 2-е, доповн.* – K.: Дніпро, 1976. – 392 с.]

2. Beydyk O.O., Novosad N.O. *Unikalna Ukrayina: geografiya ta resursy turyzmu. Navchalnyj posibnyk*. – K.: Alterpres, 2013. – 572 s. [Бейдик О.О., Новосад Н.О. *Унікальна Україна: географія та ресурси туризму. Навчальний посібник*. – К.: Альтерпрес, 2013. – 572 с.].
3. Beydyk O.O., Tertychna Y.V. *Zastosuvannya tablyts Shulte pry vuvchenni rekreaciyno-geografichnykh dyscyplin*. // *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 4. «Geografiya i suchasnist» [zb. naukovykh prats]*. – K.: 2011. – Вур. 14 (26). – С. 91-97. [Бейдик О.О., Тертична Ю.В. *Застосування таблиць Шульте при вивченні рекреаційно-географічних дисциплін*. // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. «Географія і сучасність» [зб. наукових праць]*. – К.: 2011. – Вун. 14 (26). – С. 91-97.
4. *Internet-portal, prysvyachenuj T. Shevchenku [Elektronnyj resurs]*. – *Rezhym dostupu: <http://kobzar.info/memories/museums/gauptv/> (30.09 13)*. [Інтернет-портал, присвячений Т. Шевченку [Електронний ресурс]]. – *Режим доступу: <http://kobzar.info/memories/museums/gauptv/> (30.09 13)*].
5. *Kompleksnyj atlas Ukrayiny / Vidp. red. L.M. Veklych*. – K.: DNVP «Kartografiya», 2005. – 96 s. [Комплексний атлас України / Відп. ред. Л.М. Веклич]. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.].
6. *Kryzhova N.O. Atlas «Shlyakhamy Velykoho Kobzarya»*. – K.: DNVP «Kartografiya», 2014. – 88 s. [Крижова Н.О. *Атлас «Шляхами Великого Кобзаря»*. – К.: ДНВП «Картографія», 2014. – 88 с.].
7. *Ofitsiynij sayt Nacionalnoho muzeju Tarasa Shevchenka [Elektronnyj resurs]*. – *Rezhym dostupu: <http://museumshevchenko.org.ua> (01.12.13)*. [Офіційний сайт Національного музею Тараса Шевченка [Електронний ресурс]]. – *Режим доступу: <http://museumshevchenko.org.ua> (01.12.13)*].
8. *Ofitsiynij sayt Shevchenkivskoho nacionalnoho zapovidnyka [Elektronnyj resurs]*. – *Rezhym dostupu: <http://shevchenko-museum.com.ua/> (15.11.13)*. [Офіційний сайт Шевченківського національного заповідника [Електронний ресурс]]. – *Режим доступу: <http://shevchenko-museum.com.ua/> (15.11.13)*].
9. *Tarasov V.K. Personal-tekhnologija: otbor i podgotovka menedzherov*. – L.: Mashinostroenie, 1989. – S. 175-185. [Тарасов В.К. *Персонал-технология: отбор и подготовка менеджеров*. – Л.: Машиностроение, 1989. – С.175-185.].
10. *Turystychna karta: Ukrayina. Shlyakhamy Velykoho Kobzarya / Red. N.O. Kryzhova*. – K.: DNVP «Kartografiya», 2012. [Туристична карта: Україна. Шляхами Великого Кобзаря / Ред. Н.О. Крижова. – К.: ДНВП «Картографія», 2012].

Summary

Olexandr Beydyk. MONUMENTAL AND MUSEUM SHEVCHENKIANA: NATIONAL AND WORLD MEASURING.

In the format of Ukraine, Europe and the world distribution of monuments and museums of Taras Shevchenko have been analyzed, adapted to the monumental and museum Shevchenkiane the tables of Schulte have been proposed, their advantages and disadvantages when they are used in geographical studies have been disclosed. The application of active learning, including adapted to geographical issues the tables of Schulte, promotes concentration, development, training of attention and thinking (the individual and group) and is a factor of objective perception of natural, social, geographical, political and economic phenomena and processes. The Understanding of the national museum Shevchenkiane has been deepened and broadened, the data on museums Taras Shevchenko has been codified. Spatial distribution of elements of monumental and museum Shevchenkiany in Ukraine, Europe and the world is reflected in cartographic models. The analysis reveals the evolution of monumental sculpture and museum Shevchenkiane, its spatial expansion and the emergence of new technologies knowledge of the phenomenon of the Great Kobzar.

Keywords: monuments, museums, T. Shevchenko, Shulte tables, regions of Ukraine, Shevchenkiana.

УДК 911.3

Ігор Смирнов

ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС: НА ПРИКЛАДІ ПАМ'ЯТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розкрито значення некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу для розвитку «сентиментального» та військово-історичного туризму на прикладі Польщі, на території якої у 1914-1915 рр. відбулися дві найбільших битви Східного фронту – Таненберзька та Лодзька із загальним числом загиблих понад 200 тис. у кожній. Розкрито значення військової логістики як важливого чинника перемоги у цих битвах. Зокрема йдеться про постачання, транспорт, зв'язок та іншу техніко-логістичну підтримку військ, що відіграло ключову роль для переможців у цих битвах. Серед загиблих солдат були не тільки німці та росіяни, а також українці та поляки, що видно з написів на цвинтарях, які нині відновлюються стараннями польської влади, німецької та російської амбасад.

Ключові слова: військова логістика, некрополі Першої Світової війни, польський досвід, сентиментальний туризм, військово-історичний туризм, Лодзьке воєводство.

Игорь Смирнов. ВОЕННАЯ ЛОГИСТИКА КАК ТУРИСТИЧЕСКИЙ РЕСУРС: НА ПРИМЕРЕ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЕЙ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ. Раскрыто значение некрополей Первой Мировой войны как туристического ресурса для развития «сентиментального» туризма на примере Польши, на территории которой в 1914-1915 гг. произошли два крупнейших сражения Восточного фронта – Танненберское и Лодзинское с общим числом погибших более 200 тыс. в каждом. Раскрыто значение военной логистики как важного фактора победы в этих сражениях. В частности речь идет о поставках, транспорте, связи и другой технико-логистической поддержке войск, что сыграло ключевую роль для победителей в этих сражениях. Среди погибших солдат были не только немцы и россияне, а также украинцы и поляки, что видно из надписей на кладбищах, которые сейчас восстанавливаются стараниями польской власти, немецкого и российского посольств.

Ключевые слова: военная логистика, некрополи Первой Мировой войны, польский опыт, сентиментальный туризм, военно-исторический туризм, Лодзинское воєводство.

Igor Smyrnov. MILITARY LOGISTIC AS A TOURIST RESOURCE: ON THE EXAMPLE OF SIGHTS OF FIRST WORLD WAR. Revealed importance of cemeteries of World War I as a tourist resource for the development of "sentimental" tourism on example of Poland, at whose territory in the years 1914-1915 there were two major battles of the Eastern Front – Tannenberg's and Łódź's with a total death toll of more than 200 thousand each. Shown significance of military logistics as an important factor in winning these battles. Particularly that concerns the supply, transport, communications and other technical and logistical support to troops that played a key role for the winners in these battles. Among the dead soldiers were not only Germans and Russians but Ukrainian and Polish, as is evident from the inscriptions in cemeteries that are currently recovered through the efforts of the Polish authorities, German and Russian embassies.

Keywords: Military logistics, necropolis of the First World War, the Polish experience, sentimental tourism, military-historical tourism, Lodz region.

«Лежимо тут німі, у ніжних обіймах Землі»
(напис на одному з цвинтарів I Світової війни)

Постановка наукової проблеми. Основа розвитку туризму – це туристичні ресурси. Іноді вони можуть бути доволі несподіваними. Це стосується, зокрема, некрополів з часів Першої Світової війни, 100 річний «ювілей» з початку якої відзначатимемо у 2014 р. Під час цієї війни, яка тривала чотири роки і три місяці загинуло 10 млн. військовослужбовців та 12 млн. мирних мешканців, а 22 млн. осіб постраждали від ран. У військових діях брали участь армії 38 країн світу. До кінця війни відбувся переділ державних територій. На мапі Європи виникли нові держави: Австрія, Угорщина, Югославія, Польща, Чехословаччина, Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія. У ході війни змінилась і вдосконалювалась зброя. З'явилися в магазині швидкострільні гвинтівки та кулемети, в артилерії зросла кількість нарізних гармат новітніх систем. У 1915 році під Варшавою німці вперше в істерії застосували газ, як хімічну зброю. У ході війни вдосконалювались автомобілі та військова авіація, а також засоби зв'язку (телефон, радіотелеграф). Некрополів з часів Першої Світової війни є дуже багато на території сучасної Польщі, зокрема, в районі Мазурських озер (колишня Східна Прусія) та у Лодзькому воєводстві, де у 1914-1915 рр. відбулися найбільші дві битви – Таненберзька та Лодзька із

загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Ці битви виявилися фатальними з низки причин, у т.ч. військово-логістичних (про це йдеться в статті теж), передусім для російських військ, хоча деякі російські джерела вважають інакше і навіть наголошують про «позитивний досвід координації матеріально-технічного постачання та транспорту російської армії у Першій світовій війні» [8, 10-12].

Більшість цих могил належать росіянам та багато з них є братськими, оскільки на відміну від німців та австрійців, де кожний солдат мав іменний медальйон, у російських військах такого звичаю не було, отже взнати прізвища загиблих російських воїнів було практично неможливо. Нині усі ці могили та цвинтарі зусиллями передусім польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі, поступово відновлюються. Департамент фізичної культури, спорту і туризму Лодзьського воєводства підготував і видав комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих вояків. Істотно, що серед прізвищ на могильних написах є досить багато українських та польських, оскільки поляки під час Першої Світової війни воювали у складі трьох армій – російської, австрійської і пруської (німецької), а українці – двох (російської та австрійської).

Отже некрополі Першої Світової війни, як показує польський досвід, можуть бути туристичним ресурсом, який здатний повернути значні міжнародні потоки туристів у межах т.зв. «сентиментально-го» туризму.

Коло літературних джерел та публікацій з теми статті є дуже обмеженим, зокрема, в Україні та Росії, оскільки за радянських часів події та людські втрати Першої Світової війни, яку тоді зневажливо називали «імперіалістичною», знаходилися у тіні. Практично це є перша публікація в Україні, присвячена некрополям Першої Світової війни, як туристичного ресурсу, на прикладі польського досвіду. При підготовці статті автором були використані польські та українські матеріали, зокрема, комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (польською мовою) [1], матеріали поточної преси та авторські посібники [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Метою статті є ознайомити українську фахову аудиторію, зокрема, спеціалістів туризму, з досвідом Польщі щодо використання некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Перша Світова війна розпочалася для Росії 1 серпня 1914 р. Намагаючись підтримати своїх союзників з блоку Антанти, зокрема, Францію, російські війська почали наступ на півночі розтягнутого Східного фронту – у Східній Пруссії (нині це північний схід Польщі, район Мазурських озер) та на півдні (у Галичині, яка тоді належала Австро-Угорщині). Отже, у серпні 1914 р. російська армія, що мала чисельну перевагу, зіштовхнулася з військами, що мали кращу організацію та технічно-логістичне забезпечення, а також більш здібне командування. Основний російський план мобілізації в 1914 р. полягав у тому, щоб сформувати на західному кордоні Російської імперії два фронти, що істотно розрізнялися за розмірами: один проти Німеччини, (Пруської імперії) інший – проти Австро-Угорщини. У цілому російська армія у липні 1914 р. нараховувала біля 1 млн. 400 тис. чол. У ході мобілізації у міру призову резервів 1 та 2 розрядів її чисельність швидко зростала: протягом тижня «під ружжо» повинно було стати біля 6 млн. чол.

Основною стрілецькою зброєю російської піхоти була гвинтівка Мосіна-Нагана зразку 1891 р., а основним кулеметом – «Максим». Гвинтівка Мосіна-Нагана на той час була високоефективною зброєю і з нею можна було порівняти, приміром, основну гвинтівку німецького війська – 7,92 мм «Маузер 98». Високої оцінки заслуговали російські кулемети, однак на піхотний полк їх припадало лише вісім, що було недостатньо. Найслабкішим місцем російської армії була артилерія. Російські дивізії по дві об'єднувалися у корпуси, але навіть з урахуванням корпусної артилерії російські з'єднання щодо артилерії сильно поступалися німцям, оскільки у складі німецького корпусу нараховувалося понад 160 гармат проти 100 у росіян. Але перевага у супротивника була не тільки чисельною: російські гармати були легшими і призначалися, перед усім, для ведення вогню шрапнеллю по піхоті супротивника. Німецька корпусна артилерія складалася переважно з гаубиць, які можливо було успішно застосовувати для обстрі-

лу польових укріплень. У 1914 р. це відставання в озброєнні, можливо, і не відіграло головної ролі, оскільки російські солдати мали досить високий бойовий дух та готові були у своїй більшості воювати та помирати за «царя та Вітчизну». Дві російські армії, що діяли на півночі, також значно переважали за чисельністю 8 німецьку армію, яка захищала Східну Пруссію (за деякими даними навіть у співвідношенні 2:1). Однак у російських військах, які розпочали наступ, існувало багато серйозних проблем, які, в кінцевому результаті, стали для них фатальними. Німецькі піхотні дивізії, для прикладу, не тільки переважали росіян за кількістю кулеметів та артилерії, але також мали більше допоміжних підрозділів, які здійснювали технічно-логістичну підтримку військ та вирішували проблеми, що виникали у бойових частин із постачанням, транспортом, телефонним та телеграфним зв'язком, ремонтом техніки тощо. Це стало однією з важливих переваг німецької армії. Російські війська, що увійшли у Східну Пруссію, діяли з кінцевих пунктів чотирьох залізниць на російській території, що знаходилися достатньо далеко один від одного. Після переходу кордону у них не виявилися в наявності рухомого складу, який би дозволяв використовувати німецьку залізничну мережу у Східній Пруссії, оскільки ширина колії в Росії була ширшою. Ця проблема із залізничним рухомим складом вирішувалась дуже важко, навіть коли російське командування врешті визнало її величезне значення для військ. Вміння німецьких військ ефективно використовувати свою залізничну мережу було, можливо, їхньою найбільшою перевагою під час цієї кампанії. Отже, як тільки російські армії перейшли кордон Східної Пруссії, швидкість їхнього руху стала практично дорівнювати швидкості пішого піхотинця. Ефективного автотранспорту з метою під страховки возів на гужовій тязі у росіян теж не було, у той час як у німецькій армії уже були сформовані спеціальні відділи автомобільного транспорту, до яких залучали реквізовані цивільні транспортні засоби.

Зниження темпів просування та недоліки в організації постачання посилювались поганим станом російських інтендантських магазинів (складів) поблизу фронту. Так, у липні 1914 р. в російських артилерійських полках у районі Східної Пруссії на одну гармату припадало всього 850 снарядів і протягом серпня не з'явилося можливості суттєво поповнити наявні запаси передусім через слабкий розвиток залізничного сполучення. Як результат, усього за декілька тижнів навіть не дуже активних бойових дій артилерія росіян вичерпала всіх свої запаси снарядів. Театр військових дій у 1914 р. був дуже протяжним – набагато більше, ніж під час будь-якої з минулих війн. Тому однією з найважливіших проблем, що виникли після початку світового конфлікту, стали питання управління величезними арміями, що брали участь у ньому, а також збирання інформації про те, що відбувається як зі своїми військами, так і з військами супротивника, тобто організація зв'язку та розвідки. Німецький Генштаб давно зрозумів величезне значення цих чинників та настійливо працював над вирішенням виникаючих проблем. Який зв'язок краший: телефонний (що використовує прокладені по

землі кабелі зв'язку, є більш безпечним та надійним, але у той же час є залежним від порушень, які треба виправляти вручну) чи телеграфний (що використовує радіосигнали, є менш надійним, оскільки є можливості перехоплення повідомлень супротивником, але недоступний жодним порушенням)? У серпні 1914 р. німецькі радіооператори були здивовані тим, що їм вдалося перехопити повідомлення, якими російське командування обмінювалося, навіть не намагаючись їх шифрувати. Німці спочатку не повірили, що таке взагалі можливе і розцінили це, як оманний хід. У дійсності інформація була не тільки дійсною, але й насправді безцінною. Навіть, коли російські штаби почали використовувати шифри, вони застосовували елементарні коди, які легко розшифровувалися. Для проведення розвідки російські армії мали біля 250 літаків, але дирижаблі, що були у їхньому розпорядженні, виявилися нездатними для використання. Натомість німці мали біля 1300 літаків з нерухомим крилом, а їхні дирижаблі (хоча їх було усього два на армію) діяли достатньо ефективно. Російська авіація також міцно страждала через проблеми з постачанням, які взагалі були типовими для всієї російської армії. Як результат, авіація могла використовувати лише передові авіабази, оскільки у неї постійно виникали перебої з паливом.

Чому ж російська армія, у якої був значний досвід недавньої російсько-японської війни, коли вона зіштовхнулася з тими ж проблемами, зробила у передвоєнні роки так мало для розвитку зв'язку та розвідки? Це пояснюється, можливо, тим, що вона протягом багатьох сторіч завжди успішно вирішувала ці питання, маючи можливості розгортати та використовувати великі маси легкої кавалерії-козаків. І, нарешті, великою проблемою, за яку російським солдатам треба було заплатити своєю кров'ю, був невисокий рівень Верховного командування. На самому верху знаходився великий князь Микола Миколайович, який 2 серпня 1914 р. був призначений Верховним головнокомандувачем російської армії. Однак він не мав жодного відношення до розробки планів, згідно яких належало діяти підлеглим йому військам. Своїй високій посаді він був зобов'язаний виключно тій обставині, що імператор Микола II був його двоюрідним племінником. А весь командний досвід його начальника штабу полягав у тому, що на початку своєї кар'єри той командував ротою. Генерал Жилінський, головнокомандувач арміями Північно-західного фронту, до якого входили 1 та 2 російські армії, хоча і приймав участь у розробці планів майбутньої компанії, але під час маневрів 1914 р. був охарактеризований як «шаблонно мислячий офіцер». Командувач 2 російської армії генерал Самсонов був приємною у спілкуванні людиною, однак з військової точки зору виявився «погано підготовленим до командування армією в умовах сучасної війни» [6, 9]. Командувач 1 російської армії генерал Ренненкамф був відомий як хоробрий кавалерійський командир, але підлеглий йому не любив. Окрім цього, між Самсоновим і Ренненкамфом існувала міцна особиста неприязнь.

Що стосується німецького Верховного командування, то за його плечима була видатна, за загаль-

ним визнанням, перемога над Францією у війні 1870-1871 рр. Однак і у ньому не обійшлося без серйозних проблем: перший командувач 8 армії генерал Приттвиц був знятий після того, як не зміг впоратися з російським наступом, що проводився у двох напрямках. Сам начальник польового генштабу Мольтке втратив витримку і почав перекидання німецьких військ на схід, фактично зірвавши наступ у Франції у серпні 1914 р. Але при цьому німецький командний склад мав більш високий фаховий рівень.

Як результат, російські війська, і насамперед, їхнє командування вщент програли битву при Танненберзі у Східній Пруссії та наступні бої на Мазурських озерах, при цьому число загиблих росіян склало біля 200 тис., а це була рівно половина від тих 400 000 вояків 1 та 2 армії, які в серпні 1914 р. вступили на територію Східної Пруссії. Танненберг був великим успіхом німецької армії. Особливість цієї битви полягла в тому, що у результаті швидкого розгортання німцям вдалося виграти день. Російські солдати не були переможені, а от їхнє командування виявилось не на висоті. Цікавою є увага, яку керівництво військ супротивників приділяло переміщенням ворожих сил. Якщо німецьке командування постійно вимагало від своєї розвідки інформацію про те, що роблять і де знаходяться росіяни, то, на відміну від цього, командувачі 1 та 2 російських армій мали лише приблизну уяву про розміщення позицій німецьких військ. Як результат, у ключові моменти битви німецькому командуванню вдалося створити перевагу у військах на напрямку головного удару, навіть за тих умов, що у цілому німецькі війська, що обороняли Східну Пруссію, міцно поступалися за чисельністю супротивнику.

Геополітична ситуація у Європі напередодні та на початку Першої Світової війни мала ту визначну рису, що далеко на захід видавалася частина Російської імперії - Царство Польське, яке Росія отримала в ході поділів Польщі наприкінці XVIII ст. (рис. 1). Цей величезний виступ глибоко вклинювався у німецькі та австро-угорські території: північніше від нього знаходилася Східна Пруссія, південніше - австро-угорська провінція Галичина. Це надавало Росії велику стратегічну перевагу, оскільки вона могла нанести звідси удар безпосередньо в центр цих держав, (рис. 2). Тому є логічним, що після поразки наступу російських військ у Східній Пруссії, німецькі та австрійські війська розпочали наступ на російські позиції в Польщі у листопаді 1914 р. Так розпочалася Лодзьська битва, яка теж виявилася вкрай невдалою для росіян. У результаті жорстоких бойових дій за період з листопаду 1914 р. до квітня 1915 р. втрати з двох боків склали біля 200 тис. загиблих (з яких понад 100 тис. - російські втрати), місто Лодзь з околицями було захоплене німецькими військами, а лінія фронту підійшла під Варшаву (рис. 3). Величезна кількість загиблих у цій битві за Лодзь включала німецьких, австрійських та російських солдат, серед яких були як поляки, що воювали у арміях всіх трьох держав, так і українці, що воювали у складі російського та австрійського війська. Найбільших втрат при цьому зазнали росіяни, зокрема, це стосується Сибірського корпусу та 1-ї Сибірської дивізії, точне

число загиблих яких встановити неможливо через відсутність іменних жетонів, тому їх ховали у брат-

ських могилах, на яких залишали напис «500 невідомих російських воїнів», тощо.

Рис. 1. Політична карта Європи напередодні Першої Світової війни (1914 р.) [6, 4]

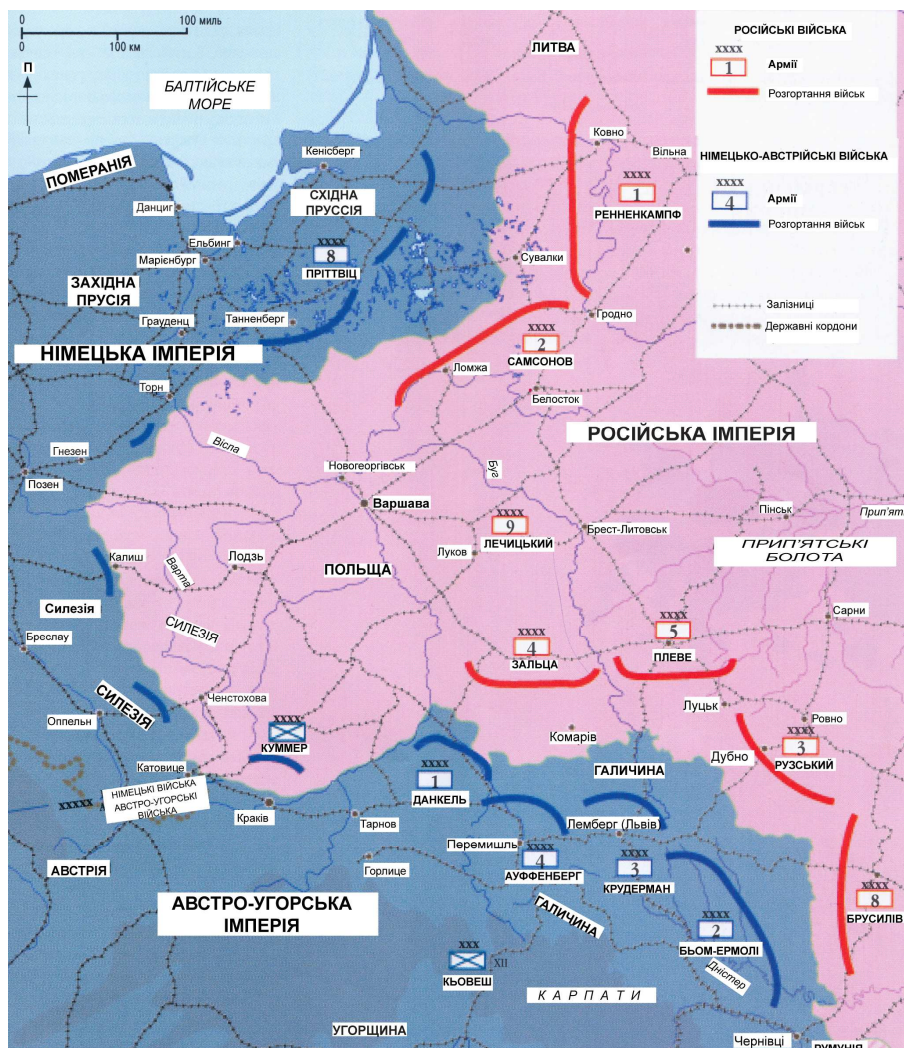
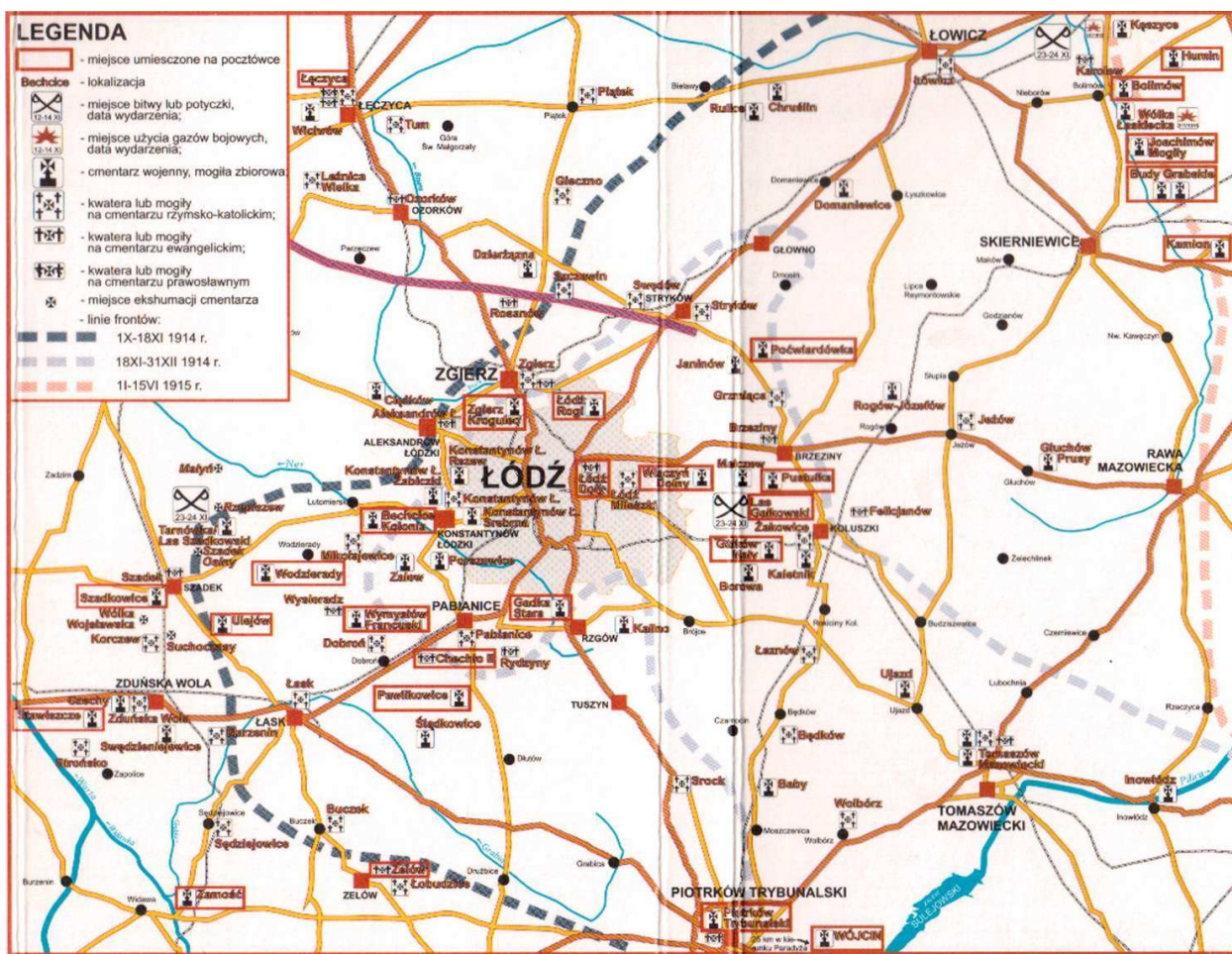

Рис. 2. Західний кордон Російської імперії на початок Першої Світової війни [6, 11]

Умовні позначення:

- місця показані на поштових картках
- Bechlice - назва місця
- 12.14.20 - місце битви або сутички, дата події
- 12.14.20 - місце застосування газової атаки, дата події
- ✠ - військовий цвинтар, братська могила
- ✠ - ділянка або поховання на римсько-католицькому цвинтарі
- ✠ - ділянка або поховання на євангельському цвинтарі
- ✠ - ділянка або поховання на православному цвинтарі
- ✠ - місце розкопок
- лінія фронту:
 - 1X-18XI 1914 р.
 - 18XI-31XII 1914 р.
 - 1I-15VI 1915 р.

Рис. 3. Лодзька операція (оборона м. Лодзь російськими військами у жовтні 1914-червні 1915 рр.) [1]

На території Лодзьського воєводства нині збереглося 173 цвинтаря, скоріше всього їх є набагато більше, але не всі враховані офіційною статистикою. Перші дані про поховання загиблих у Лодзьській операції вояків були зібрані ще у 1918 р.: повіти лодзьський, бжезінський, ласький, ленчицький – 16603 могили, у т.ч. 429 братських; повіти скерневицький, равський, ловицький – 35802 могили, у т.ч. 3024 братських тощо. Донині збереглися залишки окопів, укріплень, воронки після снарядів. Багато цвинтарів приведено до ладу, очищено надгробні плити, встановлено хрести, пам'ятники, пам'ятні таблички. Але залишилося досить багато могил, що

потребують відновлення, допомоги (рис. 4). З метою відновлення, збереження у пам'яті поколінь величезних жертв Першої Світової війни, зокрема, битви за Лодзь 1914-1915 рр. зусиллями керівництва (маршала) Лодзьського воєводства (зокрема, департаменту фізичної культури, спорту і туризму) був виданий комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили», що включає 27 світлин з різних місцевостей Лодзьського воєводства [1] (рис. 5).

Ці кладовища і могили є частиною історії Європи і Польщі. Їх варто відвідати та подумати про долі людей, які втратили життя у великій війні. На їхній крові виросла вільна та незалежна Польща. Про

загиблих пам'ятали та пам'ятають поети. Тому, крім фото цвинтарів та могил на картках, наводяться вірші та пісні, присвячені Першій Світовій війні, що належать перу польських та російських поетів, тих з 1914 р., пізніших і сучасних, серед них Юліан Тувім, Валеріан Харкевич, Едвард Слонський, Леопольд Стафф, Анна Ахматова, Микола Гумільов, Валерій

Брюсов, Сергій Есенін, Олександр Балтін, Булат Окуджава, Жанна Бічевська, Володимир Гіляровський тощо. Ці вірші присвячені не тільки Лодзьській битві, але й місцям, де у той самий час на польській землі гинули солдати, а з ними – імперії, між якими тоді були поділені не тільки польські, але й українські землі.

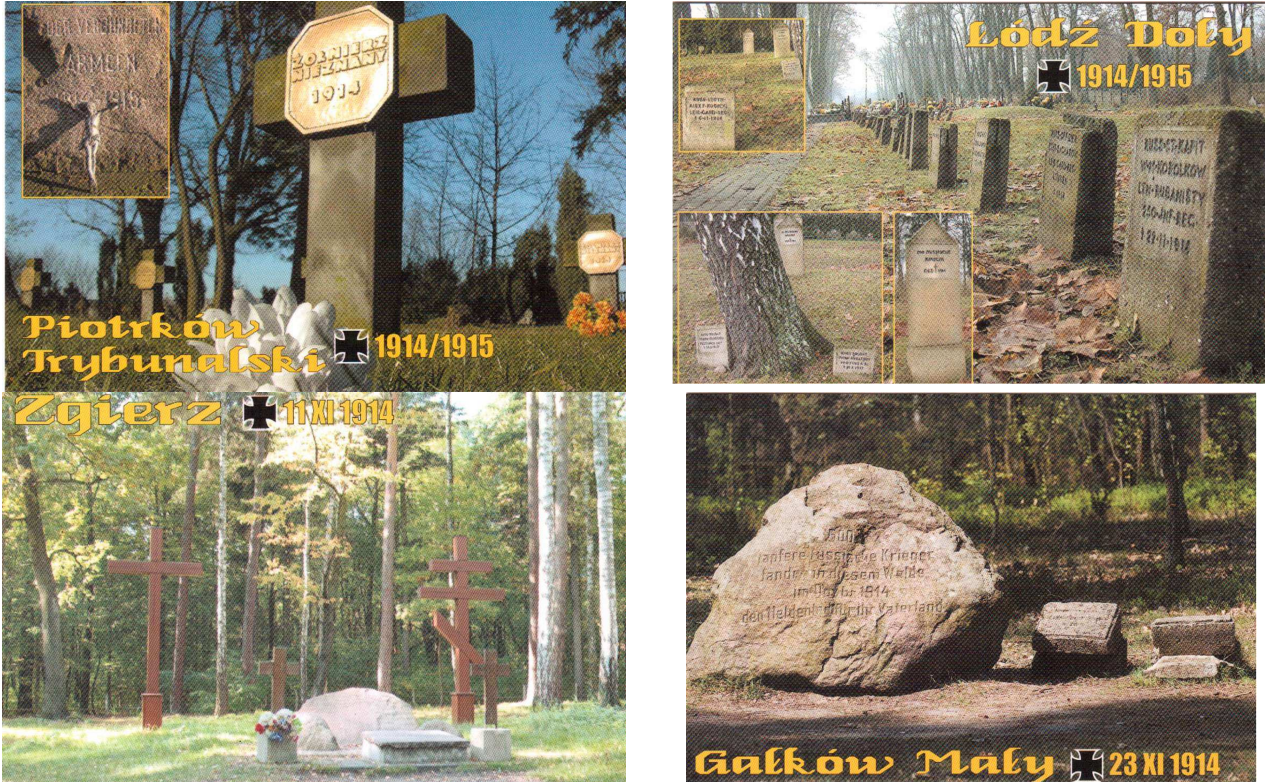

Рис. 4. Захоронення з часів Першої Світової війни на території Лодзького воєводства (Польща): Пьотркув-Трибунальський, Лодзь-Доли, Згєж, Галкув-Малий

Рис. 5. Обкладинка комплексу карток «Лодзька операція 1914-1915. Кладовища та могили» (зліва на зворотньому боці показана зміна лінії фронту на сучасній території Лодзького воєводства) [1]

Гадаємо, що буде цікавим познайомитися з декількома віршами, присвяченим жертвам Першої Світової війни, що вміщені на зворотньому боці картки з комплекту «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (у перекладі з польської автора).

Юліан Тувім. «Хтось».

Десь на перехресті, біля берез
Знаходиться могила, смутний гроб.
Хтось там у нім лежить, без досок, плит –
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.
Хтось там у нім лежить, а хто – знає Бог.
От поховано серед трьох доріг.
Загинув під грім гармат, під зброї гук
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.
Лежи, бідний брате, а там, де ти впав,
Нехай квітне скорботи вічної квіт.
Хто б там не лежав, квітка буде цвісти,
Чи Єфименко, чи Йоган Шмідт.

Леонід Дербеньов. «Ех-ма».

Весна. Полудень. На сільській вулиці
Під церквою тлум та юрба.
Царське свято в козацькій станиці
Мирний 1913-й рік.
Ластівки кружляють, сонечко гріє,
Сміх, жарти, спів.
І усміхнені, веселі як діти,
Козаки танцюють серед дерев.

Приспів.

Ех-ма, п'ємо до дна,
Ех-ма, віват і ура.
Кубань і Дон, музика грає,
Танцюй, козак, поки час є.
Ех-ма, хто про завтра думає,
Ех-ма, веселимося сьогодні.
А завтра пропаде все, що нині є,
Але поки що веселощі тривають.

Стоїть старшина, розмовляють дівчата,
Що чути в сусідньому селі...

Жодна з них не уявляє, що дуже швидко закінчаться

Ці мирні, щасливі дні.

Увесь той світ назвуть дурним та смішним,
Відсталість, скажуть, та мотлох то все.
Гроші з двохголовам орлом на смітник
Викинуть так само, як і самого орла.

Приспів.

Дині, кавуни, плетені калачі,
Багатий родючий край.
А в Петербурзі сидить на троні,
«Батюшка цар Миколай».
Важко повірити, що 1917-й рік,
Уже розпочав відлік часу.
Знають тільки ангели козацькі,
Що чекає на вас, козаки.

Висновки. Перша Світова війна (1914-1915 рр.) відзначалася величезними людськими втратами, небаченими на ті часи. Ці втрати були особливо значними на Східному фронті, що тоді проходив, зокрема, на території сучасної Польщі, зокрема в регіоні Мазурських озер (Вармінсько-Мазурське воєводство) та у Лодзькому воєводстві. Особливо великі втрати живої сили були пов'язані з битвами під Танненбергом та Лодзю із загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Переважно це були російські та німецькі воїни, але також українці та поляки. Більшість з них було поховано на військових цвинтарях та братських могилах, які нині стараннями польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі поступово відновлюються та приводяться до ладу. Отже, некрополі Першої Світової війни можуть являти собою значний туристичний ресурс для розвитку «сентиментального» туризму. З цією метою Департамент фізичної культури, спорту та туризму Лодзького воєводства підготував і видав комплект поштових карток у кількості 27 під назвою «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих воїнів. Вважаємо, що цей досвід буде цікавим і корисним в умовах України.

Список використаних джерел:

1. *Operacja Lodzka 1914-1915. Cmentarze i mogily: Komplet pocztówek.* – Lodz: Departament Kultury fizycznej, Sportu i Turystyki Urzadu Marszalkowskiego w Lodzi, 2009. – 27 s.
2. *Sajt m. Lodz [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: www.lodzkie.pl [Сайт м. Лодзь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lodzkie.pl].
3. *Sajt Lodzkoho voyevodstva [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: www.ziemialodzka.pl [Сайт Лодзького воєводства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ziemialodzka.pl].
4. *Vuzina O. Poet mertvoy petli / O. Vuzina // Segodnya.* – 2013. – 14 veresnya. – S. 12-13. [Бузина О. Поет мертвої петлі / О. Бузина // Сьогодні. – 2013. – 14 вересня. – С. 12-13].
5. *Sokolovskij V. Rozryti mohuly / V. Sokolovskij // Vysokij zamek.* – 2013. – 19-25 veresnya. – S. 16. [Соколовський В. Розриті могили / В. Соколовський // Високий замок. – 2013. – 19-25 вересня. – С. 16].
6. *100 bitv, kotorye izmenili mir.* – Вып. № 89. «Танненберг-1914». – М.: ООО «De Agostini», 2012. – 29 s. [100 битв, которые изменили мир. – Вып. № 89. «Танненберг-1914». – М.: ООО «Де Агостини», 2012. – 29 с.].
7. *Oliynuk Ya.B., Smyrnov I.H. Mizhnarodna logistyka: navch. pos. / Ya.B. Oliynuk, I.H. Smyrnov.* – К.: Obriyi, 2011. – 544 s. [Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.].
8. *Fedorov L.S. Obshchij kurs logistiki: uch. pos. / L.S. Fedorov, M.V. Kravchenko.* – М.: KNORUS, 2010. – 224 s. [Федоров Л.С. Общій курс логістики: уч. пос. / Л.С. Федоров, М.В. Кравченко. – М.: КНОРУС, 2010. – 224 с.].

*Summary***Igor Smyrnov. MILITARY LOGISTIC AS A TOURIST RESOURCE: ON THE EXAMPLE OF SIGHTS OF FIRST WORLD WAR.**

Military logistics can serve as an important tourist resource and as an important factor in winning a major battle. It is seen from the experience of the First and Second World Wars. Specifically with regard to the First World War there were two major battles of the initial period - Tannenberg and Lodz, which took place between the Prussian (German) and Russian troops on the territory of Poland, which then, in 1914, was part of the Russian Empire. In terms of geography it is interesting as for geopolitical situation in Europe before the First World War. Then the Russian Empire, Kingdom of Poland in particular, seemed to be far west. To the north of it was a territory of East Prussia, and to the south - Galicia which was then part of the Austro -Hungarian Empire. So bad luck of Russian troops in East Prussia, which was Tannenberg battle was accompanied by the German attack on Russian forces near the city of Lodz. Łódź battle as the previous one has led to large losses of German and Russian troops, which included also Ukrainian and Polish. This is evident from the inscriptions in cemeteries since the First World War, which is now very much in Poland, particularly in Łódź and Warmian- Masurian regions. Now the sights and monuments of the First World War in Poland restored through the efforts of the Polish government, as well as German and Russian embassies. These attractions are now a significant source for the development of sentimental and military-historical tourism, which attracts tourists from Poland, Germany and Russia. This experience of the use of military logistics as a resource for tourism development in modern conditions, in our opinion, is interesting and useful for the development of tourism in Ukraine.

Keywords: Military logistics, necropolis of the First World War, the Polish experience, sentimental tourism, military-historical tourism, Lodz region.

УДК 911.375:314:330.59

Сергій Покляцький

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ (НА ПРИКЛАДІ КАТЕГОРІЇ УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ)

Обґрунтовується важливість вивчення «життєвих категорій». Запропоновано алгоритм дослідження понятійно-термінологічних аспектів категорії умов життя населення. Розроблено хронографічну модель розвитку, вивчення і розуміння категорії умов життя населення. Розглянуто структурні, функціональні і територіальні рівні дослідження умов життя населення. Проаналізовано визначення категорії «умови життя населення» та її складових частин. Віднайдено місце категорії «умови життя населення» в ряді близьких категорій.

Ключові слова: життєві категорії, умови життя, алгоритм дослідження, понятійно-термінологічні аспекти, методологічна складова.

Сергей Покляцкий. НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ (НА ПРИМЕРЕ КАТЕГОРИИ УСЛОВИЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ). Обосновывается важность изучения «жизненных категорий». Предложен алгоритм исследования понятийно-терминологических аспектов категории условий жизни населения. Разработано хронографическую модель развития, изучения и понимания категории условия жизни населения. Рассмотрены структурные, функциональные и территориальные уровни исследования условий жизни населения. Проанализированы определения категории «условия жизни населения» и ее составных частей. Найдено место категории «условия жизни населения» в ряде близких категорий.

Ключевые слова: жизненные категории, условия жизни, алгоритм исследования, понятийно-терминологические аспекты, методологическая составляющая.

Sergei Poklyatskyi. NEW LOOK AT THE STUDY OF CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS (BY THE EXAMPLE OF POPULATION LIVING CONDITIONS CATEGORY). The importance of "life categories" studying is substantiated. The algorithm study of conceptual and terminological aspects of the category of living conditions is proposed. Developed chronological development model, study and understanding of the living conditions of the population category. The structural, functional and territorial levels study the living conditions of the population is considered. Analyzed by determining the category of "living conditions" and its components. Found place category "living conditions" in several similar categories.

Keywords: life category, living conditions, algorithm research, conceptual and terminological aspects, methodological component.

Постановка проблеми. В науці дедалі більш інтенсивними стають дослідження категорій, що характеризують не просто розміщення, а й життя населення. В свою чергу і сучасне суспільство, на відмінну від попередніх часів, усвідомлює важливість аспекту раціоналізації соціального життя, підштовхуючи науковців до нових та неймовірно актуальних напрямів дослідження. Саме тому у світі з'явилися такі поняття як „якість”, „спосіб”, „рівень”, „умови”, „образ” життя, частіше кажуть про „життєві стандарти”, „добробут” життя, що у загальному вигляді можна виокремити в «життєві категорії». Дані категорії не є новими – вони широко вживаються як науковцями, так і пересічними громадянами. Проте, виникає ряд запитань, на які необхідно шукати відповіді.

Дана стаття є продовженням серії матеріалів, що присвячені дослідженню умов життя населення. Раніше ми вже акцентували свою увагу на актуальності дослідження та вивчення життєвих категорій, які для сучасної людини формують чи не основне кредо її життя [1]. Було встановлено, що наближене до ідеалу формою проживання при цьому виступає велике місто (щонайменше в умовах України) [2]. Було запропоновано наукову модель візуалізації («людське око») дослідження життєвих категорій, яка базується на об'єктивно-суб'єктивному підході, врегульованому самим дослідником [3]. В даній статті ми продовжуємо тематику методичних та методологічних опрацювань умов життя населення і спробуємо продемонструвати новий підхід до вивчення окремих понятійно-термінологічних аспектів.

Мета статті. Перш ніж підходити до вивчення

тієї чи іншої категорії, неодмінно слід дослідити сутність і зміст понятійно-термінологічних аспектів. Подібні дії необхідні для того, щоб така собі картинка-пазл вже була складена і використовувалася за подальшу основу для інших дослідників. Загальний рисунок дозволить уникнути видумування «велосипеду» і водночас пошуку «голки в стозі сіна». Основна мета даної статті – «широке» дослідження понятійно-термінологічних особливостей категорії «умов життя населення». Другорядною метою і власне бажанням автора є привернення уваги молодих дослідників до запропонованого нами алгоритму дослідження, з різними наочними моделями і рисунками. За подібним принципом дослідження понятійно-термінологічних аспектів, не тільки суміжних до «умов життя» але і інших географічних категорій, стануть значно простішими для розуміння і, що головне, наберуть яскравої форми для представлення результатів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження життєвих категорій для сучасної української географії все ще є новими, тому перед науковцями автоматично виникає ряд запитань, які вимагають нового бачення і розуміння. Це ж стосується і понятійно-термінологічних особливостей. До даного питання ми вирішили підійти ґрунтовно і побудували алгоритм дослідження в якому «розклали» на складові різні зрізи (аспекти) осмислення категорії «умови життя населення» (рис. 1).

Уявіть собі, що досліджувана Вами категорія знаходиться у подарунковій коробці. Всі ми звикли, що подарунок можна побачити з однієї грані, відкриття якої цілком достатньо для того, щоб дістати презент. Наш же презент немає форми – така собі

бездонна планетна система, дістати яку в об'єктивній реальності не можливо, проте її можна досліджувати і в тому числі споглядати з усіх сторін. Подібно подарунковій коробці, презент якої можна досліджува-

ти мінімум із шести сторін, наш алгоритм також містить шість етапів чи аспектів дослідження, кожен з яких передбачає розгляд категорії УЖН з різних граней і під різним кутом.

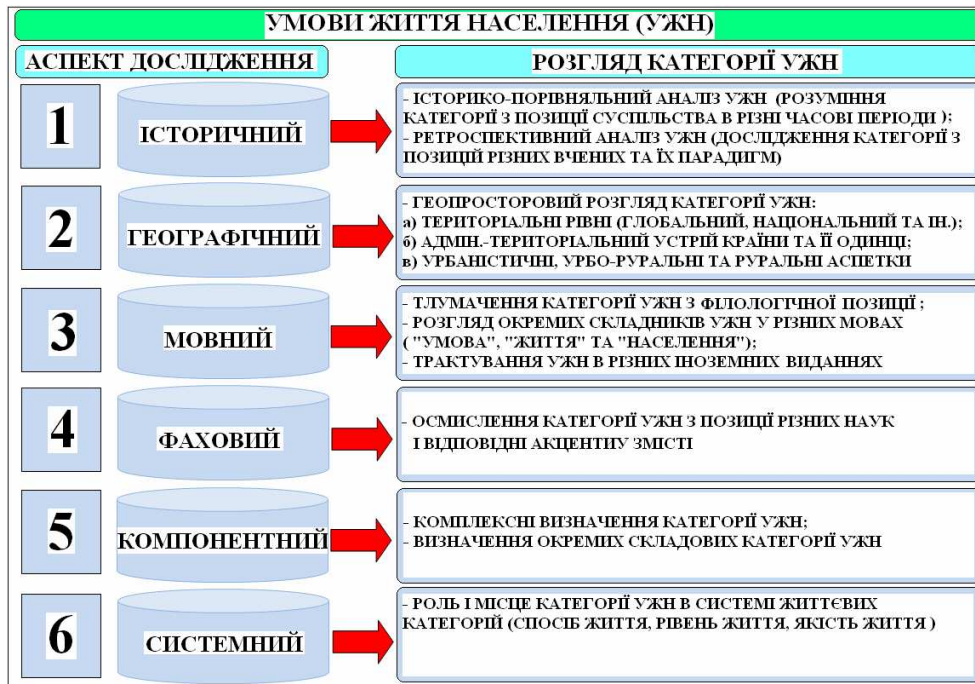

Рис.1. Алгоритм дослідження понятійно-термінологічних аспектів категорії «умови життя населення»

Історичний аспект. Категорія «умови життя» з'явилася з появою першої людини. Відповідно і відлік історіографічного аналізу слід починати від доантичних часів. Людина, сама того не розуміючи, шукала кращих умов життя: вибирала кращі для себе місця проживання, полювання, відпочинку тощо. У процесі зростання і розвитку людини, по великому рахунку, її потреби фактично нічим не змінилися і в XXI ст. – все той же пошук власного житла, роботи і культурної програми залишився на перших ролях. Що ж тоді змінилося? Змінився сам підхід у досягненні тих чи інших умов – щоб отримати всі ті ж самі речі в Античні часи слід було «молитися» природі, в Середньовіччі «молилися» Богам, а в наш час «моляться» на гроші.

Самі «умови життя населення» як наукова категорія застосовується представниками різних галузей знань відносно недавно. До цього умови життя виступали в ролі незначної першої сходинки до вершини піраміди – сенсу людського буття. Тими, хто намагався віднайти сенс людського буття і піднятися сходинками на вершину, виступали представники філософсько-етичних вчень. Одні з них обирали шлях гармонії і порядку, природного буття; інші піднімалися в напрямку здобуття щастя, блага, задоволення власних потреб; треті йшли по життю виключно з вірою і правдою, правилами і догмами, йшли щоб допомогти іншим дійти; хтось мчав з метою матеріальної вигоди і користі; дехто підкоряв вершину в рамках особистісних інтересів, але при цьому не всупереч інтересам інших...

Концепцій і парадигм, які б будували перед

собою «Олімп» дуже багато, проте лише одиниці з філософів пропонували шлях до досягнення цього абсолюту. В працях Платона, Аристотеля, Аль-Фарабі мова йде про життя, устрій, політику в добродесних та щасливих містах, а в більшості релігійних праць ми віднаходимо різні види заповідей, за допомогою дотримання яких можна досягти вершини, як перше так і інше важко досягне у реальному житті. Проте, реалізація «категоричного імперативу» Канта чи абстрагування від інтересів інших людей, знаходячись при цьому в замкненій системі ринкових відносин, виглядають взагалі нереалістично.

Що ж ми маємо на сьогодні? Наразі в тренді збалансований розвиток людства [4], а також енвайронменталізм [5]. Проте, це вершини, до яких ще немає доріг. Поки це нагадує важке і виснажливе прокладання стежки в джунглях за допомогою мачете. Як колись Божі заповіді, проголошені в доантичний період, почали бути значимими лише у Середньовіччі, так і ці концепції значно випереджають свій час. Сьогодні, на нашу думку, на п'єдесталі знаходиться концепція якості життя населення, яка хоч і виступає «недосяжним» 8-тисячником, але ця вершина – створена для підкорення. І саме тут, ми звертаємося до категорії умов життя і вбачаємо її в ролі основи цілої піраміди «життєвих категорій», а не просто в якості першої сходинки.

Історичний аспект включає в себе і розгляд категорії не тільки з позиції самої людини (вісь X) та наукових парадигм чи концепцій (вісь Y), але і представлення основних праць, які б відображали дослідження умов життя населення (рис. 2). «Першими

ластівками» в історичному плані були збір і обробка емпіричних даних (кількісний аналіз соціальних явищ, проведення спостережень та опитувань, пізніше – переписи населення, дослідження майнового стану). У часи Середньовіччя однією з найвідоміших праць була «Книга страшного суду», в якій був

проведений всеземельний перепис Англії. Ця наукова праця, перетворивши тисячі вільних селян на залежних кріпосних, стала підтвердженням того, що такі дослідження в античні часи і Середньовіччя здійснювалися в особистих цілях тогочасних правителів держави і церкви.

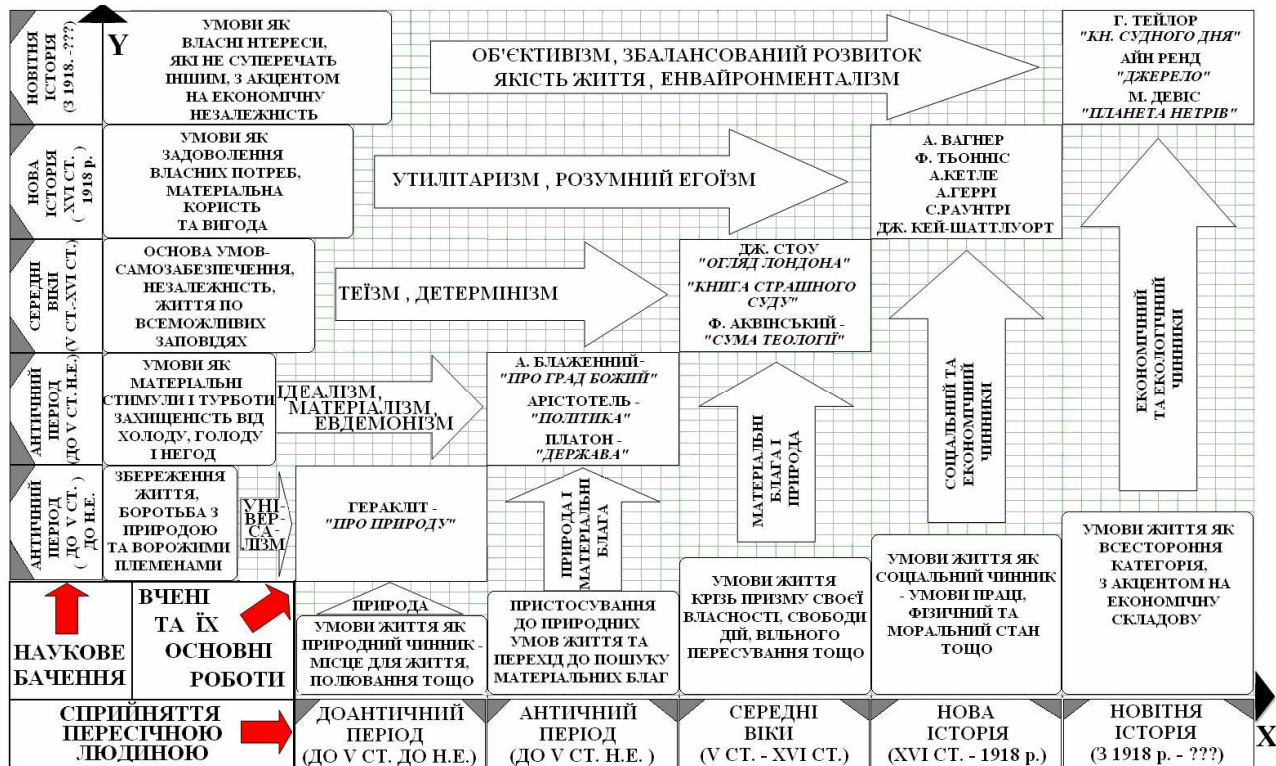

Рис. 2. Хронографічна модель розвитку, вивчення і розуміння категорії умови життя населення (укладено автором)

Наприкінці XVI ст. почали проводитися перші емпіричні дослідження, зорієнтовані на збір соціальних даних з метою вирішення суспільних проблем (бідність, злочинність, міграція, інші негативні наслідки урбанізації). Ініціаторами цих досліджень були вчені-ентузіасти (лікарі, вчителі, підприємці та ін.). Прикладом можуть слугувати роботи Дж. Стоу «Обстеження Лондона», Дж. Сінклера «Статистичний опис Шотландії».

На початку XIX ст. загальний інтерес населення і влади до виявлення та аналізу суспільних проблем почав зростати, адже населення прагнуло соціальних реформ та просвіти, а владні структури лишалися не задоволеними існуючою системою отримання соціальної інформації церковними приходами та державними фінансовими інспекціями. Емпіричні дослідження розширювалися і згодом стали базуватися на оригінальних методиках. В цей період стають дуже відомими праці окремих шкіл: *англійської* – Дж. Кей-Шаттлуорт «Моральні і фізичні умови життя текстильних робочих Манчестеру», Ч. Бутт «Життя і праця людей в Лондоні», С. Раунтрі «Бідність – вивчення міського життя»; *французької* – Л. Вілларм «Добірка про фізичний і моральний стан робітників на паперових, шерстяних і шовкових мануфактурах», А. Паран-Дюшатле «Проституція в Парижі», А.М. Геррі «Моральна статистика Франції і

Англії», Ф. Лепле «Європейські робітники» А. Кетле «Про людину і розвиток її здібностей, чи досвід соціального життя»; *німецької* – Ф. Енгельс «Положення робочого класу в Англії», А. Левенштайн «Робоче питання», М. Вебер «До психофізики індустріальної праці», Ф. Тьонніс «Дослідження умов життя м. Гамбурга». Метою даних соціальних обстежень було інформування та мобілізація громадськості і звернення уваги на «закриті» (латентні) сторони соціальної дійсності. Збір інформації був необхідний для обґрунтування і здійснення соціальних реформ. Багато впливових людей того часу вважали, що дані обстеження дозволять не тільки достовірно встановити масштаби існуючих у суспільстві негативних явищ, розібратися в їх причинах, а й виробити необхідні рекомендації з «лікування соціальних хвороб» [6].

На початку XX ст. першу скрипку у дослідженнях соціальних проблем та умов життя почала відігравати *американська* соціологічна школа з представленням таких праць як: В. Дюбуа «Філадельфійський негр», Ч. Джонсон «Чиказький негр», П. Келлога «Пітсбурзьке дослідження. 1910–1914 рр.», Р. Парк «Карти соціальних досліджень міста Чикаго», М. Девіс «Планета нетрів». У післявоєнний період соціологічні дослідження у західних країнах стали інструментом соціального контролю,

який служив інтересам правлячої еліти. Оскільки у радянській ідеології не могло існувати розбіжностей в життєвих стандартах, відповідно і поодинокі теоретичні дослідження в СРСР почали з'являтися лише у післясталінські часи.

В ХХІ столітті акцент дедалі більше робиться на людині та середовищі, в якому вона живе. В світі вже працюють цілі Інститути та організації з умов та якості життя, які займаються всебічним дослідженням тих чи інших аспектів.

Необхідність розгляду історичного аспекту мало в кого викликає сумніви, адже без минулого немає майбутнього. Аналіз поглядів населення, думок вчених, різноманітної літератури необхідний нам в першу чергу для того, щоб мати загальну картину уявлень та оцінок. Науковцю слід зрозуміти, як видозмінилася категорія з часом, відчути сучасний прихований сенс життя людини і подібно серфінгісту

відчути потрібний напрям руху – «спіймати гребінь хвилі».

Географічний аспект. У дослідженні понятійно-термінологічних особливостей умов життя населення неодмінно слід звернути увагу на географічний «зріз», оскільки від того, де проживає людина, залежать її умови. Умови життя – це потенціал, який заданий територією і впливає на населення. Оцінка компонентів умов життя населення на різних рівнях передбачає детальне вивчення окремих факторів життєзабезпечення у двох системах – природній і соціально-економічній (рис. 3). Ці системи взаємопов'язані і впливають одна на одну. Більш високий ступінь комфортності одних умов не завжди компенсує несприятливість інших, однак може створювати додаткові можливості розвитку тієї чи іншої території.

Рис. 3. Структурні, функціональні і територіальні рівні дослідження умов життя населення
(укладено автором)

Взаємодіючи з населенням, різні просторово-функціональні фактори формують різний спосіб та умови життя, які в одних випадках носять переважно міський (урбанізаційні), в інших сільський (руральні) чи напівміський (урбо-руральні) характер. Людина не народжується з відчуттям місця і часу, її поняття про це формується тією культурою, тим способом життя, який характерний для території її проживання. Урбанізаційні умови життя формуються у середовищі великих міст, де на незначній площі концентрується велика кількість населення, зайнятого «неприродною» (несільськогосподарською) працею. При цьому розмаїття видів діяльності тут величезне, що створює і високі потреби і, одночасно, високі вимоги до працівників. Величезна кількість можливостей, у супроводі «клубка» екологічних, психологічних та інших проблем супроводжують розвиток великих міст протягом останніх десятиліть. Але людина все частіше обирає ці поселення для себе – більша частина населення світу проживає у містах.

Для сільської місцевості, де спосіб життя визначається сільськими видами діяльності і зумовлений значною мірою природними факторами, так звані руральні умови життя характеризуються ознаками, які протилежні урбанізаційним і формуються в умовах низької територіальної концентрації населення,

при переважаючому типі зайнятості його в аграрній сфері і невеликим вибором інших видів зайнятості, дуже тісному «злитті» праці і побуту в житті пересічного селянина. На селі відіграють значну роль традиції, повільніший ритм життя, простіші форми спілкування, сильніший соціальний контроль і менше психологічне навантаження. Так звані «проміжні» – урбо-руральні – умови життя населення характерні для малих міст і селищ міського типу, а також приміських поселень великих міст і агломерацій різної людності, де перші ознаки міського комфорту і благоустрою часто поєднуються із зайнятістю в аграрній та суміжній сферах. І навіть, якщо люди, проживаючи в «передмісті» великого міста, працюють у промисловості чи іншій несільськогосподарській сфері у великому місті, їх побут і життя вдома значною мірою прив'язані до землі. Хоча селянами саме населення назвати вже не можна.

Загалом ми відштовхувались від українських реалій, максимум реалій колишнього пострадянського простору. Але не слід забувати, що українське село – це велика різниця у порівнянні з американським селом, і водночас це ще більша велика різниця у порівнянні з індійським селом. Форма поселення одна і та ж, а різниця в умовах життя колосальна. Також слід чітко розуміти, що умови життя населення

ня, наприклад, Франції і Камбоджі, навряд чи резонно досліджувати у парі, адже присутній аж занадто великий контраст у розумінні цих категорій проживаючим там населенням. Подібні приклади вказують на те, що при дослідженні умов життя населення необхідно звертати увагу на адміністративно-територіальний устрій, форми поселень, які існують в країні, а також на економічний розвиток тих чи інших країн.

Також існує територіальна диференціація умов життя населення на різних ієрархічних рівнях: починаючи від глобального (в межах географічної оболонки) і закінчуючи локальним. Нами виділено чотири рівні формування умов життя населення: глобальний, національний, регіональний, локальний. Це їх число не означає, що не може існувати специфічних чи перехідних рівнів – зокрема транскордонного чи будь-яких інших, що характеризуються особливим поєднанням і проявом.

Таким чином, при дослідженні умов життя неодмінно слід окреслити рамки свого об'єкту, оскільки його ширина неймовірно велика. Від вибору

об'єктного поля залежить розуміння і трактування категорії, а це, відповідно, методичні і методологічні підходи, які є чи не ключовими аспектами в подальшому дослідженні. Слід віднести до цього аспекту серйозно, інакше робота нагадуватиме лижні гонки зі зламаними лижами, на яких звісно можна дістатися фінішу, але про результат доведеться забути.

Мовний аспект. Категорія «умови життя населення» трактується по-різному в залежності від мовного аспекту (рис. 4). На пострадянському просторі, здебільшого, під умовами життя розуміють такий собі необхідний набір для життя в XXI ст., при цьому з яскраво вираженим акцентом на всіх аспектах існування людини. У Західному світі на умови життя дивляться вужче, а саме крізь призму природної складової та елементарних речей, які необхідні для життя (клімат, чиста вода, їжа і тощо). Саме тому об'єктами таких досліджень у Європі та США здебільшого виступають країни Африки та Азії (особливо простежуються такі тенденції у французьких дослідників). Часто також умови життя автоматично розглядаються в дослідженнях якості життя.

Рис. 4. Визначення складових частин категорії «умови життя населення» в різних тлумачних словниках (укладено автором за [7, 8, 9, 10, 11])

Щоб зрозуміти, що являють собою «умови життя населення» як категорія, ми розклали її на складові: «умова», «життя» і «населення». На рис. 4 наведено визначення цих слів, взятих з тлумачних словників української, російської, англійської, французької та німецької мов. Незважаючи на наявність різних тлумачень кожного з трьох компонентів, варі-

антів їх змістовного поєднання небагато. У процесі життя населення його сутнісні характеристики та розселення формуються відповідно до певних умов середовища. Є певні відмінності і в розумінні «життя», що пов'язано із його неосаяжністю і об'єктивною різноманітністю у різних країнах.

Не слід забувати і про певні «підводні течії»

мовного бар'єру, оскільки не у кожній мові «умови життя» мають дослівний переклад. Можуть існувати синоніми, ідентичні за своїм значенням (наприклад, у французькій мові дослівний переклад «умови життя» – звучить як «condition de vie», проте в лексиконі цей термін майже не вживається, натомість є інші два терміни «cadre de vie» і «milieux de vie», ідентичні за значенням) [наприклад 12, 13]. Емпіричні дослідження, які проводяться на рівні міжнародних організацій (наприклад, за сприяння Європейського Союзу та Евростату виходить статистичний збірник «Доходи та умови життя в Європі» [14], до 2010 р. публікувалася брошура «Умови життя в Європі» [15]), теж характеризуються термінологічною неоднозначністю. Маючи назву «умови життя», у прикін-

цевому слові цих збірників йдеться про те, що в них міститься інформація про доходи та «життєві стандарти» населення країн Європи.

Таким чином, «умови життя населення» – категорія, яка трактується в силу мовних і культурних традицій тієї чи іншої країни, а також в залежності від вже сформованої школи дослідників, які притримуються тих чи інших міркувань. І якщо Ви вже стали на ці лижі, то слід вибрати найбільш вдалий та оптимальний маршрут саме для Вас.

Фаховий аспект. У науковій літературі «умови життя населення» трактуються по-різному, що припускає не завжди тотожне смислове наповнення категорії або суттєве зміщення акцентів в її змісті (рис. 5).

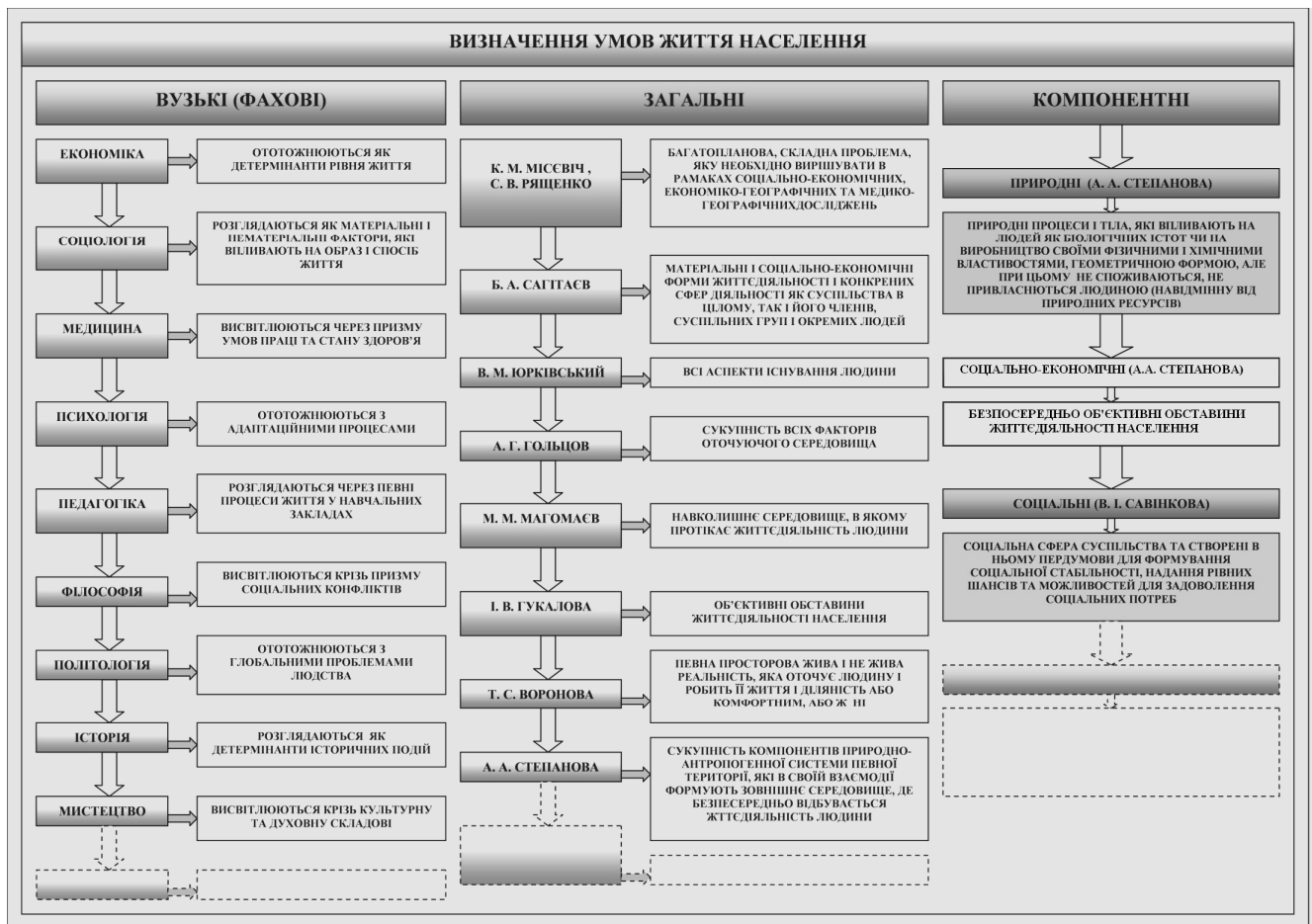

Рис. 5. Систематизація визначень умов життя населення (укладено автором)

Економісти визначають умови життя як детермінанти рівня життя і, наряду з показниками споживання, вони виступають основою для дефініції рівня життя. У соціології умови життя здебільшого розглядаються як матеріальні і нематеріальні фактори (демографічні, природні, соціально-економічні, пов'язані з діяльністю сфери охорони здоров'я), які впливають на образ і спосіб життя. Медики зосереджують свою увагу на умовах праці та стані здоров'я: об'єктами дослідження у даному випадку є окремі групи населення, які поділені за видами діяльності, статтю, віком тощо. Психологи роблять акцент на адаптаційному процесі до тих чи інших умов

життя – нового місця роботи чи проживання (зміна країни, зміна місця проживання «село-місто»). Є роботи з педагогіки, які зосереджуються на питаннях виховання дітей в особливому середовищі – у будинках для дітей сиріт, інтернатах, школах та ВНЗ. Філософи та політологи висвітлюють умови життя населення крізь призму соціальних конфліктів та глобальних проблем людства. Історики розглядають умови життя у контексті певних історичних подій. Є певні напрацювання і у мистецтвознавців, які розглядають умови життя крізь культурну складову.

Розгляд даного аспекту необхідний, щоб віднайти нішу досліджень категорії у Вашій науці, зро-

зуміти, предметне поле яких наук є найбільш наближеним до Вашого дослідження і тим самим збагатити і підкреслити з теоретико-методичної точки зору власну роботу.

Компонентний аспект. Цей аспект включає розгляд категорії з позиції її вивчення в теоретичному плані. Основний акцент падає на дослідження власне самої категорії, та окремих її складових (рис. 5).

Розгляд попередніх аспектів дає зрозуміти, що трактування категорії «умови життя» з позиції радянських вчених для нашого дослідження є ближчим, ніж західних шкіл. Загалом, на пострадянському просторі одними з перших заявили про необхідність всебічного осмислення та оцінки умов життя населення в 1950-х-60 рр. соц.-економ. географи – Р.М. Кабо і пізніше В.В. Покшишевський [16]. Саме суспільники намагалися всесторонньо охопити дану категорію. Пізніше Ковальов С.О. виділив і головні складові умов життя населення: природні умови, умови праці, бюджет часу працівників, розміри реального доходу, обсяг і структура споживання матеріальних благ, забезпеченість житлом, забезпеченість предметами тривалого користування, умови для ведення особистого підсобного господарства, туризму, забезпеченість різними формами суспільного обслуговування, естетичні моменти, які пов'язані із природними і штучними елементами географічного середовища тощо [17]. Питанням умов життя приділяв увагу і О.І. Алексєєв, вбачаючи в якості основних складових природні, виробничі, інфраструктурні, соціокультурні, адміністративно-правові та інші аспекти [18]. Комплексний підхід до оцінки умов жит-

тя притаманний представникам Сибірського відділення РАН (К.М. Місевич, С.В. Рященко та ін.) [19]. Серед українських географів, слід відзначити праці В.М. Юрківського, в яких автор згрупував умови життя у такі блоки: умови, що забезпечують існування та відтворення людини; умови виховання та навчання дітей; умови трудової діяльності; умови збереження здоров'я, утримання непрацездатних та пенсіонерів; умови відпочинку та самовдосконалення особистості; природні умови; соціальні умови [20].

Водночас, на дослідження умов життя можна подивитися з позиції розгляду окремих її складових. Наприклад, природною складовою займалися ще на початку ХХ століття, починаючи з праці О.І. Воейкова «Розподіл населення Землі...» [21], в якій він розкриває кількісні показники розселення, приділяючи особливу увагу міському розселенню і розвитку міст. Дослідженнями суспільно-географічного характеру М.І. Фашевський та І.В. Гукалова [22, 23].

Можна поглянути і під третім кутом – міське і сільське населення. На природній складовій в містах і селищах акцентували увагу Я.Б. Лопатіна та О.Р. Назаревський [24]. Руральні аспекти Сумської області досліджував А.Г. Гольцов [25], Херсонської області Машкова О.В. [26], населення Узбекистану М.У. Халмуратова [27]. Сільській місцевості приділяв свою увагу і О.О. Нестеренко, який займався вивченням культурно-побутових умов життя. [28]. Міському середовищі приділяв увагу Ю.В. Медведков [29].

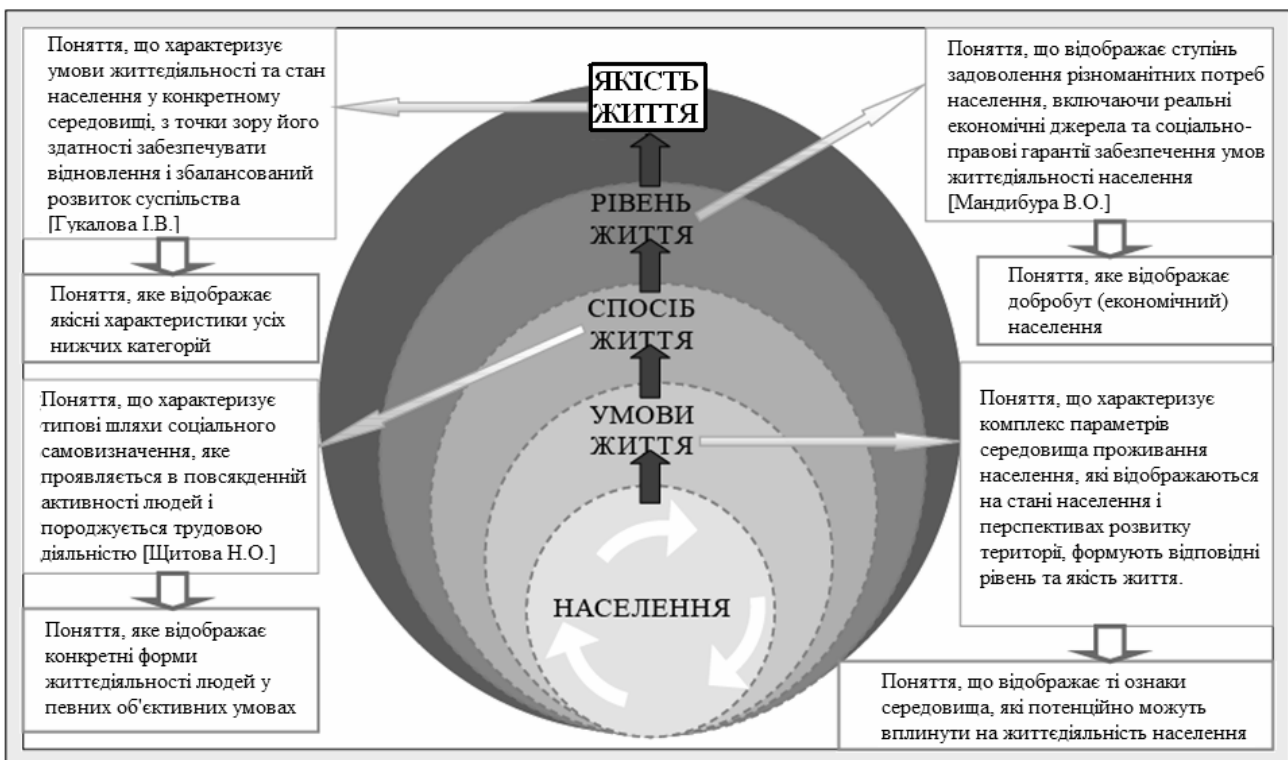

Рис. 6. Місце категорії «умови життя населення» в ряду близьких категорій (укладено автором за [23, 30,31])

Отже, перш ніж робити власне дослідження, слід вловити тонкощі предметного поля. Оскільки кожна категорія складається з різних компонентів, то дослідник має чітко розуміти, на яких складових зосереджуватися – одній, декількох чи намагатися охопити всі компоненти категорії.

Системний аспект. Даний аспект наймовірніше важливий з багатьох позицій. По-перше, будь-яка категорія знаходиться в тій чи іншій системі «категорій» і Вам необхідно віднайти її місце. По-друге, саме завдяки розгляду подібних чи суміжних категорій, Ви зможете вловити різницю і виокремити особливості дослідження. «Умови життя» знаходяться в системі координат «життєвих категорій», які за своїм змістом відповідають за ті чи інші аспекти життєдіяльності людини. Чітко сформованими і найбільш сталими в суспільстві є «умови», «спосіб», «рівень» та «якість» життя. Можна говорити і про інші категорії («образ», «стиль» та ін.), але існує багато камінів спотикання, як з позиції розуміння самою людиною, так і з позиції науковців. Всі ці та інші категорії є елементами саме тої піраміди сенсу життя людини, про яку йшла мова із самого початку.

Аналіз літератури свідчить про відсутність прагнення більшості науковців до визначення суті категорії «умови життя населення», її взаємозв'язків з іншими близькими за змістом категоріями. Не ставлячи під сумнів правильність чи неправильність дефініцій, наданих різними авторами категоріям «якість», «спосіб», «рівень» життя, ми вважаємо, що визначальною для них є категорія «умови життя». Зумовлено це тим, що умови життя населення специфічні і своєрідні, «задають» ті ознаки середовища, на які «реагує» населення, які потенційно можуть впливати на його життєдіяльність. Співвідношення між категоріями відображено на рис. 6 і витікає із бачення географів. Наприклад, на думку Б.А. Душкова, спосіб життя формується за допомогою умов життя [32, с. 211], а на думку

І.В. Гукалової, рівень життя є похідним від умов та способу життя і, в той же час, є основою для формування якості життя [23, с. 82].

Місце окремих категорій, їхня кількість у піраміді може мати дискусійний характер, проте не виникає жодних сумнівів, що на вершині піраміди знаходиться якість життя, а в її основі знаходяться саме умови життя населення.

Висновки. Підводячи підсумки можемо значити декілька головних тез даної статті. Певні наукові висновки ми зробили після розгляду кожного з аспектів, тому раціональніше буде зосередитися на організаційних моментах. **По-перше**, слід серйозно підійти до визначення тієї категорії на якій збирається робити акцент. Нами запропонований алгоритм із шести понятійно-термінологічних аспектів. Послідовність їх дослідження фактично не важлива, оскільки висновки базуються на основі синтезу всіх елементів. **По-друге**, представлення матеріалів у вигляді інфографіки, рисунків та таблиць полегшує подання та сприйняття інформації. Побудова моделей дозволить Вам вмістити велику кількість знань. Головною задачею при цьому є вірна систематизація та структуризація. **По-третє**, ґрунтуючись на вище розглянутих аспектах можна вірно розставити пріоритети у подальшому. Отриманні знання стануть вагомим частиною методологічної бази, а також дозвлять полегшити пошук методики, яка підходить для Вашого об'єкту і предмету дослідження. **По-четверте**, одним із головних висновків є також уточнення, або ж пропозиція авторського визначення досліджуваної категорії, її підсистеми чи інших елементів. На основі вище зробленого дослідження пропонуємо наступне авторське визначення категорії умов життя населення – *параметри середовища проживання населення, які відображаються на стані населення і перспективах розвитку території, формують відповідні спосіб, рівень та якість життя її мешканців.*

Список використаних джерел:

1. Poklyatskyj S.A. *Prykhovanyj poshuk sensu zhyttya – vid umov do yakosti* / Poklyatskyj S.A. // *Ukrayina: geografiya ciley ta mozhlyvostey. zb. nauk. prats.* – N.: FOP «Lysenko M.M.», 2012. – Т.Р. – С. 214 – 218. [Покляцький С.А. Прихований пошук сенсу життя – від умов до якості / Покляцький С.А. // Україна: географія цілей та можливостей. зб. наук. праць. – Н.: ФОП «Лисенко М.М.», 2012. – Т.П. – С. 214 – 218].
2. Poklyatskyj S.A. *U poshukakh „urbanistychnoho Hraalyu” – idealnoho mista* / S.A. Poklyatskyj // *Vcheni zapysky Tavrijskoho nacionalnoho univertsytetu im. V.I. Vernadskoho. Seriya „Geografiya”.* – Том 24 (63). – 2011 р. - № 2. – Ч. 1. – С. 159 – 165. [Покляцький С.А. У пошуках „урбаністичного Граалю” – ідеального міста / С.А. Покляцький // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія „Географія”. – Том 24 (63). – 2011 р. - № 2. – Ч. 1. – С. 159 – 165].
3. Poklyatskyj S.A. *«Lyudske oko» yak model naukovoї vizualizaciyi doslidzhennya zhyttyevykh katehoriy* / Poklyatskyj S.A. // *Geografichna nauka i praktyka: vyklyky epokhy: Materialy mizhnarodnoyi naukovoї konferenciyi, prysvyachenoyi 130-richyu geografiyi u Lvivskomu univertsyieti (m. Lviv, 16-18 travnya 2013 r.)* / [Vidpovid. redaktery: dots. V.I. Bilanyuk, dots. Ye.A. Ivanov]. U 3-okh tomakh. – Lviv: Vydavnychij centr LNU imeni Ivana Franka, 2013. – Том 1. – С. 154 – 158. [Покляцький С.А. «Людське око» як модель наукової візуалізації дослідження життєвих категорій / Покляцький С.А. // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013 р.) / [Відповід. редактори: доц. В.І. Біланюк, доц. Є.А. Іванов]. У 3-ох томах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 1. – С. 154 – 158].
4. Lisovskyj S.A. *Suspilstvo i pryroda: balans interesiv na terenakh Ukrayiny: [monografiya]* / S.A. Lisovskyj; Instytut geografiyi NAN Ukrayiny. – Zhytomyr: Knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo «Polissya», 2009. – 287 s. [Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України : монографія / С.А. Лісовський; Ін-

- ститут географії НАН України. – Житомир: Книжково-газетне видавництво «Полісся», 2009. – 287 с.].
5. Chervanov I.H., Hryshchenko N.V. *Invayronmentalizm u svitoviy nautci: znachennya dlya vitchyznyanoi geografiyi* / Chervanov I.H., Hryshchenko N.V. // *Ukrayinskij geografichnyj zhurnal*. – K.: «Akadempriodyka», 2013. – № 3. – S. 13-17. [Черваньов І.Г., Грищенко Н.В. Інвайронменталізм у світовій науці: значення для вітчизняної географії / Черваньов І.Г., Грищенко Н.В. // *Український географічний журнал*. – K.: «Академперіодика», 2013. – № 3 – С. 13-17].
 6. Kovaleva M.S. *Predistoriya empiricheskoy sociologii / M.S. Kovaleva* // *Istoriya teoreticheskoy sociologii: V 5 t. – T. 1.* – M.: Nauka, 1995. – S.173-189. [Ковалева М.С. Предыстория эмпирической социологии / М. С. Ковалева // *История теоретической социологии : В 5 т. – Т.1 – М. Наука, 1995. – С.173-189*].
 7. *Novyj tlumachnyj slovnyk ukrayinskoj movy* / [avt.-uklad. Yaremenko V.V., Slipushko O.M.]. – K.: Akonit, 1999. – 3600 s. [Новий тлумачний словник української мови / [авт.-уклад. Яременко В.В., Сліпушко О.М.]. – K.: Аконіт, 1999. – 3600 с.].
 8. Ozhegov S.I. *Tolkovyy slovar russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy* / Ozhegov S.I., Shvedova I.Yu. – M.: Azbukovnik, 1999. – 944 s. [Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Ожегов С.И., Шведова И.Ю. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.].
 9. *Diercke-Wörterbuch Allgemeine Geographie* / [Herausgegeben von Hartmut Leser]. – München-Braunschweig : DTV, 1997. – 1040 S.
 10. *Le Grand Robert Dictionary online* [Електронний ресурс]: [Офіційний онлайн сайт французького словника *Le Grand Robert*] / Режим доступу: <http://lerobert.demarque.com/en/us/dictionnaire-francais-en-ligne/grand-robert/>.
 11. *Merriam-Webster online* [Електронний ресурс]: [Офіційний онлайн сайт англійського словника *Merriam-Webster*] / Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/home.htm>
 12. Cribier F. *Milieux de vie et modes de vie: les enquetes menees au laboratoire de geographie humaine sur les modes de vie des retraites* / F. Cribier // *Bulletin de l'association de geographes francais, Paris 1976. № 431.* – P. 23-32.
 13. Vennetier P. *Cadre de vie urbain et problemes de l'eau en Afrique noire* / Vennetier P. // *Annalles de geographie, Paris 1988. № 540* – P. 171-194.
 14. *European Commission. Income and living conditions in Europe* / Edited by Anthony B. Atkinson and Eric Marlier. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 420 p.
 15. *European Commission Living conditions in Europe – Data 2003–06 Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.* – 2008. – 170 pp.
 16. Pokshyshevskij V.V. *Principy metodiki ocenki uslovij obitaniya naseleniya v raznoy geograficheskoj obstanovke* / V.V. Pokshyshevskij // *Izvestiya AN SSSR. – Seriya geograficheskaya, 1964. – № 3. – S. 89–101.* [Покушишевский В.В. Принципы методики оценки условий обитания населения в разной географической обстановке / В. В. Покушишевский // *Известия АН СССР. – Серия географическая, 1964. – № 3. – С. 89–101*].
 17. Kovalev S.A. *Geografiya potrebleniya i geografiya obsluzhivaniya naseleniya* / S.A. Kovalev // *Vestnyk MGU, Ser. 5. Geografiya.* – 1966. – № 2. – S. 3-10. [Ковалев С.А. География потребления и география обслуживания населения / С.А. Ковалев // *Вестник МГУ, Сер. 5. География.* – 1966. – № 2. – С. 3–10].
 18. Alekseev A.I. *Zhizn naseleniya kak predmet socialnoy geografii* / Alekseev A.I. // *Voprosy geografii. Teoreticheskie aspekty geografii.* – Moskva: Mysl, 1984. – № 122. – S. 77-86. [Алексеев А.И. Жизнь населения как предмет социальной географии / Алексеев А.И. // *Вопросы географии. Теоретические аспекты географии.* – Москва: Мысль, 1984. – № 122. – С. 77 – 86].
 19. Misevich K.N., Ryashchenko S.V. *Geograficheskaya sreda i usloviya zhyzni naseleniya Sibiri* / K.N. Misevich, S.V. Ryashchenko. – Novosibirsk: Nauka. Sib. otd-nie, 1988. – 118 s. [Мисевич К.Н., Рященко С.В. Географическая среда и условия жизни населения Сибири / К.Н. Мисевич, С.В. Рященко. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 118 с.].
 20. Yurkivskij V.M. *Analiz umov zhyttya naseleण्या konkretnoyi terytoriyi* / V.M. Yurkivskij // *Ekonomichna ta socialna geografiya.* – 1992. – Вур. 44. – S.32-35. [Юрківський В.М. Аналіз умов життя населення конкретної території / В.М. Юрківський // *Економічна та соціальна географія.* – 1992. – Вип. 44. – С.32-35].
 21. Voyeykov A.I. *Raspredeleniye naseleniya Zemli v zavisimosti ot prirodnykh usloviy i deyatelnosti cheloveka* / A.I. Voyeykov. – SPb.: Tipografiya M. Stasyulevicha, 1906. – 134 s. [Воейков А.И. Распределение населения Земли в зависимости от природных условий и деятельности человека / А.И. Воейков. – СПб. : Типография М. Стасюлевича, 1906. – 134 с.].
 22. *Fashchevskiy N.I. Territorialnaya organizaciya zhyznedeyatelnosti naseleniya* / Fashchevskij N.I., Paliy T.M., Nemchenko M.P., Starostenko A.G. – K., 1992. – 135 s. [Фащевский Н.И. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Фащевский Н.И., Палий Т.М., Немченко М.П., Старостенко А.Г. – К., 1992. – 135 с.].
 23. Gukalova I.V. *Yakist zhyttya naseleण्या Ukrayiny: suspilno-geografichna konceptualizaciya: [monografiya]* / I.V. Gukalova; *Instytut geografii NAN Ukrayiny.* – K.: Drukarnya MVS Ukrayiny, 2009. – 347s. [Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: [монографія] / І.В. Гукалова; Інститут географії НАН України. – K.: Друкарня МВС України, 2009. – 347с.].
 24. Lopatina Ya.B. *Ocenka prirodnykh usloviy zhyzni naseleniya* / Ya.B. Lopatina, O.R. Nazarevskiy. – M.: Nauka, 1972. – 148 s. [Лопатина Я.Б. Оценка природных условий жизни населения / Я.Б. Лопатина,

- О.Р. Назаревский. – М.: Наука, 1972. – 148 с.].
25. Goltsov A.G. *Geografichne doslidzhennya umov zhyttya silskoho naseleння* / Goltsov A.G. // *Fundamentalni geografichni doslidzhennya (stan, problemy, napryamky): Tezy dop. nauk. konf. (Kyiv, 27-29 veresnya 1994 r.)*. – К., 1994. – С. 48-49. [Гольцов А.Г. *Географічне дослідження умов життя сільського населення* / Гольцов А.Г. // *Фундаментальні географічні дослідження (стан, проблеми, напрямки): Тези доп. наук. конф. (Київ, 27-29 вересня 1994 р.)*. – К., 1994. – С. 48-49].
 26. Mashkova O.V. *Suspilno-geografichne doslidzhennya geoprostorovoyi neodnorodnosti umov zhyttediyalnosti silskoho naseleння regionu: avtoref. dys. na zdob. stup. kand. geograf. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya»* / Mashkova Olha Viktorivna, m. Odesa., 2008. – 20 s. [Машикова О.В. *Суспільно-географічне дослідження геопросторової неоднорідності умов життєдіяльності сільського населення регіону: автореф. дис. на здоб. ступ. канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / Машикова Ольга Вікторівна, м. Одеса., 2008. – 20 с.].
 27. Khalmuratov M.U. *Sovershenstvovanie socialno-ekonomicheskikh usloviy zhizni selskogo naseleniya (na materialakh Respubliki Uzbekistan): avtoref. dis. na soisk. step. kand. ekon. nauk: spec. 08.00.05 «Ekonomika i upravlenie nar. khozyaystvom (regionalnaya ekonomika)»* / Khalmuratov Maulenberg Uteuelevich, K., 1993. – 18 s. [Халмуратов М.У. *Совершенствование социально-экономических условий жизни сельского населения (на материалах Республики Узбекистан): автореф. дис. на соиск. степ. канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «экономика и управление нар. хозяйством (региональная экономика)»* / Халмуратов Мауленберген Утеуелевич, К., 1993. – 18 с.].
 28. Nesterenko A.A. *Zakonomernosti socialno-ekonomicheskogo razvitiya goroda i derevni* / Nesterenko A.A.; *Akademiya nauk Ukrainскоy SSR, Institut ekonomiki*. – К.: «Наукова думка», 1975. – 312 s. [Нестеренко А.А. *Закономерности социально-экономического развития города и деревни* / Нестеренко А.А.; *Академия наук Украинской ССР, Институт экономики*. – К.: «Наукова думка», 1975. – 312 с.].
 29. Medvedkov Yu.V. *Analiz skrytoy struktury pri oцenke uslovit zhizni naseleniya v gorode* / Yu.V. Medvedkov // *Resursy, sreda, rasselenie*. – М., 1974. – С. 18-25. [Медведков Ю.В. *Анализ скрытой структуры при оценке условий жизни населения в городе* / Ю.В. Медведков // *Ресурсы, среда, расселение*. – М., 1974. – С. 18-25].
 30. Mandybura V.O. *Riven zhyttya naseleння Ukrayiny ta problemy reformivannya mekhanizmv yoho reguluyvannya* / Mandybura V.O. – К.: *Parlamentske vyd-vo*, 1998. – 256 s. [Мандибура В.О. *Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання* / Мандибура В.О. – К.: *Парламентське вид-во*, 1998. – 256 с.].
 31. Shchitova N.A. *Geografiya obraza zhizni: teoriya i praktika regionalnogo issledovaniya* / Shchitova N.A. – Stavropol: *Izd-vo SГУ*, 2005. – 292 s. [Щитова Н.А. *География образа жизни: теория и практика регионального исследования* / Щитова Н.А. – Ставрополь: *Изд-во СГУ*, 2005. – 292 с.].
 32. Dushkov B.A. *Geografiya i psikhologiya. Podkhod k problemam* / Dushkov B.A. – М.: *Mysl*, 1987. – 285 с. [Душков Б.А. *География и психология. Подход к проблемам* / Душков Б.А. – М.: *Мысль*, 1987. – 285 с.].

Summary

Sergei Poklyatskyi. NEW LOOK AT THE STUDY OF CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS (BY THE EXAMPLE OF POPULATION LIVING CONDITIONS CATEGORY).

Now in the world there such a thing as "quality", "condition", "level", "image" of life, "standard of living", "prosperity" of life, and others category who under the title can be divided "Life Category". These categories are not new for both the average citizen and researchers. However, there are some questions that need to answer. One of these questions is the conceptual and terminological aspects. Appropriately, the main objective of this article – "broad" research conceptual and terminological aspects (*by the example one of the "life category" - living conditions*).

The algorithm study of conceptual and terminological aspects of the category of living conditions is proposed. The historical, geographical, linguistic, professional, component and system aspects is analyzed, and their visual models are developed. The obtained knowledge will be an essential part of the methodological framework and allow easier to find methods specifically suitable for your object and subject.

In the course of writing the article was made the historical-comparative and retrospective analysis of the living conditions of the population. It was found that, depending on location, economic development and administrative division of the country's nature and content of the category may change. Perception and interpretation of the category "living conditions" may contain different semantic meaning in connection with aspects of language, and through membership in various scientific schools. Subject matter of the category "living conditions" of positions other sciences were revealed. Various components of the categories and their definitions were analyzed. Rediscovered the place of category "living conditions" in the system of "life categories". Given the definition of the conditions of life as – parameters habitat populations that appear on state population and prospects for development of the territory, form the appropriate manner, level and quality of life of its inhabitants.

Keywords: life category, living conditions, algorithm research, conceptual and terminological aspects, methodological component.

УДК 911.3

Iryna Mostova

MODERN TRENDS IN GLOBAL URBANIZATION PROCESS AND THE ROLE OF MIGRATION

The influence of international population movements on the scale of global urbanization is analyzed in the article. The state of contemporary migration in the world is carried out. Dynamics of the world's urban population is shown. The largest cities of the world and the major migration corridors are represented. Past and current state of the global processes of urbanization in the context of developed countries and developing ones is under consideration. Correlation analysis between urbanization of a particular territory and the proportion of immigrants among the total population is done. The substance of the concepts «slums» and «global cities» is explained.

Keywords: migration, urbanization, level of urbanization, population displacement, megacity.

Ірина Мостова. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВИХ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І МІСЦЕ В НИХ МІГРАЦІЙ. Проаналізовано вплив міжнародних переміщень населення на масштаби світової урбанізації. Охарактеризовано сучасні міграційні процеси в світі. Показано динаміку чисельності міського населення світу. Представлено мегаполіси світового масштабу та найголовніші міграційні коридори. Розглянуто динаміку і сучасний стан світових процесів урбанізації в розрізі розвинених країн та країн, що розвиваються. Здійснено кореляційний аналіз між рівнем урбанізації території та часткою іммігрантів серед всього населення країни. Розкрито суть понять «трущоби» та «глобальні міста».

Ключові слова: міграція, урбанізація, рівень урбанізації території, переміщення населення, мегаполіс.

Ирина Мостовая. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МИРОВЫХ УРБАНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ И МЕСТО В НИХ МИГРАЦИЙ. Проанализировано влияние международных перемещений населения на масштабы мировой урбанизации. Охарактеризованы современные миграционные процессы в мире. Показана динамика численности городского населения мира. Представлены мегаполисы мирового масштаба и главные миграционные коридоры. Рассмотрена динамика и современное состояние мировых процессов урбанизации в разрезе развитых стран и развивающихся стран. Осуществлен корреляционный анализ между уровнем урбанизации территории и долей иммигрантов среди всего населения страны. Раскрывается сущность понятий «трущобы» и «глобальные города».

Ключевые слова: миграция, урбанизация, уровень урбанизации территории, перемещения населения, мегаполис.

Introduction. The structure of resettlement of a territory is closely related to the process of migration. Spatial displacement of the population is an impetus to the transformation of the settlement network. Foreign or international migrations make significant impact on number, location and population composition in the country. Internal migration occurs within one state and the migration flows in this case may be divided into two main types: village–city, city–city, village–village and city–village. American sociologists estimate that the increase of the population in giant-cities occurs due to the relocation up to $\frac{3}{4}$ of the residents from small towns and suburban areas.

The theoretical and methodological basis of the article cover the wide range of works written by native and foreign geographers, economists, sociologists, demographers, such as M. Visochen, V. Dzhaman, A. Dotsenko, M. Dnistriansky, V. Zagorodny, J. Zajczkowska, S. Zapadnyuk, T. Zaslavska, F. Zastavniy, I. Iontsev, S. Ishchuk, S. Kovalev, O. Malinowska, K. Misevich, S. Mohnachuk, Y. Oleinik, V. Onykiyenko, V. Perevedentsev, S. Pyrozhkov, O. Pozniak, I. Prybytkova, L. Rybakovsky, A. Romanets, M. Romaniuk, L. Rudenko, A. Stepanenko, V. Tovkun, O. Topchiyev, M. Fashchevskiy, O. Homra, B. Horev, O. Shabliiy etc.

The purpose of the article. The purpose of the article is to display the basic relationships between migration and urbanization processes and to reveal the impact of population movements on the urbanization of a territory.

Main material. In the context of socio-economic transformations there is a large-scale outflow of the

working population from the mono specialized cities and areas of agricultural specialization. Also this trend is observed in agricultural areas. There is a direct link between the migratory movements and the settlement system. In the process of migration a quantity of inhabitants in a certain location can varies. It can increase or decrease as well. As a result, villages or small towns change their administrative status and may disappear after a while. In return, large cities affiliate more and more migrant workers. After expanding their territorial boundaries they are transformed into agglomerations and metropolis.

Thus, social phenomena and social processes are closely linked. For example, the high level of unemployment leads to the high level of internal and external migration in a certain region. As a result, substantial transformation of the demographic indicators can be observed. All these lead to the transformations in the settlement system.

Twentieth century was known as the century of rapid urbanization. The share of the world's population living in cities in XIX increased only from 5.0% to 13.0%. By 1950 it increased to 29.0%, and by 2005 it was up to 49.0%. In 2009, for the first time in the history, the total global number of urban population (which was 3.49 billion) exceeded the number of rural population (3.41 billion). Today, among developed countries the rate of urbanization is 75.0%, among the less developed it reaches 45.0%. By 2030, the proportion of the urban population is expected to be 60.0% or it will reach 4.9 billion people in absolute terms. Meanwhile, the number of rural residents will gradually decline, especially since 2019 (Fig. 1).

The rapid growth of urbanization was caused by the significant number of potential migrants from rural

areas to urban ones. It was caused by the high levels of natural increase in urban areas. In the coming decades the process of migration from rural to urban areas and the transformations rural settlements into cities will be important factors for high urban growth, especially in the

less developed countries. The population growth of urban residents is expected to increase from 40.0% to 50.0% (250-310 million during the period from 2005 to 2015).

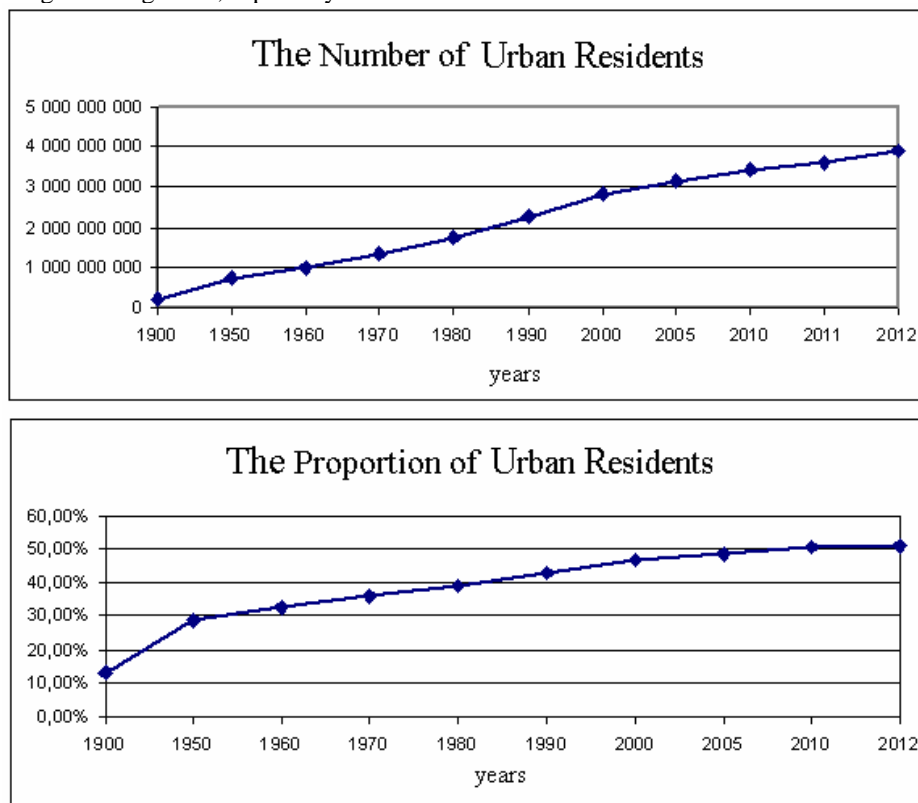

Figure 1. Dynamics of the world's urban population (1990-2012) Source: [3]

The growth of the relative number of urban residents in the most developed regions of the world is almost completed. In the mid-twentieth century the amount of urban citizens was about 52.1% and by 2010 it exceeded 75.0%. By 2030, the proportion of urban population in these regions will rise to 80.8%. According to estimates, by 2020 the number of urban residents will be equal to the number of rural residents in developing countries. And by 2030 this index will rise to 56.1%.

It is important to focus in details on the relative and absolute numbers of urbanization within specific countries. According to UNICEF among the countries with the highest proportion of urban population (group 1) in 2010 were the U.S. (255 million urban population, 82.0% of the total population), Brazil (169 mln./87.0%) and Mexico (88 mln./78.0%). The countries with a significant level of urbanization (group 2) were Russia (105 mln./73.0%), Japan (85 mln./63.0%) and Germany (61 mln./74.0%). Agricultural countries with an insignificant level of urbanization (group 3) were China (630 mln./47.0%), India (368 mln./30.0%), Indonesia (106 mln./44.0%), Nigeria (79 mln./50.0%). During the period the urban population in Ukraine was 69%, which is 31 million of the whole citizens.

In 2020, the situation is expected to change. The first group will include: The USA (249 mln./85.0%), Brazil (187 mln./90.0%), Mexico (97 mln./81.0%), Iran (64 mln./76.0%), Germany (61 million / 76.0%). The

second group will include: China (787mln./55.0%), Nigeria (110 mln./57.0%), Russia (101 mln./75.0%), Japan (86 mln./69.0%), Turkey (62 million / 74.0%). The third group of the countries will be represented by India (463 mln./34.0%), Indonesia (122 mln./48.0%), Pakistan (90 mln./40.0%) and Bangladesh (63 mln./34.0%). In Ukraine by 2020 the percentage of the urban population will increase up to 72.0%. It will be equal to the same number of 31 million. By that time the total population will reduce.

In 2050, according to UNICEF, the situation will be following: group 1 will be represent by The USA (365 mln./90.0%), Nigeria (218 mln./75.0%), Brazil (204 mln./94.0%), Mexico (113 mln./88.0%), Russia (96 mln./83.0%), Iran (83 mln./86.0%), Turkey (82 mln./84.0%), UK (64 mln./88.0%), France (64 mln./94.0%). Group 2 will be represent by China (1038 mln./73.0%), India (875 mln./54.0%), Pakistan (199 mln./69.0%), Indonesia (190 mln./66.0%), Bangladesh (126 mln./56.0%), the Philippines (101 mln./69.0%), Congo (93 mln./63.0%), Egypt (83 mln./63.0%), Vietnam (66 mln./59.0%). The third group will include only Ethiopia, with its urban population within 65 million which is 37.0% of the total population. By 2050, scientists predict that the percentage of the urban population in Ukraine will increase up to 82.0% that will compose only 29 million of the inhabitants. Thus, population will be declining [6].

At the end of 2013, according to the Internet resources «Nationmaster.com», the level of global urbanization was 56.2%. The most urbanized countries are Gibraltar, Bermuda, Singapore, Monaco, Nauru and Guadeloupe. The level of urbanization reaches 100.0%. The countries with the low level of urbanization are least-developed ones. Among them are Burundi, Rwanda and Bhutan (below 10.0%). The same source about the proportion of immigrants among the total population represents the high ratios in the following countries Andorra (77.3%), Qatar (75.9%), UAE (71.4%), Monaco (70.1%), Kuwait (62.1%), Singapore (42.6%), Bahrain (42.2%), etc. The lowest ratios are in Vietnam, Indonesia, Iraq, Afghanistan, Peru and other countries in Africa, Asia and Central America (1.0% less) [5]. One must take into consideration the correlation between the level of urbanization of the territory and the proportion of immigrants among the total population. Correlation analysis was performed in SPSS program Statistics and program Statistica for data mapping of the results. Thus, the coefficient of pair correlation (based on both programs) is 0.49. It indicates about the strong positive relationship between these two processes. So, the increase of immigrant's proportion in the country leads to the increase of the urbanization level.

The question is what characterizes the contemporary migration in the world? According to the report of the United Nations Population Division, in 2013 outside the country of the birth were living 215.8 million people, representing 3.2% of the world population. According to the statistics, in Europe and Asia live almost two-thirds of the whole international immigrants (72 million – in Europe, 71 million – in Asia), but the most popular country is the USA, where about 45.8 million of the immigrants live. Besides, most of the migrants are residents from the developing countries. Also, the study indicated

that 74.0% of migrants are the population of working age from 20 to 64 years; in particular women make up 48.0% of the whole number of the international migrants [4].

It should be noted that among the major world's migration corridors are:

- Mexico – United States (11.6 million workers)
- Russia – Ukraine (3.5 million workers)
- Ukraine – Russia (2.9 million workers)
- Bangladesh – India (3.3 million workers)
- Turkey – Germany (2.7 million workers)
- Kazakhstan – Russia (2.5 million workers)
- Russia – Kazakhstan (2.2 million workers)
- China – Hong Kong (2.2 million workers)
- India – United Arab Emirates (2.2 million workers)
- China – United States (1.7 million workers), etc [3].

In the near future the number of economic migrants will keep on the growing. According to the World Bank forecasts, in the coming years population aged 15-39 years will increase by 570 million in donor countries (including Africa, in the region of sub-Saharan it will reach by the 328 million, in the middle East and North Africa it will growth up to the 44 million people), and in the recipient countries, conversely, the population will decline to 216 million people.

The largest number of international migrants moved from Mexico (11.9 million), India (11.4 million) and Russia (11.1 million). Ukraine in this list takes the 5th place after China. In several countries among the international migrants dominate more refugees: in the Palestinian territories such status have about 100.0% of the immigrants, in Jordan and Chad it is near 85.0%, in Syria it exceeds 72.0%, in Tanzania - 70.0%, in Ecuador - 67.0%, in Lebanon - 61.0%, in Iraq - 52.0%, in Zambia and Pakistan represent the number of residents by 50.0%. In 20 countries the proportion of refugees among international migrants is from 19.0% to 45.0% [4].

Table 1

Megacities worldwide, 2013

№	City	Country	Population
1	Tokyo	Japan	37,239,000
2	Jakarta	Indonesia	26,746,000
3	Seoul	South Korea	22,868,000
4	Delhi	India	22,826,000
5	Shanghai	China	21,766,000
6	Manila	Philippines	21,241,000
7	Karachi	Pakistan	20,877,000
8	New York	USA	20,673,000
9	San Paulo	Brazil	20,568,000
10	Mexico City	Mexico	20,032,000
11	Beijing	China	18,241,000
12	Guangzhou	China	17,681,000
13	Mumbai	India	17,307,000
14	Kyoto	Japan	17,175,000
15	Moscow	Russia	15,788,000
16	Cairo	Egypt	15,071,000
17	Los Angeles	USA	15,067,000
18	Kolkata	India	14,630,000
19	Bangkok	Thailand	14,544,000
20	Dhaka	Bangladesh	14,399,000

Source: [4]

The main feature of the contemporary processes of urbanization is that they are most intense in developing countries. This is accompanied by spontaneous, disordered character of urban building and by the growth of "slums". For example, in Africa from 1950 to 1997 the urban population increased by 11 times and soon every second African is the resident of a city. In these "slums" the population growth exceeds the ability of states to create jobs for citizens and build the particular infrastructure system. Moreover, the sanitation and poor living conditions are in these areas. Today 40.0% of the Indian urban populations live in such destitute areas. As a result, the unplanned urbanization threatens to variety of humanitarian disasters. The typical "slums" in the megacities include Lagos, Mumbai, Mexico City, Calcutta and Dhaka. The process of the urbanization in the developing countries occurs due to the migration from rural areas, where thousands of young people are seeking for better livelihood. Thus, the poverty rate has shifted from rural areas to urban ones [6]. Table 1 contains twenty largest world's cities in 2013.

There is another side concerning the impact of international population movements on growing scale of global urbanization. So, this notion we mean "global" or "world city", which are incorporated in the world's economy and which are considered to be the basis of economic development. Moreover, they are based on innovative technologies and intellectual resources. There are about 40 global cities on the planet. They are based on the global elite of the highly qualified specialists, managers and entrepreneurs. However, these cities are characterized by labor markets with a significant segment of low-paid and non prestigious jobs, which are

unattractive to the local population and which require a great amount of low-skilled migrant workers. Therefore, the share of immigrant population is growing in global cities. The arrival of the migrants has a positive impact on the major metropolises. In some cases, migrant groups contributed to the restoration of the depressed urban areas [1].

On the one hand, increasing amount of the emigrations to cities increases the number of people living in poverty, and on the other hand, it replenishes the shortage of manpower in developed countries. Formation of peripheral areas around the cities exempts centers from excessive crowding of buildings and people, thus providing better conditions for living.

Conclusions. Thus, urbanization processes are visible and important trend of modern time. It appears due to the large mobility of the world's population. Serving as an indicator of progress and opening new prospects for development cities attract more and more migrants from different regions. However, at this stage of human existence the close link of migration and urbanization has ambiguous meaning. Thus, until recently, the migration from rural areas to cities was considered to be good phenomena because vacant jobs in urban areas were filling.

But neither the industry nor the infrastructure of the city is able to absorb the massive influx of labor. Therefore, it should be noted that migration increases the imbalance of the development in urban and rural areas. Causal links between urbanization and migration have regional specificity due to the existing regional differences in the levels of social and economic development.

References:

1. Dolenko L.Kh., Prokofyeva H.S. *Fenomen svitovoyi urbanizatsiyi: prychny i naslidky* / L.Kh. Dolenko, H.S. Prokofyeva // *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*. – 2012. – Том 17. – Вур. 2. – С. 76-84. [Доленко Л.К., Прокоф'єва Г.С. *Феномен світової урбанізації: причини і наслідки* / Л.К. Доленко, Г.С. Прокоф'єва // *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. – 2012. – Том 17. – Вуп. 2. – С. 76-84].
2. Malynovska O.A. *Mizhnarodni migratsiyi ta suspilni transformatsiyi doby globalizatsiyi* / O.A. Malynovska // *Demografiya ta socialna ekonomika*. – 2009. – №1. – С. 5-17. [Малиновська О.А. *Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації* / О.А. Малиновська // *Демографія та соціальна економіка*. – 2009. – №1. – С. 5-17].
3. *Demographia. World Urban Areas (World Agglomerations): 9th Annual Edition, USA*. – March, 2013. – 173 p.
4. *Demographic Yearbook / Department of Economic and Social Affairs*. – United Nations. – New York, 2013. – 734 p.
5. *NationMaster* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationmaster.com>
6. *UNICEF* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unicef.org>

Summary

Iryna Mostova. MODERN TRENDS IN GLOBAL URBANIZATION PROCESS AND THE ROLE OF MIGRATION.

There is a direct link between the migratory movements and the settlement system. In the process of migration a quantity of inhabitants in a certain location can varies. It can increase or decreases as well. As a result, villages or small towns change their administrative status and may disappear after a while. In the coming decades the process of migration from rural to urban areas and the transformations rural settlements into cities will be important factors for high urban growth, especially in the less developed countries. Until recently, the migration from rural areas to cities was considered to be good phenomena because vacant jobs in urban areas were filling. But, migration increases the imbalance of the development in urban and rural areas. Based on results of the correlation between the level of urbanization of the territory and the proportion of immigrants among the total population, was noted the close link. So, the increase of immigrant's proportion in the country leads to the increase of the urbanization level.

Keywords: migration, urbanization, level of urbanization, population displacement, megacity.

УДК 338.483 (7/8+94)

Olexander Beidyk, Natalia Novosad

BIRD-WATCHING AS A COMPONENT OF ECOTOURISM IN THE USA: A DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC ANALYSIS

A concept and essence of bird-watching are reflected as to the component of ecotourism. The analysis of demographic and economic features of watching is given birds in the United States of America, the dynamics of their development and component structure are traced. The features of allocation of tourist charges of bird-watching are investigational in the various sectors of economy of country. Economic efficiency of bird-watching and his contribution is considered to the local economy on the example of city Galveston, state Texas. The insufficient level of development of watching is marked birds as constituent to ecotourism in Ukraine.

Keywords: bird-watching, ecotourism, economic efficiency, watching birds, tourist expenses.

Олександр Бейдик, Наталія Новосад. БЬОРДВОЧИНГ ЯК СКЛАДОВА ЕКОТУРИЗМУ В США: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ. Висвітлено поняття та сутність «бьордвочинга» як складової екотуризму. Проведено аналіз демографічних та економічних особливостей спостереження за птахами в Сполучених Штатах Америки, прослідковано динаміку його розвитку та компонентну структуру. Досліджено особливості розподілу туристичних витрат «бьордвочинга» в різноманітних секторах економіки країни. Розглянуто економічну ефективність «бьордвочинга» та його внесок у місцеву економіку на прикладі міста Галвестон, штат Техас. Відзначено недостатній рівень розвитку спостереження за птахами як складової екотуризму на Україні.

Ключові слова: бьордвочинг, екотуризм, економічна ефективність, спостереження за птахами, туристичні витрати.

Александр Бейдик, Наталья Новосад. БЬОРДВОЧИНГ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОТУРИЗМА В США: ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ. Отражено понятие и сущность "бьордвочинга" как составляющей экотуризма. Дан анализ демографических и экономических особенностей наблюдения за птицами в Соединенных Штатах Америки, прослежена динамика их развития и компонентная структура. Исследованы особенности распределения туристических расходов "бьордвочинга" в разнообразных секторах экономики страны. Рассмотрена экономическая эффективность "бьордвочинга" и его вклад в местную экономику на примере города Галвестон, штат Техас. Отмечен недостаточный уровень развития наблюдения за птицами как составляющей экотуризму на Украине.

Ключевые слова: бьордвочинг, экотуризм, экономическая эффективность, наблюдения за птицами, туристические затраты.

Introduction. Bird-watching, a popular hobby around the world, can present significant economic opportunities for countries through sustainable tourism. Bird watching or birding is the observation of birds as a recreational activity. It can be done with the naked eye, through a visual enhancement device like binoculars and telescopes, or by listening for bird sounds. Bird watching often involves a significant auditory component, as many bird species are more easily detected and identified by ear than by eye. Most birdwatchers pursue this activity mainly for recreational or social reasons, unlike ornithologists, who engage in the study of birds using more formal scientific methods. Birding plays a significant and growing part in the tourism industry, and creates direct and indirect economic benefits for many countries and communities, also amongst developing countries [3].

Global spending on all areas of ecotourism is increasing by about six times the industry-wide rate of growth, and underlined the potential economic benefits of bird-watching in particular. In the United States a survey by authorities puts the economic value generated every year by bird and other wildlife watchers at around \$32 billion in that country alone. This amount corresponds to the gross domestic product of Costa Rica, which is also a popular destination for US birdwatchers.

According to the U.S. Fish and Wildlife Service (USFWS), in 2010 there were 48 million people in the U.S. age 16 or older who watched, fed, and/or photographed birds. Relatively equal numbers of men (46%)

and women (54%) participated [1]. Almost 42 million watched, fed, and photographed birds around the home, with around 20 million traveling away from home to enjoy birds (an increase of 8% over the 2006 survey) (chart. 1).

In 2006, there were 48 million birdwatchers or birders, 16 years of age and older, in the United States—about 21 percent of the population. What is a birder? The National Survey uses a conservative definition. To be counted as a birder, an individual must have either taken a trip one mile or more from home for the primary purpose of observing birds and/or closely observed or tried to identify birds around the home. Thus, people who happened to notice birds while they were mowing the lawn or picnicking at the beach were not counted as birders. Trips to zoos and observing captive birds also did not count. Backyard birding or watching birds around the home is the most common form of bird-watching. Eighty-eight percent (42 million) of birders are backyard birders. The more active form of birding, taking trips away from home, is less common with 42 percent (20 million) of birders partaking. The average birder is 50 years old and more than likely has a better than average income and education. She is slightly more likely to be female and highly likely to be white. There is also a good chance that this birder lives in the south in an urban area. Does this paint an accurate picture of a birder? Like all generalizations the description of an "average" birder does not reflect the variety of people who bird, with millions falling outside this box. The tables and charts show numbers and participation rates (the percentage of people who participate) of birders by vari-

ous demographic breakdowns. The tendency of birders to be middle-age or older is reflected in both the number of birders and participation rates. Looking at the different age categories in Table 1, the greatest number of

birders was in the 55 plus age group. People over the age of 55 had the highest participation rates while the participation rate was particularly low for people ages 16 to 24 (tab. 1).

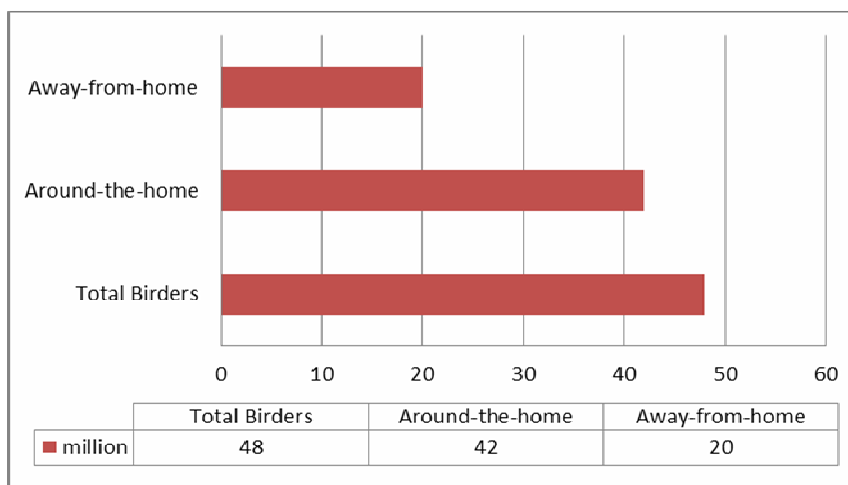

Chart 1. Birders in the United States (16 years of age older)

Table 1

Age Distribution of the U.S. Population and Birds

Age	U.S. Population, thousands	Number of birders, thousands	Participation Rate
16 to 24	31.5	2.6	8 %
25 to 34	37.4	4.8	13 %
35 to 44	45.1	10.1	23 %
45 to 54	44.2	11.0	25 %
55 plus	70.9	19.1	27 %

The higher the income and education level the more likely a person is to be a birder. Twenty-nine percent of people who live in households that earn \$75,000 or more were bird-watchers—8 percent above the national average of 21 percent (tab. 2).

Education, which is often highly correlated with income, shows the same trend. People with less than

high school education participated at 12 percent—far below the national average—while people with at least a college degree had the highest participation rate at 28 percent (tab. 3).

Unlike hunting and fishing where men were overwhelmingly in the majority, a larger percent of birders were women—54 percent in 2006 (chart 2).

Table 2

Income Distribution of the U.S. Population and Birders

Income	U.S. Population, thousands	Number of birders, thousands	Participation Rate
Less than \$20,000	26.0	3.9	15 %
\$20,000 to \$29,999	21.8	3.6	17 %
\$30,000 to \$49,999	39.2	8.7	22 %
\$50,000 to \$74,999	33.4	9.0	27 %
\$75,000 or more	50.6	14.5	29 %

Table 3

Educational Distribution of the U.S. Population and Birders

Education	U.S. Population, thousands	Number of birders, thousands	Participation Rate
11 years or less	34.6	4.3	12 %
High School Graduate	78.0	13.2	17 %
Some College	53.1	12.3	23 %
College Graduate +	63.5	17.8	28 %

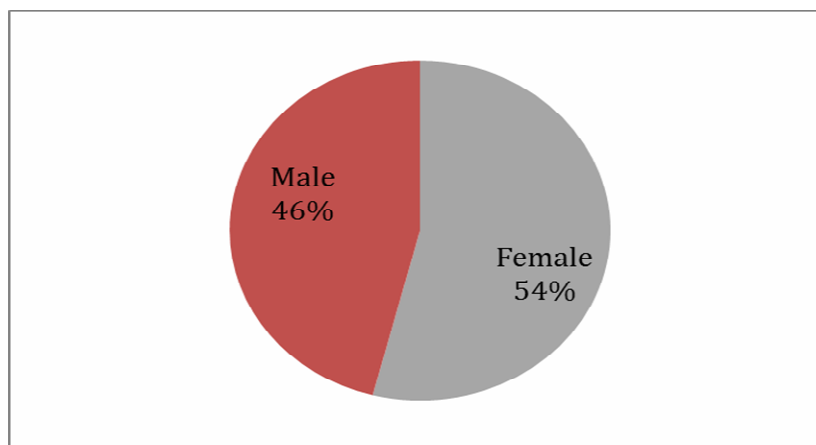

Chart 2. Percent of Birders by Gender

Birders spend money on a variety of goods and services for trip-related and equipment-related purchases. Trip-related expenditures include food, lodging, transportation, and other incidental expenses. Equipment expenditures consist of binoculars, cameras, camping equipment, and other costs. By having ripple effects throughout the economy, these direct expenditures are only part of the economic impact of birding. The effect on the economy in excess of direct expenditures is known as the multiplier effect. For example, an individual may purchase a bird house to enhance birding at home. Part of the purchase price will stay with the local

retailer. The local retailer, in turn, pays a wholesaler who in turn pays the manufacturer of the bird houses. The manufacturer then spends a portion of this income to pay businesses supplying the manufacturer. In this sense, each dollar of local retail expenditures can affect a variety of businesses. Thus, expenditures associated with birding can ripple through the economy by impacting economic activity, employment, and household income. To measure these effects, a regional input-output modeling method is utilized to derive estimates for total industry output, employment, employment income, and tax revenue associated with birding (tab. 4).

Table 4

Trip and Equipment Expenditures for Birding by Category

	\$ billion
Trip-Related Expenditures, total	12.0
Food	4.0
Lodging	2.9
Transportation	4.2
Other	0.8
Equipment, total	23.7
Wildlife-watching equipment	6.8
Auxiliary equipment	0.7
Special equipment	8.2
Other Items	7.8

Galveston Island is one of the top locations in the country for birding. It has a rich variety of habitats - beaches, wetlands, grasslands, woods, ponds, and bays - in a small area that are home to many common year-round species, as well as numerous others that visit briefly or for part of the year. Thousands of birds take wing to Galveston Island each spring during an arduous northward migration across the Gulf from Central and South America. And hundreds of tourists follow suit to see more than 200 species of brightly-colored birds strut their stuff around Galveston Island - a prime location along the Great Texas Coastal Birding Trail [6].

The Island is also an important wintering ground for numerous species that spend most of the year farther north. More than 300 bird species may be seen throughout the year somewhere on the Island.

Annual FeatherFest is one of the projects of the

Galveston Island Nature Tourism Council which supports nature tourism and education, and promotes the value of area natural habitats. A record crowd of 625 birders and photographers attended FeatherFest 2013. While they came from across the United States, Canada, France and England, 82 percent of guests hailed from Texas. 55 percent were first-time FeatherFest attendees, and 38 percent had never attended a birding festival before. The annual impact on the Galveston economy is estimated at more than \$350,000.

In Ukraine, at the official level bird-watching is not developed, although there is an unofficial site <http://birdwatch.org.ua/>, where people share pictures and write about their observations. Tourist organizations and national parks of Ukraine should pay attention to the experience of bird-watching Galveston and the U.S. which give significant revenues in national and the city's

economy.

Conclusion.

1. Birding plays a significant and growing part in the tourism industry, and creates direct and indirect economic benefits for many countries and communities, also amongst developing countries.
2. Global spending on all areas of ecotourism is in-

creasing by about six times the industry-wide rate of growth, and underlined the potential economic benefits of bird-watching in particular.

3. Tourist organizations and national parks of Ukraine should pay attention to the experience of bird-watching Galveston and the U.S. which give significant revenues in national and the city's economy.

References:

1. *Erin Carver. Birding in the United States: a demographic and economic analysis addendum to the 2006 national survey of fishing, hunting, and wildlife-associated recreation.* - Arlington VA – 2009.
2. *Pete Dunne. Pete Dunne on Bird Watching.* – New York. - 2003
3. <http://www.un.org/>
4. <http://www.aba.org/>
5. <http://www.fws.gov/>
6. <http://www.galvestonfeatherfest.com/>

Summary

Olexander Beidyk, Natalia Novosad. BIRD-WATCHING AS A COMPONENT OF ECOTOURISM IN THE USA: A DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC ANALYSIS.

Birding plays a significant and growing part in the tourism industry, and creates direct and indirect economic benefits for many countries and communities, also amongst developing countries. A concept and essence of bird-watching are reflected as to the component of ecotourism. Global spending on all areas of ecotourism is increasing by about six times the industry-wide rate of growth, and underlined the potential economic benefits of bird-watching in particular. In the United States a survey by authorities puts the economic value generated every year by bird and other wildlife watchers at around \$32 billion in that country alone. The analysis of demographic and economic features of watching is given birds in the United States of America, the dynamics of their development and component structure are traced. The features of allocation of tourist charges of bird-watching are investigational in the various sectors of economy of country. Economic efficiency of bird-watching and his contribution is considered to the local economy on the example of city Galveston, state Texas. Galveston Island is one of the top locations in the country for birding. The annual impact on the Galveston economy is estimated at more than \$350,000. The insufficient level of development of watching is marked birds as constituent to ecotourism in Ukraine.

Keywords: bird-watching, ecotourism, economic efficiency, watching birds, tourist expenses.

УДК 911.3

Klaudia Nowicka, Magdalena Szmytkowska

CONCRETE AND WATER. SEARCHING FOR NEW POSSIBILITIES OF THE TOURIST FUNCTION DEVELOPMENT IN TRICITY

For many years sandy beaches and cultural heritage have almost guaranteed an unending stream of tourists visiting Gdańsk, Gdynia, Sopot and their close neighborhood. Nowadays those obvious attractions that are “given” to Tricity are not enough for lots of tourists who expect something more. Even an average participant in mass tourism has turned to experiences and more sophisticated forms of spending his or her free time – sunbathing and traditional sightseeing are not enough to attract more tourists to Tricity. The cities therefore need to develop a clear strategy regarding the way they want to develop tourism. In order to create a competitive tourist product Tricity’s authorities try to look for some opportunities of developing the tourist function. It is also a result of the anticipated increased competition between the cities of Tricity [12]. This paper presents two extraordinary examples of involving the private sector in the process of creation of the tourist product of two cities: Gdynia and Sopot.

Keywords: tourist function, tourist product, Tricity.

Клаудія Новицька, Магдалена Жмитковська. БЕТОН І ВОДА. У ПОШУКАХ НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ В ТРУЙМЯСТІ. Протягом багатьох років піщані пляжі і культурна спадщина майже гарантували нескінченний потік туристів, які відвідували Гданьськ, Гдиню, Сопот та їх найближчих сусідів. В даний час ці очевидні визначні пам'ятки, які «дані» Тріймясту, недостатні для великої кількості туристів, які розраховують на щось більше. Навіть середній учасник у масовому туризмі вимагає досконаліших і складніших форм проведення вільного часу – загорання і традиційних екскурсій недостатньо, щоб привернути більше туристів до Тріймяста. Тому міста повинні розробити чітку стратегію відносно шляхів того, як вони хочуть розвивати туризм. Для того щоб створити конкурентоспроможний туристичний продукт, влада Тріймяста намагається шукати інші можливості розвитку туристичної функції. Це також є результатом очікуваної зростаючої конкуренції між містами Тріймяста [12]. Ця стаття представляє два яскраво виражених приклади залучення приватного сектора до процесу створення туристичного продукту двох міст: Гдини і Сопота.

Ключові слова: туристична функція, туристичний продукт, Тріймясто.

Клаудія Новицькая, Магдалена Жмитковская. БЕТОН И ВОДА. В ПОИСКАХ НОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ В ТРУЙМЯСТЕ. На протяжении многих лет песчаные пляжи и культурное наследие почти гарантировали бесконечный поток туристов, посещающих Гданьск, Гдыню, Сопот и их ближайших соседей. В настоящее время эти очевидные достопримечательности, которые «даны» Тріймясту, недостаточны для большого количества туристов, рассчитывающих на нечто большее. Даже средний участник в массовом туризме требует более совершенных и более сложных форм проведения свободного времени – загорания и традиционных экскурсий недостаточно, чтобы привлечь больше туристов в Тріймясто. Поэтому города должны разработать четкую стратегию касательно путей того, как они хотят развивать туризм. Для того чтобы создать конкурентоспособный туристический продукт, власти Тріймяста пытаются искать другие возможности развития туристической функции. Это также является результатом ожидаемой возрастающей конкуренции между городами Тріймяста [12]. Эта статья представляет два ярко выраженных примера привлечения частного сектора в процесс создания туристического продукта двух городов: Гдыни и Сопота.

Ключевые слова: туристическая функция, туристический продукт, Тріймясто.

Searching for uniqueness. To create something brand new and extraordinary, what will meet the increasingly demanding tourists' expectations, modern cities need not only great ideas, but also money, therefore the authorities has started to acquire the necessary funds from private investors. The merge of business and tourism seems to be the key to create an integrated and successful tourism product that will attract more people. This kind of cooperation can be beneficial to both parties, but still there are some crucial issues connected with it that have to be solved in order to establish a solid and long-lasting cooperation. One of the most frequently asked question is which social group will derive benefits of it – tourists, citizens or maybe somebody else?

Urban tourism is a very complicated system consisting of many varied determinants and all aspects of tourist activities in urban space. The city which is a destination of a tour is considered as cultural heritage and an indivisible element of tourism space [10]. There are several basic groups of urban tourist destinations: architecture and urban layout of a city, including historical and modern districts; cultural icons and sacred objects; ethnic districts; festivals; atmosphere of a city; academic

and scientific potential; conference centres; entrepreneurship development; malls and shopping centres; leisure, sports and gastronomical objects and communication junctions [4].

There are lots of forms of tourism but most of them are connected with a cognitive motivation. Urban tourism is visible in many conventional (heritage tourism, cultural tourism, trade tourism, business tourism, etc.) and some unconventional forms like for example clubbing. Cities give so many different opportunities to everyone, no matter their financial status or interests [9]. During the last decades urban tourism has become of increasing importance for city authorities and it is now considered as a crucial factor of socio-economic development. The tourist function of a city can be considered in many aspects, such as: social, cultural, economic, spatial and psychological. Its complexity is the reason why it is so difficult to develop tourism in a sustainable way. The literature on the subject shows that there are many diverse advantages of developing tourism in cities:

- improving the citizens' quality of life;
- revaluation of historic heritage;
- local economy activation;
- revaluation of urban space;
- improving a city's image [7].

Despite all of the above-mentioned benefits, mass tourism and the tourist function often collide with the other functions of cities or their districts, e.g. industrial or residential functions. The sustainable urban tourism could be a possible solution to this imbalance. Nowadays, urban tourism policy of Gdańsk and Sopot focuses mainly on promoting their tourist products and the issue on preparing the cities to be a tourist destination is often neglected. The sustainable tourism is generally associated with ecotourism and rural tourism as it is connected mainly with the natural environment and its preservation, but if we consider a city as a kind of “natural environment” for its citizens we could introduce the idea of the sustainable tourism into cities. Taking the above-mentioned into consideration, the sustainable city tourism shall be friendly to citizens, urban space and cultural heritage. The sustainable urban tourism shall look into the future and create tourist products bearing in mind the welfare of the next generations. There are three basic components of the sustainable urban tourism: protection of natural and cultural resources, welfare of local society and tourists’ extraordinary experiences. As M. Kurek [10] says, the sustainable urban tourism comprises of a wide range of activities, tourism management and development that preserve natural, economic and social integrity and guarantee preserving cultural and natural resources for the next generations. The first step to implementing the idea of the sustainable city tourism is establishing communication between the authorities, citizens and investors. Those three parties are the most important actors on the stage of the “urban tourism theatre” and they need to take part in an open dialog in order to create a balanced tourist product that will be beneficial for all of them.

The way of creating tourist products, the product life cycle [1] and practical experiences of many cities have proved that the essential impulse needed to proceed from the stage when a given tourist product is introduced into the market to the stage of the product’s growth and maturity [6] is the development of service-oriented infrastructure. Even a city located in the most unique and extraordinary natural environment cannot develop the tourist function. That is why R. Davidson [2] defines tourist investments as expenditures aimed at attracting tourists and expanding the supply of domestic and international tourist product. The investment may relate to products and services that include accommodation, transport, natural landscapes, exhibitions, information centres and many others. Some of them may be of a dual or multi-purpose nature, serving both tourism and non-tourism markets [3]. Three categories which have investment potential have been identified by the Urbis and Tourism and Transport Forum [15]. They are:

- short-term accommodation (e.g. hotels, guest houses and motels);
- tourism facilities (entertainment, recreation, cultural activities);
- other ancillary services (food and beverage, retail, commercial and other integrated services used by visitors and residents alike).

As it was mentioned above, investment in tourism can be undertaken by both public and private entities and

they can include infrastructure that serves both residents and tourists.

Although tourist products are not created only in a tourist destination, but also during the journey itself and even in the place of tourists’ residence, the destination is the most important. Its attractions and infrastructure are driving causes of the phenomenon called “tourism”. They create the recreation zones which are perceived as one of the most essential factors dynamizing tourism space development [8]. As B. Włodarczyk [16] says “tourism space is that part of geographical space where tourism occurs. The necessary and sufficient condition for classifying a part of geographical space as tourism space is tourism, regardless of its volume and character. An additional condition for delimiting tourism space is the occurrence of tourist infrastructure whose volume and character allow us to define the type of tourism space.” There are several types of tourism space listed by S. Liszewski [11]: tourist exploration space, space of penetration, space of assimilation, space of colonization, space of urbanization. Each of the above mentioned type of space has its own unique nature and there is an explicit type of investment projects that can be implemented there in order to keep the landscape balance.

The space of urbanization is the most complex and diverse of all mentioned above what makes the implementation of the investment projects very difficult, not only in a physical dimension. Citizens should approve new tourist infrastructure and attractions as they are created in the place of their residence – in their “home”. That is why all investment decisions shall be made on the basis on deep environmental, economic and social analysis. In Tricity social participation is the idea that is becoming more and more popular. The citizens start to pay close attention to each and every initiative taken up in their space. They want to take advantage of new infrastructure and attractions. Gdynia and Sopot are two different examples of projects co-funded by private entities. One of them was completed in 2009, the second is still in the initial phase. They are both aimed at increasing the cities’ attractiveness. The first one is “Sea Towers” – the second tallest residential building in Poland located in the Prestige Zone of Gdynia. The second is an artificial island which is to be created in Sopot. Both projects are located in the tourism business districts (TBD) [5], in the areas where natural and anthropological attractions co-exist and complement each other giving an opportunity to create a complex tourist product (fig. 1).

Sea Towers – lost tourist space. Sea Towers is a mixed-use skyscraper complex built by Invest Comfort SA (fig. 2). It was designed in 2002 by Andrzej Kapuścik Architecture Studio from Vienna. Its construction commenced on 10th May 2006 and was completed on 28th February 2009. It is a complex of two towers joint by a special passage. The higher tower together with its flagpole is 141 meters high and it has 38 storeys, the lower one has 28 storeys. There are 265 apartments and business premises for many different types of business activity in the buildings [13]. According to the Local Urban Development Plan it was assumed that the developer shall fulfil the following condition: building an ob-

servation platform or/and a business premises (e.g. café) which will be accessible to the citizens and tourists who do not live in the building so they could also admire the wide panorama of the city and the bay.

The idea of constructing such a building in a relatively small city, in the immediate vicinity of the excel-

lent modernist architecture of the city centre was very controversial from the very beginning. What is more, the towers were to be used for residential purposes as their primary function. That is why the developer had to agree to create some kind of tourism space there.

Fig. 1. Localization of the area where the artificial island is planned to be built in Sopot and Sea Towers in Gdynia
Source: own work on the basis of the Spatial Development Plan of Sopot, 2010

Fig. 2. Sea Towers in Gdynia – a photo placed on an official website of Sea Towers
Source: <http://www.seatowers.pl>

Finally, when the construction was completed in 2009 it turned out that the observation platform and cafes are reserved only for the residents of the building and there is no such thing like a social space that is generally open and accessible to people. In fact, what they created is an empty, grey and concrete square (fig. 3). It is not used neither by the residents of the towers nor by any other citizens of Gdynia or tourists. What is more, the

continuity of the previously existing waterfront has been interrupted. The experience with Invest Comfort has shown that all designers' and investors' obligations shall be in writing.

Sea Towers and their neighbourhood were supposed to be a visible sign of "prestige" – in fact it is a lost space.

Fig. 3. Sea Towers and their vicinity four years after the buildings' completion

Source: own photos

Artificial island – gained tourist space? The artificial island is an ambitious project aimed at creating a mirage of the second Dubai in Sopot. So far the project is still in the initial phase of implementation and almost everything that is known about it comes from digital visualizations and media coverage. The plan is, indeed, astonishing – a 20 ha island is planned to be located approximately 500 meters from the shore (fig. 1), along the line between the building of “Ergo-Hestia” and the Accors Hotel. There will be a marina for 320 yachts, several hotels, discos, pubs, restaurants, an exhibition hall, a cinema, a bowling centre, a playground and an aquarium. The island will be linked with the main land through a double-decker road and air-trains (fig. 4). The object will be capable of accommodate about 6000 visitors at a time. There will also be car parks for 720 cars

and 20 coaches and two helicopter landing sites. What is more, the island will have a 500 meters long pier, a promenade and an observation tower in the centre.

The project seems to be very enterprising and there are some opinions that it is only a promotional initiative. However, the spokesman of Sopot City Hall claims that the project is so widely promoted, e.g. during the International Real Estate and Investment Fair in Cannes, because it is planned to be financed entirely by a private investor. In order to confirm the project's reality the city ordered a model research of the sea in 2000 and the construction project of the island was updated after that. Professor B. Mazurkiewicz from Gdansk University of Technology claims that from a technical point of view it is technically possible to build such an island.

Fig. 4. The visualization of the Tomasz Bosiacki's project of the artificial island in Sopot

Source: Sopot – Oficjalny Serwis Miejski, 2012

When considering the future directions of the city's development it must be said that Sopot has not got many areas where any new projects could be implemented in the future. That is why this sea-oriented direction is quite understandable. What is more, the project gained a very high social acceptance (80%) during the public debate organized in 2008.

An estimated cost of the project's implementation is approximately 1,5 milliard PLN and the author of the project – an architect T. Bosiacki claims that the island has already attracted some investors. To make it even more attractive, the project have been included in the Spatial Development Plan of Sopot published in 2010.

The idea of creating the island is an answer to searching new directions for the city development, a way of promoting sailing and other water sports in Sopot. The island along with the Sports and Entertainment Hall located at the border of Sopot and Gdańsk shall be a compositional axis for a new recreation area located along the south border of the city. However, we cannot be sure if this area will be accessible for everybody, it seems that

only the rich will be able to exploit luxurious facilities of the island.

Conclusions. People – tourists, citizens, investors, leaders – they all have to coexist in the urban space. Mass tourist movements in cities generates a high level of income and that is why cities' leaders try to attract as many tourists as they can and sometimes they seem to forget that there are also citizens who try to lead a normal life there. Trying to create an extraordinary tourist product, as those two described in this paper, cities often establish a cooperation with private investors. However, this cooperation shall involve also the third party – the citizens. As it was said before, those three parties need to take part in an open dialog in order to create a balanced tourist product that will be beneficial for all of them. The example of Sea Towers shows that the lack of communication between the authorities, investors and citizens leads to creating empty and lifeless places which, in fact, do not serve anybody. Maybe the project of the artificial island which has gained such social acceptance will be a positive example of situation when everybody benefits.

References:

1. Altkorn J., 1998. *Marketing w turystyce*. PWN, Warszawa.
2. Davidson R., 1993. *Turystyka*. Longman, London.
3. *Framework guide to facilitate tourism investment: companion report 2011*. Australian Government, Department of Resources, Energy and Tourism, 2012-10-01, <http://www.ret.gov.au>
4. Gaworecki W.W., 2003. *Turystyka*. PWE, Warszawa.
5. Getz D., 1993. *The planning for tourism business district*. *Annals of Tourism Research*, 20(3), pp. 583-600.
6. Gotembski G. editor, 1999. *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*. PWN, Warszawa – Poznań.
7. Jędrzyński T., 2010. *Wiejska turystyka kulturowa*. PWE, Warszawa.
8. Kołodziejcki J., 1995. *Hipoteza kształtowania polityki przestrzennej państwa*. In: *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju*, CVP. Warszawa.
9. Kowalczyk A., 2005. *Nowe formy turystyki miejskiej*. *Prace i Studia Geograficzne*, 35, pp. 155 – 197.
10. Kurek W. editor, 2007. *Turystyka*, PWN, Warszawa.
11. Liszewski S., 1995. *Przestrzeń turystyczna*. *Turyzm*, 5, 2, 87 – 103.
12. Sagan I., Canowiecki, 2011. *Między integracją a konkurencją*. *Gdańsko – Gdyński Obszar Metropolitalny*. Scholar, Warszawa.
13. *Sea Towers*, 2012-10-12, <http://www.seatowers.pl>
14. *Sopot – Official Website*, 2012-10-12, <http://sopot.pl/eGmina/pl/>
15. *Urbis and Tourism and Transport Forum 2011, National Tourism Planning Guide: A best practice approach*, Australian Government, Department of Resources, Energy and Tourism, 2012-10-01, <http://www.ret.gov.au>
16. Włodarczyk B., 2011. *Processes of tourism space formation*. *Tourism*, 21/1-2, 59 – 65, 59.

Summary

Klaudia Nowicka, Magdalena Szmytkowska. CONCRETE AND WATER. SEARCHING FOR NEW POSSIBILITIES OF THE TOURIST FUNCTION DEVELOPMENT IN TRICITY.

For many years sandy beaches and cultural heritage have almost guaranteed an unending stream of tourists visiting Gdańsk, Gdynia, Sopot and their close neighborhood. Nowadays those obvious attractions that are “given” to Tricity are not enough for lots of tourists who expect something more. Even an average participant in mass tourism has turned to experiences and more sophisticated forms of spending his or her free time – sunbathing and traditional sightseeing are not enough to attract more tourists to Tricity. The cities therefore need to develop a clear strategy regarding the way they want to develop tourism. In order to create a competitive tourist product Tricity's authorities try to look for some opportunities of developing the tourist function. It is also a result of the anticipated increased competition between the cities of Tricity [12]. This paper presents two extraordinary examples of involving the private sector in the process of creation of the tourist product of two cities: Gdynia and Sopot.

Keywords: tourist function, tourist product, Tricity.

Наукові повідомлення

УДК 911.372.31 (477.54)

Людмила Немець, Анастасія Мазурова

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІСТОУТВОРЮЮЧИХ ФУНКЦІЙ МІСТА ХАРКОВА

У статті проаналізовано сутність функцій великого міста на основі класифікації функціональних типів міст. Охарактеризовано основні історичні етапи розвитку міста Харкова починаючи з його заснування до теперішнього часу. Визначено містоутворюючі функції, що відповідали кожному з історичних етапів розвитку міста. Виявлено закономірність зміни містоутворюючих функцій міста Харкова в залежності від потреб суспільства та історичних умов. Визначено напрямки подальшого розвитку функцій міста та найбільш розвинуту функцію міста Харкова у сучасному історичному періоді.

Ключові слова: функції міста, містоутворююча функція, історична періодизація, оборонна функція міста, інноваційно-креативна функція міста.

Людмила Немець, Анастасія Мазурова. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ГРАДООБРАЗУЮЩИХ ФУНКЦІЙ ГОРОДА ХАРЬКОВА. В статті проаналізована сутність функцій більшого міста на основі класифікації функціональних типів міст. Охарактеризовані основні історичні етапи розвитку міста Харкова, починаючи з його заснування до теперішнього часу. Визначено містоутворюючі функції, що відповідали кожному з історичних етапів розвитку міста. Виявлено закономірність зміни містоутворюючих функцій міста Харкова в залежності від потреб суспільства та історичних умов. Визначено напрямки подальшого розвитку функцій міста та найбільш розвинуту функцію міста Харкова у сучасному історичному періоді.

Ключевые слова: функции города, градообразующая функция, историческая периодизация, оборонная функция города, инновационно-креативная функция города.

Ludmila Nemets, Anastasiia Mazurova. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF CITY-FORMING FUNCTIONS OF THE CITY OF KHARKOV. In this article the essence of functions of the big city and the main classifications of functional types of the cities is analysed. It is characterized the main historical stages of a development of the city of Kharkov, since its basis so far. The city-forming functions answering to each of historical stages of a development of the city are defined. It is revealed regularity of change of city-forming functions of the city of Kharkov depending on requirements of society and historical conditions. The direction of further development of functions of the city and the most developed function of the city of Kharkov in the modern historical period is defined.

Keywords: city functions, city-forming function, historical periodization, defensive function of the city, innovation and creative function of the city.

Актуальність. Міста держави, відрізняючись різноманітністю індивідуальних характеристик, масштабом, економіко-географічним положенням, історичними умовами формування, володіють неоднаковими передумовами для розвитку тих чи інших галузей господарства, сфер життя населення. У зв'язку з цим міста різних типів відіграють неоднакову роль у розподілі сфер діяльності. Набір галузей народного господарства в містах різних типів неоднаковий, отже міста розрізняються як за характером функцій, які вони виконують, так і за співвідношенням між ними.

В історичній ретроспективі формування міст було пов'язано з певними етапами розвитку суспільства. Умовою будь-якого розвитку є внутрішні напруження або зміни. В перехідний період в структурі міста зміни проявляються особливо виразно. Основним результатом їх дії є трансформація функцій міста. Функції міст – категорія історична: вони виникають, деякі з них трансформуються або відмирають. Зміна функцій є однією з рис суспільного розвитку. У різні історичні етапи суспільство висуває свої вимоги до функцій міст, які тим самим мають різну соціальну значимість, обумовлену етапом розвитку

суспільства. Міста сьогодні відіграють все більш важливу соціальну роль, бо за статистичними даними в містах держави проживає близько 69% населення України [10].

Прослідкувавши, за трансформацією функцій міста можна визначити закономірності його перспективного розвитку. Отже виявлення структури функцій міських поселень, їх послідовної зміни, – необхідна і важлива ланка дослідження географії міст. Харків – одне з найбільших міст України, тому аналіз формування структури функцій, їх історичних змін є надзвичайно важливою проблемою.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, про те, що питання функцій міських поселень висвітлювалися у роботах багатьох вітчизняних та закордонних географів. Зокрема, у роботах Ж. Боже-Гарньє, Р. Броля, В.А. Воротилова, О.О. Денисенко, П.М. Ільїна, С.А. Ковальова, Л.Г. Руденко, І.Г. Савчука, Ж. Шабо та інших. Питання періодизації історичного минулого міста Харкова інтенсивно вивчалось харківськими істориками. Серед них Д.І. Багалій, А.Ю. Лебфрейд, Д.П. Міллер, Ю.Ю. Полякова, С.І. Посохов та інші. Проте питання визначення функцій міста Харкова на різних історичних етапах його розвитку і відповідних змін у суспільному розвитку не вивчалось, зокрема соціально-економічними географами.

Метою дослідження є ретроспективний аналіз розвитку міста Харкова та виявлення закономірностей зміни містотворюючих функцій.

Основний зміст дослідження. Класифікація міст може бути проведена за багатьма факторами, зокрема функціями, які виконує місто.

Термін «функція» в широкому сенсі трактується як «взаємозв'язок, що визначає порядок включення частини в ціле» [7, с. 87], тому під функцією міст будемо розуміти діяльність підприємств і організацій, що характеризують участь міста в розділі сфер діяльності, і формування ними умов для життя населення. Для того, щоб місто було здатне виконувати якусь функцію, на його території повинен сформуватися елемент або група елементів, спеціалізованих на виконанні цієї функції.

Серед основних функцій міста можна виділити промислово, транспортну, адміністративну, торговельну, культурну, наукову, освітню, туристичну, комунальну та інші [1]. Меншою або більшою мірою ці функції репрезентовані в усіх містах держави.

П.М. Ільїн виділяє три основних генетично-рольових функціональних типів міст: породжуючі, які викликають народження міста, стабілізуючі, що підтримують його існування, і ведучі, в результаті дії яких до міста залучаються інші функції, що стимулюють розвиток самого міста [5]. Проте за класифікацією П. М. Ільїна важко виділити домінуючу функцію, яка визначає діяльність міста, вона може відноситися до всіх наведених трьох груп.

С.А. Ковальов виділяє серед функцій міського поселення містоутворюючі і містообслуговуючі функції [6]. На думку авторів, цей поділ є більш влучним та дозволяє визначити домінуючу функцію міста на певному історичному етапі його розвитку.

Містообслуговуючі функції відповідають видам діяльності та галузям, продукція яких призначена суто для населення міста. Найхарактернішими прикладами є внутрішній транспорт, хлібопекарська промисловість та інші.

Однак у кожному місті домінує комплекс чітко визначених функцій, що створюють найважливіше підґрунтя для життя міста і навколо яких концентруються інші функції, це так звані містоутворюючі функції. Містоутворюючі функції мають зовнішнє значення щодо міста, їх вплив важливий для всього регіону або навіть країни. Містоутворююча функція, як влучно зазначив Ж. Шабо є так званою «професією» міста [3].

До функцій містоутворення можна віднести як виробничі функції (промислова, транспортна, будівельна), так і сервісні функції (адміністративна, освітня, туристична, оздоровча, оборонна, соціальна) (рис. 1).

Роль домінуючої функції, по мірі історичного розвитку та відповідно до загальних перетворень соціально-економічних формацій, змінюється. У зв'язку з процесом глобалізації міста починають виконувати функції світового рівня, розвивається процес метрополізації.

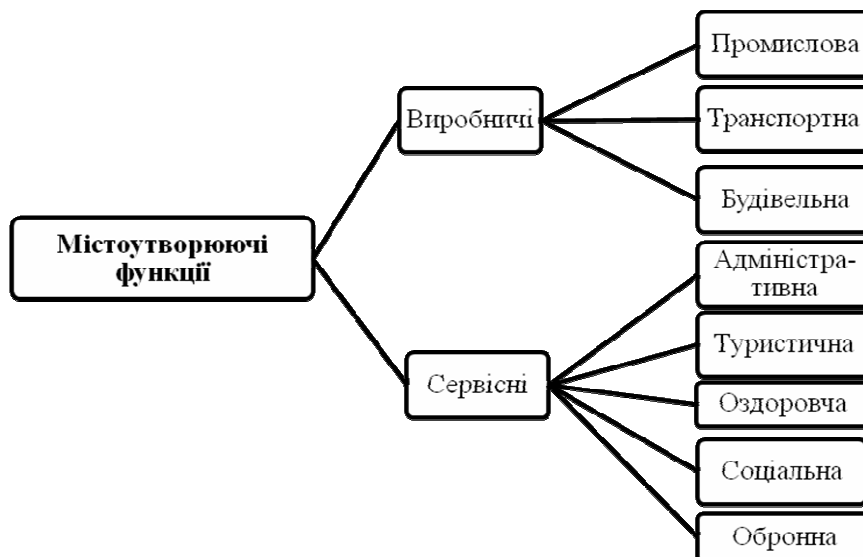

Рис. 1. Класифікація містоутворюючих функцій (авторська розробка)

За О.О. Денисенко метрополізація є інтегральним процесом, що проявляється в набутті та виконанні окремими містами та прилеглими до них територіями особливо важливих для суспільного світового розвитку функцій: організаційно-управлінської, інноваційно-креативної, духовно-культурної, інформаційно-репрезентативної та транспортно-комунікаційної. Їхнє виникнення та розвиток ґрунтуються на функціонуванні потужного

господарського комплексу інноваційного типу (рис. 2) [4].

Міста, котрі внаслідок вимирання відповідних функцій втратили основну спеціалізацію діяльності, мусять перелаштуватися на нові напрямки під впливом дії нових функцій. Атрофія домінуючої функції і відсутність наступництва функцій найчастіше призводять до стагнації і навіть занепаду міста.

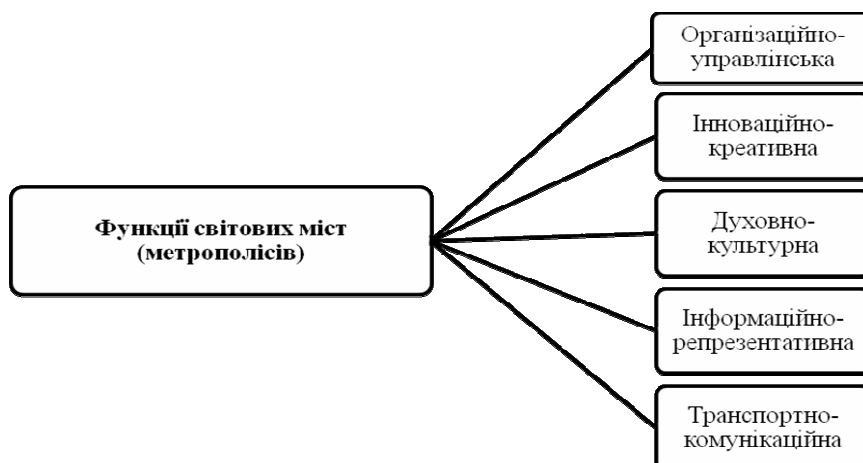

Рис. 2. Класифікація функцій світових міст (метрополісів) (побудовано авторами за даними [4])

Проведений аналіз історичних змін містоутворюючих функцій міста Харкова дозволить виявити основні містоутворюючі функції у кожному історичному періоді (рис. 3).

У історії розвитку міста Харкова можна виділити декілька великих етапів, під час яких виділялася певна особлива містоутворююча функція, яка відображала статус міста, господарську спеціалізацію, основні історичні події.

Перший період в історії міста тривав трохи більше 100 років від середини XVII (виникнення Харкова в 1654 році) до середини XVIII ст. (перетворення у велике губернське місто в 1765 році). Зазвичай цей період розвитку міста називають козацьким. Харків в цей час був насамперед фортецею та центром козацького полку. «Полк» в той час – це не тільки військова, але й адміністративна одиниця. Харківська фортеця стала однією з численних фортець, завдання яких було в тому, щоб заблокувати шлях навалом кочівників на землі Московської держави. Таким чином, першою містоутворюючою функцією Харкова стала військова або оборонна. Завдяки стратегічному положенню міста відносно кордонів Московської держави актуальним було розміщення військового пункту, що призвело до збільшення населення та структурного розвитку.

Другий період – наступні сто років, що тривав з середини XVIII до середини XIX ст., пов'язаний із становленням Харкова як адміністративного, торгово-ремісничого і культурного центру Слобідсько-Української губернії та втратою колишнього військового значення. У 1765 р. полковий козацький устрій на Слобожанщині було ліквідовано. Замість слобідських полків була заснована Слобідсько-Українська губернія і Харків став губернським містом. З плином часу попередня містоутворююча функція змінилася, у вказаний період провідною стала класична сервісна функція – адміністративна. Харків перетворився на центр регіону, що посприяло розвитку у місті супутніх галузей – фінансової та культурної.

Однією з найважливіших подій, що суттєво вплинула на розвиток міста та підвищення його статусу стало відкриття Харківського університету в

1805 р. за ініціативи відомого просвітителя В.Н. Каразіна. Охоплюючи своїм впливом великий за територією регіон Південної Росії, університет став не тільки розповсюджувачем знань, а й ініціатором нових наукових досліджень, у тому числі й географічних, перетворивши Харків на значний науковий центр. Це сприяло швидкому зростанню Харкова в демографічному, промисловому і торговельному відношенні, а також сприяло посиленню його адміністративних функцій [9]. Отже, університет суттєво вплинув на розвиток міста та трансформацію його функцій.

Перші професори-іноземці не тільки заклали нові освітні традиції, а й перенесли сюди західноєвропейські звичаї. Вчені університету стали ініціаторами нововведень в різних сферах життя. Поступово формується і власна науково-педагогічна еліта міста. З Харківським університетом пов'язані імена таких усесвітньо відомих учених, науковців та просвітителів, як П.П. Гулак-Артемівський, О.М. Ляпунов, М.І. Костомаров, М.П. Барабашов, М.М. Бекетов, Д.І. Багалій, А.М. Краснов, М.В. Остроградський, В.А. Стеклов, О.О. Потєбня, О.В. Погорелов та багато інших. З ім'ям Харківського університету пов'язана наукова діяльність трьох лауреатів Нобелівської премії — біолога Іллі Мечников, економіста Саймона Кузнеця, фізика Лева Ландау [11].

Заснування університету на всі подальші роки визначило чільне положення міста в сфері науки і освіти не тільки на Лівобережній Україні, а й на півдні Російської імперії в цілому.

Третій етап історичного розвитку зайняв всього півстоліття. Він припадає на другу половину XIX – початок XX ст. Розвиток капіталістичних відносин в країні та місті супроводжувався інтенсивним зростанням торгівлі, промисловості, кредитно-фінансової діяльності. У цей період місто стає одним з найбільших економічних центрів країни. Швидкий розвиток Донецько-Криворізького регіону (з його запасами вугілля та залізної руди) сприяв припливу сюди вітчизняного та іноземного капіталу. Фактором, що мав безпосередній вплив на економічне зростання Харкова, був розвиток залізничного транс-

порту. У 1869 р. була відкрита залізнична магістраль, яка пов'язала місто з Москвою, а пізніше – з Донбасом, Києвом, портами Чорного та Азовського морів. Це була перша залізниця в тій частині України, яка входила до складу Російської імперії. Активне залізничне будівництво створило умови для виникнення в місті ряду підприємств, зокрема Харківського паровозобудівного заводу, сільськогосподарської промислової фірми «Гельферіх-Саде» тощо. Бурхливе зростання промисловості, залізничний бум сприяли перетворенню Харкова на крупний фінансово-економічний центр. Десятки провідних банків і торгових будинків Росії відкрили у Харкові свої філії, а деякі місцеві банки навіть прагнули вийти на загальнодержавний рівень. Під час цього періоду провідною містоутворюючою функцією стала промислова або індустріальна.

Четвертий період зайняв сім десятиліть після 1917 року, що пройшли під гаслом побудови в колишньому Радянському союзі соціалістичного суспільства. Вказаний період закінчився крахом тоталітарного режиму.

У межах цього, насиченого подіями етапу можна виділити декілька відрізків часу: з 1917 по 1934 рік Харків був столицею України. На початку ХХ ст. Харків перетворився на потужний індустріальний і фінансовий центр, транспортний вузол. В цей період визначилася специфіка міста в загальноукраїнському масштабі. Харків став центром металообробки та машинобудування, харчової промисловості, формування інфраструктури соціальної сфери тощо. Жовтнева революція і наступне утворення СРСР кардинально змінили життя Харкова – з великого, але провінційного міста він перетворився на столицю України. Сформувалася нова містоутворююча функція – столична. Стратегічне положення Харкова визначило спрямованість і темпи змін у всіх сферах життя міста. Незважаючи на Першу світову і громадянську війни, населення міста вже в середині 1920-х років перевищило 500 тис., а до початку 1940-х років – 900 тис. осіб.

Наступний відрізок часу у четвертому періоді тривав з 1941 по 1945 роки, коли місту довелося пережити трагедію Другої світової війни. Безперечно, містоутворююча функція у цей період змінилася, всі сили міста були віддані на оборону та військові дії. У роки війни Харківщина понесла величезні матеріальні збитки. Було зруйновано більше 500 промислових підприємств, комунальне господарство, транспорт. Ще більш важкими виглядають людські втрати, бо на момент звільнення в місті залишилося лише 20% населення, від того що проживало тут в довоєнний період.

У 50-80-ті роки ХХ століття, незважаючи на руйнівні наслідки Другої світової війни, Харків залишався великим індустріальним і науковим центром. Технічний переворот 50-х років підсилив науково-виробничий потенціал Харкова. Втім, на етапі гонки озброєнь більшість підприємств машинобудівної галузі так чи інакше були включені у військово-промисловий комплекс СРСР. Це при-

звело до того, що промислові підприємства міста ще більшою мірою, ніж в інших регіонах, стали частиною жорсткої централізованої системи управління. Також у цей час у зв'язку з триваючим зростанням населення у місті виникають нові великі житлові масиви на вільних від забудов територіях, значно збільшується загальна площа міста і розвивається його інфраструктура, в тому числі споруджуються перші лінії метрополітену [2, 8, 12]. Домінуючою функцією містоутворення у цей відрізок часу стала промислова функція.

За чисельністю населення, індустріальним, науково-технічним та культурним потенціалом Харків ненабагато поступався Києву і в ці роки практично претендував на роль другої столиці України.

На зміну четвертому періоду прийшов якісно новий, ознаменований проголошенням України незалежною суверенною демократичною державою. Нові політичні умови, посилені економічною кризою, суттєво вплинули на розвиток міста Харкова. Однак наявність потужного промислового комплексу, наукового і історично сформованого кваліфікованого кадрового потенціалу і кваліфікованих кадрів створили необхідні умови для розвитку нової системи господарювання та прогресивного розвитку в умовах процесу глобалізації та метрополізації. Сьогодні Харків є одним з шести метрополісів України [13]. Саме тому можна вважати, що у місті відбулася трансформація стандартних містоутворюючих функцій у форму світових.

За науковим і освітнім потенціалом Харків займає друге місце в Україні. У середньому за рік здійснюється підготовка понад 33 тис. фахівців [10], що забезпечує високий рівень кваліфікації трудових ресурсів регіону. Харків є неофіційною студентською столицею держави, на сьогоднішній день у місті нараховується більше сорока вищих навчальних закладів. Також у місті розвивається наукова сфера. Зокрема, серед 16 технопарків, створення яких декларувалося державою з 2000 р., лише два функціонують і реалізують продукцію. Одним з них є «Інститут монокристалів» у Харкові, що займається розробкою технологій та обладнання для вирощування штучних кристалів.

Наразі основною містоутворюючою функцією є саме інноваційно-креативна, вона відрізняє Харків від інших обласних центрів держави, є його особливістю «професією».

Таким чином, бачимо, що у різні історичні періоди для Харкова були характерні різноманітні містоутворюючі функції, домінування яких було визначено історичними подіями та потребами суспільства. Наприклад, в першому історичному періоді через інтенсивні напади загарбників найбільшою потребою міських жителів була власна безпека та захист майна – розвиток отримує оборонна функція міського поселення. Аналіз зміни типів функцій свідчить про те, що з плином часу для Харкова характерним стає зростання потреб суспільства від примітивних (оборонна функція) до інтелектуальних (інноваційно-креативна функція). Таким чином, можна припустити, що і надалі місто

Харків буде виконувати функції більш високого рівня розвитку у світовому масштабі.

Динамічна зміна функцій дозволила місту не втрачати темпів розвитку, мінімізувати стагнаційні ефекти, уникнути занепаду. Також помітне прискорення темпів зміни функцій з наближенням до світових та європейських вимог та стандартів свідчить про збільшення потреб суспільства, а як наслідок більш динамічної реакції середовища.

Висновки. Місто Харків за рахунок його важливого геостратегічного положення, постійно трансформувало свої містоутворюючі функції, що дозволило уникнути тут катастрофічних стагнаційних

процесів. Після набуття незалежності України містоутворюючі функції Харкова змінюються за масштабом, починають грати світову роль. Спостерігається чітка закономірність зміни функцій: перехід від примітивного функціонального типу до високо розвинутого, зростання темпу зміни функцій з кожним роком. На наш погляд, для подальшого розвитку міста Харкова буде характерною динамічна зміна містоутворюючих функцій у освітньому та науковому напрямку. Зокрема, інноваційно-креативна функція буде посилюватися за рахунок наявної наукової бази та потужного кадрового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Brol R. *Metody typologii miast* / R. Brol, M. Maj, D. Strahl. – Wrocław: AE, 1990.
2. Bagaley D.I. *Istoriya goroda Kharkova za 250 let yego sushchestvovaniya (s 1655 po 1905 god); Istoricheskaya monografiya. T. 1 (XVII-XVIII) vv.)*. – 568 s., T.2 (XIX-XX vv.) – 973 s. / D.I. Bagaley, D.P. Miller. – Kharkov: Izd. Kharkov. Gor. Obshhestv. Upravleniya, 1906-1912. (reprintnoe izdanie. Kh.: Osnova, 1993). [Багалеї Д.І. Історія міста Харків за 250 років його існування (с 1655 по 1905 рік); Історическа монографія. Т. 1 (XVII-XVIII) вв.). – 568 с., Т.2 (XIX-XX вв.) – 973 с. / Д.І. Багалеї, Д.П. Міллер. – Харків: Изд. Харків. Гор. Обществ. Управления, 1906-1912. (репринтне видання. Х.: Основа, 1993)].
3. *Vozhe-Garnye Zh. Ocherki po geografii gorodov, per. s franc. / Zh. Vozhe-Garnye, Zh. Shabo.* – М., 1967. [Боже-Гарнье Ж. Очерки по географии городов, пер. с франц. / Ж. Боже-Гарнье, Ж. Шабо. – М., 1967].
4. Denysenko O.O. *Procesy metropolizaciyi ta perspektyvy yikh rozvytku v Ukraini: avtoref. dys... na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02* / O.O. Denysenko. – Kyiv, 2010. – 23 s. [Денисенко О.О. Процеси метropolізації та перспективи їх розвитку в Україні: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / О.О. Денисенко. – Київ, 2010. – 23 с.].
5. Ilyin P.M. *Funkcii gorodov i razvitie seti gorodskikh poseleniy* / P.M. Ilyin. – SSSR. M-K., 1979. – 14 s. [Ильин П.М. Функции городов и развитие сети городских поселений / П.М. Ильин. – СССР. М-К., 1979. – 14 с.].
6. Kovalev S.A. *Geografiya naseleniya SSSR: [Ucheb. posobie dlya geogr. spec. vuzov]* / S.A. Kovalev, N.Ya. Kovalskaya. – М.: Izd-vo MGU, 1980. – 285 s. [Ковалев С.А. География населения СССР: [Учеб. пособие для геогр. спец. вузов] / С.А. Ковалев, Н.Я. Ковальская. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 285 с.].
7. *Kрупный город: problemy i tendencii razvitiya/ pod red. M.N. Mezhevich, V.A. Vorotilova / AN SSSR, Institut socialno-ekonomicheskikh problem. Leningradskoe otdelenie.* – L.: Nauka, 1988. – 167 s. [Крупный город: проблемы и тенденции развития/ под ред. М.Н. Межевич, В.А. Воротилова / АН СССР Институт социально-экономических проблем. Ленинградское отделение. – Л.: Наука, 1988. – 167 с.].
8. Leybfreyd A.Yu. *Kharkov: Ot kreposti do stolicy: Zametki o starom gorode / A.Yu. Leybfreyd, Yu.Yu. Polyakova.* – Kharkov: Folio, 2004. – 335 s. [Лейбфрейд А.Ю. Харьков: От крепости до столицы: Заметки о старом городе / А.Ю. Лейбфрейд, Ю.Ю. Полякова. – Харьков: Фолио, 2004. – 335 с.].
9. Nemets L.M. *Suspilna geografiya v Kharkivskomu regioni: istoriya, napryamky ta perspektyvy rozvytku: Monografiya / L.M. Nemets, Yu.I. Kandyba, K.A. Nemets* – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2009. – 260 s. [Немец Л.М. Суспільна географія в Харківському регіоні: історія, напрямки та перспективи розвитку: Монографія / Л.М. Немець, Ю.І. Кандиба, К.А. Немець – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 260 с.].
10. *Chyselnist naselennya na 1 lyutoho 2014 r. ta serednya chyselnist za sichen 2014 r. [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [Чисельність населення на 1 лютого 2014 р. та середня чисельність за січень 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>].
11. *Kharkivskiy nacionalnyj universytet imeni V.N. Karazina. Istorychna dovidka [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/history [Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Історична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/history].
12. *Posokhov S. Kharkov: putevoditel / S. Posokhov, O. Denisenko.* – Kharkov: Zolotye stranicy, 2011. – 142 s. [Посохов С. Харьков: путеводитель / С. Посохов, О. Денисенко. – Харьков: Золотые страницы, 2011. – 142 с.].
13. *Rudenko L.G. Ukraina: izmenenie gorodskogo prostranstva / L.G. Rudenko, I.G. Savchuk // Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal.* – 2013. – N 2. – С. 48-56. [Руденко Л.Г. Украина: изменение городского пространства / Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Украинский географический журнал. – 2013. – N 2. – С. 48-56].

*Summary***Ludmila Nemets, Anastasiia Mazurova. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF CITY-FORMING FUNCTIONS OF THE CITY OF KHARKOV.**

City states, differing variety of individual characteristics have unequal preconditions for the development of certain industries, sectors of the population. Set sectors of the economy in different cities of different types, so the city differ both in the nature of the functions they perform, and the ratio between them. Having tracked transformation of functions of the city it is possible to define regularities of its perspective development.

Research objective is the retrospective analysis of a development of the city of Kharkov and detection of regularities of change of city-forming functions.

In article the essence of functions of the big city and the main classifications of functional types of the cities is analysed. In particular, it is possible to distinguish from the main functions of the modern city organizational and administrative, innovative and creative, spiritual and cultural, information and representative, transport and communication.

The main historical stages of a development of the city of Kharkov are characterized, the city-forming functions answering to each of the periods are defined. The initial stage in the history of the city proceeded from the middle of XVII to the middle of the XVIII century. The first city-forming function of Kharkov became military or defensive. For the second period (the middle of XVIII – the middle of the XIX century) – administrative function, the third period (the second half of XIX – the beginning of the XX century) – industrial function, the fourth period (XX century) – capital, defensive and industrial is characteristic. For the present stage of a development of the city innovative and creative function is characteristic.

Regularity of change of city-forming functions of the city of Kharkov depending on requirements of society and the direction of further development of functions of the city are defined. Accurate regularity of change of functions is observed: transition from primitive functional type in highly developed, growth of rate of change of functions every year. In our opinion, for a further development of the city of Kharkov there will be characteristic a dynamic change of city-forming functions in the educational and scientific direction. In particular, innovative and creative function will amplify due to available scientific base and powerful personnel potential.

Keywords: city functions, city-forming function, historical periodization, defensive function of the city, innovation and creative function of the city.

УДК 911.3

Ганна Кулешова, Тетяна Озерська

НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСТА ХАРКОВА

В статті розкрито особливості науково-інноваційного розвитку міста Харкова. В роботі охарактеризовано місто Харків як потужний науково-освітній центр Харківського регіону та України в цілому. Обґрунтовано перелік показників, що демонструють науково-інноваційні аспекти розвитку міста. Встановлено, що науково-інноваційний розвиток міста характеризується суттєвими територіальними відмінностями. Лідируючі позиції посідає Київський район. Вказано на необхідність подальших досліджень науково-інноваційних аспектів розвитку не лише міста Харкова, а й всієї Харківської міської агломерації.

Ключові слова: науково-інноваційний розвиток, сумарний рейтинг, агломерація.

Анна Кулешова, Татьяна Озерская. НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГОРОДА ХАРЬКОВА. В статье раскрыты особенности научно-инновационного развития города Харькова. В работе дана характеристика города Харькова как мощного научно-образовательного центра Харьковского региона и Украины в целом. Обоснованно перечень показателей, демонстрирующих научно-инновационные аспекты развития города. Установлено, что научно-инновационное развитие города характеризуется существенными территориальными отличиями. Лидирующие позиции занимает Киевский район. Указывается на необходимость дальнейших исследований научно-инновационных аспектов развития не только города Харькова, но и всей Харьковской городской агломерации.

Ключевые слова: научно-инновационное развитие, суммарный рейтинг, агломерация.

Ganna Kulieshova, Tetiana Ozerska. SCIENTIFIC AND INNOVATIVE ASPECTS OF KHARKIV CITY DEVELOPMENT. The article revealed the features of scientific and innovative development of Kharkiv city. In this paper presents a characteristic of the Kharkiv city as a powerful scientific and educational center of Kharkiv region and Ukraine as a whole. The list of indicators that demonstrate the scientific and innovative aspects of the city development is grounded. It was established that the scientific and innovative development of the city is characterized by significant regional differences. The leading positions holds Kyiv district. Specified the need for further research of the scientific and innovation aspects not only the city of Kharkiv but Kharkiv and its agglomeration.

Keywords: scientific and innovative development, the overall ranking, agglomeration.

Актуальність. Постановка проблеми.

Сучасні тенденції переходу України до інноваційної моделі розвитку посилюють роль науки та нових технологій у забезпеченні соціально-економічного добробуту держави. Сьогодні головними ресурсами у виробництві виступають не лише матеріальні блага, а й інтелект, який виступає основою їх створення.

На жаль, процеси, що супроводжували становлення незалежної України, не сприяли активному практичному провадженню наукових ідей та сучасних технологій у виробництво. Навпаки, відбувся розрив існуючих економічних та виробничо-технологічних зв'язків, зокрема з партнерами з республік колишнього Радянського Союзу.

Високотехнологічне виробництво, наука та освіта є складовими окремого інноваційно-інвестиційного кластеру міста Харкова, тож науковий потенціал є суттєвим фактором, що визначає інвестиційну привабливість території.

Харківський регіон з центром у м. Харкові традиційно виділявся високим рівнем розвитку науки. За науково-освітнім потенціалом місто Харків посідає друге місце в Україні. В середньому за рік здійснюється підготовка 33 тис. спеціалістів, що підтверджує високий рівень кваліфікації трудових ресурсів регіону та сусідніх областей. Місто Харків має потужний, постійно зростаючий науково-технічний потенціал, що ґрунтується на історичних факторах концентрації значної кількості наукових та освітніх закладів у місті. Тому дослідження науково-інноваційного потенціалу міста, виявлення його територіальних особливостей є важливою умовою для розробки перспективних програм розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження наукового потенціалу та особливостей розвитку міста Харкова проводились А.П. Голіковим в рамках комплексної суспільно-географічної характеристики регіону та міста [1]. На важливості інноваційного розвитку міста наголошують вчені-економісти, проте така активність спостерігається лише останнім десятиріччям. В цілому дослідженням інноваційного потенціалу території займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як Е.А. Божко, П.М. Друкер, В.Н. Гавва, С.Ю. Глазьев, Дж. Кларк, Ю.М. Корецький, Н.С. Краснокутська, У. Томпсон, В.Г. Федоренко, К. Фримен, А.В. Шевчук та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є аналіз науково-інноваційного потенціалу міста Харкова, виявлення його територіальних особливостей в аспекті розробки системи моніторингу соціально-економічного стану міста.

Виклад основного матеріалу. Початок розвитку науки в Харкові традиційно пов'язують з відкриттям в 1805 р. Імператорського університету. Харків має багату наукову спадщину і є батьківщиною весвітньо відомих наукових шкіл, до утворення яких були причетні вчені зі світовими іменами: фізики А. Вальтер, Б. Веркін, А. Іоффе, П. Лазарев, Л. Ландау, К. Синельников; астроном М. Барабашов; математики Н. Ахієзер, М. Остроградський; хіміки М. Бекетов, М. Измайлов; біологи А. Данілевський, А. Нагорний, М. Буланкін та інші. У Харківському регіоні вперше в Європі були зроблені такі видатні наукові відкриття, як розщеплення атому літію, створення найпотужнішого у світі радіотелескопу, розроблено прискорювач елементарних часток і запропоновані новітні радіаційні і космічні технології, унікальні установки радіолокаційного зондування атмосфери і вирощу-

вання монокристалів тощо[6].

Науковий розвиток Харківського регіону завжди був тісно пов'язаний із виробничими потребами країни, що сприяло перетворенню регіону в один з найбільш розвинутих в країні. Однак, з набуттям Україною незалежності відбулося скорочення виробництва та закриття значної кількості підприємств, що призвело до згорання більшості наукових досліджень та розробок, особливо в галузевих науково-дослідних інститутах. В таких умовах відносно успішно вдалося зберегти академічну науку, а також наукові підрозділи вищих навчальних закладів. Тому на сьогоднішній день науковий потенціал Харкова представлений переважно науковими та науково-дослідними інститутами НАН України та державними галузевими академіями, вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації з їх науково-дослідними підрозділами та, в меншій мірі, проектними та конструкторськими установами [1].

На території міста Харкова функціонують 177 наукових установ, в яких працюють 20,4 тис. працівників. За кількістю наукових і науково-технологічних організацій місто Харків займає друге місце в країні після міста Києва (317 наукових установ, 54 тис. працівників). У Харкові зосереджено

56% основних засобів науково-технічної діяльності, 15% всіх науково-дослідних інститутів України, 20% конструкторських організацій, понад 16% наукових співробітників. Частка кількості організацій Харкова, які виконують наукові дослідження й розробки становить 94% від усіх науково-дослідних установ області [5]. Серед всесвітньо відомих наукових центрів – Національний науковий центр Харківський фізико-технічний інститут, Науково-технічний комплекс «Інститут монокристалів» Національної академії наук України, Інститут проблем машинобудування ім. А.М. Підгорного Національної академії наук України, Інститут проблем кріобіології і кріомедицини [6]. Переважна більшість науковців регіону (96%) також зосереджена в місті. Тож місто Харків є беззаперечним центром науки не лише в Харківському регіоні, а й в Україні в цілому.

На рис. 1 відображено розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт в місті Харкові. Для порівняння обрано показники 2008 р. та 2012 р. Аналіз діаграм свідчить про скорочення фінансування держбюджетних науково-дослідних робіт та вітчизняних замовлень. Натомість, зросла частка робіт, що фінансувалися за рахунок коштів іноземних держав.

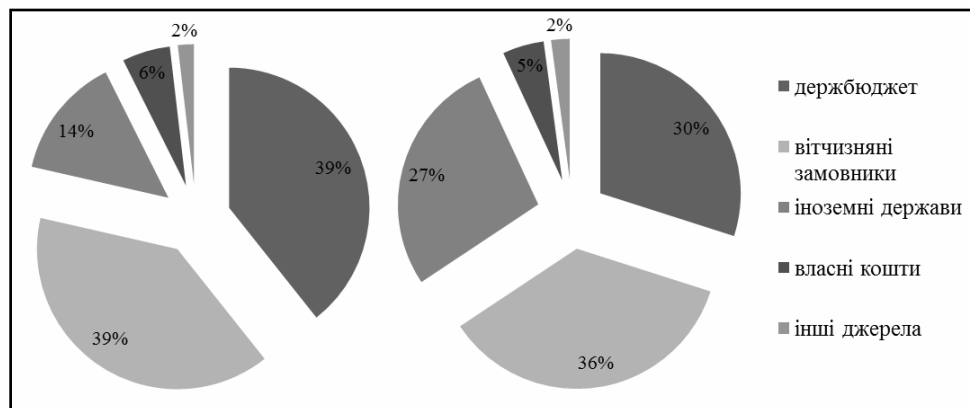

Рис. 1. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування в м. Харкові у 2008 р. та 2012 р.

Враховуючи особливості соціально-економічної ситуації, що склалася в країні, виникає необхідність аналізу розвитку науково-інноваційного потенціалу міста Харкова як фактору його інвестиційної привабливості.

З метою виявлення територіальних особливостей науково-інноваційного розвитку міста Харкова було відібрано вісім показників, що найбільш яскраво демонструють ситуацію в галузі науки та інновацій [4, 5]:

- кількість організацій (підприємств), що виконують наукові та науково-технічні роботи, *одиниць*;
- чисельність працівників основної (науково-технічної) діяльності, *осіб*;
- чисельність спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи, *осіб*;
- обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, *млн. грн.*;
- витрати організацій (підприємств) на вико-

нання власними силами наукових та науково-технічних робіт, *млн. грн.*;

- кількість промислових підприємств з елементами інноваційної діяльності, *одиниць*;
- впровадження нових технологічних процесів, *одиниць*;
- впровадження інноваційних видів продукції, *одиниць*.

На основі аналізу обраних показників здійснено групування адміністративних районів міста Харкова методом рейтингового оцінювання. Для цього проведено ранжування районів міста за кожним показником (при цьому район з найкращим значенням показника отримував ранг 1, а з найгіршим – 9). Окремо для кожного району розраховано сумарний рейтинг, за яким проведено їх ранжування.

Таким чином, за особливостями науково-інноваційного розвитку у 2012 р. райони міста Харкова було об'єднано у три групи (рис. 2).

Таблиця 1

Показники науково-інноваційного розвитку м. Харкова у 2008 та 2012 рр. [3]

назва району Номер показника	1		2		3		4		5		6		7		8	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Держинський	44	38	4885	4476	3462	3110	297,5	387,9	257,1	317,9	9	14	7	16	12	19
Жовтневий	14	14	1104	662	778	425	59,3	71,3	47,3	54,3	8	11	5	10	16	12
Київський	69	62	11117	10300	7229	6629	620,9	1005,7	502,9	876,3	13	22	29	50	32	57
Комінтернівський	4	3	1301	1304	571	531	62,1	32,8	51,4	31,9	11	12	7	501	6	13
Ленінський	10	11	720	591	520	351	53,2	44,9	50,7	40,6	5	11	10	38	7	30
Московський	17	14	669	509	478	365	39,7	34,4	32,2	31,2	4	9	1	38	6	43
Орджонікідзевський	9	6	265	147	212	112	11,8	9,1	11,0	8,6	9	13	6	71	50	21
Фрунзенський	16	14	1337	1102	720	617	128,9	198,6	112,6	174,3	7	9	8	22	16	21
Червонозаводський	21	15	1544	1294	1012	866	196,6	508,3	166,4	362,2	15	15	2	12	7	20

Таблиця 2

Сумарний рейтинг адміністративних районів м. Харкова за показниками науково-інноваційного розвитку у 2008 та 2012 рр.

назва району / рік	2008	2012
Дзержинський	22	31
Жовтневий	43	45
Київський	10	11
Комінтернівський	43	44
Ленінський	48	48
Московський	58	47
Орджонікідзевський	54	48
Фрунзенський	34	42
Червонозаводський	28	25

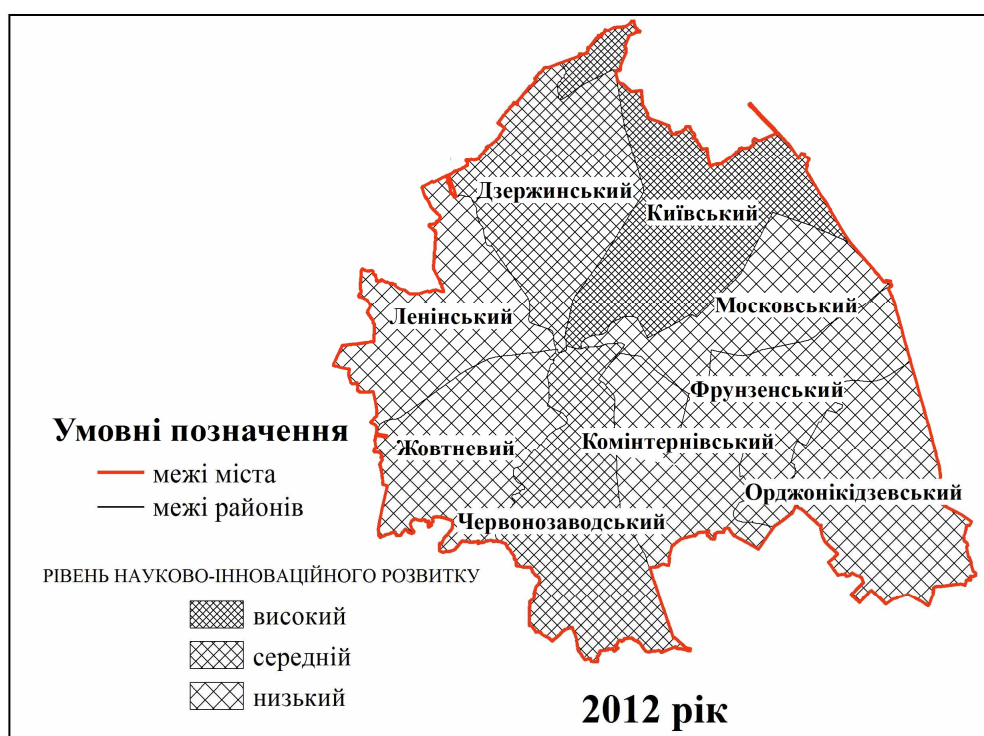

Рис. 2. Групування адміністративних районів міста Харків за особливостями науково-інноваційного розвитку у 2012 р.

Рівень науково-інноваційного розвитку міста Харкова характеризується значною територіальною диференціацією. В основі такої різниці лежать історичні особливості заселення території міста, його територіального планування та промислово-економічного розвитку.

Лідером за рівнем науково-інноваційного розвитку є Київський район – науковий та студентський центр міста Харкова. В районі функціонує 21 вищий навчальний заклад, де здобувають освіту 140,7 тис. студентів. В районі зосереджено близько 70 наукових, проектних організацій, в яких працюють 10,5 тис осіб [3]. Найбільші з них – Радіоастрономічний інститут Національної академії наук України,

Інститут іоносфери Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України, Інститут радіофізики та електроніки імені О.Я. Усикова Національної академії наук України, Інститут електрофізики і радіаційних технологій Національної академії наук України та ін. [6]. За показником сумарного рейтингу Київський район посів перше місце серед усіх адміністративних районів міста Харкова, що вказує на його високий рівень науково-інноваційного розвитку.

До складу другої групи зі значеннями сумарного рейтингу від 21 до 40 увійшли Дзержинський, Червонозаводський райони, рівень науково-інноваційного розвитку в яких можна оцінити як

середній. Решта інших адміністративних районів міста (Ленінський, Жовтневий, Комінтернівський, Московський, Фрунзенський та Орджонікідзевський) характеризуються низьким рівнем науково-інноваційного розвитку у зв'язку з тим, що саме на території даних районів зосереджені основні промислові потужності міста та великі селитебні зони. Дана група є найбільш чисельнішою за кількістю адміністративних районів протягом досліджуваного періоду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході проведеного дослідження встановлено, що місто Харків, будучи потужним науково-освітнім центром Харківського регіону та України, характеризується суттєвими

територіальними відмінностями науково-інноваційного розвитку. В рамках розробки системи моніторингу соціально-економічного розвитку міста необхідним є комплексний просторово-часовий аналіз даної складової. Обґрунтування інвестиційної привабливості та розробка іміджевого портрету міста не можливі без урахування перспектив створення та функціонування нових форми просторової організації економіки, зокрема технопарків, для чого в місті Харкові є всі необхідні умови. В цьому аспекті важливим є суспільно-географічне дослідження не лише потенціалу науково-інноваційного розвитку міста Харкова, а й всієї Харківської міської агломерації, враховуючи потужний вплив її ядра на прилеглі території.

Список використаних джерел:

1. Golikov A.P. *Kharkivska oblast, regionalnyj rozvytok: stan i perspektivy: Monografiya* / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba. / *Za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny, prof. V.S. Bakirova.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 224 s. [Голіков А.П. Харківська область, регіональний розвиток: стан і перспективи: Монографія / А.П. Голіков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба. / За ред. чл.-кор. НАН України, проф. В.С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 224 с.]
2. *Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskij oblasti [Elektronnyj resurs].* – *Rezhym dostupu:* <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/index.php/naukovi-kadry-ta-kilkist-orhanizatsii> [Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/index.php/naukovi-kadry-ta-kilkist-orhanizatsii>].
3. *Investytsiynij portal mista Kharkova [Elektronnyj resurs].* – *Rezhym dostupu:* <http://invest.kharkov.ua> [Інвестиційний портал міста Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://invest.kharkov.ua>].
4. *Statystychnyj shchorichnyk: Misto Kharkiv u 2009 roci / Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskij oblasti; red. O.S. Nykuforova.* – Kharkiv, 2010. – 192 s. [Статистичний щорічник: Місто Харків у 2009 році / Головне управління статистики у Харківській області; ред. О.С. Нукифорова. – Харків, 2010. – 192 с.]
5. *Statystychnyj shchorichnyk: Misto Kharkiv u 2012 roci / Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskij oblasti; red. O.H. Mamontova.* – Kharkiv, 2013. – 180 s. [Статистичний щорічник: Місто Харків у 2012 році / Головне управління статистики у Харківській області; ред. О.Г. Мамонтова. – Харків, 2013. – 180 с.]
6. *Kharkovskaya oblast. Knyha investora.* – Kh.: Folyo, 2010. – 227 s. [Харьковская область. Книга инвестора. – Х.: Фолио, 2010. – 227 с.]

Summary

Ganna Kulieshova, Tetiana Ozerska. SCIENTIFIC AND INNOVATIVE ASPECTS OF KHARKIV CITY DEVELOPMENT.

The article deals with the features of scientific and innovative development of Kharkiv city. The paper describes Kharkiv as powerful scientific and educational center of Kharkiv region and Ukraine as a whole. The results of a brief analysis of some indicators of scientific and innovative component of city development are given.

It is noted that the scientific and innovative potential of the Kharkiv city serves as an important factor of its attractiveness. In order to detect the local features of scientific and innovative development of the city of Kharkiv was selected eight indicators that most clearly demonstrate the situation in the field of science and innovation. Based on the analysis of selected indicators by grouping the administrative districts of the city of Kharkiv by rating evaluation was held their grouping. It was established that the scientific and innovative development of the city is characterized by significant regional differences.

Specified the need for further research of the scientific and innovation aspects not only the city of Kharkiv but Kharkiv and its agglomeration. It is necessary to hold a complex spatio-temporal analysis of the component in order to justify the investment attractiveness and development of fashion portrait of Kharkiv region as a whole.

Keywords: scientific and innovative development, the overall ranking, agglomeration.

УДК 911.3

Людмила Немець, Ірина Барило

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано динаміку міграційних процесів у Полтавській області за період 2007-2012 років. Проведено порівняльний аналіз показників сальдо міграції в розрізі адміністративних районів області. Охарактеризовано особливості та виявлено відмінності внутрішньорегіональної, міжрегіональної та міждержавної міграції населення в регіоні. Названі основні передумови формування сучасної міграційної ситуації в Полтавській області.

Ключові слова: міграція населення, сальдо міграції, внутрішньорегіональна міграція, міжрегіональна міграція, міждержавна міграція.

Людмила Немець, Ірина Барило. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ. Проанализирована динамика миграционных процессов в Полтавской области за период 2007-2012 годов. Проведен сравнительный анализ показателей сальдо миграции в разрезе административных районов области. Охарактеризованы особенности и выявлены различия внутрирегиональной, межрегиональной и межгосударственной миграции населения в регионе. Названы основные предпосылки формирования современной миграционной ситуации в Полтавской области.

Ключевые слова: миграция населения, сальдо миграции, внутривнутрирегиональная миграция, межрегиональная миграция, межгосударственная миграция.

Lyudmyla Niemets, Iryna Barylo. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF MIGRATION IN POLTAVA REGION. The dynamics of migration processes in Poltava region for the period 2007-2012 years has been analysed. A comparative analysis of net migration in the context of administrative districts has been conducted. The differences in the intensity of migration within the region was discovered. The features of intra-, inter-regional and inter-state migration in the region have been characterized. The key prerequisites for the formation of modern migration situation in Poltava region were identified.

Keywords: migration, migration balance, intra-regional migration, inter-regional migration, inter-state migration.

Постанова проблеми. Міграція населення – соціально-економічне явище, територіальне переміщення людей, яке тісно пов'язане зі зміною економічної структури, розміщенням продуктивних сил, ростом соціальної та трудової мобільності населення країни та її регіонів. Міграція виступає своєрідним індикатором соціально-економічного розвитку, показником «привабливості» території [2]. В останні роки в Україні посилюються міграційні процеси населення. Особливе місце в суспільно-географічному дослідженні міграції населення України посідає Полтавська область, міграційні процеси в якій обумовлені як особливостями соціально-економічного розвитку, так і економіко-географічним положенням регіону.

Аналіз попередніх досліджень. Міграційні процеси – об'єкт географічних досліджень, оскільки вони мають яскраво виражений просторовий характер. Найчастіше міграції вивчалися географією населення, де акцент робився на їх просторових проявах. Проте сьогодні основні центри дослідження міграційних процесів в Україні поступово зосереджуються в економічних і соціологічних інститутах, зокрема, Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Е. Лібанова, А. Макарова, А. Позняк), інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан), інституті регіональних досліджень (В. Садова), інституті соціології (І. Прибиткова), а також Національному інституті стратегічних досліджень (А. Малиновська) [2]. Географи опинилися фактично на «узбіччі» міграційних досліджень. Хоча зарубіжний досвід свідчить про вагомий дослідний потенціал суспільної географії з вивчення міграцій населення, зокрема ці питання висвітлено в роботах М. Денисенка, В. Покшишевського, Л. Рибаківського, Б. Хорєва, Т.Бауєра, І. Валлерстайна, Е. Равенштейна,

Дж. Саймона, А. Харрісона та інших. Міграція розглядається як окрема складова та як фактор розвитку інших соціально-економічних показників, зокрема демографічної ситуації, ринку праці тощо [2]. При цьому, комплексні дослідження міграційних процесів в регіонах України є недостатніми, зокрема це стосується і Полтавської області. Тому метою даного дослідження є суспільно-географічний аналіз міграційних процесів у Полтавській області в розрізі адміністративних районів за період 2007 – 2012 рр.

Виклад основного матеріалу. Полтавська область, порівняно з іншими регіонами України, має не високі показники міждержавної міграції, але її частка в міжрегіональній міграції населення України є досить вагомою. Загальне сальдо міграції населення Полтавської області за період 2007 – 2012 рр. має позитивні значення, його величина за досліджуваний період збільшилась більш ніж у тричі: -0,4‰ (-569 осіб за рік) у 2007 р. та 0,1‰ (214 осіб за рік) у 2012 р., тобто поступово в регіоні зменшується відтік населення [5].

Аналіз територіальних особливостей міграції населення Полтавської області свідчить про те, що в 2012 р. у містах області переважало позитивне сальдо міграції населення 0,4‰ (610 осіб за рік), тоді як у сільській місцевості цей показник є від'ємним і становить -0,3‰ (-396 осіб за рік). Динаміка рухливості населення, починаючи з 2000-х рр., характеризується тенденцією зростання інтенсивності переміщень сільського населення, порівняно з міським [6].

У 2012 р. показники рухливості міського населення Полтавської області були в 3 рази вищими, ніж такі ж показники серед мешканців сільської місцевості [6]. Це обумовлювалося активнішою мобільністю міських жителів у міжрегіональній та міждержавній міграції населення. Натомість, у переміщеннях в межах області рухливість селян перевищувала відповідний показник міських мешканців.

В Полтавській області спостерігається міграційний приріст населення у містах і його зменшення в селах внаслідок внутрішньої та міжобласної міграції. Внутрішні міграційні процеси в області не впливають на зміну загальнообласної чисельності насе-

лення, але мають суттєве значення для формування чисельності міського та сільського населення в межах окремих адміністративних одиниць, що призводить до зростання чисельності міських жителів за рахунок сільських мешканців.

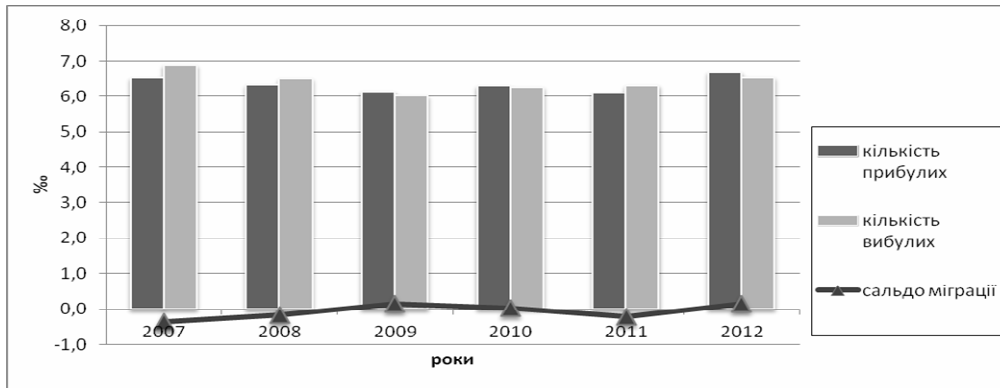

Рис. 1. Динаміка зовнішньої міграції населення Полтавської області за період 2007-2012 рр. (побудовано за даними [6])

Найвищі показники рухливості населення характерні для міст обласного підпорядкування: Полтави, Кременчука, та Миргорода, дещо нижча рухливість населення властива для жителів міст Комсомольська та Лубни [6]. Мобільність населення в обміні із обласним центром та іншими областями України в декілька разів перевищує мобільність населення у переїздах між населеними пунктами адміністративних районів області, причому ця різниця протягом останніх років має тенденцію до збільшення.

У 2012 р. додатні значення сальдо міграції населення спостерігалися в половині районах області. Зокрема, найвищі показники сальдо міграції мають Новосанжарський (3,2‰), Котелевський (3,1‰), Полтавський (3,0‰) райони, дещо менші – Кременчуцький (1,5‰) та Гребінківський (1,5‰) райони. Значне перевищення вибулих над прибулими спостерігається у Карлівському (-11,5‰) та Глобинському (-10,5‰) районах (рис. 2).

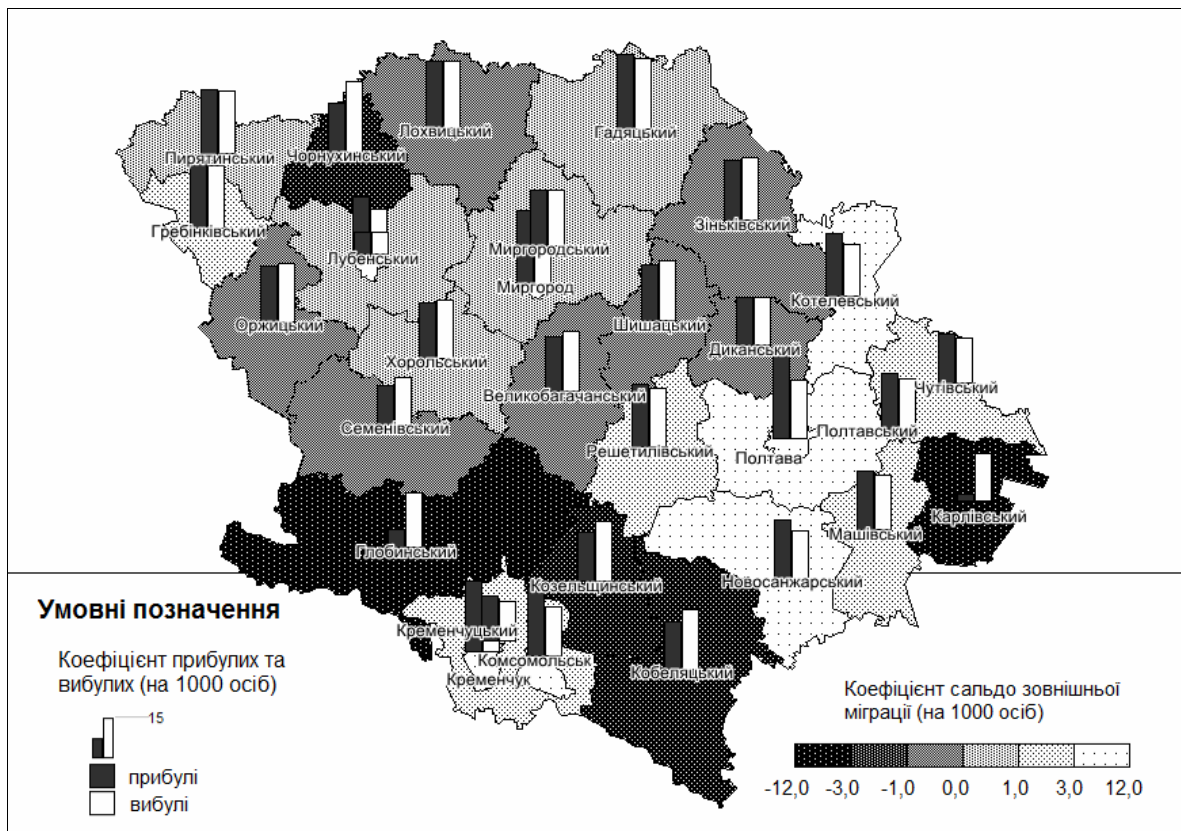

Рис. 2. Зовнішня міграція населення Полтавської області у 2012 р. (побудовано за даними [6])

Додатне сальдо міграції населення у районах області отримано переважно за рахунок міжрегіональної міграції, тобто чисельність осіб, які прибули з-поза меж області у кілька разів перевищувала чисельність мігрантів, попереднє місце проживання яких знаходилось на Полтавщині. У більшості адміністративних районах, що межують з іншими областями України, спостерігалися від'ємні значення сальдо міграції населення, що пов'язано з від'їздом населення до інших регіонів країни. У цілому різниця між максимальним і мінімальним значеннями сальдо міграції населення за адміністративними районами області у 2012 р. становила 14,7%, що на 1,3% більше, ніж у 2007 р. [6].

У містах обласного підпорядкування Полтавської області у 2012 р. сформувався додатне сальдо міграції, в результаті чого збільшився приріст населення. Протягом 2007 – 2012 рр. міграційний приріст населення зріс в усіх містах обласного підпорядкування, особливо у м. Кременчук (майже у 3 рази), що пояснюється динамічним соціально-економічним

розвитком регіону [6, 7].

У 2012 р. спостерігалися інтенсивні міграційні зв'язки населення Полтавської області з сусідніми та найближчими областями – Київською, Дніпропетровською, Харківською, Черкаською, Сумською. У складі прибулих до Полтавської області було 13,0% мешканців Кіровоградської, 10,7% – Сумської, 7,3% – Черкаської, 6,3% – Харківської, 5,1% – Київської областей. Протягом 2007 – 2012 рр. з Полтавської області виїхало 19,2% мігрантів у Київську область, 9,7% – у Харківську, 7,3% – у Дніпропетровську, 4,2% – у Донецьку, 4,1% – у Львівську та 2,4% – у Сумську області та 1,2% до АР Крим [5].

Питома вага міждержавної міграції Полтавської області за період з 2007 по 2012 рр. становила 19,6%. Найбільша кількість іммігрантів у 2012 р. прибула до регіону з Російської Федерації та Молдови (34,0% та 11,0% від загальної кількості прибулих). Крім цього в Полтавську область мігрує населення з Грузії, Вірменії та Азербайджану (загалом 12% всіх прибулих у 2012 р.) (рис. 3) [7, 8].

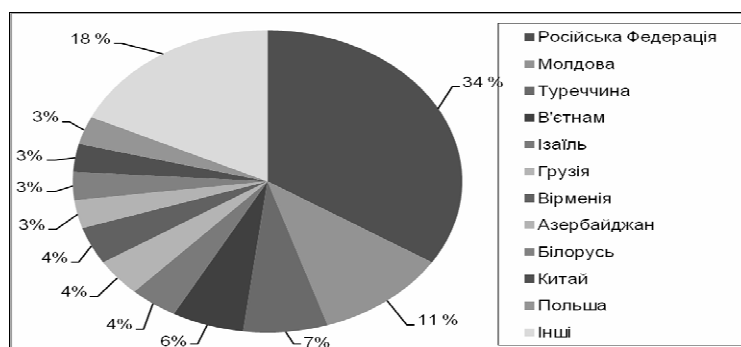

Рис. 3. Частка іммігрантів Полтавської області у 2013 р. (побудовано за даними [7, 8])

з Полтавської області населення емігрує до Канади, США, Ізраїлю, Італії, Польщі, Чеської Республіки, Сирії, Марокко. Основними причинами міграції є повернення на Батьківщину, трудова міграція, навчання, а також переселення на постійне місце проживання.

Еміграція з країн далекого зарубіжжя до Полтавської області має незначні обсяги. Позитивне сальдо міграції населення спостерігається з Китаєм, В'єтнамом, Іраном, Алжиром, Ліваном, Сирією, Туреччиною, Марокко та деякими іншими азіатськими та африканськими країнами [7, 8].

Полтавська область належить до регіонів України, де міграційна активність населення залишається незначною. Вплив міграційного зростання, як складової загального росту чисельності населення, не є достатнім. Міграційні процеси продовжують негативно впливати на зміну вікової структури населення, зокрема зменшується частка осіб репродуктивного віку, а це позначається на погіршенні показників природного руху населення області у майбутньому [9]. Тільки комплекс конкретних заходів щодо поліпшення соціально-економічного становища в регіоні, які сприятимуть створенню нових робочих місць, забезпеченню гідної заробітної плати та формуванню необхідних умов для повернення населення

в регіон, а також його інтеграція в українське суспільство може стримати міграцію населення з Полтавської області.

Висновки. Сучасні міграційні процеси в Полтавській області залежать від багатьох соціально-економічних факторів, зокрема демографічної кризи, не достатнього розвитку промислового та сільського господарства, соціальної інфраструктури та інше. Визначальну роль у динаміці міграційних процесів відіграє попит на робочу силу, рівень зайнятості та безробіття, забезпеченість населення соціальними благами тощо. Також важливими передумовами формування сучасної міграційної ситуації в регіоні є історичний розвиток та транспортно-географічне положення Полтавської області.

На сьогоднішній день Полтавська область має додатний показник сальдо міграції. В першу чергу, це спричинено активною мобільністю міського населення у міжрегіональних та міждержавних міграційних процесах. Значні показники притаманні і внутрішній міграції регіону, що спричинено рухливістю сільського населення переважно до міських населених пунктів. Найвищі показники міграційного сальдо мають Полтавський, Кременчуцький, Новосанжарський та Котелевський райони, що зумовлено достатнім соціально-економічним розвитком, наявністю

потужних виробничих комплексів, наявністю робочих місць та розвинутою соціальною інфраструктурою. Таким чином, збільшення частки міграції населення, висока її ефективність, і як наслідок позитивна динаміка сальдо міграції населення регіону, говорить про зростання ролі окремих адміністративних районів у формуванні ядра системи міграційних про-

цесів Полтавської області.

Отже, суспільно-географічний аналіз міграційних процесів України в цілому та окремих її регіонів, розробка системи загальногеографічного моніторингу є досить важливим на сучасному етапі геодемографічних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Vysochyn M.Yu. Mizhderzhavna migraciya v zahalnyi migraciyniy systemi Kharkivskoyi oblasti / M.Yu. Vysochyn // *Regionalni geografichni doslidzhennya Ukrainy ta sumizhnykh terytoriy: Zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. Yu.O. Kyselov.* – Luhansk: Alma-mater, 2006. – S. 95-98. [Височин М.Ю. Міждержавна міграція в загальній міграційній системі Харківської області / М.Ю.Височин // *Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю.О. Кисельов.* – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 95-98].
2. Zovnishni trudovi migraciyi naseleennya Ukrainy / Za nauk. red. E. Libanovoyi, O. Poznyaka // K.: RVPS Ukrainy. – 2002. [Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка // К.: РВПС України. – 2002].
3. Kryvenko Yu.I. Ukraina v systemi suchasnykh migraciynykh procesiv / Yu.I. Kryvenko // *Politologichnyy visnyk. Zb-k nauk. prats.* – K.: INTAS, 2011. – Vyp. 55. – S. 352-365. [Кривенко Ю.І. Україна в системі сучасних міграційних процесів / Ю. І.Кривенко // *Політологічний вісник. Зб-к наук. праць.* – К.: ІНТАС, 2011. – Вип. 55. – С. 352-365].
4. Nemets L.M., Segida K.Yu., Nemets K.A. Demografichnyy rozvytok Kharkivskoho regionu: monografiya / L.M. Nemets, K.Yu. Segida, K.A. Nemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 200 s. [Немець Л.М., Сегіда К.Ю., Немець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 200 с.].
5. Ofitsiynij sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
6. Ofitsiynij sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Poltavskij oblasti. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.poltavastat.gov.ua> [Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua>].
7. Ofitsiynij sayt Poltavskoyi oblasnoyi rady. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oblrada.pl.ua> [Офіційний сайт Полтавської обласної ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.pl.ua>].
8. Ofitsiynij sayt Poltavskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.adm-pl.gov.ua> [Офіційний сайт Полтавської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua>].
9. Romanyuk M. Migraciya naseleennya Ukrainy: nacionalni priorytety ta regionalna dyferenciaciya mekhanizmu reguluvannya / M. Romanyuk // *Ekonomika Ukrainy.* –1999.– № 9. – S. 38-44. [Романюк М. Міграція населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання / М. Романюк // *Економіка України* –1999.– № 9. – С. 38-44].

Summary

Lyudmyla Niemets, Iryna Barylo. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF MIGRATION IN POLTAVA REGION.

Migration acts as a kind of indicator of socio-economic development, as index of "attractiveness" of the regions. In recent years in Ukraine the processes of migration have widespread, but the population of different regions are not involved in the one-dimensional migration. A special place in the regional study of Ukraine takes Poltava region, migrations of which are caused by the features of social and economic development, and geographic location.

Total net migration in Poltava region is positive, its value in the last 5 years has increased more than three times: from -569 people (-0,4 per 1000 people) in 2007 to 214 persons (0,1 per 1000 people) in 2012.

The dynamics of population mobility from 2000's has trend to growth and is characterized by the intensity of displacement of the rural population to the cities. In the region observed the migratory growth of population in the cities and its reduction in the villages due to a decrease in, intra- and inter-regional migration. Positive values of the migration balance of the population were seen in almost half of the administrative districts of the region, but the highest rates were recorded in Novosandzharsky, Kotelevsky, Poltava and Kremenchug districts. The lowest rates were in Karlovsky and Hlobynsky districts.

Research of prevailing trends and patterns suggests that migration should be constantly learning. Thus, the socio-geographical analysis of migration processes in Ukraine as a whole and its individual regions is very important at this stage of geodemographical research.

Keywords: migration, migration balance, intra-regional migration, inter-regional migration, inter-state migration.

УДК 911.3: 314.117(477.46)

Василь Джаман, Ярослав Джаман

ЕТНІЧНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано етнічну структуру населення однієї з центральних областей України – Черкаської та розглянуто її територіальні відмінності у розрізі адміністративних районів і міст. За вказаними адміністративно-територіальними одиницями визначені індекси етнічної різноманітності населення. Розкриті особливості розселення титульної нації і етнічних меншин по території Черкаської області. Встановлено залежність етнічної структури населення та індексу етнічної різноманітності від рівня урбанізованості території та величини міст.

Ключові слова: етнос, етнічна структура населення, індекс етнічної різноманітності населення, титульна нація, національні (етнічні) меншини.

Василь Джаман, Ярослав Джаман. ЭТНИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ (ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ). Проанализирована этническая структура населения одной из центральных областей Украины – Черкасской и рассмотрены ее территориальные различия в разрезе административных районов и городов. По указанным административно-территориальным единицам определены индексы этнического разнообразия населения. Раскрыты особенности расселения титульной нации и этнических меньшинств по территории Черкасской области. Установлена зависимость этнической структуры населения и индекса этнического разнообразия от уровня урбанизированности территории и величины городов.

Ключевые слова: этнос, этническая структура населения, индекс этнического разнообразия населения, титульная нация, национальные (этнические) меньшинства.

Vasyl Dzhaman, Yaroslav Dzhaman. POPULATION ETHNIC STRUCTURE IN CENTRAL REGION OF UKRAINE (TERRITORIAL PECULIARITIES THROUGH THE EXAMPLE OF CHERKASY OBLAST). Ethnic structure of population of Cherkasy Oblast – one of central Ukrainian oblasts – is analyzed and said structure's territorial differences are considered in the aspect of administrative rayons and towns. Indices of population ethnic diversity are defined for all above-stated administrative-territorial units. Peculiarities of settling of titular nation and ethnic minorities on the territory of Cherkasy Oblast are disclosed. Dependence of population ethnic structure and ethnic diversity index upon the level of territory urbanization and town size is established.

Keywords: ethnos, population ethnic structure, population ethnic diversity index, titular nation, national (ethnic) minorities.

Постановка наукової проблеми. Етнічна структура й етнічна мозаїчність – важливі характеристики населення будь-яких територій, оскільки розселення національних (етнічних) груп визначає культурне (матеріальне і духовне) середовище регіону та окремих населених пунктів. Актуальність етногеографічних досліджень зумовлена пізнанням етнокультурного різноманіття, проблемами збереження і примноження культурної спадщини й самобутності народів. Етнічна структура населення формується внаслідок етногеографічного положення території, історичних процесів, на ній відображаються політичні події, соціально-економічна ситуація тощо. Особливістю етногеографічного положення території Черкаської області є те, що це одна з небагатьох внутрішніх областей України, яка не має безпосереднього виходу до державного кордону та етнічних меж, а є однією з центральних українських земель. «Центризм» Черкаської області в українській етнічній території значною мірою «передбачає» найбільшу етнічну однорідність». Проте, за рівнем етнічної однорідності населення Черкаська область посідає тільки дев'яте місце серед 25 регіонів України (у тому числі: серед міського населення – дев'яте, серед сільського – восьме) [3, с. 33-35]. Етнічна структура населення області не однорідна і має певні територіальні відмінності, що є наслідком: по-перше, складних ретроспективно-географічних процесів формування власне української етнічної території у сучасних її межах, адже розміри і конфігурація її

суттєво змінювалася за історичний період до початку ХХ століття [1, с. 8-9]; по-друге, історичної спадщини заселення, господарського освоєння і розвитку краю; по-третє, різнонаправлених (різної інтенсивності, причин, структур, масштабів і наслідків) міграційних потоків; по-четверте, складних і багатоаспектних етнотрансформаційних та етноеволюційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За період перебування в складі СРСР ґрунтовних географічних досліджень з проблематики національної структури населення в Україні практично не проводилося. Тільки проголошення України самостійною державою дало можливість розвивати цю тематику, яка має міждисциплінарний характер. Цьому сприяло також проведення першого Всеукраїнського перепису населення. Актуальність проблематики дослідження етнічної структури населення, етнополітичних аспектів міжнародних відносин, національної політики, політичних настроїв населення окремих регіонів дали поштовх виходу в світ цілого ряду книг [3, 6, 8, 9, 10, 14 та ін.], статей [2, 4, 5, 11, 15, 16, 17 та ін.], стимулювали проведення дисертаційних досліджень [7, 12, 13, 18, та ін.].

Постановка мети й завдання. Мета статті – здійснити аналіз етнічної структури населення центрального регіону України на матеріалах Черкаської області. Завдання цього дослідження – встановлення територіальних особливостей етнічної структури населення Черкаської області, визначення індексів етнічної різноманітності населення та встановлення залежності його параметрів від рівня урбанізованості

території та людності міст, розкриття особливостей розселення національних меншин по території Черкаської області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перший Всеукраїнський перепис населення зафіксував наявність у Черкаській області представників 101 етносу, з яких 98 об'єднані у 22 мовні групи, 11 мовних сімей, а 3 народи розмовляють на ізольованих (за лінгвістичною класифікацією народів) мовах. Індоєвропейська мовна сім'я представлена 34 народами 9 мовних груп: слов'янської (8 народів, 1381878 осіб), германської (7 народів, 1971 особа), романської (6 народів, 1964 особи), вірменської (вірмени, 1749 осіб), індо-арійської (2 народи, 1112 осіб), балтійської (2 народи, 257 осіб), іранської (6 народів, 167 осіб), грецької (греки – 123 особи), албанської (албанці – 25 осіб); алтайська мовна сім'я включає 28 народів 3 мовних груп: тюркської (20 народів, 2040 осіб), тунгусо-маньчжурської (5 народів, 15 осіб), монгольської (3 народи, 10 осіб); уральська мовна сім'я (13 народів) представлена 3 мовними групами: фінно-угорською (11 народів, 592 особи), прибалтійсько-фінською (ліви – 5 осіб) і самодійською (ненці – 2 особи); 13 народів північно-кавказької мовної сім'ї об'єднані у 2 мовні групи: нахсько-дагестанську (9 народів, 195 осіб) і абхазо-адигейську (4 народи, 34 особи); 2 народи афразійської мовної сім'ї представляють 2 мовні групи: семітську (араби – 102 особи) і західно-семітську (ассирійці – 64 особи); грузини (419 осіб) є представниками картвельської групи картвельської мовної сім'ї, в'єтнамці (17 осіб) – в'єт-монгольської групи австроазіатської мовної сім'ї; сино-тібетська мовна сім'я представлена 2 народами китайської мовної групи (14 осіб); 2 народи належать до чукотсько-камчатської мовної сім'ї (2 особи); ескімоси (4 особи) входять до ескімосько-алеутської мовної сім'ї, а кети (2 особи) – до єнісейської мовної сім'ї. Ізольованими мовами розмовляють корейці, чуванці, нівхи (разом 166 осіб). За даними Всеукраїнського перепису населення подано перелік 132 народів, окремо даються ще 2 показники: «інші національності», «національність не вказали». У Черкаській області 52 особи ідентифікували себе до групи «інші національності», а 5332 особи не назвали своєї національності. Тому етнічна структура населення Черкаської області є ще строкатішою, тим більше, що національність не назвали саме у містах, де абсолютні та відносні показники національних меншин є більшими.

Національну основу населення Черкаської області складають: українці (93,05 %), східні слов'яни (98,74 %), слов'яни (98,82 %), народи індоєвропейської мовної сім'ї (99,35 %). Домінують українці (титильна нація), їх частка у розрізі 19 адміністративних районів перевищує 90 % і становить від 98,2 % (Монастирищенський район) до 92,0 % (Смілянський район); найменша частка українців у Черкаському районі (85,3 %), що пояснюється підвищеною питомою вагою національних меншин в обласному центрі. Висока частка українців в м. Черкасах (83,3 %) та інших містах обласного підпорядкування (89,1 % - 92,7 %).

Найчисельніша національна меншина Черкаської області – росіяни, які становлять 5,40 % кількості всього населення. Вони є другою нацією в усіх адміністративних районах і містах області. 82,2 % росіян – міські жителі, тому їх частка у містах дещо більша: в Черкасах – 13,2 %, в інших 5 містах обласного підпорядкування від 6,1 % (Умань) до 9,6 % (Канів), у містах районного значення – від 2,1 % (Жашків) до 5,1 % (Чигирин). Серед сільського населення області росіяни становлять 2,1 %.

Другою (за чисельністю) національною меншиною у Черкаській області є білоруси – 0,28 % кількості населення, вони виступають третьою національною групою у 12 адміністративних районах, четвертою – в 7 районах і п'ятою – в 1 районі. Майже 3/4 білорусів – міські жителі.

Серед не слов'янських народів своєю чисельністю виділяються: вірмени – 1749 осіб (вірменська мовна група), молдовани – 1617 осіб (романська група), євреї – 1484 особи (германська група), цигани – 1108 осіб (індо-арійська група). Третьою етнічною групою (після українців і росіян) вірмени виступають у 4 районах (Городищенському, Золотоніському, Тальнівському і Чернобаївському), молдовани – у 2 (Катеринопільському і Шполянському), цигани – у 2 (Жашківському і Чигиринському). Четвертою (за чисельністю) етнічною групою молдовани є в 6 районах, цигани – у 3 (Звенигородському, Корсунь-Шевченківському, Христинівському), вірмени – у 2 (Драбівському і Канівському), євреї – у 2 (Черкаському і Смілянському); п'ятима ці етнічні групи виступають: молдовани – у 9 районах, вірмени – у 6, цигани – двічі (Золотоніський і Кам'янський райони), євреї – в Уманському районі; шостими: вірмени – у 5 районах, молдовани і євреї – у 3, цигани – в 1 районі. Рівень урбанізованості цих чотирьох народів у Черкаській області різний – від майже міських євреїв (98,2 %) до переважно сільських молдован (61,4 %).

Наступну групу національних меншин становлять 3 народи, які нараховують від 500 до 1000 осіб: 729 поляків (західні слов'яни) і 2 народи тюркської мовної групи – 595 азербайджанців і 537 татар.

Представники інших 91 націй і народностей, які проживають у Черкаській області, становлять тільки 0,31 %. Найчисельніші серед них: а) 4 народи з людністю від 250 до 500 осіб – німці (германці), грузини (картвельці), болгары (південні слов'яни), іспанці (романці); б) 10 етносів чисельністю від 100 до 250 осіб, що представляють 5 мовних груп – тюркську (узбеки, туркмени, чуваші, казахи), фінно-угорську (угорці, мордва), балтійську (литовці), грецьку (греки), семітську (араби) і 1 ізольовану мову (корейці); в) 11 етнічних груп нараховують понад 50 осіб і належать до 7 мовних груп – балтійської (латиші), іранської (таджики, осетини), тюркської (башкири, гагаузи), романської (румуні), фінно-угорської (естонці, удмурти), західно-семітської (ассирійці) і нахсько-дагестанської (даргинці, чеченці). Ще 7 народів мають чисельність 26-50 осіб (карели, лезгини, киргизи, марійці, комі, чехи,

фінни), 8 етнічних груп нараховують від 11 до 25 осіб, 10 груп – від 6 до 10 осіб, а представники 41 народу – від 1 до 5 осіб.

Розрахунки індексів етнічної різноманітності (E_p) [2, с. 93] у розрізі адміністративних районів (до населення районів включено і населення відповідних міст обласного підпорядкування, що є районними центрами «своїх» однойменних районів або до яких вони територіально тяжіють) засвідчують, що населення 15 районів із 20 (75 %) характеризується як «майже моноетнічне» з показником $E_p < 0,100$: від 0,036 (Монастирищенський район) до 0,097 (Чигиринський район). Проте, 5 районів (25 %), у яких районними центрами виступають найбільші міста області - міста обласного підпорядкування, за величиною E_p – «перехідні» від «майже моноетнічних» до «поліетнічних»: від 0,107 (Золотоніський район) до 0,267 (Черкаський район) (табл. 1). Загалом населення Черкаської області за рівнем етнічної

однорідності (з показником $E_p = 0,133$) посідає дев'яте місце серед 25 регіонів України, поступаючись Тернопільській (0,043), Івано-Франківській (0,049), Волинській (0,061), Рівненській (0,080), Вінницькій (0,099), Львівській (0,101), Хмельницькій (0,118) і Чернігівській (0,125) областям. Етнічна строкатість міського населення Черкаської області ($E_p = 0,196$) за величиною індексу етнічної різноманітності є більшою від сільського (0,055) у 3,6 рази, а рівень урбанізованості районів (факторна ознака) корелюється з величиною індексу етнічної різноманітності населення (результативна ознака) з коефіцієнтом рангової кореляції $K = +0,753$. Отже, рівень урбанізованості, як узагальнюючий показник суспільно-географічних процесів (економічних, соціальних, політичних тощо) конкретної території, виступає визначальним чинником формування ступеня етнічної різноманітності населення.

Таблиця 1

Етнічна структура населення Черкаської області

Райони	Кількість населення (тис. осіб)	Частка міського населення (%)	Частка українці в (%)	Кількість (осіб)			E_p
				росіяни	інші національні меншини	не вказали національність	
1. Городищенський	49,2	41,8	97,1	1040	381	-	0,057
2. Драбівський	42,8	24,6	97,6	736	297	-	0,047
3. Жашківський	45,5	34,8	97,6	696	401	1	0,047
4. Звенигородський	74,5	53,7	95,5	2683	636	3	0,087
5. Золотоніський	78,3	36,7	94,4	3296	1045	15	0,107
6. Кам'янський	35,6	42,6	96,1	1118	254	-	0,075
7. Канівський	51,6	51,9	92,7	3250	531	-	0,139
8. Катеринопільський	29,0	37,2	97,5	485	228	-	0,048
9. Корсунь-Шевченківський	50,1	46,7	96,0	1286	427	311	0,079
10. Лисянський	28,8	28,8	97,9	431	184	1	0,042
11. Маньківський	33,2	32,9	97,6	565	237	5	0,048
12. Монастирищенський	40,5	32,9	98,2	537	197	2	0,036
13. Смілянський	107,1	64,6	92,0	7038	1277	208	0,151
14. Тальнівський	43,7	37,6	97,1	814	459	2	0,057
15. Уманський	139,3	65,1	94,3	6405	1539	10	0,110
16. Христинівський	39,5	40,6	96,5	906	462	-	0,068
17. Черкаський	371,9	79,0	85,3	40873	6202	4762	0,267
18. Чернобаївський	49,7	16,8	96,8	1144	425	1	0,062
19. Чигиринський	36,1	33,1	95,0	1265	543	-	0,097
20. Шполянський	52,0	37,3	97,1	1009	496	11	0,057
Разом	1398,3	53,7	93,1	75577	16221	5332	0,133

На цьому тлі, за умов повсюдного домінування титульної нації, відсутності у Черкаській області значних ареалів компактною концентрації національних меншин, наявності міст різного спектра людності (1 – велике, 2 – середніх, чотири групи малих міст: а) 2 міста з населенням 25-30 тис. осіб, б) 4 – з людністю 19-20 тис. осіб, в) 4 – величиною 15-16 тис. осіб, г) 3 міста – від 9 до 12 тис. осіб), значний інтерес викликає дослідження: 1) територіальної нерівномірності розселення національних меншин (у порівнянні з титульним етносом – етносоціальним організмом) у містах різної

величини і 2) залежності індексу етнічної різноманітності населення від людності міст (табл. 2).

У 16 містах області проживає 678,2 тис. осіб. Загалом у містах (за даними Всеукраїнського перепису населення) розселені представники 96 народів, які

об'єднані в 22 мовні групи, 11 мовних сімей і 3 ізольовані мови. Ще 39 осіб назвали «інші» національності, а 5292 особи не вказали своєї національної приналежності.

Таблиця 2

Етнічна структура населення міст Черкаської області

Міста	Кількість населення (тис. осіб)	Кількість українців			Кількість (осіб)				Кількість представлених			Ер
		осіб	%	росіяни	інші національності	не вказали національність	етносів	мовних груп	мовних сімей	ізоляційних мов		
1. Черкаси	292,8	243877	83,3	38487	5643	4754	88	22	11	3	0,297	
2. Умань	87,8	81420	92,7	5360	1053	10	51	16	7	2	0,139	
3. Сміла	68,7	61487	89,5	5968	1017	199	55	17	7	2	0,194	
4. Золотоноша	28,4	25973	91,5	1817	570	15	40	15	6	1	0,162	
5. Канів	26,7	23832	89,1	2568	335	-	40	16	7	1	0,201	
6. Вапугіне	20,0	18350	91,6	1495	181	1	32	13	7	-	0,158	
7. Звенигородка	19,8	18896	95,2	650	295	-	28	11	4	-	0,092	
8. Корсунь-Шевченківський	19,3	17982	93,0	779	256	311	29	12	6	1	0,134	
9. Шпола	19,2	18478	96,4	501	197	-	31	13	6	-	0,071	
10. Тальне	16,3	15701	96,2	380	239	-	33	14	6	-	0,074	
11. Жашків	15,7	15095	96,2	336	256	-	24	11	5	1	0,074	
12. Городище	15,5	14947	96,5	440	104	-	25	11	4	-	0,069	
13. Кам'янка	15,0	14264	94,8	642	137	-	25	12	4	-	0,100	
14. Цигирин	12,0	11071	92,6	611	278	-	29	10	3	2	0,142	
15. Христинівка	11,5	10936	94,9	407	185	-	23	11	5	1	0,100	
16. Монастирище	9,4	9102	97,2	204	58	2	20	9	4	-	0,055	
Разом	678,2	601411	88,7	60645	10804	5292	96	22	11	3	0,210	

Національні меншини тяжіють до міст області:

а) якщо в містах мешкає 48,5 % усього населення області та 46,2 % українців, то представників національних меншин – 77,8 %;

б) серед найчисельніших національних меншин найчастіше в містах живуть євреї (97,6 %), цигани (84,7 %), росіяни (80,2 %), поляки (78,3 %), татари (71,9 %), болгары (71,6 %), білоруси (69,3 %), німці (65,5 %), азербайджанці (63,5 %), грузини і вірмени (60,8 %); представники малочисельних національних меншин переважно є міськими жителями;

в) 99,25 % осіб, які не вказали під час перепису населення своєї національності, проживають у містах.

Національні меншини зорієнтовані, передусім, на великі міста:

а) Черкаси концентрують 40,5 % українців – мешканців міст області та 61,8 % - національних меншин;

б) 7 найменших міст області (людність від 9,4 тис. до 16,3 тис. осіб) локалізують 15,2 % українців і тільки 6,0 % національних меншин;

в) абсолютні та відносні показники, що характеризують розселення національних меншин, відповідають людності міст із коефіцієнтами рангової кореляції – $K_1 = +0,91$ і $K_2 = +0,71$.

Етнічні меншини за ступенем концентрації розміщуються по-різному: а) дисперсно – по декілька осіб практично у всіх або переважній більшості міст області (іспанці, узбеки, казахи, греки, литовці, чуваші, мордва), б) локалізовано – компактними групами у декількох містах (ассирійці, цигани, угорці), в) багатоступенєво: сотні – десятки – 3-4 сім'ї - дисперсно (євреї, поляки, болгары, німці, азербайджанці, татари).

Переважають малочисельні (до 10 осіб) етнічні групи (табл. 3). Важливо розглянути не тільки загальну кількість представників етнічних груп у містах області, але й їхню поширеність та чисельну значимість у кожному із міст (табл. 4). Нами проведена бальна оцінка розселення етнічних груп. За основу оцінки взято рейтингове місце етнічної меншини (за кількістю осіб), розглянуто 9 позицій (від 1 по 9 місце) у розрізі кожного міста: I місце оцінюється у 9 балів, II – 8 балів, III – 7 балів, IX – 1 бал. При такому методичному підході до реєстру оцінки потрапили 20 етнічних меншин.

Найпоширеніша національна меншина у містах Черкаської області – росіяни. В усіх містах вони займають 1 місце, загальна кількість балів – 144 (максимальна). Другими виступають білоруси: займають, як правило, II – III місця у рейтингу; загальна кількість балів – 116. Треті – вірмени, які у рейтингу займають II – IV місця (94 бали). Четвертими (79 балів) виступають молдовани (хоча в національній структурі міського населення – сьомі), які попали в оцінювання у всіх 16 містах, де займають IV – VI місця. П'яті – євреї, потрапили у рейтингову оцінку значимості у 15 містах, займаючи з II по IX місця,

загальна кількість балів – 73 (у структурі всього міського населення – треті). Цигани (70 балів) за поширеністю займають шосте місце, часто вони виступають другою (4 міста) і третьою (4 міста) національною меншиною, але у рейтингову оцінку вони потрапили тільки в 11 містах. Поляки (сьомі) оцінювалися в 14 містах, але їх рейтингові місця порівняно не високі – найчастіше вони займають VI і VII місця. Наступну групу складають етнічні меншини, які оцінювалися у 6 – 9 містах, де їх переважають рейтингові місця з VI по IX: татари (24 бали), німці (21), азербайджанці (20), болгары (18 балів). Грузини (15 балів) займають з VII по IX місця у 7 випадках, а іспанці (10 балів) – у 5 містах області. Ассирійці, угорці і казахи (по 5 балів) по одному разу займають п'яту позицію у рейтингу етнічних меншин, відповідно, у Золотоноші, Чигирині та Монастирищі; литовці і узбеки (по 3 бали) – по одному випадку виступають сьомими; гагаузи (2 бали) – один раз восьмі; осетини (1 бал) – в одному місті дев'яті (табл. 4).

Особливості територіальної концентрації (нерівномірності) розселення українців і національних меншин в містах Черкаської області відображають криві Лоренца (рис. 1). Стрімке підняття їх на початку графіка і плавний хід у середній та заключній частинах графіка передають посилення концентрації у містах з великою та середньою людністю. Чим далі крива відхиляється від діагоналі, тим більший рівень нерівномірності розселення. Одне місто концентрує 40,5 % українців і 61,8 % національних меншин, 3 міста концентрують відповідно 64,3 % і 80,5 %, 5 міст – 72, 6 % і 87,9 %. Отже, як слідує з графіка, національні меншини розселені нерівномірніше відносно міст різної людності, ніж українці – національні меншини сконцентровані у великих і середніх містах.

Функціональна залежність географії (територіальної концентрації) розселення національних меншин в містах Черкаської області визначається за формулою:

$$y = -93,19 \cdot e^{-\frac{x}{11}} + 100.$$

Українці (титульна нація) розміщені рівномірніше по різних категоріях міст, крива їх територіальної концентрації проходить ближче до діагоналі теоретичної ймовірності рівномірного розселення, а функціональний зв'язок передається за формулою:

$$y = -87,6 \cdot e^{-\frac{x}{26}} + 100.$$

Величина (людність і функції) міст визначає не тільки абсолютну кількість представників національних меншин, але і їх структуру (табл. 2, рис. 2):

1) у великому місті (Черкасах) останній перепис населення зафіксував представників 88 народів 22 мовних груп, 11 мовних сімей (3 народи розмовляють ізольованими мовами); 33 особи ідентифікували себе до групи «інші національності», 4754 особи «не вказали» національності;

Таблиця 3

Людність етнічних меншин в містах Черкаської області

Міста	Кількість етнічних меншин з людністю (осіб):												
	більше 25 тис.	більше 5 тис.	1001- 3000	501- 1000	251-500	101-250	51-100	26-50	11-25	6-10	3-5	1-2	
1. Черкаси	1	-	1	1	2	7	5	11	11	7	18	23	
2. Умань	-	1	-	-	-	2	3	6	3	10	9	16	
3. Сміла	-	1	-	-	1	1	4	4	5	5	9	24	
4. Золотоноша	-	-	1	-	-	2	1	3	4	3	5	20	
5. Канів	-	-	1	-	-	1	-	1	6	3	4	23	
6. Ваутіне	-	-	1	-	-	-	1	-	4	3	5	17	
7. Звенигородка	-	-	-	1	-	-	1	4	2	2	5	12	
8. Корсунь-Шевченківський	-	-	-	1	-	-	1	2	3	3	4	14	
9. Шпола	-	-	-	1	-	-	1	1	2	3	5	17	
10. Тальне	-	-	-	-	1	-	1	3	1	2	5	19	
11. Жашків	-	-	-	-	1	1	-	2	1	2	6	10	
12. Городище	-	-	-	-	1	-	-	2	-	2	4	15	
13. Кам'янка	-	-	-	1	-	-	-	1	2	2	7	11	
14. Чигирин	-	-	-	1	-	1	-	1	3	6	2	14	
15. Хрестинівка	-	-	-	-	1	-	1	1	2	4	2	11	
16. Монастирище	-	-	-	-	-	1	-	-	2	2	2	12	

Таблиця 4

Чисельні етнічні меншини у містах Черкаської області

Міста	Рейтингове місце етнічних меншин (за кількістю осіб):								
	2	3	4	5	6	7	8	9	
1. Черкаси	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	ВІРМЕНИ	ПОЛЯКИ	ТАТАРИ	МОЛДОВАНИ, АЗЕРБАЙДЖАНЦІ	ЦИГАНИ		
2. Умань	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	поляки	вірмени	молдовани	болгари	цигани	азербайджанці	німці,
3. Сміла	БІЛОРУСИ	ЄВРЕЇ	цигани	вірмени	молдовани	поляки	грузини	азербайджанці	татари
4. Золотоноша	ВІРМЕНИ	ЦИГАНИ	білоруси	асирійці	молдовани	євреї	азербайджанці		
5. Канів	БІЛОРУСИ	вірмени	євреї, молдовани	німці	поляки	грузини	татари		
6. Ватутіне	білоруси	поляки	болгари	євреї, молдовани	німці, вірмени, татари				
7. Звенигородка	цигани	білоруси	вірмени	молдовани	євреї	поляки	татари	єрузини, іспанці	
8. Корсунь-Шевченківський	цигани	білоруси	євреї	молдовани	поляки	вірмени	німці	татари	
9. Шпола	білоруси	вірмени	молдовани	євреї	поляки, азербайджанці	болгари	єрузини		
10. Гальне	вірмени	цигани	поляки	білоруси	молдовани	євреї	німці	болгари, єрузини, осетини	
11. Жашків	ЦИГАНИ	білоруси	вірмени	молдовани	азербайджанці	татари	поляки	євреї, болгари, іспанці	
12. Городище	вірмени	білоруси	молдовани	поляки	татари	євреї, грузини, іспанці			
13. Кам'янка	білоруси	цигани	євреї	молдовани	німці	поляки	іспанці, гагаузи		
14. Чигирин	ЦИГАНИ	білоруси	вірмени, молдовани	угорці	болгари	азербайджанці, татари, іспанці, литовці			
15. Хрестинівка	вірмени	цигани	білоруси	молдовани	поляки	грузини	євреї, азербайджанці		
16. Монастирище	білоруси, євреї	вірмени	молдовани	казахи	поляки	німці, узбеки			

Шрифтом передано людинність етнічних груп.

- ПОЛЯКИ – більше 250 осіб;

- ПОЛЯКИ – 101 – 250 осіб;

- поляки – 51 – 100 осіб;

- поляки – 10 – 50 осіб;

- поляки – до 10 осіб.

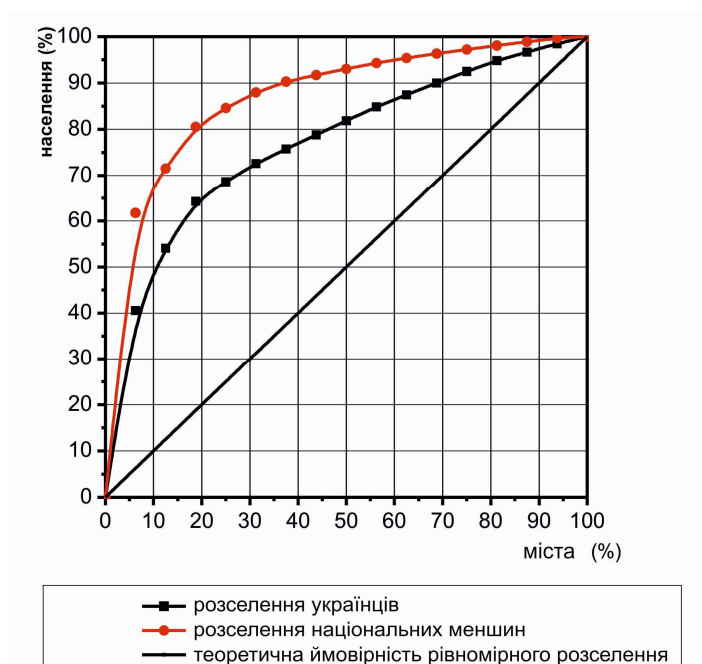

Рис.1. Криві територіальної концентрації (нерівномірності) розселення українців і національних меншин в містах Черкаської області

2) у двох середніх містах (Сміла і Умань) зареєстровано, відповідно, представників 55 і 51 народів 17 і 16 мовних груп, по 7 мовних сімей (по 2 народи розмовляють на ізольованих мовах); 3 особи назвали «інші національності» і 209 осіб – «не вказали» національності;

3) у малих містах із людністю 27-28 тис. осіб (Золотоноша і Канів) проживає по 40 етносів 15-16 мовних груп, 6-7 мовних сімей (по 1 народу – з групи «ізольованих мов»); 1 особа належить до групи «інших національностей», а 15 – «не вказали»;

4) у містах із 19-20 тис. мешканців (Ватутіне, Звенигородка, Шпола) – 29-32 народи 11-13 мовних груп, 4-7 мовних сімей; 1 особа «не вказала» національність;

5) у містах із 15 тис. жителів (Жашків, Горо-

дище, Кам'янка) – 24-25 етносів 11-12 мовних груп, 4-5 мовних сімей;

6) у найменшому місті Монастирище (9 тис. осіб) – 20 етносів 9 мовних груп, 4 мовних сімей; 2 особи «не вказали» національність;

7) у окремих випадках спостерігаються деякі незначні відхилення від загальної тенденції розподілу кількості етнічних груп від величини міста (у містах Чигирин і Тальне – більша кількість етнічних груп, у Корсунь-Шевченківському – 311 осіб «не вказали» національності), проте рангова кореляція між людністю міст і кількістю етносів дуже велика – $K = +0,90$. З іншого боку, відхилення від загальної тенденції – це певний «імпульс» для детальнішого дослідження причин такого явища.

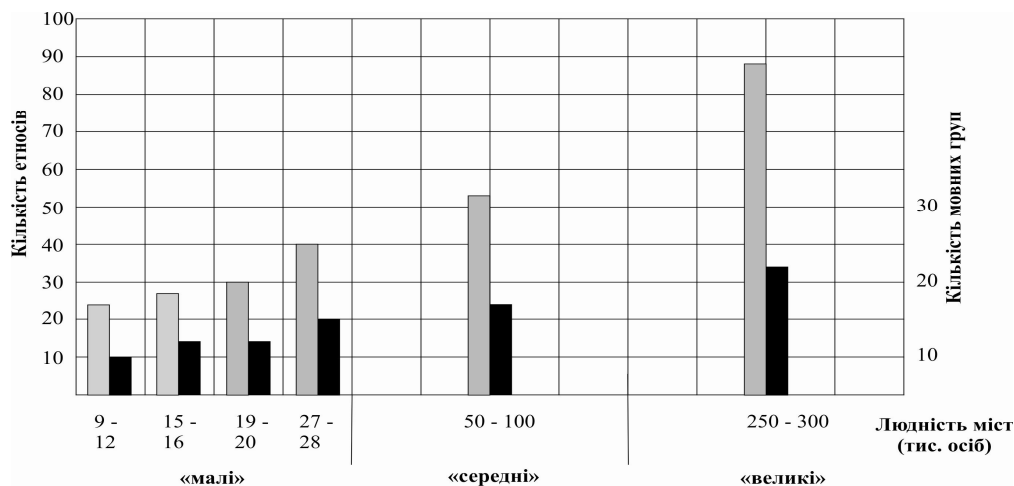

Рис. 2. Розподіл кількості етносів і мовних груп за людністю міст Черкаської області

Етнічна строкатість населення, чисельність етнічних меншин, генетична близькість і спорідненість народів визначають індекс етнічної різноманітності населення міст Черкаської області – $E_p = 0,210$. Розподіл величини E_p від людності міст передано в табл. 2, а графічну залежність – на рис. 3. E_p зростає від 0,055 (Монастирище) – до 0,297 (Черкаси), а людність міста (факторна ознака) корелює з

індексом етнічної різноманітності населення (результативна ознака) з коефіцієнтом – $K = +0,709$. Величина індексу етнічної різноманітності населення міст Черкаської області має функціональну залежність від їх людності й визначається формулою:

$$y = -0,222 \cdot e^{-\frac{x}{110}} + 0,297$$

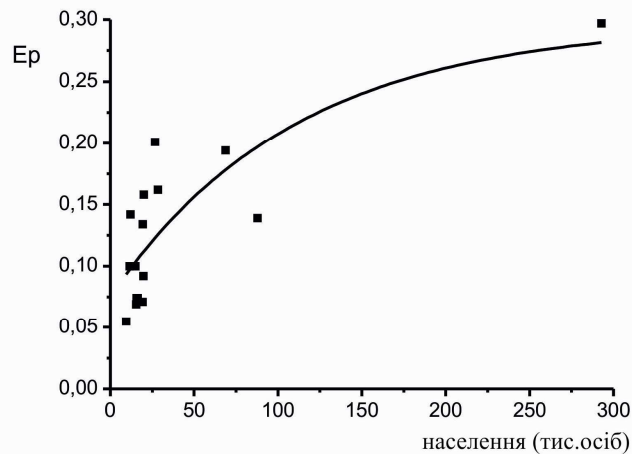

Рис.3. Графік залежності показника етнічної різноманітності населення від людності міст Черкаської області

Висновки. 1. За даними I Всеукраїнського перепису населення в Черкаській області проживають представники 101 етносу, які об'єднані в 22 мовні групи, 11 мовних сімей, 3 народи розмовляють на ізольованих мовах. Національну основу становлять українці (понад 93 %), але при центральному положенні в межах української етнічної території Черкаська область за рівнем етнічної однорідності населення посідає тільки дев'яте місце серед 25 регіонів України.

2. Визначальним чинником формування ступеня етнічної різноманітності населення виступає рівень урбанізованості території, як узагальнюючий показник суспільно-географічних процесів. Етнічна строкатість населення міст ($E_p = 0,210$) майже в чотири рази перевищує етнічну різноманітність селян ($E_p = 0,055$), а рівень урбанізованості адміністративних районів корелюється з величиною

індексу етнічної різноманітності населення з коефіцієнтом рангової кореляції – $K = +0,75$.

3. Встановлені відміни територіальної концентрації (нерівномірності) розселення національних меншин і українців у містах різної величини: а) національні меншини у своєму розміщенні зорієнтовані, в першу чергу, на великі міста; б) українці розміщені рівномірніше по різних категоріях міст і крива Лоренца їх територіальної концентрації проходить ближче до діагоналі теоретичної ймовірності рівномірного розселення.

4. Величина міст визначає не тільки абсолютну кількість національних меншин, але й строкатість їх етнічної структури. Величина індексу етнічної різноманітності населення корелюється з людністю міст з коефіцієнтом $K = +0,71$ і має функціональну залежність.

Список використаних джерел:

1. Atlas istoriyi ukrayinskoyi derzhavnosti: ukrayinski zemli vid naydavnishykh chasiv do syohodennya / Hrycelyak V., Dykuj I., Rovenchak I. – Lviv: NVF «Karty i Atlasy», 2013. – 128 s. [Атлас історії української державності: українські землі від найдавніших часів до сьогодення / Грицеляк В., Дикий І., Ровенчак І. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 128 с.]
2. Dzhaman V.O. Etnichna struktura naseleण्या Ukrayiny: terytorialni vidminy, dynamika / V.O. Dzhaman // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: Geografiya. – Vinnytsya, 2006. – Вур. 11. – С. 90-96. [Джаман В.О. Етнічна структура населення України: територіальні відміни, динаміка / В.О. Джаман // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – Вуп. 11. – С. 90-96].
3. Dzhaman V.O. Nacionalna struktura naseleण्या etnokontaknykh zon: Monografiya / V.O. Dzhaman, I.I. Kostashchuk. – Chernivci: Chernivetskyj nats. un-t, 2009. – 288 s. [Джаман В.О. Національна структура

- населення етноконтактних зон: Монографія / В.О. Джаман, І.І. Костащук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 288 с.].
4. Dzhaman V. Urbanizaciya u etnichna struktura naseleण्या / V. Dzhaman, P. Mruchkovsyj, I. Kovbas, S. Hiheychuk // Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats. – Вур. 434: Географія. – Чернівці: Ruta, 2009. – S. 83-97. [Джаман В. Урбанізація й етнічна структура населення / В. Джаман, П. Мручковський, І. Ковбас, С. Гізейчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип.. 434: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 83-97].
 5. Dzhaman V.O. Chernivetska oblast – polietnichna etnokontaktna terytoriya / V.O. Dzhaman, I.I. Kostashchuk // Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prac. – Вур. 246: Географія. – Чернівці: Ruta, 2006. – S. 114-126. [Джаман В.О. Чернівецька область – поліетнічна етноконтактна територія / В.О. Джаман, І.І. Костащук // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип.. 246: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 114-126].
 6. Dzhaman M.A. Etnogeograficheskiye aspekty razvitiya globalizacii i regionalizacii v sovremennom mire: Monografiya / M.A. Dzhaman, P.V. Shukanov. – Poltava: RVV PUSKU, 2008. – 200 s. [Джаман М.А. Этногеографические аспекты развития глобализации и регионализации в современном мире: Монография / М.А. Джаман, П.В. Шуканов. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 200 с.].
 7. Dnistrianskyj M.S. Etnopolitychna geografiya Ukrainy: problemy teorii, metodologii, praktyku: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya doktora geograf. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / M.S. Dnistrianskyj. – Kyiv, 2005. – 33 s. [Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / М.С. Дністрянський. – Київ, 2005. – 33 с.].
 8. Dnistrianskyj M.S. Etnopolitychna geografiya Ukrainy: problemu teorii, metodologii, praktyku / M.S. Dnistrianskyj. – Lviv: Litopys; VC LNU, 2006. – 490 s. [Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ, 2006. – 490 с.]
 9. Dnistrianskyj M.S. Etnogeografiya Ukrainy: Navch. posibnyk / M.S. Dnistrianskyj. – Lviv: VC LNU, 2008. – 232 s. [Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навч. посібник / М.С. Дністрянський. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2008. – 232 с.]
 10. Etnichna mapa bukovynskoho prykordonnya na zlami tysyacholit / V. Dzhaman, N. Zablotovska, I. Kostashchuk ta in. – Chernivci: Prut, 2011. – 80 s. [Етнічна мапа буковинського прикордоння на зламі тисячоліть / В. Джаман, Н. Заблотовська, І. Костащук та ін. – Чернівці: Прут, 2011. – 80 с.]
 11. Yevtukh V.B. Nacionalni menshyny – obyekt derzhavnoyi etnopolityky / V.B. Yevtukh // Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal. – 1997. - № 3. – S. 3-9. [Євтух В.Б. Національні меншини – об'єкт державної етнополітики / В.Б. Євтух // Український географічний журнал. – 1997. - № 3. – С. 3-9].
 12. Kostashchuk I.I. Geografichni osoblyvosti formivannya nacionalnoyi struktury naseleण्या v etnokontaktnykh zonakh (na prykladi Chernivetskoyi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / I.I. Kostashchuk. – Chernivci, 2006. – 20 s. [Костащук І.І. Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.І. Костащук. – Чернівці, 2006. – 20 с.]
 13. Lozynskyj R.M. Etnichnyj sklad miskoho naseleण्या Halychyny (istoryko-geografichne doslidzhennya): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / R.M. Lozynskyj. – Lviv, 2000. – 18 s. [Лозинський Р.М. Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Р.М. Лозинський. – Львів, 2000. – 18 с.]
 14. Lozynskyj R.M. Etnichnyj sklad naseleण्या Lvova (u konteksti suspilnoho rozvytku Halychyny) / R.M. Lozynskyj. – Lviv: VC LNU, 2005. – 358 s. [Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р.М. Лозинський. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2005. – 358 с.]
 15. Mruchkovskyj P.V. Etnichna struktura naseleण्या Volynskoyi oblasti (terytorialni osoblyvosti) / P.V. Mruchkovskyj // Naukovyj visnyk Volynskoho nacionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Geografichni nauky. – 2011. - № 9. – S. 77-83. [Мручковський П.В. Етнічна структура населення Волинської області (територіальні особливості) / П.В. Мручковський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2011. - № 9. – С. 77-83].
 16. Naulko V.I. Dynamika etnichnoho skladu naseleण्या Ukrainy v XX stolitti / V.I. Naulko // Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal. – 1997. - № 2. – S. 17-22. [Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в XX столітті / В.І. Наулко // Український географічний журнал. – 1997. - № 2. – С. 17-22].
 17. Shabashova L.Yu. Istoryko-etnogeografichni osoblyvosti skladu naseleण्या ta yoho rozseleण्या v Zakarpatti / L.Yu. Shabashova // Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal. – 2002. - № 4. – S. 49-54. [Шабашова Л.Ю. Історико-етногеографічні особливості складу населення та його розселення в Закарпатті / Л.Ю. Шабашова // Український географічний журнал. – 2002. - № 4. – С. 49-54].
 18. Shabashova L.Yu. Suspilno-geografichni aspekty transformaciyi etnichnoyi struktury naseleण्या (na prykladi Zakarpatskoyi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. geograf. nauk: spec. 11.00.02 «Ekonomichna ta socialna geografiya» / L.Yu. Shabashova. – K., 2005. – 18 s. [Шабашова Л.Ю. Суспільно-географічні ас-

пекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Л.Ю. Шабашова. – К., 2005. – 18 с.]

Summary

Vasyl Dzhaman, Yaroslav Dzhaman. POPULATION ETHNIC STRUCTURE IN CENTRAL REGION OF UKRAINE (TERRITORIAL PECULIARITIES THROUGH THE EXAMPLE OF CHERKASY OBLAST).

Relevance of ethnographic studies is conditioned by cognition of ethno-cultural diversity, problems of nations' cultural heritage and national identity preservation and augmentation. Ethnic structure of population is formed as a result of the territory's ethno-geographic location and historic processes; it is affected by political events, social-economic situation, etc.

The data of the National Population Count prove that the Cherkasy Region is inhabited by 101 ethnicities united in 22 language groups and 11 language families, while 3 more nations speak isolated languages. Ukrainians (over 93%) comprise the national basis, though the Cherkasy Region as a center of Ukrainian ethnic territory is only 9th ethnically homogeneous out of 25 regions in Ukraine. Russians (5,4%) and Byelorussians (0,3%) are the most numerous minorities, while Armenians, Moldavians, Jews and Gypsies represent the most numerous non-Slavic nations.

The level of territory urbanization as generalizing index of social-geographic processes represents a key factor for the formation of the level of ethnic diversity. Ethnic diversity of urban population ($E_p = 0,210$) is almost four times higher than the same with peasants ($E_p = 0,055$), and the level of urbanization of administrative district correlates with the index of population ethnic diversity with coefficient of rank correlation $K = + 0,75$.

Differences in territorial concentration (unbalance) of settling of national minorities and Ukrainians in cities of different size are disclosed as follows: a) national minorities' settling is in the first turn oriented towards big and medium-size cities; b) settling of Ukrainians is more balanced within city categories and the Lorentz curve of their territorial concentration passes closer to the diagonal of theoretical probability of balanced settling.

City size indicates not only the absolute quantity of national minorities but also the diversity of their ethnic structure. Population ethnic diversity index value correlates with population size of cities with coefficient $K = + 0,71$ and has functional relation.

Keywords: ethnos, population ethnic structure, population ethnic diversity index, titular nation, national (ethnic) minorities.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Олена Кіндякова

СТРУКТУРНІ ЧИННИКИ ЗМІНИ РІВНЯ НАРОДЖУВАНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В статті розглянуто часові особливості та сучасні тенденції зміни рівня народжуваності в Харківській області. Виявлено значення чинника вікової структури населення на народжуваність. Розраховано стандартні загальні коефіцієнти народжуваності за умови нівелювання дії одного з чинників. Розраховано значення і визначено дію впливу вікової структури населення та повікової інтенсивності народжуваності. Виявлено структурні особливості процесу народжуваності Харківського регіону.

Ключові слова: внутрішні чинники відтворення населення, рівень народжуваності, вікова структура, повікова інтенсивність народжень, стандартизовані коефіцієнти.

Катерина Сегіда, Олена Кіндякова. СТРУКТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ИЗМЕНЕНИЯ УРОВНЯ РОЖДАЕМОСТИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены временные особенности и современные тенденции изменения уровня рождаемости в Харьковской области. Определено влияние фактора возрастной структуры населения на рождаемость. Рассчитаны стандартизированные общие коэффициенты рождаемости при условии нивелирования действия одного из факторов. Рассчитаны значения и определено влияние возрастной структуры населения и повозрастной интенсивности рождаемости. Проанализированы структурные особенности процесса рождаемости Харьковского региона.

Ключевые слова: внутренние факторы воспроизводства населения, уровень рождаемости, возрастная структура, повозрастная интенсивность рождений, стандартизированные коэффициенты.

Katerina Segida, Olena Kindjakova. THE STRUCTURAL FACTORS OF CHANGE FERTILITY LEVEL IN KHARKOV REGION. In the article temporal features and modern tendencies of change fertility level of the Kharkov region are considered. Influence of factor of age structure of population on a birth-rate is definite. The standardized general coefficients of birth-rate on condition of leveling of action of one of factors are expected. Values and influencing of age structure of population and intensity of birth-rate by age of certain. The structural features of process of birth-rate of the Kharkov region are analysed.

Keywords: internal factors of population reproduction, level of birth-rate, age structure, intensity of births by age, standardized coefficients.

Актуальність. Враховуючи складну демографічну ситуацію в Україні, питання розробки заходів геодемографічної політики набувають все більшої актуальності. Визначення чинників впливу та головних тенденцій окремих демографічних процесів на рівні регіонів має бути основою для визначення важелів впливу та можливостей для врегулювання демографічної ситуації. Харківська область характеризується від'ємним природним приростом населення, проте варто відзначити тенденцію до скорочення темпів зменшення населення (з -9,6‰ у 2000 році до -4,7‰ у 2012 році), що відбувається за рахунок зменшення рівня смертності (з 16,4‰ у 2000 році до 14,6‰ у 2012 році) та збільшення рівня народжуваності (з 6,8‰ у 2000 році до 9,9‰ у 2012 році). Зрозуміло, що на таку ситуацію мали вплив як зовнішні (по відношенню до системи населення) чинники, так і внутрішні [3]. Саме вивчення дії внутрішніх чинників зміни рівня народжуваності в Харківській області і визначається за мету дослідження. До

структурних чинників, які впливають на рівень народжуваності, відносять повікову інтенсивність народжень та вікову структуру населення. Визначення ступеню дії зазначених чинників дозволяють зробити висновки щодо демографічних тенденцій та визначити можливі зміни у динаміці рівня народжуваності та чисельності населення регіону в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Народжуваність в Харківській області за період 1990 – 2012 рр. (рис. 1) відзначається падінням рівня народжуваності з 11,4‰ до 4,1‰, (1990-1997 рр.), стабілізацією низького показника на рівні 6,8‰ (1998-2002 рр.), поступовим збільшенням рівня народжуваності до 9,8‰ (2003-2009 рр.), стабілізацією рівня народжуваності на позначці 9,8 ‰ (2008-2012 рр.). На відображення такої диференціації показників мають прямий суттєвий вплив ті історико-політичні події, які відбувались у державі, та їх соціально-економічні наслідки [1, 3].

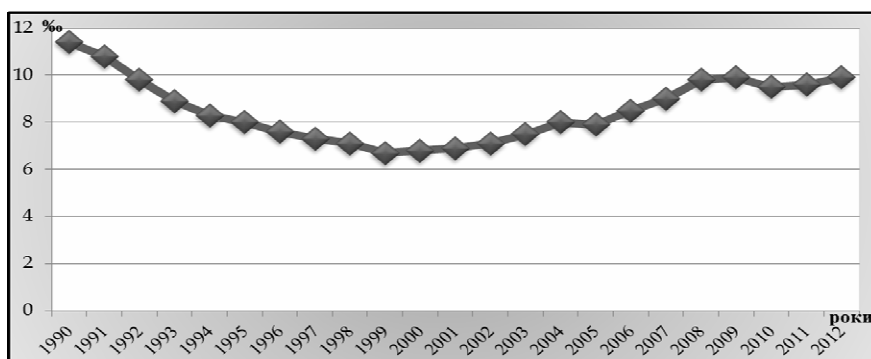

Рис. 1. Динаміка рівня народжуваності Харківської області за період 1990-2012 рр. (побудовано за даними [4])

Якщо вести мову про внутрішні (структурні) чинники зміни рівня народжуваності в регіоні, варто відзначити тенденцію до поширення феномену «пізнього материнства» (рис. 2). В порівнянні з 2000 р. у 2012 р. значно збільшилась кількість новонароджених у жінок старших вікових груп (30-35, 35-39, 40-44 та 45-49 років), тоді як кількість

новонароджених у жінок молодшого віку (15-19, 20-24 років) значно зменшилась. Цей процес обмежує репродуктивні можливості населення.

На рівень народжуваності впливає не тільки фактор зміни повікової інтенсивності народжуваності, а й змін у віковій структурі населення (рис. 3, рис. 4).

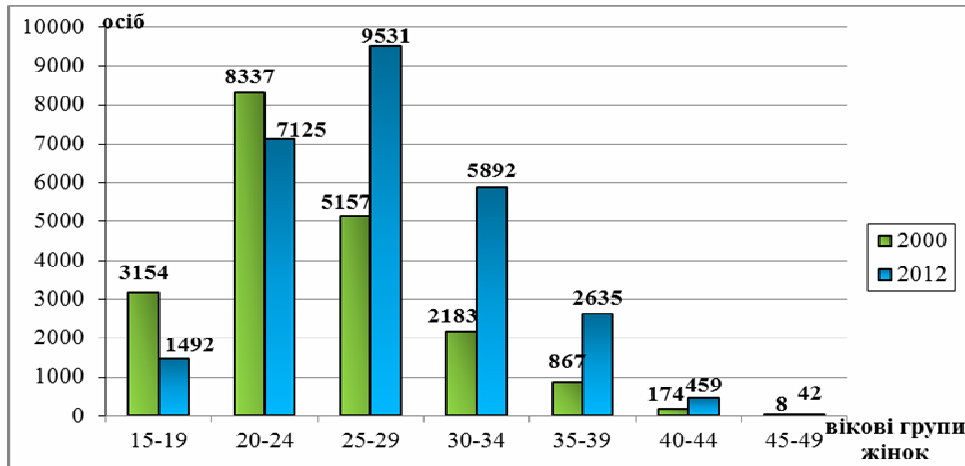

Рис. 2. Динаміка народжуваності населення Харківської області за віковими групами жінок за 2000 та 2012 рр. (побудовано за даними [4])

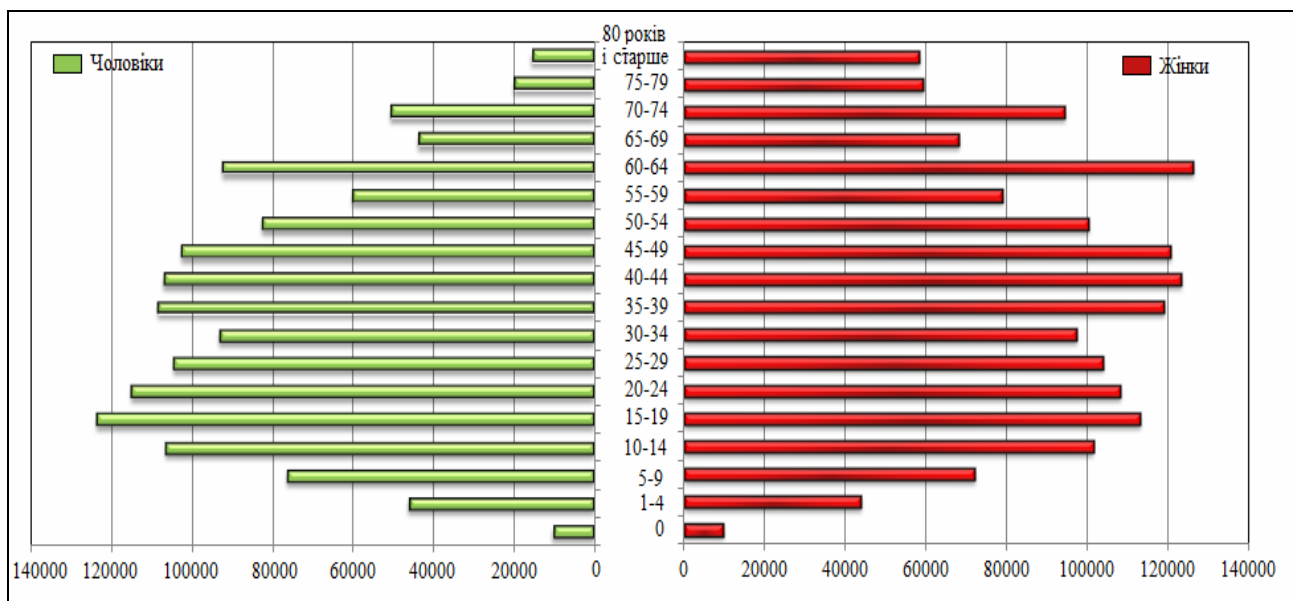

Рис. 3. Статтєво-вікова піраміда населення Харківської області у 2000 р. (побудовано за даними [4])

Для того щоб простежити вплив зазначених структурних чинників на зміну рівня народжуваності, необхідно розрахувати вплив кожного зі цих чинників методом стандартизації демографічних коефіцієнтів. Для визначення ступеню впливу структурних чинників обрані 2001 р. (рік Всеукраїнського перепису населення України) та 2012 р. (останній статистично досліджений рік). Спостереження за часовими змінами народжуваності методом стандартизації демографічних коефіцієнтів простежимо двома способами [5]:

1) Коли абсолютна чисельність народжених при різних повікових коефіцієнтах та єдиному стан-

дарті вікової структури населення Харківської області;

2) Коли абсолютна чисельність народжених при різній віковій структурі та єдиному стандарті повікових коефіцієнтів народжуваності населення Харківської області.

Для розрахунку стандартизованих загальних коефіцієнтів народжуваності, необхідні такі дані: середньорічна чисельність жінок за віковими групами, абсолютна чисельність народжених жінками, певної вікової групи та повікових коефіцієнтів народжуваності, які розраховуються за формулою [2]:

$$k_n = \frac{N}{S_{15-49}^{\text{ж}}} \times 1000\%$$

де: k_n – коефіцієнт народжуваності;
 N – число народжених за певний період;

$S_{15-49}^{\text{ж}}$ – число жінок репродуктивного віку за певний період (табл.1).

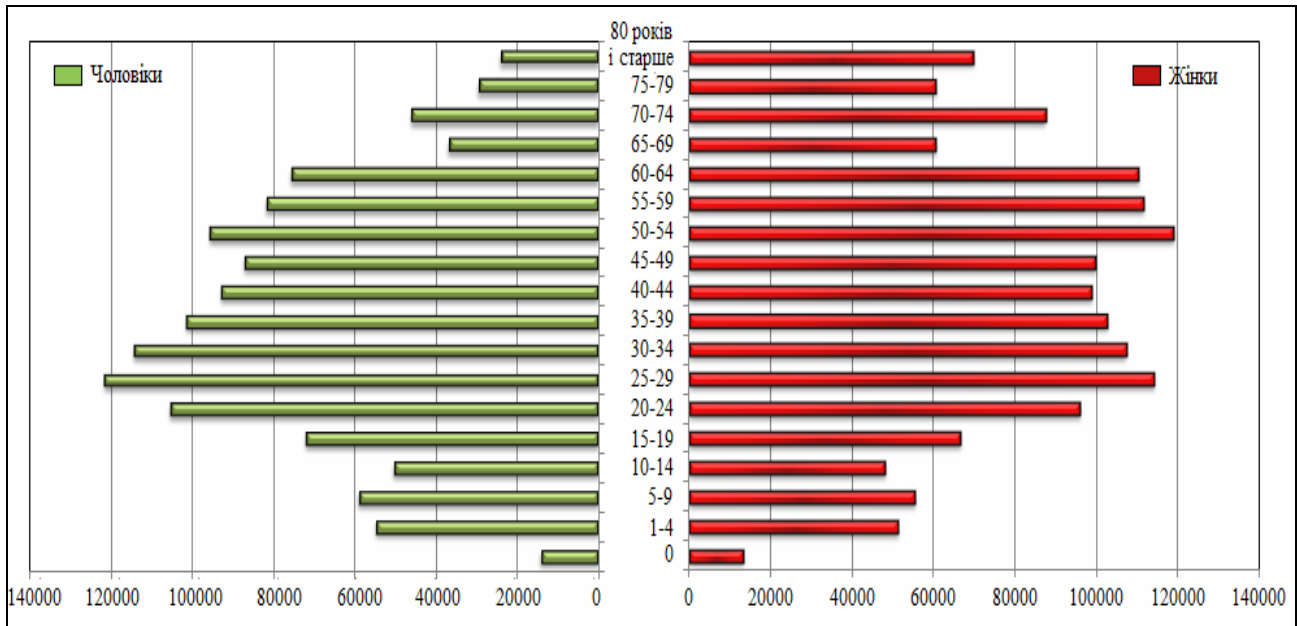

Рис. 4. Статтєво-вікова піраміда населення Харківської області у 2012 р. (побудовано за даними [4])

Таблиця

Вихідні дані для обрахування стандартизованих коефіцієнтів народжуваності Харківської області

Вікові групи	2001 р.			2012 р.		
	Середньорічна чисельність жінок, осіб	Абсолютне число народжених, осіб	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Середньорічна чисельність жінок, осіб	Абсолютне число народжених, осіб	Коефіцієнт народжуваності, ‰
15-19	115247	2809	24,4	66533	1492	22,4
20-24	107850	8068	74,8	95825	7125	74,4
25-29	104212	5255	50,4	114004	9531	83,6
30-34	97549	2312	23,7	107131	5892	55
35-39	107494	820	7,6	102479	2635	25,7
40-44	124478	175	1,4	98806	459	4,6
45-49	118672	8	0,1	99730	42	0,4

Для розрахунку стандартизованих загальних коефіцієнтів народжуваності, необхідна середньорічна чисельність населення області за стандартом. Для цього беруть середньоарифметичне від чисельності населення Харківської області за 2001 та 2012 рр.

Чисельність населення Харківської області:
 У 2001 р. – 2 914 200 осіб;
 У 2012 р. – 2 744 419 осіб.

Середньорічна чисельність населення за стандартом:

$$S_{\text{ст.}} = \frac{2\,914\,200 + 2\,744\,419}{2} = 2\,829\,309,5 \text{ осіб.}$$

За стандарт вікової структури, кожної вікової групи, беруть середнє арифметичне вікової структури населення області за два досліджувані роки (2001 та 2012 рр.), розраховується за формулою [2]:

$$S_{15-49\text{ст.}}^{\text{ж}} = \frac{S_{15-49}^{\text{ж}2001} + S_{15-49}^{\text{ж}2012}}{2};$$

де: $S_{15-49\text{ст.}}^{\text{ж}}$ – стандарт вікової структури населення;

$S_{15-49}^{\text{ж}2001}$ – чисельність жінок репродуктивного віку у 2001 р.;

$S_{15-49}^{\text{ж}2012}$ – чисельність жінок репродуктивного віку у 2012 р.

Результати наведені в таблиці 2.

Абсолютна чисельність народжених при різних повікових коефіцієнтів народжуваності та єдиному стандарті вікової структури населення Харківської області, для кожної вікової групи, розраховується за формулою [2]:

$$N_{\text{ст.}15-49} = S_{15-49\text{ст.}}^{\text{ж}} \times q_{15-49} / 1000\%$$

де: $S_{15-49ст.}^{ж}$ – стандарт вікової структури населення;

q_{15-49} – повіковий коефіцієнт народжуваності.

Результати розрахунків, для інших вікових груп, наведені в таблиці 3.

Стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності розраховується за формулою [2]:

$$K_{ст.заг.}^{рік} = \frac{N_{ст.15-49}}{S_{ст.}} \times 1000\%_0$$

де: $N_{ст.15-49}$ – абсолютна чисельність народжених за стандартом;

$S_{ст.}$ – чисельність населення за стандартом.

$$K_{ст.заг.}^{2001} = \frac{18724}{2829309,5} \times 1000\%_0 = 6,6\%_0;$$

$$K_{ст.заг.}^{2012} = \frac{27619}{2829309,5} \times 1000\%_0 = 9,8\%_0.$$

Таблиця 2

Стандарт вікової структури населення Харківської області

Вікові групи (роки)	Стандарт вікової структури (осіб)
15-19	90980
20-24	101837,5
25-29	109108
30-34	102340
35-39	104986,5
40-44	114642
45-49	109201

Таблиця 3

Абсолютна чисельність народжених при різних повікових коефіцієнтах народжуваності та єдиному стандарті вікової структури населення Харківської області

Вікові групи, роки	Абсолютне число народжених, осіб		Стандарт вікової структури, осіб	Абсолютна чисельність народжених при різних повікових коефіцієнтах народжуваності та єдиному стандарті вікової структури, осіб	
	2001	2012		2001	2012
15-19	2808	1492	90980	2218	2036
20-24	8068	7125	101837,5	7617	7577
25-29	5255	9531	109108	5499	9121
30-34	2312	5892	102340	2425	5629
35-39	820	2635	104936,5	798	2698
40-44	175	459	111642	156	514
45-49	8	42	109201	11	44
Всього	19447	27176		18724	27619

Після проведення розрахунків можна побачити, що різниця між стандартизованими коефіцієнтами народжуваності 2001 р. і 2012 р. – 3,3% або 33%. Це свідчить про те, що через зміни у повіковій інтенсивності народжуваності, за досліджувані роки, рівень народжуваності підвищився на 33%, тобто така зміна сприятливо вплинула на народжуваність населення Харківської області.

Для того, щоб з'ясувати, як на рівень народжуваності впливає зміна вікової структури населення Харківської області, за стандарт приймають повікові коефіцієнти, які розраховуються для кожної вікової групи, за формулою [2]:

$$q_{ст.} = \frac{q_{15-49}^{2001} + q_{15-49}^{2012}}{2}$$

де: q_{15-49}^{2001} – повікові коефіцієнти населення у 2001 р.;

q_{15-49}^{2012} – повікові коефіцієнти населення у 2012 р.

Результати розрахунків наведені в таблиці 4.

Абсолютна чисельність народжених при різних віковій структурі та єдиному стандарті повікових коефіцієнтів, для кожної вікової групи населення Харківської області, розраховується за формулою [2]:

$$N_{ст.15-49} = S_{15-49}^{ж} \times q_{15-49ст.} / 1000\%_0$$

де: $S_{15-49}^{ж}$ – вікові структури населення;

$q_{15-49ст.}$ – стандарт повікових коефіцієнтів народжуваності.

Результати розрахунків, для інших вікових груп, наведені в таблиці 5.

Стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності розраховується за формулою [2]:

$$K_{ст.заг.}^{рік} = \frac{N_{ст.15-49}}{S_{ст.}} \times 1000\%_0$$

де: $N_{ст.15-49}$ – абсолютна чисельність народжених за стандартом;

$S_{ст.}$ – чисельність населення за стандартом.

$$K_{ст.заг.}^{2001} = \frac{23757}{2829309,5} \times 1000\%_0 = 8,4\%_0;$$

$$K_{\text{ст. заг.}}^{2012} = \frac{22587}{2829309,5} \times 1000 \text{‰} = 8 \text{‰}.$$

Отже, стандартизований коефіцієнт народжуваності 2012 р. зменшився на 0,4‰ або на 4%, за рахунок змін у віковій структурі населення Харківської області, в порівнянні з 2001 р. Така картина обумовлена, зменшенням чисельності жінок фертильного віку. Загальний рівень народжуваності населення області за досліджуваний період повинен зменшитись на 4%.

Реальний коефіцієнт народжуваності у 2001 та 2012 рр., розраховується за формулою:

$$n = \frac{N}{S} \times 1000 \text{‰}$$

де: n – коефіцієнт народжуваності;
 N – число народжених за певний період;
 S – середнє населення за певний період.

$$n_{\text{заг.}}^{2001} = \frac{19447}{2914200} \times 1000 \text{‰} = 6,7 \text{‰};$$

$$n_{\text{заг.}}^{2012} = \frac{27176}{2744419} \times 1000 \text{‰} = 9,9 \text{‰}.$$

Таблиця 4

Стандарт повікових коефіцієнтів населення Харківської області

Вікові групи (роки)	Стандарт повікових коефіцієнтів (‰)
15-19	23,4
20-24	74,6
25-29	67
30-34	39,35
35-39	16,65
40-44	9
45-49	0,25

Таблиця 5

Абсолютна чисельність народжених при різній віковій структурі та єдиному стандарті повікових коефіцієнтів народжуваності населення Харківської області

Вікові групи, роки	Абсолютне число народжених, осіб		Стандарт повікових коефіцієнтів народжуваності ‰	Абсолютна чисельність народжених при різній віковій структурі та єдиному стандарті повікових коефіцієнтів народжуваності, осіб	
	2001	2012		2001	2012
15-19	2809	1492	23,4	2697	1557
20-24	8068	7125	74,6	8046	7149
25-29	5255	9531	67	6982	7638
30-34	2312	5892	39,35	3839	4216
35-39	820	2635	16,65	1790	1706
40-44	175	459	3	373	296
45-49	8	42	0,25	30	25
Всього	19447	27176		23757	22587

Різниця між цими показниками 3,2‰ або 32%. Отже, можна сказати, що рівень народжуваності населення Харківської області збільшився завдяки зміні повікових коефіцієнтів народжуваності на 32%. Тобто, народжуваність області зросла на 32%, лише виключно, за рахунок відмінності в повікових коефіцієнтах народжуваності, за досліджуваний період, а зміни у віковій структурі мають негативну тенденцію, але мають незначний вплив.

Для перевірки отриманих результатів, необхідно зробити розрахунки, використовуючи стандарт штучного населення, а вікову структуру та повікові коефіцієнти народжуваності населення Харківської області 2012 р. [5]. Доцільним є, застосування цих показників до минулого періоду (2001 р.), бо, за цей період, вже склались відмінності в цих показниках. Наведені розрахунки представлені у таблиці 6.

Фактичні загальні коефіцієнти народжуваності населення Харківської області були обчислені раніше і склали у 2001 р. – 6,7‰ та у 2012 р. – 9,9‰. Розрахувати очікувану чисельність народжень, (за умо-

ви, що за стандарт прийняти віковий склад жінок 2012 р. та повікову інтенсивність народжень 2001 р.), можна за формулою [5]:

$$N_{\text{очік.}} = P_1 \times q_0 / 1000 \text{‰}$$

де: $N_{\text{очік.}}$ – очікуване число народжених за 2012 р.;

P_1 – число жінок репродуктивного віку за 2012 р.;

q_0 – повікові коефіцієнти народжуваності за 2001 р.

В результаті отримуємо очікуване число народжень 18003 осіб. В реальності ж у 2012 р. народилося, в Харківській області, 27176 осіб; тобто очікували у 2012 р. коефіцієнт народжуваності 6,7‰, в дійсності ж він становить 9,9‰; тобто, стандартизований коефіцієнт менший на 32% за реальний за рахунок збільшення повікових коефіцієнтів народжуваності Харківської області.

Для того, щоб простежити вплив змін вікової структури населення області за стандарт використовують повікові коефіцієнти народжуваності 2012 р.; які співставляються з чисельністю жінок кожної ві-

кової групи 2001 р. Розраховується очікувана чисельність народжених за формулою [5]:

$$N_{\text{очік.}} = P_0 \times q_1 / 1000\%$$

де: $N_{\text{очік.}}$ – очікуване число народжених за 2012 р.;

P_0 – число жінок репродуктивного віку за 2001 р.;

q_1 – повікові коефіцієнти народжуваності за 2012 р.

Очікувана чисельність народжених Харківської області склала 28067 осіб, в дійсності ж вона складає 27176 осіб. Таким чином, стандартизований коефіцієнт народжуваності складає 10,2‰, а реальний – 9,9‰. Тобто, за рахунок негативних змін у віковій структурі населення Харківської області реальний коефіцієнт менший за стандартизований.

$$\sum P_1 q_0 - \sum P_0 q_0 = 18003 - 19447 = -1444 \text{ осіб};$$

$$\sum P_1 q_1 - \sum P_1 q_0 = 27176 - 18003 = 9173 \text{ осіб}.$$

Таблиця 6

Очікувана чисельність народжень за умови різних показників вікової структури та повікової інтенсивності народжень в Харківській області

Вікові групи, роки	Середньорічна чисельність жінок, осіб		Коефіцієнт народжуваності, ‰		Фактичне число народжених, осіб		Очікуване число народжених, осіб	
	2001	2012	2001	2012	2001	2012		
	P_0	P_1	q_0	q_1	$P_0 q_0$	$P_1 q_1$	$P_1 q_0$	$P_0 q_1$
15-19	115247	66533	24,4	22,4	2809	1492	1623	2582
20-24	107850	95825	74,8	74,4	8068	7125	7168	8024
25-29	104212	114004	50,4	83,6	5255	9531	5746	8712
30-34	97549	107131	23,7	55	2312	5892	2539	5365
35-39	107494	102479	7,6	22,7	820	2635	7779	2763
40-44	124478	98806	1,4	4,6	175	459	138	573
45-49	118672	99730	0,1	0,4	8	42	10	48
Всього	775502	684508			19447	27176	18003	28067

Таким чином, за рахунок змін у віковій структурі населення області (без змін повікового коефіцієнту народжуваності) до 2012 р. чисельність народжених мала б зменшитись на 1444 осіб; за рахунок збільшення повікових коефіцієнтів народжуваності (без змін вікової структури) збільшилося б 9173 осіб. Таким чином, за досліджуваний період, відбулась зміна повікових показників народжуваності, що призвело до значного впливу на збільшення рівня народжуваності в Харківській області. Також, відбулось зменшення показників вікової структури населення, але це зменшення суттєво не вплинуло на зміни народжуваності населення області.

Висновки. Тож, на збільшення рівня народжуваності в Харківській області має суттєвий вплив зміна у структурі повікових коефіцієнтів народжуваності населення області. Це обумовлено, підвищенням чисельності жінок у репродуктивних вікових групах (25-49 рр.). В той же час, в

суспільстві простежуються нові тенденції у розподілі повікової інтенсивності народжень: у віковій групі 25-29 рр. збільшився з 50,4 ‰ до 83,6 ‰; у вікових групах 30-35 рр. (з 23,7 ‰ до 55 ‰) та 35-39 рр. (з 7,6 ‰ до 25,7 ‰). На рівень народжуваності мають вплив негативні зміни вікової структури населення, які «гальмують» більш стрімке зростання рівня народжуваності Харківської області. Отже, за досліджуваний період, показник народжуваності збільшився внаслідок підвищення повікової інтенсивності народжень, негативні зміни у статеві-віковій структурі населення майже не вплинули на рівень народжуваності населення Харківської області. У відтворенні населення регіону, повікова інтенсивність народжуваності відіграє суттєву роль і є головним ендегенним чинником зростання процесу народжуваності в Харківській області.

Список використаних джерел:

1. Іллюк Ф. Демографічна ситуація в Україні / Ф. Іллюк. – 2012 р. – 31 с. [Іллюк Ф. Демографічна ситуація в Україні / Ф. Іллюк. – 2012. – 31 с.].
2. Медков В.М. Демографія / В.М. Медков. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2002. – 60-61 с. [Медков В.М. Демографія / В.М. Медков. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2002. – 448 с.].
3. Nemets L.M., Segida K.Yu., Nemets K.A. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с. [Немець Л.М., Сегіда К.Ю., Немець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.].
4. Офіційний сайт Головного управління статистики Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Головного управління статистики Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua>].

5. Segida K.Yu. *Suchasni tendenciyi ta strukturni osoblyvosti procesu narodzhuvanosti Kharkivskoyi oblasti / K.Yu. Segida // Visnyk Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiya – Geografiya – Ekologiya»: Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk № 924. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2010. – S. 172-178. [Сегіда К.Ю. Сучасні тенденції та структурні особливості процесу народжуваності Харківської області / К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія: Збірник наукових праць. – Випуск № 924. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 172-178].*
6. Tymoshenko H.M. *Rozpodil postijnoho naseleennya Ukrainy za stattyu ta vikom po regionakh 2012 r. Statystychnyj zbirnyk / H.M. Tymoshenko. – Kyiv, 2013. – S. 216-218. [Тимошенко Г.М. Розподіл постійного населення України за статтю та віком по регіонах 2012 р. Статистичний збірник / Г.М. Тимошенко. – Київ, 2013. – С. 216-218].*

Summary

Katerina Segida, Olena Kindjakova. THE STRUCTURAL FACTORS OF CHANGE FERTILITY LEVEL IN KHARKIV REGION.

In the article are considered the temporal characteristics and current trends in fertility rates in Kharkiv region.

In changing of fertility rates in Kharkiv region marked a period of decline in the birth rate from 11,4 ‰ to 4,1 ‰, (1990-1997 years), the period of stable low index level 6,8 ‰ (1998-2002 years), a period of gradual increase in the birth rate to 9,8 ‰ (2003-2009 years), a period of stabilization of fertility at around 9,8 ‰ (2008-2012 years.) To display this differentiation parameters have a direct material effect those historical and political events that took place in the state, and their socio-economic impacts, and internal (structural) factors.

Influence of the factor of age structure of population on a birth-rate is definite. Calculated a standardized general coefficients of birth rate provided the leveling influence of one factor. Also, calculated the values and determined the effect of influence of the age structure of the population and the intensity of old-age fertility. The structural features of process of birth-rate of Kharkiv region are analysed.

On the increase in the birth rate in Kharkiv region significant influence has change in the structure of the age-specific fertility population. This is due to the increasing in the number of women in the reproductive age group (25-49 years). At the same time, in the society observed new trends in the distribution of intensity in old-age births: in the age group 25-29 years increased from 50,4 ‰ to 83,6 ‰; in the age groups 30-35 years (from 23,7 ‰ to 55 ‰) and 35-39 years (from 7,6 ‰ to 25,7 ‰). At birth rates are influenced by negative changes in the age structure of the population that "retard" more rapid increase in the birth of Kharkiv region. Thus, over the research period, the birth rate has increased due to an increase in old-age births intensity, adverse changes in the sex-age structure of the population is almost no effect on fertility of Kharkiv region.

Keywords: internal factors of population reproduction, level of birth-rate, age structure, intensity of births by age, standardized coefficients.

УДК 911.3

Ірина Гудзеляк, Уляна Стефаник

СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено тенденції демографічного старіння населення України за останніх 50 років. Здійснено порівняння з деякими європейськими країнами. Показано географічні відмінності рівня демографічної старості у розрізі областей. Відображено статеві особливості постаріння та за типом поселень. Оцінку постаріння здійснено також за індексом старіння міського і сільського населення, коефіцієнтом довголіття. Проаналізовано просторові аспекти коефіцієнта підтримки батьків. Вказано на головні проблеми, які виникають у зв'язку з процесом демографічного старіння населення України.

Ключові слова: демографічне старіння, темпи демографічного старіння, індекс старіння, коефіцієнт довголіття, коефіцієнт підтримки батьків.

Ірина Гудзеляк, Уляна Стефаник. СТАРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ. В статье освещены тенденции демографического старения населения Украины за последние 50 лет. Сделано сравнения с некоторыми европейскими странами. Показано географические различия уровня демографической старости в разрезе областей. Отражены половые особенности старения и по типу поселений. Оценку старения осуществлено также по индексу старения городского и сельского населения, коэффициентом долголетия. Проанализированы пространственные аспекты коэффициента поддержки родителей. Указаны главные проблемы, которые возникают в связи с процессом демографического старения населения Украины.

Ключевые слова: демографическое старение, темпы демографического старения, индекс старения, коэффициент долголетия, коэффициент поддержки родителей.

Iryna Hudzelyak, Ulyana Stefanyk. THE AGING OF THE POPULATION OF UKRAINE. Article highlights trends in demographic aging of the population of Ukraine for the past 50 years. Comparison with some European countries was made. It was shown geographic differences in the demographic age in the context of regions. Aging and gender-type settlements are presented. Estimation of aging was made as the index of aging of urban and rural population and longevity factor. Analysis of the spatial aspects of parental support facto was done. The main issues arising from the demographic aging population of Ukraine was highlighted.

Keywords: demographic aging, the rate of demographic aging, index of aging, longevity factor, the factor of parental support.

Постановка проблеми. Вікова структура у процесі демографічного переходу зазнає певних трансформацій. З середини ХХ ст. в Україні намітилася тенденція до постаріння населення, тобто стабільного зростання частки людей похилого віку. Науковий аналіз виявлених тенденцій полягав у формулюванні сутності проблеми старіння та ймовірних наслідків у демографічній та соціально-економічній сфері. Кризові 90-і роки та початок ХХІ ст. відзначилися стрімким зростанням частки людей старше працездатного віку. Отже, виникла необхідність пошуку нових підходів до оцінки процесу старіння населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з перших праць, де розглянуто процеси демографічного старіння в Україні, є стаття Сачук Н.М. "Деякі дані з географії довголіття в Українській РСР", опублікованій у 1966 р. у збірнику Матеріалів першого з'їзду Географічного товариства УРСР. У радянський період процеси старіння вивчалися в рамках комплексних суспільно-географічних чи демографічних досліджень обласних регіонів. На загальнодержавному рівні ці питання аналізували Джаман В., Лібанова Е., Пирожков С., Прибиткова І., Старостенко Г., Стешенко В., Хомра О. Сьогодні наукове вивчення явища демографічного старіння в Україні здійснюють вчені Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України.

Метою даної роботи є аналіз тривалої динаміки старіння населення та виявлення сучасних суспільно-географічних аспектів демографічного старіння в Україні за допомогою системи індикаторів, які

репрезентують віковий склад і вікове навантаження, картографування вікової динаміки за 1990–2012 рр., тобто за приблизний період зміни одного покоління.

Виклад основного матеріалу. Демографічна модернізація сучасного світу пов'язана з суттєвими змінами характеру природного відтворення, вікової структури, процесів шлюбності та формування сімейного складу населення. Старіння населення, або збільшення частки людей похилого віку, відбувається внаслідок зниження народжуваності та зниження смертності дітей і людей середнього віку, а отже – зростання середньої тривалості життя. В окремих регіонах формування вікового складу відбувається під впливом міграцій певних статевих та вікових контингентів.

У сучасній демогеографії усталеним є підхід до оцінки рівня демографічного старіння, запропонований фахівцями ООН, згідно якого населення вважається постарілим, якщо частка людей, старше 65 років перевищує 7%. За шкалою Е. Росета початок демографічної старості збігається з моментом досягнення 10% долі людей у віці понад 60 років.

Згідно офіційної статистики демографічне старіння в Україні розпочалося з першої половини 50-их років ХХ ст. і за переписом 1959 р. особи у віці понад 60 років становили 10,5% [3, с. 296]. Серед колишніх республік СРСР Україна відзначалася не надто високим рівнем демографічної старості: вищі показники були в Білорусі, Грузії, Литві, Латвії та Естонії. Для порівняння розглянуто окремі країни Європи, які також пережили другу світову війну, отже подальший демографічний розвиток мав багато спільних рис: у Польщі рівень демографічного старіння становив 9,7% (1960 р.), у ФРН – 16,8% (1961

р.) [3, с. 304].

Україна, як і інші країни Східної Європи характеризувалася помітним часовим відставанням у процесі переходу від багатодітної до малодітної сім'ї. Тим не менше, за переписом 1959 р. в країні було лише 26% дитячого населення. Передусім це наслідок трагічних років періоду комуністичного режиму: в кінці 50-их у репродуктивний вік вступили (народили першу, й значна частина – другу дитину) малочисельні когорти народжених на початку 30-их. У 1960 р. у Польщі частка дитячого населення складала 33,8%, а в ФРН, яка одна з перших у світі перейшла до моделі малодітної сім'ї, – 21,7%.

Внаслідок тривалого зниження народжуваності частка дитячого населення в Україні у 1979 р. скоротилася до 21,5%, і тільки завдяки розпочатій в середині 80-их демографічній політиці, питома вага дітей збільшилася до 23% у 1989 р. Однак, у подальшому в результаті негативного впливу соціально-економічних і структурно-демографічних чинників рівень народжуваності в Україні стрімко знижувався і досяг найменшого значення у світі за всю демографічну історію – 1,1 особи в 2001 р. Подальше незначне зростання народжуваності не вплинуло на вікову динаміку і частка дитячого населення продовжувала зменшуватися до 14,6% на 1.01.2013 р. [2].

Для порівняння в сучасній Німеччині сьогодні діти становлять 13% [1], однак рівень демографічно-

го постаріння є вищий в 1,4 рази від середньоукраїнського. Зрозуміло, що в західно- і центральноєвропейських країнах демографічне старіння відбувається передусім завдяки зростанню тривалості життя. Тоді як в Україні це зростання вкрай повільне. Негативними рисами природного відтворення є надсмертність чоловіків працездатного віку, а також достатньо високий, як для Європи, рівень дитячої смертності.

На початку 2013 р. частка людей у віці старшому за працездатний зросла до 21,4%, а старше 65 років – до 15,2%, що нижче від середньоєвропейського рівня [2]. Так, західноєвропейські країни характеризуються найвищим рівнем демографічного старіння – 18%, у Північній Європі – 17% при дещо вищій частці дітей та найдовшій тривалості життя [1].

За рівнем демографічного старіння помітно виділяються північні, центральні і східні області України, в яких народжуваність є найнижчою в країні. Найвищий рівень постаріння у Чернігівській області – 18,7%, найнижчий – у Закарпатській – 11,1% (табл. 1). Інші області західної України характеризуються відносно молодою віковою структурою, у більшості з них домінує сільське населення, де частка дитячого населення помітно вища, а Закарпатська, Волинська і Рівненська області взагалі на сьогодні відзначаються природним приростом.

Таблиця 1

Розподіл областей України за рівнем демографічного старіння та коефіцієнтом довголіття, 1.01.2013 р.

Кількість людей старше 80 р. на 100 осіб старше 60 р.	Частка людей у віці понад 65 років, %			
	11,0–12,9	13,0–14,9	15,0–16,9	17,0–18,9
13,1–15,0	Закарпатська	Миколаївська, Одеська, Херсонська	Полтавська	
15,1–17,0		АР Крим	Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Луганська, Харківська	Кіровоградська, Черкаська
17,1–19,0	Рівненська	Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька	Житомирська, Сумська	Вінницька, Донецька
19,1–21,0	Волинська		Тернопільська, Хмельницька	
21,1 і більше				Чернігівська

Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Курсивом виділені області з переважанням сільського населення.

Більш репрезентативним індикатором процесу демографічного старіння є коефіцієнт довголіття, який показує кількість осіб у віці понад 80 років у середньому на 100 людей старше 60 років. Загалом в Україні на 1.01.2013 р. проживало 1605,3 тис. довголітніх (1454,1 тис. за переписом 1970 р.) [2], а коефіцієнт довголіття становив 16,5%, причому у сільській місцевості – 20,2%, у містах – 14,6%. Найвищий коефіцієнт довголіття сільських жителів у Чернігівській, Хмельницькій, Волинській і Житомирській областях, найнижчий – в Одеській, Херсонській, За-

карпатській областях, у Криму. Серед міських жителів найвищим рівнем довголіття виділяються Донецька, Луганська і Запорізька області, найнижчим – Закарпатська. Загалом найвищий коефіцієнт довголіття сьогодні в Чернігівській, Тернопільській, Волинській і Хмельницькій областях. Це саме ті регіони, які потребуватимуть найбільше уваги і фінансових ресурсів для соціального захисту людей похилого віку. Внаслідок нижчої на десять років середньої тривалості життя чоловіків порівняно з жінками, чоловіче населення характеризується нижчим рівнем

демографічного старіння, ніж жіноче, в 1,7 рази. Серед жінок – 18,9% у віці понад 65 років, серед чоловіків – 10,9% [2].

Більш постарілим є сільське населення (17,6%). Населення великих міст у результаті міграційного притоку сільської молоді відзначається достатньо збалансованою віковою структурою. Темпи демографічного старіння сільського населення за період 1959–1970 рр. були вищими, ніж міського. Так, частка людей старше 60 р. у міських поселеннях зросла в 1,3 рази, а в сільських – в 1,4 рази, хоча рівень народжуваності у сільській місцевості завжди був вищий. У результаті до кінця ХХ ст. демографічний потенціал сільської місцевості практично вичерпався. Протягом 1990–2013 рр. спостерігаємо нові тенденції – дуже швидкі темпи старіння міського населення: частка міського населення у віці понад 65 років збільшилася в 1,48 рази, сільського – в 1,05 рази.

Важливим індикатором процесу старіння на-

селення є індекс старіння, який показує кількість осіб старше 65 років у розрахунку на 100 дітей у віці до 15 років. За 1990–2013 рр. індекс старіння в Україні зріс у 1,87 рази, у тім числі в міських поселеннях, де переважають малодітні сім'ї, таке зростання становило 2,33 рази, у селах завдяки вищому рівню народжуваності – лише в 1,34 рази [2].

Найвищі темпи старіння за 1990–2013 рр. простежуються в східних і південних (за винятком Одеської) областях України, найповільніше відбувається процес старіння у Волинській, Рівненській та Вінницькій областях (рис. 1). Міське населення дуже швидко старіє у південно-східному регіоні, а в Чернівецькій та Вінницькій областях цей процес уповільнений (рис. 2). Виявлено, що за темпами старіння сільського населення близькою до південно-східних областей є Закарпатська, меншою мірою Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька області, у решти областях півночі, центру, північного-сходу і південного-заходу країни відмінності несуттєві (рис. 3).

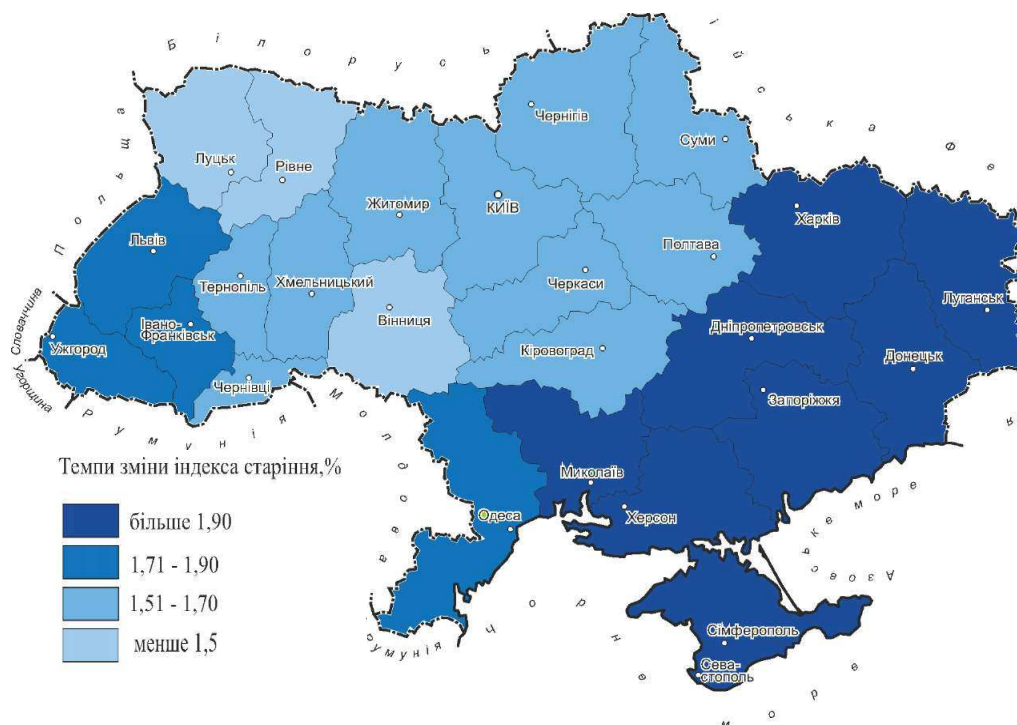

Рис. 1. Темпи демографічного старіння населення України, 1990–2013 рр.

Демографічне старіння обумовлює появу низки проблем соціально-економічного характеру: пенсійна реформа, соціальний захист, забезпечення активної старості та ефективне використання потенціалу старшого покоління в окремих сферах економічної діяльності. Усіх їх об'єднує необхідність підтримки достойного рівня життя людей похилого віку. У розвинених країнах як правило старші люди сподіваються на державний захист та свої власні можливості, пов'язані з попередньою трудовою активністю.

В Україні тривалий час був і залишається високий рівень безробіття, пенсійна система недосконала й соціально несправедлива. Тому більшість довголітніх людей великою мірою сподіваються на економічну і фізичну допомогу своїх дітей. Такі можливості опосередковано відображає коефіцієнт підтри-

мки батьків, який показує кількість людей старше 85 років (саме у такому віці переважно виникає постійна потреба опіки), які в середньому припадають на 100 осіб у віці 50–55 років (молодші діти, які ще працюють та фізично можуть активно доглядати за своїми батьками).

Станом на 1 січня 2013 р. в Україні проживало 605,6 тис. осіб старше 85 років [2], коефіцієнт підтримки батьків був 15,1%, а за період 1990–2013 рр. збільшився в 1,7 рази, причому у міських поселеннях зростання становило 1,8 рази, у сільських – 1,6 рази.

Очевидно, що сьогодні має бути посилена увага до проблем людей похилого віку. Проблема самотності надзвичайно актуальна, адже різниця середньої тривалості життя жінок і чоловіків становить майже десять років. У містах це ще й пов'язано з те-

нденціями нуклеаризації сімей та відносно соціальною ізольованістю старших людей, що загалом характерно міському способу життя. Але і в селах, ці проблеми не менш актуальні, адже міграційна активність сільської молоді, працездатних когорт дуже

висока. Нині приблизно 70% молоді на повертаються у села після здобуття вищої освіти. Тому тенденції наступних років можуть лише погіршити ситуацію в країні і темпи поширення бідності та недоглянутості довголітніх будуть зростати.

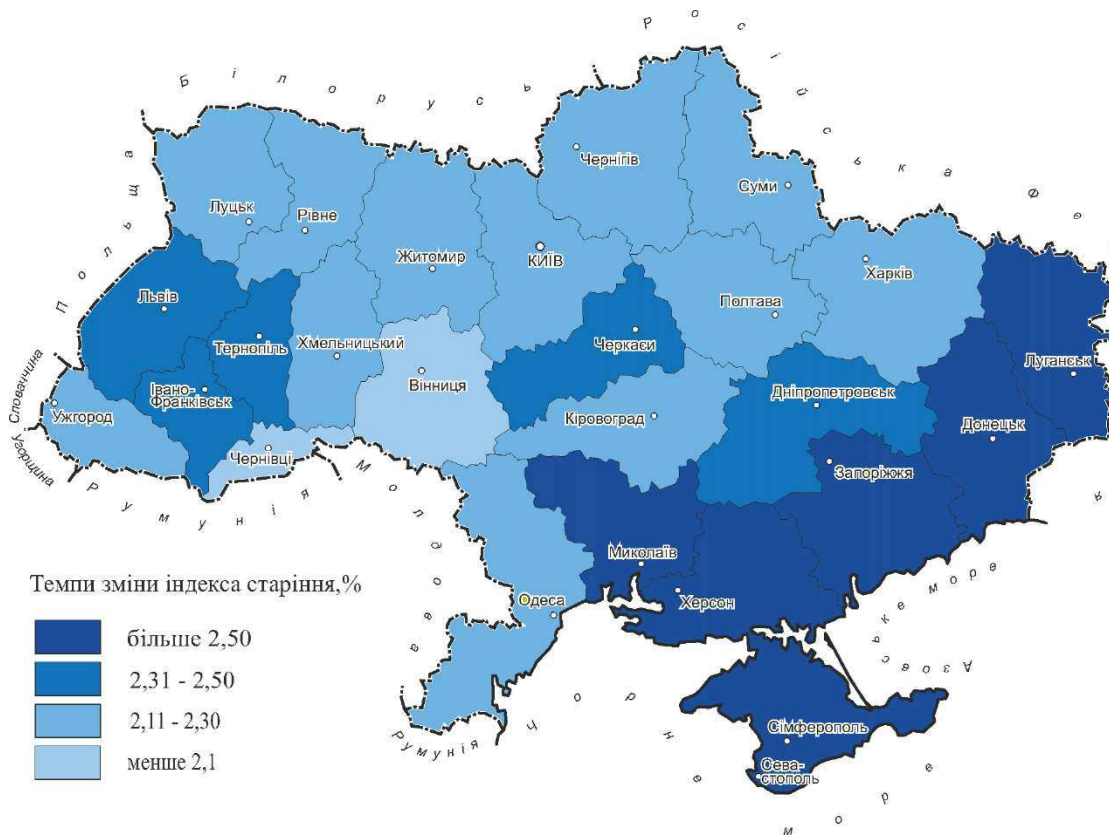

Рис. 2. Темпи демографічного старіння міського населення України, 1990–2013 рр.

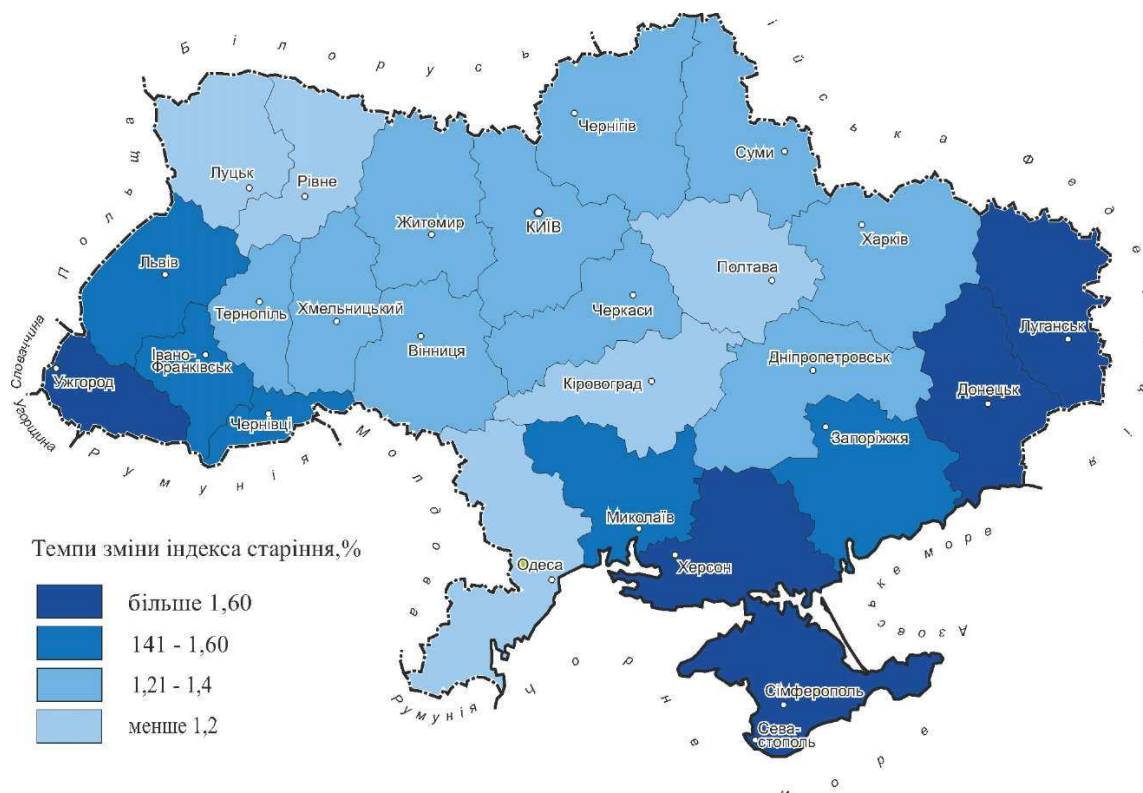

Рис. 3. Темпи демографічного старіння сільського населення України, 1990–2013 рр.

Таблиця 2

Розподіл областей України за коефіцієнтом підтримки батьків та середнім віком населення, 1.01.2013 р.

Середній вік населення, років	Кількість осіб у віці понад 85 років на 100 осіб у віці 50–55 років			
	8,5–12,4	12,5–16,4	16,5–20,4	24,8
36,1–38,0	Закарпатська	Рівненська		
38,1–40,0	м. Київ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Тернопільська, Чернівецька		
40,1–42,0	Херсонська	АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Харківська	Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська	
42,1–44,0		Донецька, Луганська	Сумська	Чернігівська

Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Зараз найвище навантаження по підтримці довіголїтніх у Чернігівській області, при тому й середній вік тут також найвищий (табл. 2). Подібні риси властиві Сумській області. Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька і Черкаська області також відзначаються високим навантаженням по підтримці батьків, ситуація у наступні роки погіршуватиметься.

Висновки. Проблема старіння населення сьогодні як правило викликає насторожене ставлення і бажання її розв'язати. Демографічне старіння слід оцінювати як об'єктивний незворотний процес трансформації вікової структури. Тому передусім треба говорити про наслідки цього процесу для природного відтворення населення та функціонування економічної системи країни в умовах наростаючого дефіциту трудових ресурсів та зростання демографічного й економічного навантаження на працююче населення.

Рівень старіння населення в Україні нижчий

від інших європейських країн, але продовжує зростати, що зумовлено найперше низькою народжуваністю. Відбувається особливо швидке постаріння міського населення. Найвищі темпи старіння властиві південно-східним областям. У північно-східних і центральних областях сьогодні найвищий коефіцієнт підтримки батьків. Відносно сприятлива вікова структура у Закарпатській області, а за рівнем довголіття при невисоких показниках старіння виділяється Волинська область. Найбільш постаріле населення Чернігівської області.

Виникла гостра потреба активізації державної і регіональної політики підтримки людей похилого віку, особливо довіголїтніх. Головна увага має бути націлена на забезпечення матеріальних і соціальних потреб, які пов'язані з підтриманням достойного рівня життя, розв'язання проблеми самотності, забезпечення активного довіголїття, створення відповідної інфраструктури для старшого покоління.

Список використаних джерел:

1. *Wyuro informaciyi pro naseleण्या (Population Reference Bureau)*. – *Rezhym dostupu: <http://www.prb.org>* [Бюро інформації про населення (Population Reference Bureau)]. – *Режим доступу: <http://www.prb.org>*].
2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Bank danykh. Naseleण्या Ukrainy*. – *Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>* [Державна служба статистики України. Банк даних. Населення України]. – *Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>*].
3. *Naseleniye mira: Demograficheskiy spravochnik / Sost. V. Borisov*. – *M.: Mysl, 1989*. [Население мира: Демографический справочник / Сост. В. Борисов. – М.: Мысль, 1989].

Summary

Iryna Hudzelyak, Ulyana Stefanyk. THE AGING OF THE POPULATION OF UKRAINE.

Demographic aging should be viewed as an objective and irreversible process of the age structure transformation. Therefore, we must first talk about the consequences of this process for the natural reproduction of the population and the economic system of the country in terms of the increasing shortage of labor resources and growth of demographic and economic burden on the working population.

Aging population level in Ukraine is lower than in other European countries, but continues to grow, due to low birth rates first. There is a particularly rapid aging urban population. The highest rates of aging are typical in the south-eastern regions. In the north-eastern and central regions present the highest rate of parental support. The relatively fa-

favorable age structure is in the Zakarpattia region, and in terms of longevity at low rates of aging stands Volyn region. Most aged population is in the Chernihiv region.

There is an urgent need for activation state and regional policies in order to support older people, especially centenarians. Main focus should be aimed at securing material and social needs associated with maintaining a decent standard of living, solving the problem of loneliness, providing active longevity, creating the appropriate infrastructure for the older generation.

Keywords: demographic aging, the rate of demographic aging, index of aging, longevity factor, the factor of parental support.

УДК 911.3:33(477.52)

Олеся Корнус

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано динаміку статево-вікової структури населення Сумської області за 2001-2012 роки. Розглянуто у територіальному та часовому вимірах співвідношення між чоловіками та жінками, середній вік населення, демографічне навантаження на працездатне населення, тривалість життя населення. Побудовано статево-вікові піраміди та картографічно зображено розподіл постійного населення за віковими групами по адміністративним районам Сумської області. Розраховано коефіцієнт демографічного здоров'я населення Сумської області та проаналізовано його динаміку.

Ключові слова: демографічна ситуація, народжуваність, смертність, природний приріст, статево-вікова піраміда, вікова структура населення.

Олеся Корнус. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛОВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализирована динамика половозрастной структуры населения Сумской области за 2001-2012 годы. Рассмотрены в территориальном и временном измерениях соотношение между мужчинами и женщинами, средний возраст населения, демографическая нагрузка на трудоспособное население, продолжительность жизни. Построены половозрастные пирамиды и картографически изображено распределение постоянного населения по возрастным группам по административным районам Сумской области. Рассчитано коэффициент демографической здоровья населения Сумской области и проанализировано его динамику.

Ключевые слова: демографическая ситуация, рождаемость, смертность, естественный прирост, половозрастная пирамида, возрастная структура населения.

Olesya Kornus. TERRITORIAL FEATURES OF AGE-SEX STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE SUMY REGION. The article analyzes the dynamics of the age and sex structure of the population of the Sumy region for the years 2001-2012. The spatial and temporal dimensions of the interrelation between men and women are considered. The average age of the population, the demographic burden on the working population, the life expectancy are also considered. Age-sex pyramid and cartographically shows the distribution of the resident population by age groups by administrative district of the Sumy region are building. Calculate the rate of population health Sumy region and analyzed its dynamics.

Keywords: demography, fertility, mortality, natural increase, age-sex pyramid, the age structure of the population.

Постановка проблеми. Демографічна ситуація, що склалася в Сумській області характеризується як кризова. Це проявляється у скороченні чисельності населення, порушенні статево-вікової структури населення, високому рівні смертності, відкладанні шлюбів, значній кількості розлучень, негативному сальдо міграції тощо. Зниження народжуваності є основною причиною загострення демографічної кризи як в Україні, так і в Сумській області зокрема. Глобальна тенденція зниження народжуваності посилилася у зв'язку з економічною кризою, невпевненістю у майбутньому, зниженням рівня добробуту населення, руйнуванням системи дошкільного та позашкільного виховання, незадовільним станом репродуктивного здоров'я населення. Через низьку народжуваність деформується віковий склад населення, зменшується його демографічний і трудовий потенціал. Саме населення є одним із індикаторів соціально-економічного розвитку як держави, так і регіонів. У зв'язку з цим і виникає потреба деталізації демографічних досліджень на регіональному рівні.

Одним із важливих показників, що дають можливість оцінити демографічну ситуацію є статево-вікова структура населення, дослідження якої дає змогу прогнозувати можливі зміни динаміки чисельності населення у майбутньому.

Практичне значення дослідження особливостей вікової структури зростає у контексті очікуваного посилення старіння населення. Складання основного фінансового документу країни – бюджету, розробка стратегій розвитку міст і районів неможлива без інформації про кількість окремих

вікових категорій громадян: шкільного і дошкільного, працездатного, пенсійного віку тощо. Від цих даних залежить планування доходів і видатків місцевих бюджетів, проектування об'єктів соціальної інфраструктури [1, 19].

Диференціація особливостей статево-вікової структури в області обумовлює необхідність її вивчення в територіальному і часовому вимірах, що підсилює актуальність дослідження та дає можливість виявити специфічні особливості, тенденції та може бути використано при розробці регіональної демографічної політики.

Метою статті є аналіз територіальних особливостей статево-вікової структури населення Сумської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями демографічної ситуації в Україні займаються науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Серед відомих зарубіжних та вітчизняних науковців, що займалися даною проблемою, слід відзначити таких авторів як Д. Валантей, В. Джаман, Ф. Заставний, І. Курило [6], Е. Лібанова [1], В. Медков, Л. Немець [6], С. Пирожков [1], Е. Россет [9], С. Стеценко [14], В. Стешенко [15], О. Хомра та багато інших. Крім того, за останні роки з'явилося безліч публікацій, присвяченим демографічній ситуації як в Україні, так і по окремим регіонам. Дослідженнями демографічної ситуації в Сумській області займалися Г. Леонтьєва [3], А. Корнус [3], О. Корнус [3-5], С. Сюткін та ін.

Виклад основного матеріалу. Кількість постійного населення Сумської області станом на 1.01.2012 р. становила 1152,3 тис. осіб (2,5% від загальної чисельності населення України). Для неї характерними є загальнодержавні процеси і

тенденції щодо статево-вікової структури населення. Статеву структуру всього населення області досить стабільна, у ній переважають жінки.

Загальну оцінку статево-вікової структури дає аналіз коефіцієнта демографічного здоров'я населення. В Україні, за даними перепису 1989 р., баланс чисельності чоловіків і жінок спостерігався у віці 30 років, хоча у 1959 р. рівняння статей відбувалося ще у 20 років, а за оцінками 1946 р. цей показник становив 14-15 років. Вік балансування статей, який тепер можна вважати нормою, оскільки його досягнуто у багатьох розвинутих країнах становить 50 років. Він збільшується з подовженням тривалості життя чоловіків і жінок. Зіставивши ці показники, дістанемо коефіцієнт демографічного здоров'я для України: $14,5:50=0,29$ (1946 р.); $20:50=0,4$ (1959 р.); $30:50=0,6$ (1989 р.) [14]. У Сумській області у 1989 р. коефіцієнт демографічного здоров'я для всього населення становив 0,44, у 2001 р. він зріс до 0,54, а у 2011 р. – до 0,62. Вік балансування статей у 1989 р. становив 22 роки, у 2001 р. він зріс – до 27 років, а у 2011 р. – до 31 року. Отже, динаміка показника

демографічного здоров'я в Україні сприятлива, але його значення відстає від розвинених країн. До цього, безумовно, спричинилися втрати у війні 1941-1945 рр., а також коротша тривалість життя чоловіків, викликана способом життя останніх у нинішніх соціально-економічних умовах.

Одним із головних чинників, що впливає на загострення демографічної кризи у Сумській області є низька народжуваність. Саме вона у даний час робить вирішальний вплив на характер відтворення населення. На народжуваність впливає ряд причин: економічних, соціальних, психологічних, біологічних. Як видно з рис. 1 у Сумській області спостерігалось поступове зменшення народжуваності до 2002 р., коли коефіцієнт народжуваності досягнув свого мінімального значення (6,7‰). Протягом 2003-2009 рр. народжуваність поступово зростала, коефіцієнт народжуваності у 2009 р. досяг 9,1‰. Однак, вже протягом 2010 р. відмічалось незначне зниження рівня народжуваності. У 2011-2012 роках народжуваність знову починає зростати (рис. 1).

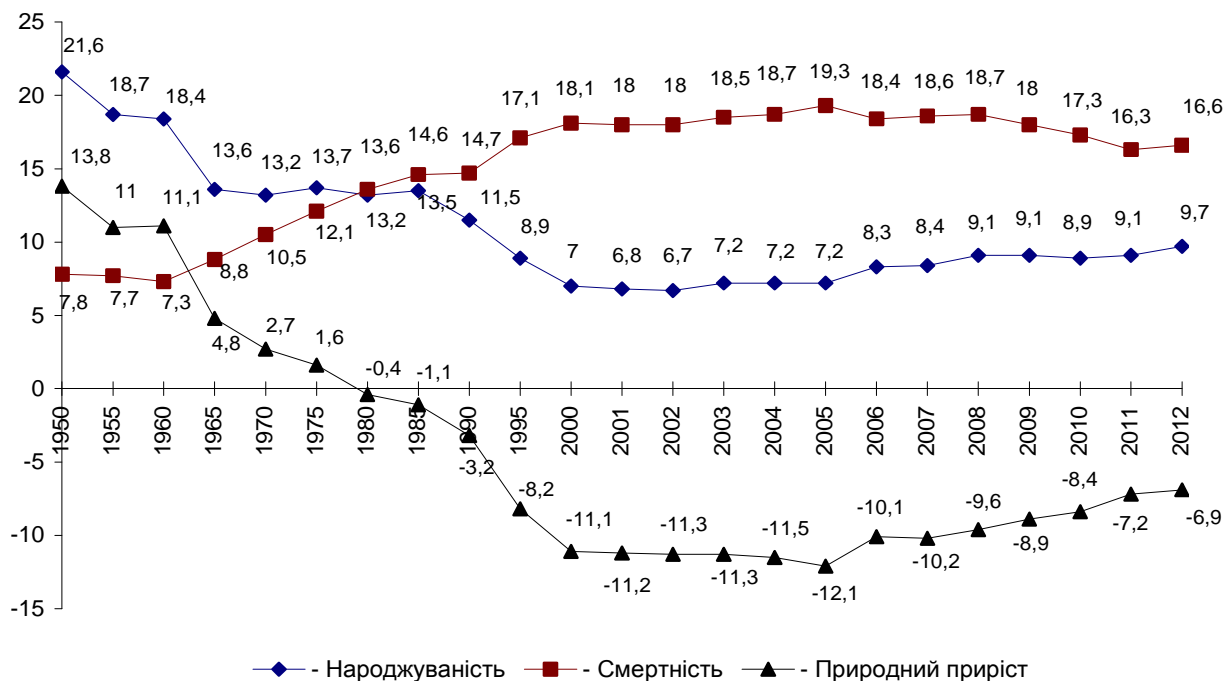

Рис. 1. Динаміка народжуваності, смертності та природного приросту населення у Сумській області за 1950-2012 рр. (побудовано за даними [7; 10; 12; 13])

Початок 1990-х рр. в Україні ознаменувався стрімким зростанням смертності. У Сумській області це зростання почалося ще з 1985 р. і відбувалося швидкими темпами до 2006 р. досягнувши найвищого показника 19,3 на 1000 осіб. Далі коефіцієнт смертності поступово знижувався і у 2012 р. становив 16,6‰. На високий коефіцієнт смертності в регіоні впливає висока частка людей пенсійного віку, висока захворюваність населення, низький рівень медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості, низький рівень та несприятливі умови життя та праці значної частини населення, поширеність шкідливих звичок та нехтування нор-

мами здорового способу життя.

Джерелом формування населення є його природний приріст. Незважаючи на незначне зростання народжуваності у останні роки, в цілому у Сумській області, спостерігається природне скорочення населення як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості. Однак, деяке покращення все таки спостерігається. Найгірший показник природного скорочення був зафіксований у 2005 р. Саме цей рік є переломним у демографічній ситуації в області. Вже з 2006 р. спостерігається уповільнення темпів природного скорочення населення.

Одним з чинників демографічної проблеми

сучасної України та її регіонів є суттєве відставання від розвинених європейських країн за показником очікуваної тривалості життя. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні перевищує 11 років, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник становить 5-6 років. Ризик смерті для чоловіка у 20-24 роки перевищує такий для жінки у 3,3 рази, а імовірність смерті у працездатному віці для чоловіка сягає 37% [2]. У Сумській області спостерігається поступове зростання середньої очікуваної тривалості життя чоловіків до 65 років, а жінок – до 75,7 років. Однак, негативний вплив на зростання середньої очікуваної тривалості життя може мати зростання смертності від онкозахворювань, ВІЛ та СНІДу, туберкульозу, захворюваність від яких не знижується вже протягом багатьох років. Крім цих показників, погіршення параметрів відтворення населення провокують такі демографічні чинники, як подальше старіння населення, зростання кількості людей похилого віку.

За період, що минув після проведення I Всеукраїнського перепису населення [11], відбулися певні зміни у статеві-віковій структурі населення регіону. Станом на 01.01.2012 р. у регіоні нараховувалося 524977 чоловіків (45,6%) та 625164 жінок (54,4%). Спостерігається постійне переважання жінок у загальній чисельності її населення. Перевага чисельності жінок над чоловіками пояснюється нижчою смертністю серед жінок та активною міграцією чоловіків за межі області у пошуках роботи. На територіальні відмінності у диспропорції статей впливає рівень народжуваності, вік населення та відмінності у смертності за статтю. У 2012 р. в області у розрахунку на 1000 чоловіків припадає 1191 жінка. Найнижче значення диспропорції співвідношення чоловіків і жінок мають Краснопілляський (1151 жінка на 1000 чоловіків) та Охтирський (1115 жінок на 1000 чоловіків) райони. Найбільша перевага жінок над чоловіками серед адміністративних районів області спостерігається у Конотопському (1196 жінок на 1000 чоловіків) та Ямпільському (1191 жінка на 1000 чоловіків) районах. Співвідношення чоловіків і жінок по містах обласного підпорядкування перевищує загальнообласний показник. Найменший показник зафіксовано у м. Конотоп (1197 жінок на 1000 чоловіків), найвищий показник мають м. Шостка (1267 жінок на 1000 чоловіків) та м. Глухів (1258 жінок на 1000 чоловіків).

У 2012 р. у віковій категорії 0-15 років кількість осіб становила 156,1 тис. осіб. Серед дітей переважає чоловіча стать – 80250 осіб (51,4%), жіноча стать становить 75881 (48,6%), що пояснюється частішим народженням хлопчиків. Перевага чоловічої статі спостерігається до 29 років включно, а далі переважають жінки, особливо у віці 65 років і старше (у 2 рази). Перевага жінок по відношенню до кількості чоловіків притаманна не тільки нашій області та Україні, а майже всім країнам світу.

Наочне уявлення про статеві-віковий склад населення Сумської області та його динаміку дають статеві-вікові піраміди, побудовані на 2001, 2005 та

2012 роки (рис. 2). Вікова структура є своєрідною характеристикою режиму відтворення населення та характеризується постійним зростанням частки осіб пенсійного віку та зниження частки дітей у загальній чисельності населення Сумської області. Це свідчить про те, що в регіоні склався звужений тип відтворення населення. Як видно з рис. 2. у 2001 р. найбільш чисельною була вікова група 40-44 роки, а на другому місці – вікова група 60-64 роки. Найменшою за чисельністю населення була вікова група 0-4 роки. У 2005 р. найбільшою за чисельністю населення стає вікова група 45-49 років, а найменшою залишається вікова група 0-4 роки, що свідчить про регресивний тип відтворення поколінь. Низька питома вага дітей та велика кількість населення у віці, старшому за працездатний зумовлює старіння населення області.

Статеві-вікова піраміда 2012 р. показала певні зміни в демографічній ситуації регіону. Слід відмітити розширення в основі піраміди, що свідчить про зростання народжуваності. У віковій групі 0-4 роки стало на 39,3% більше населення порівняно з 2005 р. Найбільш чисельною є вікова група 25-29 років – 93017 осіб, а найменш чисельними віковими групами є група 5-9 років (45014 осіб) та 10-14 років (47727 осіб).

Із загальної кількості, населення у віці молодшому за працездатний нараховувалось 144585 осіб, працездатному віці – 740458 осіб, віці старшому за працездатний – 265098 осіб (табл. 1).

Загалом, протягом 2001-2012 рр. населення у старших вікових групах збільшується. Наприклад, у віковій групі 40-54 років на 1.01.2012 р. перебувало на 1347 осіб більше, ніж у 2005 р., незважаючи на загальне зменшення чисельності населення області. Одночасно чисельність дітей віком 5-9 років скоротилася на 8825 осіб порівняно з 2005 р.

У цілому у віковій структурі населення спостерігається подальше старіння населення, внаслідок чого змінюються найважливіші показники його відтворення. Старіння населення є найістотнішою рисою довготривалих змін у віковому складі населення області. Основним показником старіння є коефіцієнт старіння «згори», який визначає частку осіб віком понад 60 років у всьому населенні. В області він дорівнює 23%, що за шкалою Е. Россета [9] розцінюється як «дуже високий рівень демографічної старості». Середній вік населення у 2012 р. складає 42,1 років, для чоловіків – 39,1, жінок – 44,5 років. Середній вік населення нижче загальнообласного показника мають всі міста обласного підпорядкування та Краснопілляський (41,3), Путивльський (41,9), Середино-Будський (41,4) і Сумський (41,2) райони.

Досліджуючи статеві-вікову структуру населення станом на 01.01.2012 р. у територіальному аспекті найменша кількість населення у віці молодшому за працездатний спостерігається у Конотопському (12,2% до всього населення), Недригайлівському (12,9%) та Шосткинському (12%) районах. Найвищі показники мають Краснопілляський (15,7%) та Середино-Будський (15,3%) райони. Серед міст обласного підпорядкування у даній віковій групі показники

вище загальнообласного мають Лебединська (14,9%), Охтирська (14,2%) та Роменська (14,8%) міськради. Найнижчий відсоток має м. Шостка (12,2%) та м. Конотоп (12,3%) (рис. 3).

Найвищий відсоток населення працездатного віку мають Путивльський (63,2%), Сумський (62,8%) та Ямпільський (61,5%) райони. Найнижчі частки

населення працездатного віку мають Буринський (55,1%), Великописарівський (56,1%) та Лебединський райони (по 56,7%). Серед міст обласного підпорядкування виділяється обласний центр, у якому найвищий відсоток населення даної вікової групи (68%). Найменший відсоток має Роменська міськрада (62,6%) (рис. 3).

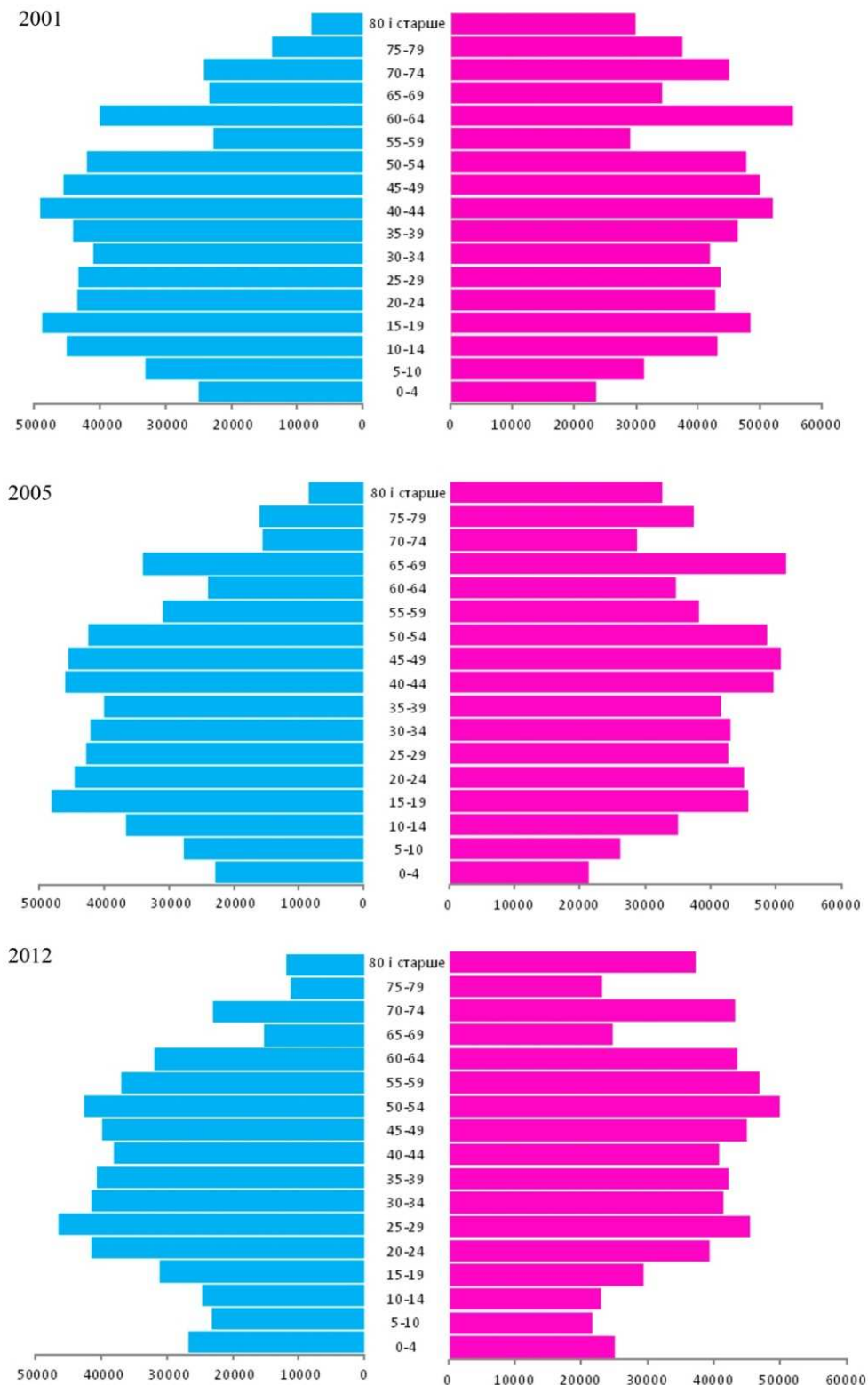

Рис. 2. Статеві-вікові піраміди населення Сумської області за 2001, 2005 та 2012 роки (побудовано за даними [7; 10; 11])

Таблиця 1

Розподіл постійного населення за віковими групами станом на 01.01.2012 р.

Населення у віці	Кількість населення, осіб			У % до підсумку		
	всього	чоловіки	жінки	всього	чоловіки	жінки
допрацездатному	144585	74310	70275	12,6	14,2	11,2
працездатному	740458	357953	382505	64,4	68,2	61,2
післяпрацездатному	265098	92714	172384	23,0	17,6	27,6
Все населення	1150141	524977	625164	100	100	100

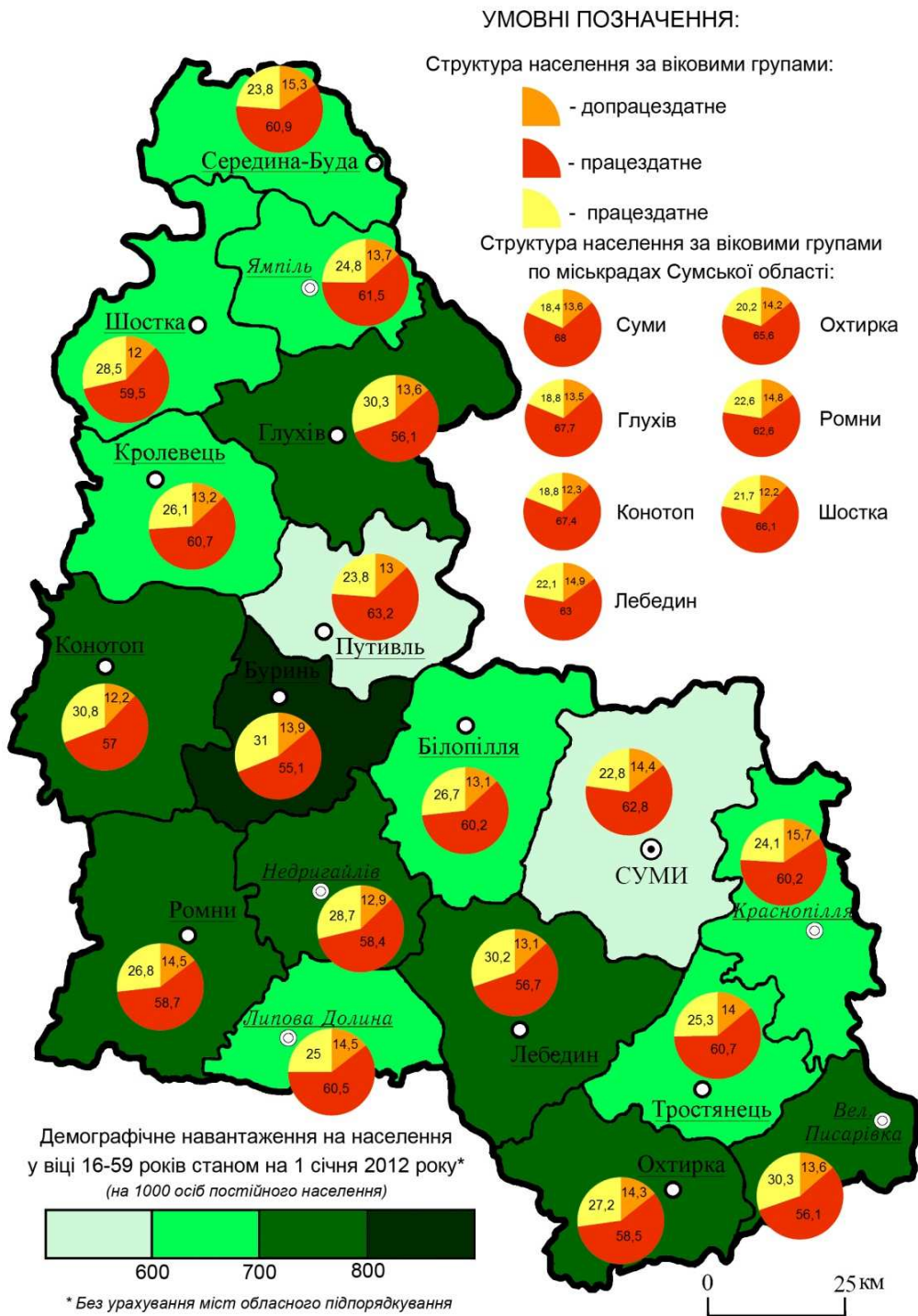

Рис. 3. Структура населення за віковими групами по адміністративним районам Сумської області станом на 01.01.2012 р. (побудовано за даними [7])

У регіоні 23% населення – це населення старше працездатного віку. Найбільший відсоток населення працездатного віку мають Буринський (31%), Великописарівський (30,3%), Конотопський (30,8%) та Лебединський (30,2%) райони. Найнижча частка населення старше працездатного віку спостерігається у Путивльському (23,8%), Середино-Будському (23,8%) та Сумському (22,8%) районах. Серед міст обласного підпорядкування частка населення старше працездатного віку нижче загальнообласного показника, а м. Суми (18,4%) та м. Глухів (18,8%) характеризуються найнижчим відсотком населення старше працездатного віку (рис. 3).

Чисельність населення працездатного віку в області у 2001 р. була на 22,1 тис. осіб меншою, ніж у 1989 р. і становила 73,2 тис. осіб, або 90,7% від рівня

1989 р. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. показав, що, незважаючи на скорочення абсолютної чисельності, частка населення працездатного віку зросла до 56,6% у порівнянні з 1989 р., коли вона становила 52,9%. Зокрема серед працездатного населення дещо збільшилася частка молоді у віці 16-29 років (з 17,8 до 19,2%), але насправді спостерігався процес скорочення абсолютної чисельності населення даної вікової групи (з 25,5 тис. осіб до 24,9 тис. осіб). Одночасно із зростанням частки населення працездатного віку, відзначається скорочення частки групи осіб молодше працездатного віку, яка знизилася з 21,5% у 1989 р. до 12,6% у 2012 р. і зниження частки осіб старше працездатного віку, при одночасному скороченні абсолютної чисельності тієї й іншої групи (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка вікової структури населення Сумської області за 1989-2012 рр.

Вік	Кількість постійного населення (осіб)			У % до підсумку		
	1989 р.	2001 р.	2012 р.	1989 р.	2001 р.	2012 р.
Молодший за працездатний	306104	222023	171994	21,5	17,1	12,6
Працездатний	754203	732050	723745	52,8	56,5	64,4
Старший за працездатний	367132	340388	313521	25,7	26,2	23,0

Розподіл населення по даним віковим групам для чоловіків і жінок неоднаковий. Так, серед чоловіків частка осіб працездатного віку в усіх районах перевищила 60%. У деяких районах даний показник становить більше 67%: Путивльський (67,9%) та Сумський (67,5%). Серед населення міст обласного підпорядкування частка чоловіків працездатного віку ще більша. Частка чоловіків молодше і старше працездатного віку становить відповідно 15,3% та 17,7% від усіх чоловіків.

У середньому по області частка жінок працездатного віку становить 60,3%. У 2012 р. у розрізі адміністративних районів найбільша частка жінок працездатного віку була зафіксована у Путивльському (59,1%) та Сумському (58,8%) районах. Найменший відсоток жінок працездатного віку мали Буринський (49,8%), Великописарівський (50,3%), Конотопський (50,6%) та Лебединський (50,9%) райони. У містах обласного підпорядкування частка жінок працездатного віку була вище загальнообласного показника. Найвищий відсоток жінок працездатного віку спостерігався у м. Суми (66,7%) та м. Глухів (66,6%), а найменший у м. Ромни (60,3%). Одночасно, у віці старше працездатного знаходиться 27,6% жінок області, у той час як у віці молодше працездатного – лише 12,1%, коливаючись в окремих адміністративних районах від 10,9% (Шосткинський) до 14,9% (Краснопільський).

Характерно, що в усіх адміністративних районах області частка населення у віці старше працездатного значно перевищує частку населення у віці молодше працездатного (майже у 2 рази). У жодному з районів частка населення у віці молодше працездатного не перевищила 20%, а найбільш значною

вона виявилась у Краснопільському (15,7%) і Липоводолинському (14,5%) районах. В той же час у Шосткинському районі даний показник складає лише 12,0%, у Конотопському – 12,3%, а у містах Конотоп і Шостка він становить 12,3 і 12,2%.

Зафіксована за міжпереписний період (1989-2001 рр.) тенденція скорочення демографічного навантаження на населення у працездатному віці, протягом 2001-2012 рр. продовжилася. За міжпереписний період у віковій структурі населення відбувалося скорочення демографічного навантаження на населення працездатного віку з 893 осіб (1989 р.) до 628 осіб (2001 р.) на 1000 осіб працездатного віку. Протягом 2001-2012 рр. демографічне навантаження на населення у віці 16-59 скоротилося до 578 осіб на 1000 осіб працездатного віку. У містах на 1000 осіб постійного населення припадає 515 осіб, у той час як у сільській місцевості демографічне навантаження становить 725 осіб, у т.ч. 233 особи у віці 0-15 років та 492 особи віком від 60 років і старше. Серед адміністративних районів області найбільше демографічне навантаження мають Буринський (814 осіб на 1000 населення), Великописарівський (784) та Лебединський (764) райони. Найменші показники демографічного навантаження зафіксовані у Путивльському (583) та Сумському (592) районах. Серед міст обласного підпорядкування демографічне навантаження вище загальнообласного показника мають м. Ромни (597 осіб на 1000 населення) та м. Лебедин (588).

Висновок. Проведене дослідження дало можливість виявити територіальні особливості статеві-вікової структури населення Сумської області. Було встановлено, що незважаючи на деяке покра-

щення рівня народжуваності, для населення області характерний високий рівень старіння, що в подальшому може негативно вплинути на соціально-економічний розвиток регіону, адже на сьогодні в жодному адміністративному районі області демографічне навантаження на працездатне населення не є меншим за загальнообласний показник. Крім того, до негативних тенденцій варто віднести скорочення населення у молодших вікових групах та зро-

стання у старшій. Враховуючи вищезазначені тенденції розвитку демографічної ситуації у Сумській області та особливості динаміки статево-вікової структури населення, можна спрогнозувати подальше скорочення чисельності населення. Все вищесказане є свідченням необхідності вдосконалення як регіональної програми демографічної політики, так і обласних програм соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. *Kompleksne demografichne doslidzhennya v Ukraini / S.I. Pyrozhekov, E.M. Libanova, N.S. Vlasenko ta in. / za red. chl.-kor. NANU, d.e.n., prof. E.M. Libanovoyi. – Ukrayinskyj centr socialnykh reform, 2006. – 188 s. [Комплексне демографічне дослідження в Україні / С.І. Пирожков, Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко та ін. / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – Український центр соціальних реформ, 2006. – 188 с.]*
2. *Konsepciya demografichnoho rozvytku Ukrainy na 2005-2015 rr. (proekt): [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cpsr.org.ua/index.php> [Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. (проект): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/index.php>]*
3. *Kornus A.O. Geografiya Sumskoyi oblasti: pryroda, naselennya, hospodarstvo: navchalnyj posibnyk / A.O. Kornus, I.V. Udovychenko, H.H. Leontyeva, V.V. Udovychenko, O.H. Kornus. – Sumy: FOP Nataluha A.S., 2010. – 184 s. [Корнус А.О. Географія Сумської області: природа, населення, господарство: навчальний посібник / А.О. Корнус, І.В. Удовиченко, Г.Г. Леонтєва, В.В. Удовиченко, О.Г. Корнус. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 184 с.]*
4. *Kornus O. Demografichna sytuaciya u Sumskiy oblasti naperedodni druhoho Vseukrayinskoho perepysu naselennya / O. Kornus // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – 2011. – Vyp. 11(2). – S. 57-61. [Корнус О. Демографічна ситуація у Сумській області напередодні другого Всеукраїнського перепису населення / О. Корнус // Часопис соціально-економічної географії. – 2011. – Вип. 11(2). – С. 57-61]*
5. *Kornus O.H. Sfera obsluhovuvannya naselennya Sumskoyi oblasti: suspilno-geografichni aspekty: [monografiya] / Kornus O.H., Nemets K.A., Nemets L.M., Kornus A.O. – Kharkiv – Sumy. – 2009. – 228 s. [Корнус О. Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти: [монографія] / Корнус О.Г., Немець К.А., Немець Л.М., Корнус А.О. – Харків – Суми. – 2009. – 228 с.]*
6. *Kurylo I.O. Socialno-ekonomichna struktura naselennya: evolyuciya, suchasnist, transformacii: [monografiya] / I.O. Kurylo; vidp. red. d.e.n., prof. V.S. Steshenko. – K.: IDSD NANU, 2006. – 472 s. [Курило І.О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації: [монографія] / І.О. Курило; відп. ред. д.е.н., проф. В.С. Стешенко. – К.: ІДСД НАНУ, 2006. – 472 с.]*
7. *Naselennya Sumskoyi oblasti za 2011 rik: [demografichnyj shhorichnyk] / [za red. L.I. Olekhnovych]. – Sumy: Sumske oblasne upravlinnya statystyky, 2012. – 258 s. [Населення Сумської області за 2011 рік: [демографічний щорічник] / [за ред. Л.І. Олександрович]. – Суми: Сумське обласне управління статистики, 2012. – 258 с.]*
8. *Pirozhkov S.I. Demograficheskiye processy i vozrastnaya struktura naseleniya / S.I. Pyrozhekov. – M.: Statystyka, 1976. – 136 s. [Пирожков С.И. Демографические процессы и возрастная структура населения / С.И. Пирожков. – М.: Статистика, 1976. – 136 с.]*
9. *Rosset E. Process stareniya naseleniya / Edvard Rosset. – M.: Statistika, 1968. – 509 s. [Россет Е. Процесс старения населения / Эдвард Россет. – М.: Статистика, 1968. – 509 с.]*
10. *Sklad naselennya Sumskoyi oblasti za danymy Vseukrayinskoho perepysu naselennya 2001 r.: [statystychnyj zbirnyk]. – Sumy: Sumske oblasne upravlinnya statystyky, 2003. – 78 s. [Склад населення Сумської області за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.: [статистичний збірник]. – Суми: Сумське обласне управління статистики, 2003. – 78 с.]*
11. *Statevo-vikovyj sklad naselennya za danymy Vseukrayinskoho perepysu naselennya 2001 r. – K.: Derzhavnyj komitet statystyky, 2003. – 402 s. [Статево-віковий склад населення за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. – К.: Державний комітет статистики, 2003. – 402 с.]*
12. *Statystychnyj shhorichnyk Sumskoyi oblasti za 2006 rik / [za red. L.I. Olekhnovych]. – Sumy: Sumske oblasne upravlinnya statystyky, 2007. – 668 s. [Статистичний щорічник Сумської області за 2006 рік / [за ред. Л.І. Олександрович]. – Суми: Сумське обласне управління статистики, 2007. – 668 с.]*
13. *Statystychnyj shhorichnyk Sumskoyi oblasti za 2010 rik / [za red. L.I. Olekhnovych]. – Sumy: Sumske oblasne upravlinnya statystyky, 2011. – 672 s. [Статистичний щорічник Сумської області за 2010 рік / [за ред. Л.І. Олександрович]. – Суми: Сумське обласне управління статистики, 2011. – 672 с.]*
14. *Stecenko S.H. Demografichna statystyka z osnovamy demografii: [pidr. dlya viziv] / Sofiya Hryhorivna Stecenko. – K.: Vyshha shkola, 2005. – 415 s. [Стеценко С.Г. Демографічна статистика з основами демографії: [підруч. для вузів] / Софія Григорівна Стеценко. – К.: Вища школа, 2005. – 415 с.]*
15. *Steshenko V. Demografichni perspektivy Ukrainy do 2026 r. / V. Steshenko, O. Rudnytskyj, O. Khomra, A. Stefanovskiy. – K.: In-t ekonomiky NAN Ukrainy, 1999. – S. 44-48. [Стешенко В. Демографічні перспективи*

України до 2026 р. / В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – С. 44-48].

Summary

Olesya Kornus. TERRITORIAL FEATURES OF AGE-SEX STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE SUMY REGION.

The study focused on the current demographic situation and the analysis of the dynamics of sex and age structure of the population of the Sumy region for the years 2001-2012 in the spatial and temporal dimensions. Calculate the coefficient of population health for Sumy region and analyzed its dynamics. Analysis of relationship between men and women allowed to establish permanent dominance of women, which is explained by lower mortality among women and the active migration of men outside the region to find work. Territorial differences in sex disparities are based of fertility level, the age of the population and the differences in mortality by gender.

It is established that in the Sumy region has been a gradual increase in the average male life expectancy to 65 years, and women – 75.7 years. Analysis of the age-sex pyramid for 2001, 2005 and 2012 showed a steady increase in the proportion of people of retirement age and reducing the percentage of children in the total population of the Sumy region. This indicates that the region has an aging population. In all administrative districts of the region the proportion of people of working age is much higher than the proportion of the population aged under working (almost 2-fold). The average age of the population in 2012 was total 42.1 years, for men – 39.1, women – 44.5 years. In 2012, the biggest was the age group 25-29 years, and the smallest age groups were groups of 5-9 years and 10-14 years.

Keywords: demography, fertility, mortality, natural increase, age-sex pyramid, the age structure of the population.

УДК 911.374.2 (477.53)

Олександр Федій

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчення сільського розселення регіону важливе для його раціональної територіальної організації, забезпечення якості життя людей в населених пунктах. В статті обґрунтовано методологічні підходи щодо виділення систем розселення. Проведений аналіз дозволив виділити системи сільського розселення Полтавської області та визначити проблеми їх формування. Виявлено, що в селах з управлінськими структурами зосереджені основні виробничі фонди, об'єкти соціальної інфраструктури, трудові ресурсний потенціал, що сприяє їх соціально-економічному розвитку.

Ключові слова: сільські поселення, сільське розселення, системи розселення, територіальна організація, Полтавська область.

Александр Федий. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОГО РАССЕЛЕНИЯ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ. Изучение сельского расселения региона важно для его рациональной территориальной организации, обеспечения качественной жизнедеятельности людей в населённых пунктах. В статье обоснованы методологические подходы выделения систем расселения. Проведённый анализ позволил выделить системы сельского расселения Полтавской области и определить проблемы их формирования. Выявлено, что в сёлах, которые являются центрами сельских советов, сосредоточены основные производственные фонды, объекты социальной инфраструктуры, трудовые ресурсы потенциал, что способствует их социально-экономическому развитию.

Ключевые слова: сельские поселения, сельское расселение, системы расселения, территориальная организация, Полтавская область.

Alexander Fediy. THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF RURAL SETTLING OF POLTAVA REGION. The study of rural settling in the region is important for its rational territorial organization and ensuring the quality of life of people in settlements. In the article the methodological approaches on highlighting of settling systems have been justified. The conducted analysis allowed highlighting rural settling systems in Poltava region and identify problems of their formation. It has been found out that the main production assets, social infrastructure objects, labor resource potential are concentrated in villages with management structures that contribute to their socio-economic development.

Keywords: rural settlements, rural settling, settlement system, territorial organization, Poltava region.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Забезпечення збалансованого розвитку всіх населених пунктів, трансформація уявлень про розвиток сільської місцевості, поширення концепції багатофункціональності сільських територій обумовлює потребу вивчення в них розселенських процесів. Не дивлячись на відносну самостійність сільських поселень, які є місцем концентрації населення та його соціально-економічної діяльності, сучасній еволюції розселення притаманне подолання їх автономності. Спільність території, наявність організуючого центру, ієрархічна підпорядкованість та взаємозв'язки між поселеннями є головними ознаками сучасної системності розселення. Особливий інтерес для вдосконалення процесів розселення мають обласні системи розселення та їх багаточисельні елементи – сільські системи. Аналіз їх функціонування та визначення меж має велике практичне значення для подальшої перспективи розвитку всіх поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у дослідженні проблем сільського розселення простежується принцип системності. Після проголошення незалежності України постала необхідність трансформування її із складової системи розселення колишнього СРСР у самостійну, національну. У результаті таких досліджень вийшов ряд наукових праць, які висвітлили широкий спектр соціально-економічних проблем сільського розселення та соціального розвитку села. В наукових працях М.В. Гладія та М.Д. Лесечка [1], В.О. Джамана [2], А.І. Доценка [4; 6], Б.М. Данилишина [9] виділені багаторівневі системи розселення для території України. Робота Т.Г. Кравцової [7] присвячена

вивченню проблеми трансформації систем розселення регіонального рівня. Сучасне бачення розселення викладене А.І. Доценком у концепції раціональної територіальної організації розселення, зокрема сільського, в умовах трансформації українського суспільства [3; 5; 6]. Її головними ідеями є стадійний розвиток та множинність форм територіальної організації розселення, оптимізація поселенської мережі та саморозвиток поселень.

Метою даної статті є обґрунтування методологічних підходів щодо виділення систем сільського розселення та виявлення проблем їх формування на прикладі Полтавської області.

Виклад основного матеріалу. Цілісність системи розселення обумовлена тісністю взаємозв'язків між основними її елементами – міськими та сільськими поселеннями, у результаті чого формуються інтегровані системи розселення, які у свою чергу є складовою всього суспільно-географічного комплексу області (рис. 1). Найвищим ієрархічним рівнем є національна система розселення України. На сучасному етапі в межах країни виділяють 8 рівнів (за М.В. Гладієм, М.Д. Лесечко) [1, с. 178-180], 7 рівнів (за В.О. Джаманом [2, с. 10], А.І. Доценко [4, с. 73], О.І. Шаблієм [10, с. 267-271]), 6 рівнів згідно Закону України «Про Генеральну схему планування території України» [8]. Взаємодію в межах систем розселення області можна розглядати через структурні зв'язки (виробничі, трудові, освітні, культурно-побутові, управлінські, охорони природного середовища) між селами різної категорії, селами та містами, особливо тими, які відіграють ключову роль в організації сільської місцевості. На основі цих зв'язків всі поселення можна групувати в територіальні системи розселення наступного рівня: обласний, мігра-

йонні (окружні), районні, кущові, місцеві, останні два з яких є оптимальними в дослідженні сільських поселень. Взаємодія між поселеннями в межах області та адміністративних районів визначається у більшій мірі адміністративно-територіальним підпорядкуванням. Фактична взаємодія між елементами системи сільського розселення (переміщення жителів з

метою задоволення потреб у роботі, навчанні, побуті) відбувається на міжрайонному, кущовому та місцевому рівнях. Кожне сільське поселення відіграє своєрідну роль у виділених системах сільського розселення – від системоутворюючої до елементарної селитебної.

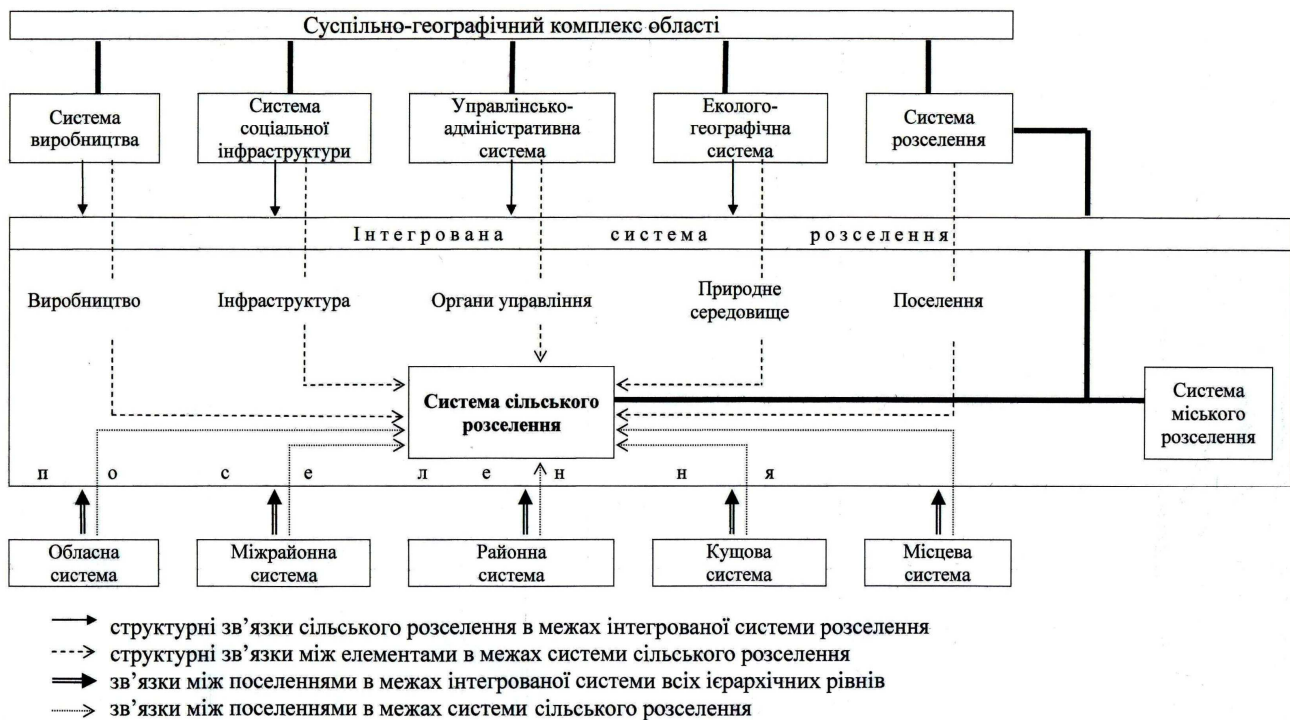

Рис. 1. Місце системи сільського розселення у суспільно-географічному комплексі області

Територія Полтавської області становить 28,8 тис. км², до складу якої входить 25 районів, 5 міст обласного та 10 міст районного значення, 21 селище міського типу, 1 810 сільських населених пунктів. Місто Полтава має найбільший вплив на розвиток сільських поселень у межах обласної, міжрайонної та районної систем сільського розселення. Обласна система сільського розселення формується під впливом потенціалу міста Полтави. Головною ознакою такого рівня системи є управління, а комплексність та єдність міжпоселенських зв'язків є незначними. Незважаючи на віддаленість понад 170 км поселень Лохвицького, Чорнухинського, Пирятинського, Гребінківського, Оржицького районів, роль Полтави у становленні обласної системи сільського розселення, її територіальних та розселенських структур, має опосередкований характер через адміністративне управління, а також полягає у створенні матеріальної бази агропромислового розвитку села, транспортних та інформаційних основ, формуванні частини фондів соціальної інфраструктури. Адміністративне управління є також основою формування районних систем сільського розселення, хоча потужність об'єктів промисловості, соціальної та виробничої інфраструктури центрів визначають головні потоки внутрішньорайонної щоденної міграції сільського населення.

Сформованість міжрайонної системи сільського розселення залежить від людності, транспортно-географічного положення, функціонального значення районного центру. Крім безпосередніх зв'язків з населеними пунктами найближчого оточення встановлюються зв'язки з поселеннями сусідніх районів. До цього ієрархічного рівня відносяться культурно-побутові, ділові, організаційно-господарські зв'язки, спеціалізоване медичне обслуговування тощо. Для здійснення постійних трудових та культурно-побутових зв'язків оптимальний час складає до 60 хвилин, для вахтової роботи та періодичних побутових поїздок – до 120 хвилин. Побудована модель поля демографічного потенціалу (рис. 2), в основі якої лежать розраховані демографічні потенціали найбільших населених пунктів Полтавської області, демонструє наявність чотирьох міжрайонних центрів: Полтавського, Кременчуцько-Комсомольського, Лубенського-Миргородського та Гадяцького. Демографічний потенціал розраховується за формулою:

$$V_j = H_j + \sum_{i=1}^n \frac{H_i}{R_{ij}} \quad [4, \text{с. 64}], \text{ де } H_j - \text{людність поселення,}$$

потенціал якого визначається; H_i – людність i -го поселення даної території; R_{ij} – відстань від i -го до j -го поселення; n – кількість поселень на даній території.

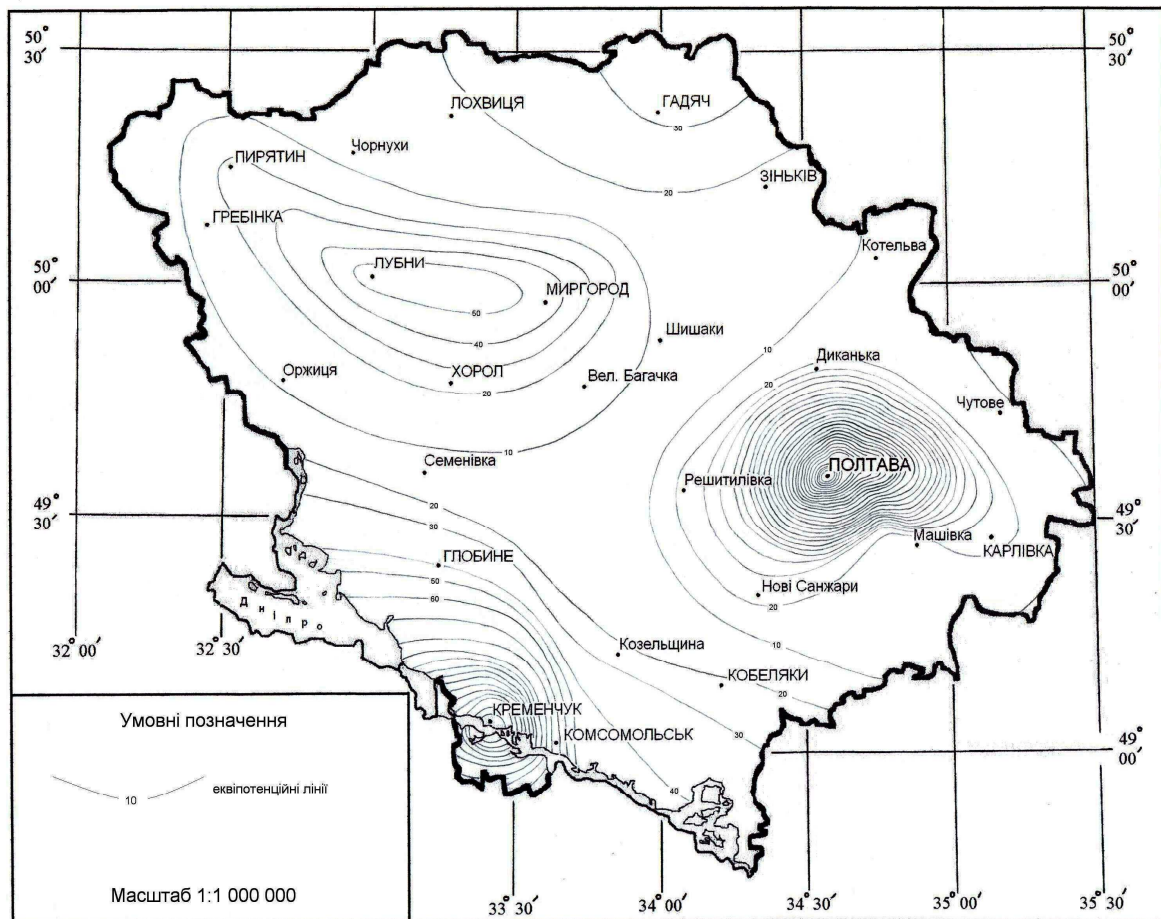

Рис. 2. Модель поля демографічного потенціалу Полтавської області

У зоні впливу Полтавського центру (296 852 мешканців) знаходяться селища міського типу Диканька (31 км, 7 824 мешканців), Котельва (64 км, 12 486 мешканців), Чутове (50 км, 6 287 мешканців), Машівка (37 км, 3 829 мешканців), Решетилівка (40 км, 9 401 мешканців), Нові Санжари (36 км, 8 459 мешканців), місто Карлівка (54 км, 15 202 мешканців). Кременчуцько-Комсомольський центр має вплив на смт Козельщина (35-41 км, 3 805 мешканців), міста Глобине (40-59 км, 10 043 мешканців) та Кобеляки (67-71 км, 10 181 мешканців). В межах Лубенсько-Миргородського центру знаходяться смт Шишаки (46-94 км, 4 652 мешканців), Вел. Багачка (26-80 км, 5 753 мешканців), Оржиця (43-88 км, 3 572 мешканців), Семенівка (61-62 км, 6 400 мешканців), Чорнухи (35-83 км, 2 610 мешканців), міста Гребінка (47-102 км, 10 960 мешканців), Пирятин (44-99 км, 15 981 мешканців), Хорол (35-36 км, 13 593 мешканців). Гадацький центр за потенціалом найменший – до нього тяжіють міста Лохвиця (56 км, 11 863 мешканців) та Зіньків (35 км, 9 953 мешканців). Зв'язки із найближчими районними центрами та тяжіючими до них сіл здійснюються в радіусі 30-60 км. Для трудових поїздок мешканцями поселень міжрайонної системи сільського розселення на громадських видах транспорту витрачається максимум одна-півтори години.

Потужність об'єктів промисловості, соціальної та виробничої інфраструктури визначають

основні потоки внутрішньорайонної щоденної міграції сільського населення. Якщо в межах Полтавського району між обласним центром та сільськими поселеннями відбуваються інтенсивні постійні трудові поїздки, зв'язки по навчанню у вищих навчальних закладах і епізодичні культурно-побутові поїздки, то для інших районів такі зв'язки є малопотужними. Навколо Полтави сформувалася районна система сільського розселення в радіусі до 25 км. У зоні її впливу знаходяться великі села Абазівка (18 км, 1 653 мешканців), Бричківка (18 км, 566 мешканців), Великий Тростянець (12 км, 1 097 мешканців), Гожули (10 км, 2 970 мешканців), Ковалівка (24 км, 2 099 мешканців), Кротенки (16 км, 927 мешканців), Мачухи (14 км, 3 062 мешканців), Судіївка (15 км, 1 172 мешканців), Супрунівка (3 971 мешканців), Тахтаулове (12 км, 2 154 мешканців), Терешки (10 км, 2 339 мешканців), Щербані (7 км, 1 948 мешканців) (рис. 3).

Незважаючи на найвищі показники по кількості сільських поселень (148), густоті сільського населення (51,7 осіб/км²) та сільських населених пунктів (115,6 сільських поселень на 1000 км²), середній людності сільських поселень (450 осіб), домінування у функціональному відношенні міста Полтави ускладнює виокремлення кушових центрів у районі. Дані по переміщенню населення свідчать про його концентрацію в Полтаві.

Система сільського розселення, наприклад, Чутівського району сформована завдяки

адміністративному статусу його центру, що спостерігається у більшості районів. Його сільські поселення є одночасно і периферійними, так як межують з Харківською областю, і тяжіючим до міста Полтави, так як знаходяться в межах доступної просторової (до 50 км) та часової (до 1 години) відстані. В даному районі були проаналізовані ре-

зультати анкетування, офіційні дані Чутівської районної державної адміністрації щодо переміщення населення, транспортне забезпечення сільських населених пунктів та їх географічне положення. На основі проведеного аналізу виділені два центри кушової та одинадцять центрів місцевих систем сільського розселення (рис. 4).

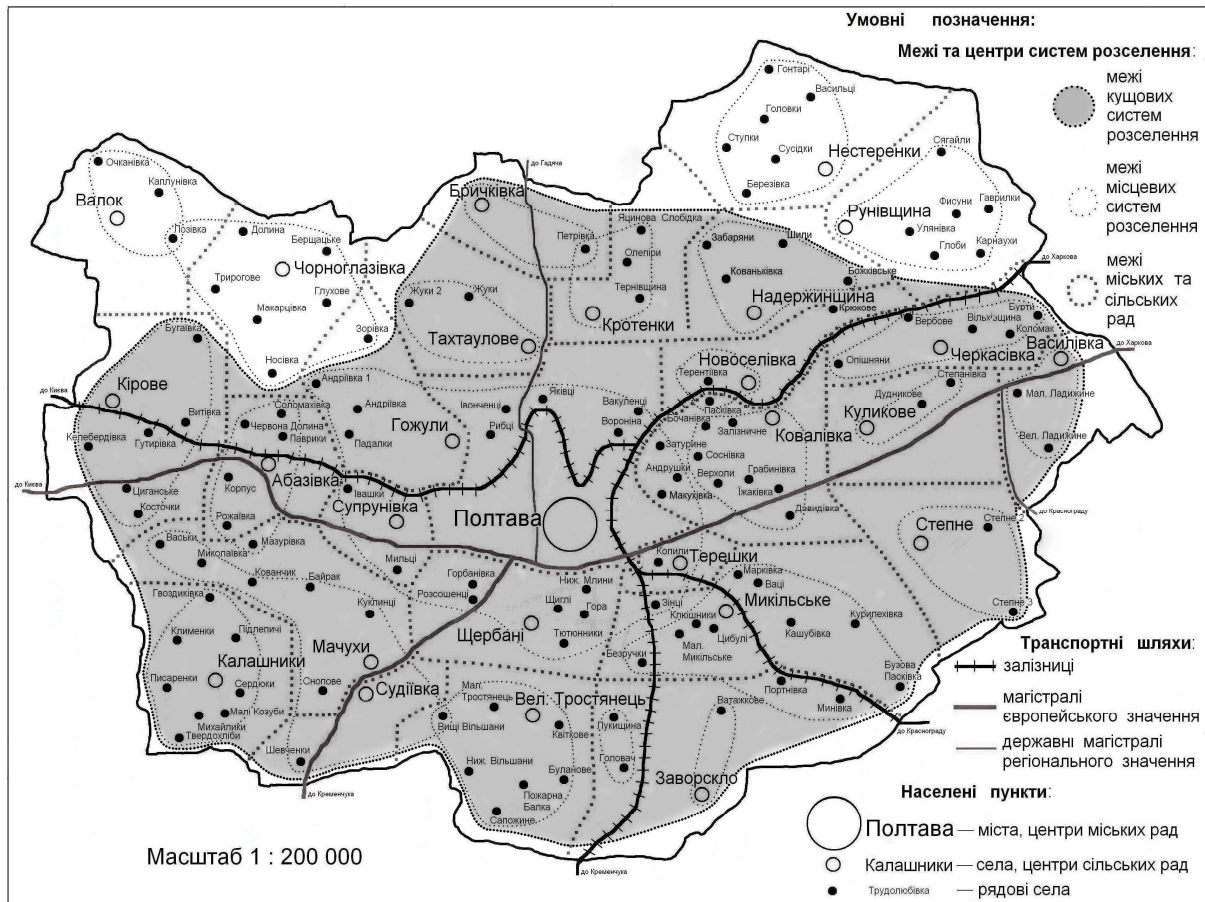

Рис. 3. Системи сільського розселення Полтавського району

У таких системах активними є поїздки мешканців не тільки до великого поселення, а й переміщення населення із центру до прилеглих сіл з метою надання освітніх, медичних послуг тощо. Наприклад, за браком кадрового забезпечення вчителі шкіл, медичний персонал крупних поселень забезпечують навчальний процес, лікування у дрібних поселеннях. Виокремлення будь-якого поселення як центру кушової системи розселення відбувається на основі системотворних соціально-економічних зв'язків центру з іншими поселеннями та вигідного його транспортно-географічного положення. Районний центр Чутове, розташований на автомагістралі Київ-Полтава-Харків, має заклади освіти, лікарню, торговельну мережу, ряд промислових та сільськогосподарських підприємств, чим і притягує мешканців найближчих сільських поселень. За останні роки виник новий вид міграції в межах районної системи розселення – отримання заробітної плати в банкоматах, які є лише в банківських установах районного центру. Активізувалися поїздки населення з метою відвідування церков, особливо під час релігійних свят. Селище міського типу Артемівка, на

відміну від Чутового, має більш потужний в районі промисловий потенціал. Цьому сприяє залізниця Київ-Полтава-Харків та ряд промислових підприємств.

Для встановлення границь даних систем розселення, через особливості їх впливу на прилеглі території, була визначена розмежовуюча лінія зон демографічного впливу двох центрів за формулою:

$$R_{XB} = \frac{R_{AB}}{1 + \sqrt{\frac{H_A}{H_B}}} \quad [2, \text{с. 28}],$$

де R_{XB} – відстань від центру В до розмежовуючої лінії зон впливу; R_{AB} – відстань між центрами; H_A та H_B – людність центральних поселень.

В результаті розрахунків для Чутового та Артемівки радіус впливу становить 5,7 км та 4,2 км відповідно. Відстані є доступними для щоденної міграції мешканців Черняківської місцевої системи розселення, яка розташована на прямому шляху між центрами.

Роль кушових систем розселення на Полтавщині виконують 10 малих міст, 21 селище міського типу та 35 великих сіл.

Найнижчим ієрархічним рівнем є місцеві системи розселення, які формуються завдяки соціальним зв'язкам – забезпечення сільського населення товарами першої необхідності, послугами закладів освіти, охорони здоров'я. Як видно з рисунку 4, мешканці деяких рядових поселень Чутівського району з метою задоволення потреб можуть здійснювати щоденні переміщення до двох центрів. Великі села з

достатньою кількістю об'єктів промислового та соціального призначення, але віддалені від транспортних шляхів, не завжди є центрами системи, наприклад, село Іскрівка. Цікавим є те, що межі більшості таких систем не співпадають з кордонами сільських рад. Така ситуація виникає з-за недосконалості управління на місцях, відсутності прямого транспортного забезпечення між центрами сільських рад та їх поселеннями, зміни функцій поселень внаслідок зменшення чисельності населення та суб'єктів господарювання.

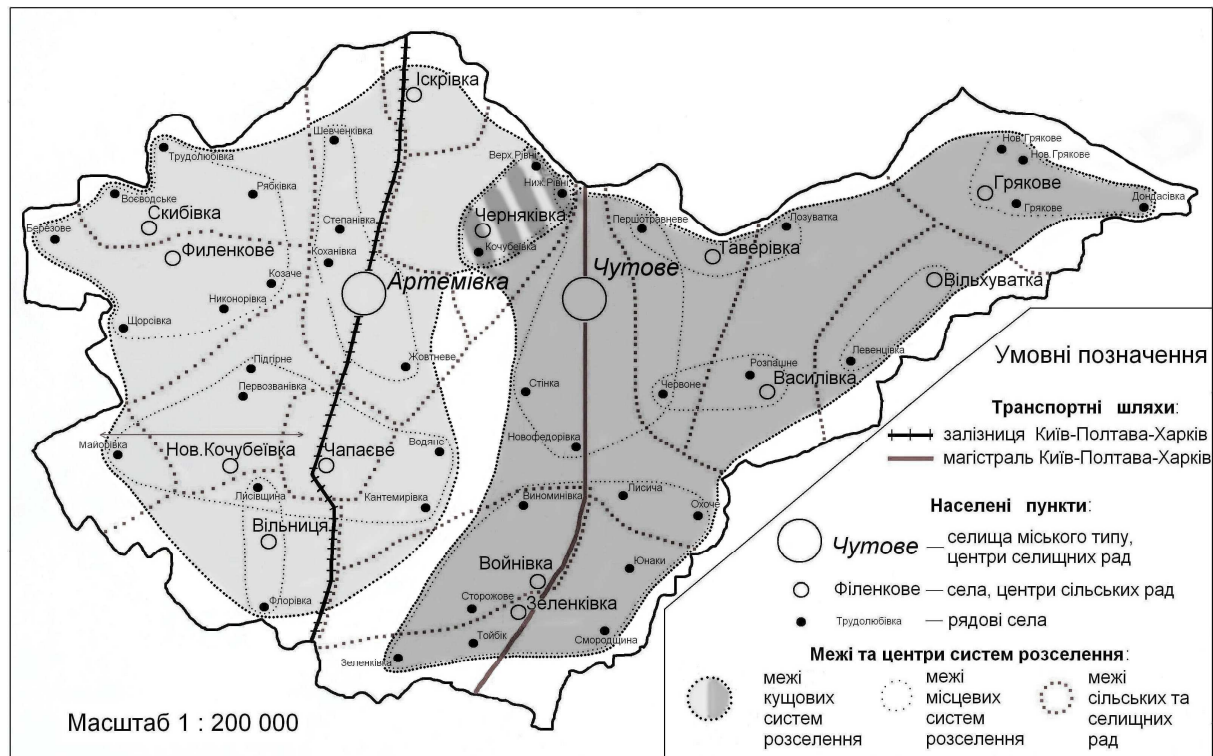

Рис. 4. Системи сільського розселення Чутівського району Полтавської області

339 сільських поселень Полтавської області можна розглядати як центри місцевих систем розселення. Виконуючи адміністративні (є центрами сільрад), виробничі, освітні, соціальні функції, вони впливають на найближчі сільські поселення через управління територією, щоденні або епізодичні трудові поїздки населення, зв'язки по навчанню дітей у школах, надання оздоровчих та побутових послуг. Більшість поселень, в яких функціонують сільради, є центрами місцевих систем розселення, тобто для них характерні зв'язки не лише по лінії адміністративного управління. Адміністративний статус сільського поселення позитивно впливає на життєдіяльність населення. Темпи зменшення населення таких сіл у декілька разів менші, ніж у прилеглих селах, так як вони мають навчальні, медичні заклади, об'єкти культури тощо. Відсутність об'єктів виробничого та соціального призначення або незначна їх кількість у 637 рядових поселеннях (36,9% сільських поселень) змушує населення шукати місце прикладання праці, навчатися у найближчих поселеннях. В результаті для таких поселень характерні високі показники щоденної міграції молодого населення та дітей, а у перспективі – зникнення. В період

з 1946 року по 2013 рік на Полтавщині, як елементи адміністративно-територіального поділу, були ліквідовані 1 624 поселень, з яких 64 – за час незалежності України.

Висновки. Вивчення систем сільського розселення Полтавської області є важливими з погляду раціональної організації управління в них, визначення перспективних напрямків розвитку всіх поселень та їх інтеграції до єдиного соціально-економічного простору регіону, забезпечення високої цивілізаційної життєдіяльності мешканців сільської місцевості. В результаті їх розвитку виникають протиріччя, які пов'язані з фактичними функціями поселень та адміністративним статусом. У перспективному розвитку територіальних систем розселення різних ієрархічних рівнів розселенські проблеми необхідно вирішувати у взаємозв'язку з раціональним співвідношення економічних, соціальних та екологічних ефектів. Їх реконструкція повинна бути орієнтована на підвищення рівня агропромислової інтеграції, що сприятиме формуванню місцевих та кушових систем сільських поселень, раціонального укрупнення їх опорних центрів.

Список використаних джерел:

1. Gladiy M.V. Silske rozselennya v umovakh transformaciy form vlasnosti / M.V. Gladiy, M.D. Lesechko. – Lviv, 1998. – 205 s. [Гладій М.В. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності / М.В. Гладій, М.Д. Лесечко. – Львів, 1998. – 205 с.]
2. Dzhaman V.O. Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty / Vasyl Oleksiyovych Dzhaman. – Chernivtsi : Ruta, 2003. – 392 s. [Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / Василь Олександрович Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.]
3. Dotsenko A.I. Kontseptsiyi rozselennya naselelynya / Anatoliy Ivanovych Dotsenko. – K. : RVPS, 2008. – 72 s. [Доценко А.І. Концепції розселення населення / Анатолій Іванович Доценко. – К.: РВПС, 2008. – 72 с.]
4. Dotsenko A.I. Regionalne rozselennya: problemy ta perspektvy / Anatoliy Ivanovych Dotsenko. – K.: Naukova dumka, 1994. – 195 s. [Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи / Анатолій Іванович Доценко. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.]
5. Dotsenko A.I. Silske rozselennya v Ukraini: dinamika ta struktura / Anatoliy Ivanovych Dotsenko. – K.: NAN Ukrainy, RVPS, K.: «Feniks», 2010. – 288 s. [Доценко А.І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура / Анатолій Іванович Доценко. – К.: НАН України, РВПС, К.: «Фенікс», 2010. – 288 с.]
6. Dotsenko A.I. Terytorialna organizaciya rozselennya (teoriya ta praktyka) / Anatoliy Ivanovych Dotsenko. – K.: NAN Ukrainy, RVPS, K.: «Feniks», 2010. – 536 s. [Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / Анатолій Іванович Доценко. – К.: НАН України, РВПС, К.: «Фенікс», 2010. – 536 с.]
7. Kravtsova T.G. Transformaciya rozselennya naselelynya regionu: tendentsiyi ta perspektvy rozvytku (na prykladi Poltavskoyi oblasti): avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i regionalna ekonomika» / T.G. Kravtsova. – K., 2007. – 31 s. [Кравцова Т.Г. Трансформація розселення населення регіону: тенденції та перспективи розвитку (на прикладі Полтавської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.Г. Кравцова. – К., 2007. – 31 с.]
8. Pro Generalnu shkemu planuvannya terytoriyi Ukrainy: Zakon Ukrainy, 7 lyutoho 2002 r. № 3059-III // Uryadovuj kuryer. – 5 chervnya, 2002. – № 101 (2272). – S.11-14. [Про Генеральну схему планування території України: Закон України, 7 лютого 2002 р. № 3059-III // Урядовий кур'єр. – 5 червня, 2002. – № 101 (2272). – С. 11-14.]
9. Rozselennya v Ukraini: problemy i perspektvy / [Pid red. chl.-kor. NAN Ukrainy B.M. Danylyshyna]. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – 269 s. [Розселення в Україні: проблеми і перспективи / [Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина]. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.]
10. Shabliy O.I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii. Pidruchnyk / Oleh Ivanovych Shabliy. – Lviv: Vydavnychuj centr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s. [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / Олег Іванович Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.]

Summary

Alexander Fediy. THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF RURAL SETTLEMENT OF POLTAVA REGION.

The article justifies the methodological approaches on highlighting of settling system. The integrity of the settling system due to the tightness of relationships between its main elements – rural and urban settlements. As a result – of forming integrated settling systems is being formed. In Ukraine national, inter-regional, regional, inter-district, district, radial, local settlement system.

A study of region's rural settling is important for its rational territorial organization, ensuring life quality of people in settlements. The conducted analysis allowed highlighting the rural settling systems in Poltava region and identify problems of their formation. The interaction within the settling systems of the region can be examined through the structural links between villages of different types, villages and cities. Radial and local settling systems are optimal in the study of rural settlements. 10 small towns, 21 villages of urban type and 35 large villages serve the role of the radial settling systems in Poltava region. 339 rural settlements of Poltava region can be considered as local centers of settling. They execute administrative, industrial, educational, social functions and affect the nearest rural settlements through territory management, daily or episodic labor trips of population, links to teaching children in schools, the provision of health and residential services.

It was identified that the main production assets, social infrastructure objects, labor resource potential are concentrated in the villages, which are centers of rural councils. It contributes to their social and economic development.

Keywords: rural settlements, rural settling, settlement system, territorial organization, Poltava region.

УДК 911.3:303.7

Юлія Яковлева

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ МІСЬКИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМ РЕГІОНУ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ СИСТЕМНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В статті за допомогою кластерного аналізу здійснено групування міських соціогеосистем Донецької області за період з 2000 р. по 2011 р. яке показує, що протягом досліджуваного періоду вони мали досить складні траєкторії розвитку. Це доводить наявність періодів, у які простежується як спрощення структури цієї регіональної підсистеми, так і збільшення її диференціації. Аналіз складу кластерів показав, що більшість міст регіону мали схожі умови розвитку, у той час як наявні і міста з особливими, індивідуальними умовами та траєкторіями розвитку.

Ключові слова: кластерний аналіз, групування, міські соціогеосистеми, структура, динаміка та траєкторії розвитку, параметри розвитку.

Юлія Яковлева. КЛАСТЕРИЗАЦИЯ ГОРОДСКИХ СОЦИОГЕОСИСТЕМ РЕГИОНА ПО ОСОБЕННОСТЯМ СИСТЕМНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ). В статье с помощью кластерного анализа осуществлено группирование городских социогеосистем Донецкой области за период с 2000 г. по 2011 г., которое показало, что на протяжении исследуемого периода они имели сложные траектории развития. Что подтверждается наличием периодов, в которых прослеживается как упрощение структуры этой региональной подсистемы, так и увеличение её дифференциации. Анализ состава кластеров показал, что большинство городов имели похожие условия развития, но, в то же время, имеются и города с особенными, индивидуальными условиями и траекториями развития.

Ключевые слова: кластерный анализ, группирование, городские социогеосистемы, структура, динамика и траектории развития, параметры развития.

Yuliia Yakovleva. CLUSTERING OF URBAN SOCIO-GEO-SYSTEMS OF THE REGION ON THE GROUND OF PECULIARITIES OF THE SYSTEM SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT (BASED ON EXAMPLE OF DONETSK REGION). By means of cluster analysis the article deals with grouping of urban socio-geo-systems of Donetsk Region in the period from 2000 to 2011 which has demonstrated that in the course of the period under investigation their development trajectories were quite complicated. The fact is supported by the presence of periods when either structure simplification of this regional sub-system or increase of its differentiation is observed. Analysis of the clusters' composition demonstrates that the majority of towns are characterized by similar conditions of development. However at the same time there exist towns with specific individual conditions and trajectories of development.

Keywords: cluster analysis, grouping, urban socio-geo-systems, structure, dynamics and trajectory of development, parameters of development.

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій. Просторові прояви суспільного життя, як ключові складові об'єктно-предметної сфери суспільної географії наповнюють та постійно перетворюють географічний простір, що обумовлює й нові завдання та виклики для географічної науки, яка вивчає суспільство в усіх аспектах його життєдіяльності (соціальному, економічному, духовному, геоecологічному тощо), а комплексність та просторовість використовує у якості головних методологічних принципів. Тому для дослідження багатовимірного географічного простору, який утворюється з безлічі параметрів географічних об'єктів, використовуються методи математико-статистичного моделювання. В аспекті зазначеного відзначимо роботи К. Немця та Л. Немець [7, 8], слід звернути увагу і на використання математико-статистичних методів у суспільно-географічних дослідженнях різних аспектів господарської діяльності, що відображено у працях О. Бейдика, Н. Новосад [1], В. Грицевича [2], Ю. Заволоки, Т. Озерської [3], В. Захарченка, О. Машкова [4, 5], Н. Мезенцевої, О. Кривець [6], І. Смирнова [9] та інших.

Дослідження умов, траєкторії, динаміки розвитку, відмінностей стану тих чи інших об'єктів багатовимірного географічного простору часто здійснюється за допомогою кластерного аналізу. Цей

метод багатокрокової ієрархічної класифікації допомагає дослідити структуру соціогеосистем, а саме, довести чи є вона усталеною та знаходиться у стані рівноваги, або може формуються підстави для структурної та функціональної перебудови системи, що може бути використано для подальшого розвитку. Сьогодні ці аспекти є актуальними щодо визначення стану та перспектив розвитку Донецької області, як старопромислової соціогеосистеми, де, у зв'язку із загостренням кризової ситуації в економічній сфері, посилюються негативні соціодемографічні тенденції. Питання вирішення зазначених проблем актуалізуються й у зв'язку із відсутністю суспільно-географічних досліджень, які б передбачали як комплексний, так й територіальний розріз дослідження Донецького регіону, територіальні утворення якого (у першу чергу міста) являють собою специфічну підсистему, каркас, опорну структуру усієї регіональної соціогеосистеми.

Мета статті – групування за допомогою кластерного аналізу міських соціогеосистем Донецької області та визначення на цієї підставі трендів розвитку за визначений період і напрямків подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Кластерний аналіз міських соціогеосистем Донецької області виконувався за їх станом на кожен розрахунковий момент часу – рік, за період з 2000 року по 2011 рік включно. У якості дистанційного коефіцієнту вико-

ристовувалась евклідова відстань у багатовимірному ознаковому просторі, групування соціогеосистем виконувалось за методом Варда, в результаті побудовано дендрограми, деякі з них, що відображають особливі моменти розвитку соціогеосистеми, наведені у тексті статті.

Аналіз результатів групування зводиться до визначення сталих за складом груп соціогеосистем, а також виділення соціогеосистем, що змінюють місцеположення в групах. Соціогеосистеми, що за результатами кластер-аналізу в різний час входять до складу різних груп, відрізняються складною динамікою і мають нестійкі тенденції розвитку. Тому для них важливо визначити причини нестабільності

розвитку і дати змістовну інтерпретацію відхилень.

У зв'язку з тим, що на графічних матеріалах необхідно відображати назви соціогеосистем (деякі з них досить довгі), для зручності відображення і компактності рисунків на них вказані номери або скорочення назв, які наведені у таблиці 1.

Переходячи до загального аналізу групування міських соціогеосистем, слід зазначити, що протягом всього досліджуваного періоду (12 років) спостерігаються різні зміни в тенденціях їх розвитку, як єдиної підсистеми регіональної соціогеосистеми. Це, перш за все, стосується змін різноманіття міських соціогеосистем, що відображено на рис. 1.

Таблиця 1

Скорочення назв і нумерація міських соціогеосистем Донецької області

№	Скор.	Назва міста	№	Скор.	Назва міста
1.	<i>Днц</i>	Донецьк	15.	<i>Кст</i>	Костянтинівка
2.	<i>Авд</i>	Авдіївка	16.	<i>Крм</i>	Краматорськ
3.	<i>Арт</i>	Артемівськ	17.	<i>Крл</i>	Красний Лиман
4.	<i>Вгл</i>	Вугледар	18.	<i>Крс</i>	Красноармійськ
5.	<i>Грл</i>	Горлівка	19.	<i>Мкв</i>	Макіївка
6.	<i>Дбл</i>	Дебальцеве	20.	<i>Мрп</i>	Маріуполь
7.	<i>Дзр</i>	Дзержинськ	21.	<i>Нвг</i>	Новоградівка
8.	<i>Дмит</i>	Димитрів	22.	<i>Слд</i>	Селідове
9.	<i>Дбр</i>	Добропілля	23.	<i>Слв</i>	Слов'янськ
10.	<i>Дкч</i>	Докучаєвськ	24.	<i>Снж</i>	Сніжне
11.	<i>Држ</i>	Дружківка	25.	<i>Трз</i>	Торез
12.	<i>Єнк</i>	Єнакієве	26.	<i>Хрц</i>	Харцизьк
13.	<i>Ждн</i>	Жданівка	27.	<i>Шхт</i>	Шахтарськ
14.	<i>Крв</i>	Кіровське	28.	<i>Ясн</i>	Ясинувата

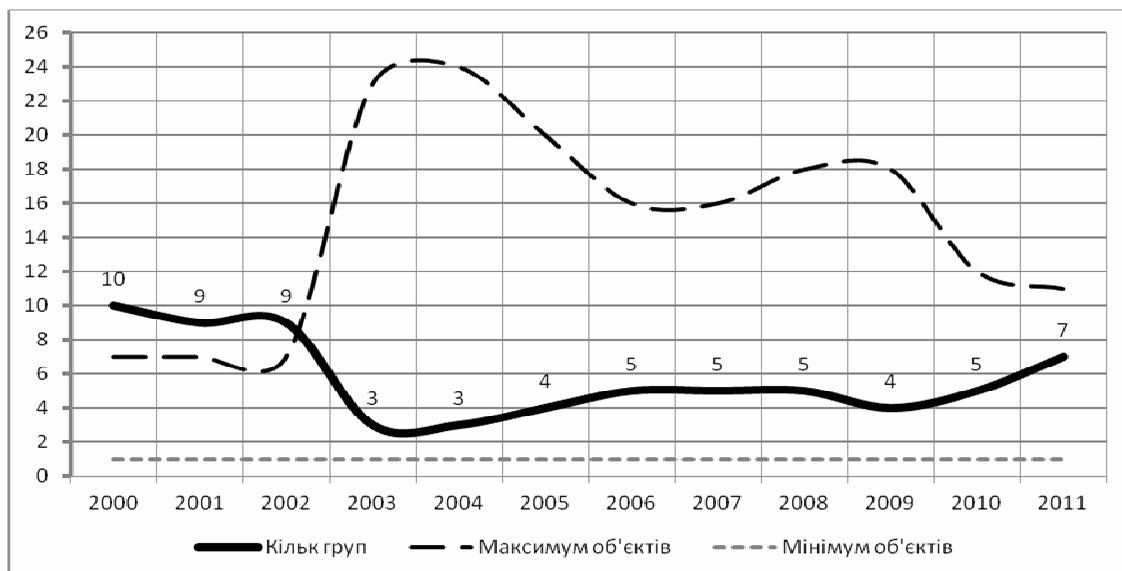

Рис. 1. Загальні характеристики групування міських соціогеосистем

З графіка на рис. 1 видно, що різноманіття міських соціогеосистем, яке відображається кількістю однорідних груп, має максимум на початку періоду – в 2000 – 2002 роках. З 2003 року кількість груп зменшується до 3, з 2005 року зростає до 4 – 5 і вже у 2011 році зростає до 7. Ці ж тенденції чітко

проявляються і в динаміці такого показника, як максимальна кількість об'єктів в групах. Так, на 2004 рік, коли спостерігається мінімум кількості груп, припадає найбільша кількість об'єктів в групах – 24. Аналогічний, але менший за абсолютними значеннями сплеск цих показників спостерігається і у 2009

році.

Очевидно, що відзначені тенденції відображають дію певних загальних чинників на розвиток міських соціогеосистем. Зменшення різноманіття однозначно свідчить про спрощення структури підсистеми міських соціогеосистем, що характерне для періодів загальної системної деградації. Якщо для періоду 2008 – 2010 років це можна пояснити впливом світової фінансово-економічної кризи, то пояснення більшого спрощення структури протягом 2003 – 2005 років вимагає

спеціальних соціо-економіко-географічних досліджень.

Отже, виходячи із загальних тенденцій розвитку підсистеми міських соціогеосистем, описаних вище, розглянемо більш детально результати кластер-аналізу станом на найбільш представницькі моменти часу – 2000, 2003, 2006, 2009 і 2011 роки. Відповідні дендрограми наведені на рисунках 2 – 6. Для їх побудови використана масштабована відстань.

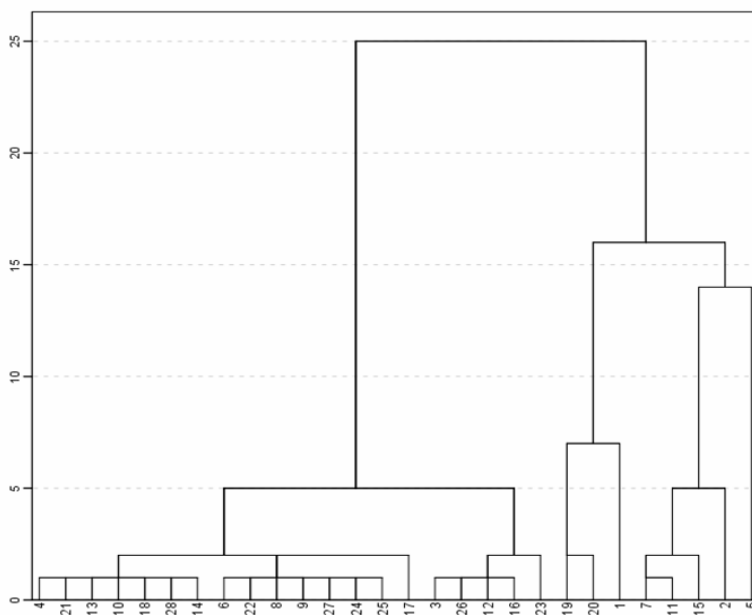

Рис. 2. Дендрограма групування міських соціогеосистем станом на 2000 рік

З дендрограми на рис. 2 видно, що у 2000 році міські соціогеосистеми, утворюючи 10 однорідних груп, розділяються на дві великі узагальнені групи, які суттєво відрізняються одна від одної. Одна з них у складі міст Макіївка, Маріуполь, Донецьк, Держинськ, Дружківка, Костянтинівка, Авдіївка і Горлівка теж досить неоднорідна, але представлена переважно містами із значним індустріальним потенціалом.

Інша узагальнена група, більша за складом, відрізняється більшою однорідністю – в ній можна виділити невелику підгрупу у складі міст Артемівськ, Харцизьк, Єнакієве, Краматорськ і Слов'янськ, до неї, як ми бачимо, увійшли міста з більш диверсифікованою структурою економіки й відповідно більш значним економічним потенціалом порівняно з іншими містами, які входять до цієї узагальненої групи. Слід відзначити, що останні – це, переважно, міста із суттєвими структурно-економічними проблемами, яких об'єднують схожі риси складного на цей період соціально-економічного становища, це шахтарські міста, міста – залізничні вузли Красний Лиман і Ясинувата. В цілому сукупність міських соціогеосистем у 2000 році характеризується досить великим різноманіттям.

Групування міських соціогеосистем станом на 2003 рік відображає значно менше різноманіття (рис.

3.). Спостерігається велика однорідна група з 24 міст, яка складається з монопрофільних, шахтарських містечок та великих міст – центрів машинобудування, металургії та металообробки: Краматорська, Костянтинівки, Єнакієва. Усі вони відрізняються між собою спеціалізацією та індустріальним потенціалом, але мають схожі проблеми щодо виходу із економічної кризи, яка посилювалась протягом 1990-х років, багато з яких (економіко-технологічні, екологічні, соціальні) були однаково притаманні для більшості міських соціогеосистем регіону вже на початку 2000-х років, не зважаючи на їх яскраве економічне минуле. Від зазначеної групи з невеликою різницею віддалена група у складі міст Донецьк, Маріуполь і Горлівка. Останні – це великі міста, індустріальні лідери регіону, їх економічний потенціал, більш розвинена структура економіки обумовлювали більш-менш стійкі позиції соціально-економічного стану та розвитку навіть у скрутні періоди 1990-х років, що дозволило їм «відірватися» від решти соціогеосистем.

Дуже сильно від всіх міст відрізняється м. Макіївка, причому цей контраст зберігається протягом майже всього досліджуваного періоду. Це дає підстави стверджувати, що м. Макіївка має суттєво інші умови розвитку, в першу чергу це багатогалузева структура економіки (вугільна галузь, коксохімія, металургія тощо), соціальна інфраструктура велико-

го промислового міста, вагомим фактором являється близькість обласного центра та зв'язки з ним.

Дендрограма групування міських соціогеосистем у 2006 році характеризує відносно усталений період їх розвитку – кількість однорідних груп досягає 6, структура підсистеми міських соціогеосистем ускладнюється, що свідчить про прогресивний розвиток. Як видно з рис. 4, спостерігається дві відносно великі групи міст і м. Маріуполь, які утворюють од-

норідну узагальнену групу на другому кроці кластер-аналізу. Від цієї групи відрізняється м. Донецьк і суттєво віддалене м. Макіївка. Слід зазначити, що ця дендрограма характеризує стан регіональної соціогеосистеми перед початком глобальної фінансово-економічної кризи. Різноманіття підсистеми міських соціогеосистем відносно невелике, але більше порівняно із станом на 2003 рік.

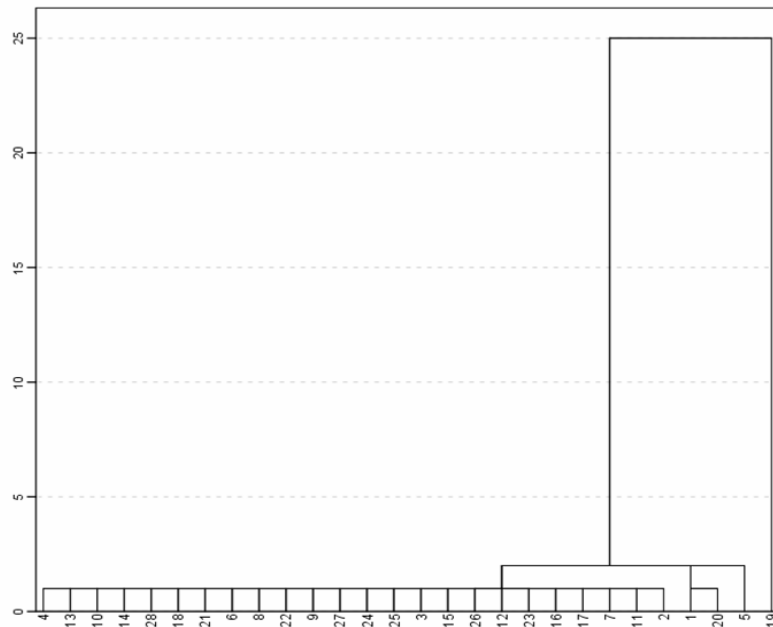

Рис. 3. Дендрограма групування міських соціогеосистем станом на 2003 рік

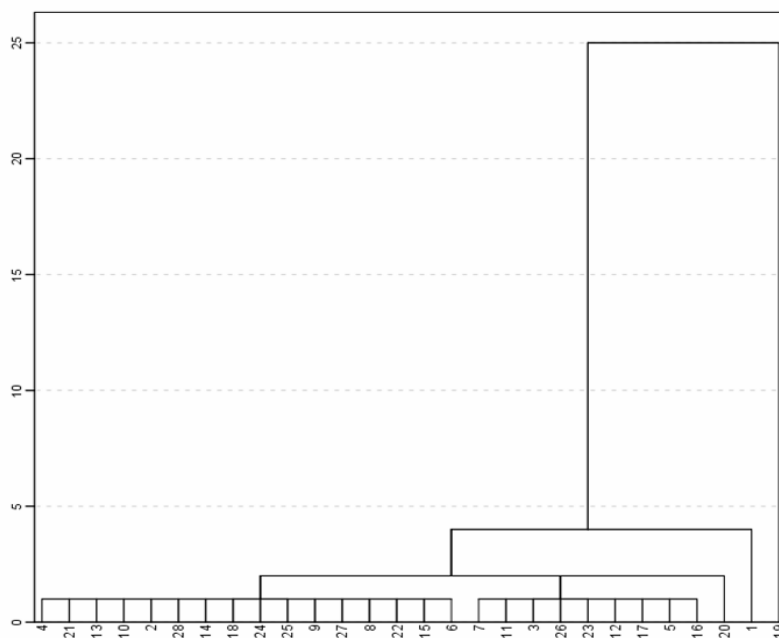

Рис. 4. Дендрограма групування міських соціогеосистем станом на 2006 рік

Вагомими факторами розвитку регіону за цей період являлися: діяльність спеціальність економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку, у рамках якої відбувалося інвестування багатьох економічних проектів на територіях більшості міських соціогеосистем [10, 11]; з 2000

року мало місце й зростання обсягів капітальних інвестицій у регіон, іноземних інвестицій, як прямих так й у рамках діяльності СЕЗ. Слід зазначити, що саме міста Донецьк і Маріуполь у рамках діяльності СЕЗ «Донецьк» та «Азов» отримували найбільші обсяги інвестиційних ресурсів порівняно із іншими

територіями.

Групування міських соціогеосистем станом на 2009 рік (рис. 5), ймовірно, відображає вплив світової фінансово-економічної кризи. Різноманіття

підсистеми міських соціогеосистем менше, порівняно з 2006 роком, спостерігається дві однорідні групи міст, утворені на першому кроці аналізу.

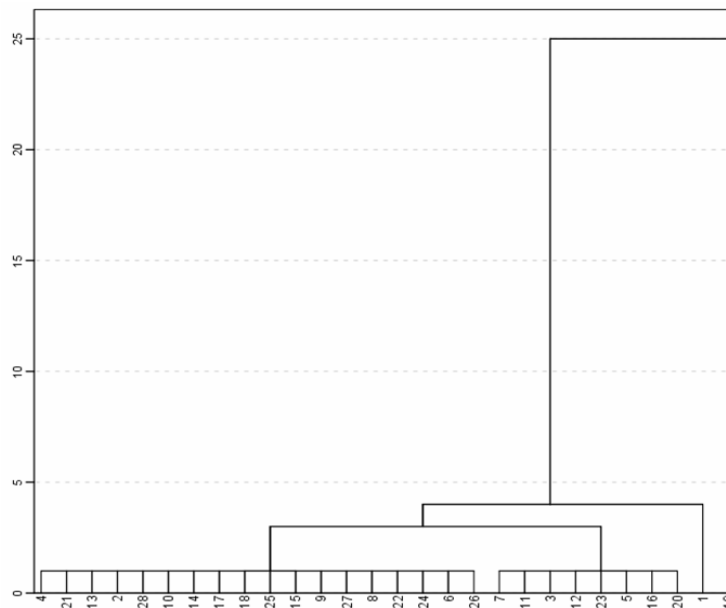

Рис. 5. Дендрограма групування міських соціогеосистем станом на 2009 рік

Узагальнена група, яку вони складають, має відносно меншу однорідність, сюди потрапляє і раніше лідируючий Маріуполь, головна рушійна сила якого – металургія в першу чергу відчуває наслідки світової економічної кризи. Як і раніше, із загальної картини подібності випадають міста Донецьк (незначно), як обласний центр та велике промислове місто він виділяється від інших міських соціогеосистем навіть у кризовий період. Суттєво відрізняється Макіївка, яка на цей період вже втратила свій колись міцний металургійний комплекс, але має підтримку власних вугільної галузі й коксохімії, а також соціально-економічних зв'язків із Донецьком.

Групування міських соціогеосистем станом на 2011 рік показує, що вони по-різному вийшли із-під впливу світової фінансово-економічної кризи. Про це свідчать утворення відносно невеликих за складом первинних однорідних груп і значно більша диференціація міських соціогеосистем навіть порівняно з 2000 роком. Аналізуючи дендрограму на рис. 6, можна бачити, що створені дві приблизно однакові за складом узагальнені групи. **Перша** з них відрізняється відносно більшою однорідністю і утворена двома первинними групами (одна включає міста Красний Лиман, Ясинувата, Артемівськ, Дружківка, Костянтинівка, Слов'янськ, Краматорськ, Вугледар, Жданівка, Кіровське і Харцизьк; друга – Дебальцеве, Новгородівка, Авдіївка, Сніжне). **Друга** узагальнена група утворена первинними наступними однорідними групами – перша включає міста Красноармійськ, Торез, Шахтарськ і Маріуполь; друга – Дзержинськ, Дмитрів і Селідове; третя – Добропілля, Єнакієве і Горлівку; четверта – Донецьк і Макіївку. До складу цієї узагальненої групи також

входить м. Докучаєвськ, яке за сукупністю показників суттєво відрізняється від інших міст узагальненої групи. В цілому групування міських соціогеосистем у 2011 році свідчить про ускладнення структури цієї підсистеми і прогресивний розвиток. Звертає увагу й об'єднання досить різних за параметрами розвитку соціогеосистем. Так в одну групу увійшли промислові лідери, міста з більш розвинутою соціальною інфраструктурою такі як Краматорськ, Харцизьк, Костянтинівка разом із невеликими монопрофільними шахтарськими містечками такими як Вугледар, Кіровське, Жданівка. Така ж сама ситуація спостерігається і у другій узагальненій групі, де разом опинилися металургійний Маріуполь та шахтарські Красноармійськ, Торез, Шахтарськ. Це може свідчити як про поживлення економічної активності, мобілізацію ресурсів після економічної кризи не тільки у містах, які традиційно вважаються промисловими лідерами регіону, так й про погіршення умов розвитку останніх, що обумовлює їх потрапляння в одну групу з менш розвиненими містами. Але на жаль, позитивні тенденції у шахтарських містах на сучасному етапі розвитку мають місце переважно за рахунок поживлення у все тій самій вугільній галузі.

Перейдемо до характеристики складу кластерів. Аналіз дендрограм показав, що всі міські соціогеосистеми можна якісно розділити на дві групи. Перша група з чотирьох кластерів включає більшість міст, які утворюють більш-менш стійкі у часі групи, що свідчить про подібність умов розвитку. Друга група включає 6 міст, які або не входять до складу кластерів (тобто, утворюють власні «одноосібні» кластери), або у часі епізодично входять до складу різних груп. Це свідчить про особли-

ву динаміку цих міст, яку треба вивчати у рамках окремого дослідження.

Перший відносно стійкий кластер включає міста, що входять до його складу протягом всього досліджуваного періоду – Вугледар, Жданівку, Ясинувату. До нього також входять міста, що перебува-

ли в ньому довгий час - Новоградівка (виключення 2011 рік), Докучаєвськ (виключення 2010, 2011 роки), Красноармійськ (виключення 2010, 2011 роки), Кіровське (виключення 2010 рік), Костянтинівка (виключення 2000, 2001, 2003 роки).

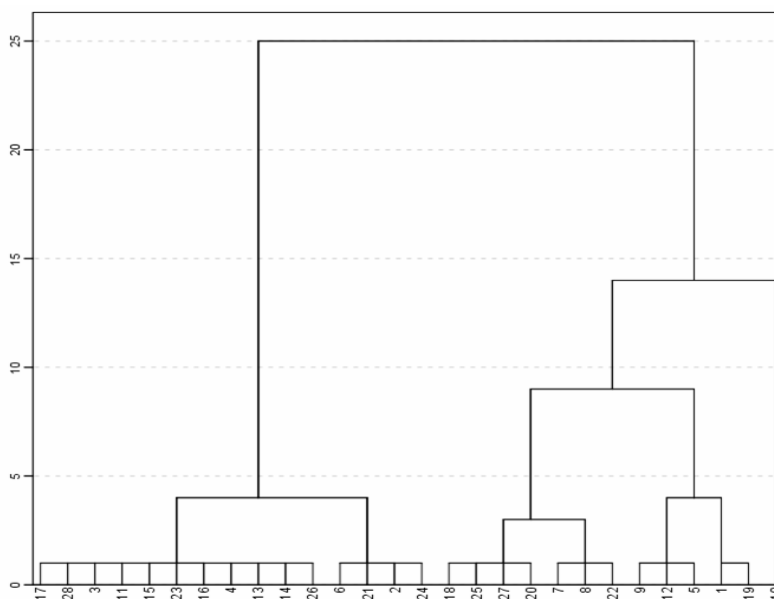

Рис. 6. Дендрограма групування міських соціогеосистем станом на 2011 рік

Другий стійкий кластер включає постійно міста Селідове і Дмитрів. Тривалий час до нього входять міста Дебальцеве (виключення 2010, 2011 роки), Добропілля (виключення 2010, 2011 роки), Шахтарськ (виключення 2010, 2011 роки), Сніжне (виключення 2010, 2011 роки), Торез (виключення 2002, 2010, 2011 роки).

Третій кластер не містить міст, що входять до його складу постійно. Більш-менш постійними його елементами є міста Артемівськ (виключення 2008, 2010 роки), Харцизьк (виключення 2008 - 2011 роки), Єнакієве (виключення 2005, 2010, 2011 роки), Краматорськ (виключення 2001, 2002, 2010, 2011 роки) і Слов'янськ (виключення 2000 – 2002, 2010, 2011 роки).

Четвертий кластер включає лише два міста, які тільки в 2010 і 2011 роках «розходяться» по різних групах. Це Держинськ і Дружківка.

Далі йдуть шість міст, які мають настільки особливі «індивідуальні» траєкторії розвитку, що «не вписуються» ні в одну з описаних вище стійких груп.

Це, перш за все, місто Донецьк, яке не асоціюється з іншими містами протягом майже всього періоду. У 2003 і 2004 роках Донецьк утворює первинну групу з містом Маріуполь, у 2010 році наближається до міст Єнакієве, Горлівка і Добропілля, у 2011 році – утворює групу з містом Макіївка.

Маріуполь з 2000 до 2002 року знаходиться в одній групі з Макіївкою, далі деякий час зближується з Донецьком, в 2005 році потрапляє в одну групу з містами Держинськ, Дружківка, Горлівка, Єнакієве і Краматорськ, у 2009 році

утворює первинну групу з містами Держинськ, Дружківка, Горлівка, Артемівськ, Єнакієве, Слов'янськ і Краматорськ, у 2010 році входить в групу з Докучаєвськом і в 2011 році утворює первинну групу з містами Красноармійськ, Торез і Шахтарськ.

Місто Макіївка з 2000 до 2002 року утворює первинну групу з Маріуполем і далі у 2011 році асоціюється з Донецьком.

Красний Лиман тільки у 2000 і 2002 роках створює самостійну групу, далі періодично перебуває у складі першої і третьої постійних груп, описаних вище.

Місто Авдіївка у 200 та 2001 роках утворює одноособний кластер, далі перебуває переважно у складі першої постійної групи.

Горлівка у 2000 – 2002 та 2006 – 2008 роках створює самостійний кластер, в інші періоди групується з містами Донецьк і Маріуполь, а також перебуває і складі третьої постійної групи.

Слід зазначити, що міста які вважаються лідерами промислового та економічного розвитку регіону і на які припадає більше 80% щорічного обсягу ВРП, а саме: Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Краматорськ, Горлівка, Єнакієве, Авдіївка, Артемівськ, Харцизьк жодного разу не сформували єдиний більш-менш стійкий кластер, а навпаки, більшість з них групувались із містами, які вважаються депресивними територіями та мають суттєві соціально-економічні проблеми. Це підкреслює, що стабільність розвитку забезпечують не лише економічні досягнення, які на сучасному етапі соціально-економічного розвитку старопромислово-

го регіону не можуть компенсувати значні соціо-демографічні та екологічні дестабілізуючі фактори. Кластерний аналіз показав, що у деякі періоди зазначені промислові міста все ж таки «намагаються» групуватися один з одним або утворювати одноосібний кластер, це дає підстави стверджувати, що їх промислово-економічний потенціал, соціальна інфраструктура, більш розвинена структура економіки, вигідне розташування виступають вагомими факторами розвитку та підтримують стан регіональної соціогеосистеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що міські соціогеосистеми Донецької області протягом досліджуваного періоду мали досить складні траєкторії розвитку. Для цієї підсистеми регіональної соціогеосистеми характерне спрощення структури протягом 2003 – 2006 років, що підтверджується зменшенням кількості первинних кластерів і кількісним зростанням їх складу. Виділені чотири відносно стійкі кластери міських

соціогеосистем відображають подібність стану і умов розвитку соціогеосистем, що входять до їхнього складу. Міста, що не увійшли до складу згаданих стійких кластерів, мають великі відмінності у стану, умовах і динаміці розвитку, що може бути наслідком їхньої господарської спеціалізації або особливого статусу (наприклад, м. Донецьк, як обласний центр). Для з'ясування цих особливостей необхідні більш детальні суспільно-географічні дослідження, а саме: з ціллю визначення стану міських соціогеосистем доцільно здійснити їх класифікацію за показниками системного розвитку, а також класифікацію за параметрами траєкторії їх розвитку. Актуалізуються і питання дослідження стану та розвитку сільських соціогеосистем Донецького регіону, як об'єктів, що характеризуються великою кількістю параметрів, комплексність та об'єктивність результатів якого можна досягти за допомогою використання математико-статистичних методів.

Список використаних джерел:

1. *Beudyk O.O. Faktornyj analiz formuvannya potokiv vyiznoho turyzmu Ukrainy / O.O. Beudyk, N.O. Novosad // Ukrayinskijy geografichnyj zhurnal. – 2012. - № 1. – S. 44-49. [Бейдик О.О. Факторний аналіз формування потоків в'їзного туризму України / О.О. Бейдик, Н.О. Новосад // Український географічний журнал. – 2012. - № 1. – С. 44-49].*
2. *Hrytsevych V. Metody matematyko-geografichnoho modelyuvannya terytorialnoyi mobilnosti naseleння / V. Hrytsevych // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2011. – Vyr. 10(1) / – S. 53-57. [Грицевич В. Методи математико-географічного моделювання територіальної мобільності населення / В. Грицевич // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 10(1) / – С. 53-57].*
3. *Zavoloka Yu. Ocinka polozhennya naselenykh punktiv v systemi Kharkivskoyi miskoyi aglomeraciyi na osnovi teoriiy grafiv // Yu. Zavoloka, T. Ozerska // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2011. – Vyr. 11(2). – S. 51-56. [Заволока Ю. Оцінка положення населених пунктів в системі Харківської міської агломерації на основі теорії графів // Ю. Заволока, Т. Озерська // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 11(2). – С. 51-56].*
4. *Zakharchenko V.I. Klasternyj pidkhid do pidvyshchennya konkurentnospromozhnosti regioniv Ukrainy / V.I. Zakharchenko, S.V. Zakharchenko // Ukrayinskijy geografichnyj zhurnal. – 2011. - № 2. – S. 28-33. [Захарченко В.І. Кластерний підхід до підвищення конкурентноспроможності регіонів України / В.І. Захарченко, С.В. Захарченко // Український географічний журнал. – 2011. - № 2. – С. 28-33].*
5. *Mashkov O.A. Grafoanalitichnyj metod ocinky odnorodnosti rozvytku sociogeosystem / O.A. Mashkov, K.A. Nemets // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2010. – Vyr. 9(2). – S. 39-42. [Машков О.А. Графоаналітичний метод оцінки однорідності розвитку соціогеосистем / О.А. Машков, К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 9(2). – С. 39-42].*
6. *Mezentseva N. Klasteryzaciya regioniv Ukrainy za rivnem dobrobutu naseleння / N. Mezentseva, O. Kryvets // Visnyk Kyivskoho nacionalnoho un-tu imeni Tarasa Shevchenka. – 2009. - № 56. – S. 43-46. [Мезенцева Н. Кластеризація регіонів України за рівнем добробуту населення / Н. Мезенцева, О. Кривець // Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2009. - № 56. – С. 43-46].*
7. *Nemets K.A. Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku regionalnykh sociogeosystem Ukrainy / K.A. Nemets // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2000. – Vyr. 7(2). – S. 66-80. [Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000. – Вип. 7(2). – С. 66-80].*
8. *Nemets K.A. Prostorovyj analiz u suspilnijy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: monografiya / K.A. Nemets, L.M. Nemets. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Немець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.]*
9. *Smyrnov I. Procesy transportno-logistychnoyi klasteryzaciyi v Evropeyskomu Soyuzi ta Ukraini: ploshchyny vzayemodiyi / I. Smyrnov // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii. – Kharkiv, KhNU im. V.N. Karazina, 2012. – Vyr. 13(2). – S. 31-37. [Смирнов І. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в європейському союзі та Україні: площини взаємодії / І. Смирнов // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 31-37].*

10. *Statystychnyj shchorichnyk Donetskoyi oblasti za 2001 / Za red. O.A. Zelenoho, vidp. za vypusk V.D. Kotelnikov. – Donetsk: Holovne upravlinnya statystyky u Donetskiy oblasti, 2002. – 355 s. [Статистичний щорічник Донецької області за 2001 / За ред. О.А. Зеленого, відп. за випуск В.Д. Котельников. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2002. – 355 с.]*
11. *Statystychnyj shchorichnyk Donetskoyi oblasti za 2011 / Za red. O.A. Zelenoho, vidp. za vypusk L.O. Mishyna. – Donetsk: Holovne upravlinnya statystyky u Donetskiy oblasti, 2012. – 503 s. [Статистичний щорічник Донецької області за 2011 / За ред. О.А. Зеленого, відп. за випуск Л.О. Мішина. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2012. – 503 с.]*

Summary

Yuliia Yakovleva. CLUSTERING OF URBAN SOCIO-GEO-SYSTEMS OF THE REGION ON THE GROUND OF PECULIARITIES OF THE SYSTEM SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT (BASED ON EXAMPLE OF DONETSK REGION).

In the article cluster analysis is used to provide grouping of urban socio-geo-systems in Donetsk Region within the period from the year of 2000 to 2011 inclusively in order to conduct investigation of conditions, trajectory, and dynamics of their development as well as peculiarities of their statuses.

In the article dendrograms are represented that are characterized by sufficiently great diversity however it was already in the year of 2003 that we observed simplification of the structure of that regional sub-system. The dendrogram of grouping of urban socio-geo-systems in the year of 2006 characterizes relatively ascertained period of their development, the structure of sub-systems of local socio-geo-systems is getting more complicated that is the evidence of progressive development. The grouping of local socio-geo-systems as of 2009 reflects the influence of the world financial and economic crisis while as of 2011 it demonstrates that they utilized various ways to get out its influence. The illustration of the fact is establishment of initial homogenous groups characterized by relatively small composition and substantially higher differentiation of urban socio-geo-systems even comparing with 2000.

The analysis of the cluster composition has shown that the majority of towns of the Region was characterized by similar conditions of development, and in the period of clustering those towns formed groups that were more or less stable in the course of time. In that period also towns were available that were either not included in the composition of the clusters (that is they formed their own individual clusters) or in some time occasionally entered the compositions of various groups. That was the evidence of specific dynamics of such towns, and it is to become the subject of a special investigation. To clear out these peculiarities more detailed social and geographic investigations are required, and namely: for the purpose of determination of the state of local socio-geo-systems it is expedient to bring about their classification based upon the indices of system development as well as classification on the ground of parameters of development of their trajectory.

Keywords: cluster analysis, grouping, urban socio-geo-systems, structure, dynamics and trajectory of development, parameters of development.

УДК 911.3 (477)

Анатолій Корнус

ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто структуру зайнятості населення за видами економічної діяльності у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України. Встановлено, що найбільш суттєво на структурі зайнятості відбилися процеси деіндустріалізації. На підставі аналізу співвідношення зайнятих у первинному (сільське і лісове господарство, рибництво), вторинному (добувна і обробна промисловість та будівництво) і третинному (галузі, що виробляють послуги) секторах економіки, виконано типологію регіонів України з виділенням дев'яти типів регіональних макроструктур зайнятості.

Ключові слова: типологія, деіндустріалізація, зайнятість, сектори економіки, регіони України.

Анатолій Корнус. ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ІЛИ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ. В статті рассмотрена структура занятости населения по видам экономической деятельности в разрезе административно-территориальных единиц Украины. Установлено, что наиболее существенно на структуре занятости отразились процессы деиндустриализации. На основании анализа соотношения занятых в первичном (сельское и лесное хозяйство, рыболовство), вторичном (добывающая и обрабатывающая промышленность и строительство) и третичном (отрасли, производящие услуги) секторах экономики, выполнена типология регионов Украины с выделением девяти типов региональных макроструктур занятости.

Ключевые слова: типология, деиндустриализация, занятость, секторы экономики, регионы Украины.

Anatoliy Kornus. DE-INDUSTRIALIZATION OR POST-INDUSTRIALIZATION: THE PROBLEMS OF TYPOLOGY OF UKRAINIAN REGIONS. The paper examines the structure of employment by economic activity in the context of the administrative-territorial units of Ukraine. Found that the processes of de-industrialization are most significant impact on the employment structure. Based on the analysis of the ratio between employed in the primary (agriculture, forestry and fisheries), secondary (mining and manufacturing industries and construction) and tertiary (service industries) sectors the typology of Ukrainian regions was performed with the release of the nine types of regional macro-structures of employment.

Keywords: typology, de-industrialization, employment, economic sectors, regions of Ukraine.

Актуальність теми. Структура зайнятості населення є одним з ключових критеріїв, що його використовують при здійсненні географічної типології країн та регіонів. Зайнятість населення у різних видах економічної діяльності віддзеркалює різноманітні тенденції і процеси, що відбуваються у соціально-економічному комплексі України: деіндустріалізацію, реаграризацію, терциаризацію та інші. Враховуючи це, здійснення типології регіонів України за сучасною структурою зайнятості у них, є важливим і актуальним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Типологія (типізація) є достатньо відомим методом дослідження регіонів. Його основи викладено у багатьох працях вітчизняних авторів: О.Г. Топчієва [15], С.А. Мороза та ін. [7], О.І. Шаблія [17], Я.Б. Олійника і А.В. Степаненка [12], Н.В. Зубаревич [5]. Типологію регіонів України за тими чи іншими географічними критеріями виконували у своїх роботах А.П. Голіков та ін. [2], Н.А. Мезенцева і К.В. Мезенцев [6], К.А. Немець [11], Л.М. Немець [9] та інші. За структурою зайнятості населення виконана типологія регіонів Російської Федерації (С.С. Артоболевський та ін. [1], А.І. Трейвіш [16], Т.Г. Нефедова [10]).

Формулювання мети дослідження. З перерахованих вище процесів, на структуру зайнятості населення, на нашу думку, найбільше вплинула саме деіндустріалізація. Це й зумовило вибір теми нашого дослідження – коротко охарактеризувати прояви цієї тенденції та виконати типологію адміністративно-територіальних одиниць з врахуванням змін у структурі зайнятості їх населення, які були зумовлені процесами деіндустріалізації регіонів України.

Викладення основного матеріалу.

Деіндустріалізація в Україні почалася у 80-ті роки минулого століття. Про її початок у цей час свідчить той факт, що вже тоді практично був порушений нормальний механізм відтворення основного капіталу. Це проявилось в збільшенні ступеня зносу основних фондів. Якщо у 1980 р. в середньому по промисловості цей знос становив 37,4%, то до 1990 р. він зріс до 48,7%. Особливо негативна ситуація склалася в металургійному комплексі, де ступінь зносу був найвищим серед галузей промисловості і становив 60,9%. Друге місце після металургії посідала хімічна промисловість та нафтохімія – 55,5% [8]. Як наслідок деіндустріалізації, протягом 80-х років зменшилася питома вага промисловості у виробництві національного доходу при значному зростанні частки сільського господарства. За 10 років ці показники змінилися, відповідно, з 50,6 до 42,4% і з 18,2 до 28,0% (табл. 1). Інакше кажучи, у 1980-1990 рр. поряд з деіндустріалізацією, ми спостерігали фактично реаграризацію економіки України.

Особливо високими темпами відбувалася деіндустріалізація за роки незалежності України. У 2001 році частка промисловості знову зросла, однак це трапилось тому що статистика перейшла із старого класифікатора галузей народного господарства на нову класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД), яка розширила рамки індустрії за рахунок віднесення до неї виробництва та розподілення електроенергії, газу та води. Сама ж тенденція до зменшення частки промисловості у ВВП України не змінилася. Починаючи з 1990 року зменшується і питома вага сільського господарства у ВВП, натомість у його структурі зростає частка галузей, що виробляють послуги.

Таблиця 1

Розподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) України за видами економічної діяльності, %

Вид економічної діяльності	1980	1990	2001	2010
Промисловість	50,6	42,4	48,6	43,2
Сільське господарство	18,2	28,0	14,4	8,1
Будівництво	9,1	9,3	4,0	4,1
Транспорт і зв'язок	5,2	5,9	8,9	8,8

Розраховано по: Народне господарство Української РСР у 1990 році: Стат. щорічник / Відп. за вип. В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1991. – С. 11; Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.

Іноді збільшення частки сфери послуг в українській економіці оцінюють як позитивне явище, оскільки воно відповідає аналогічним тенденціям у розвинутих країнах. Це розглядають як перші кроки у становленні постіндустріального суспільства. Однак з такою думкою навряд чи можна погодитися, адже випереджаюче зростання сфери послуг у передових країнах відбувається не за рахунок виробничої сфери, а на її основі. Обсяги матеріального виробництва дозволяють не тільки задовольнити базові потреби практично всього населення, а й забезпечити високий рівень споживання. Рівень же виробництва в Україні ніяк не може розглядатися як достатній для вирішення хоча б базових завдань [4].

Постіндустріальне суспільство передбачає не падіння промислового виробництва або навіть його

стагнацію, а випереджаюче зростання сектора послуг порівняно з промисловим сектором (який хоча й повільніше, але теж зростає), внаслідок чого частка послуг в економіці збільшується. При цьому промисловий сектор зростає повільніше лише тому, що він і так вже задовольняє всі наявні потреби, йому просто нікуди рости швидше, принаймні до чергового стрибка науково-технічного прогресу.

Тому швидке зростання невиробничої сфери (сфери послуг) фактично відбувається на шкоду реальному сектору господарства, не тільки не наближаючи суспільство до постіндустріального етапу, а навпаки, відкидаючи його на доіндустріальну стадію [4]. Вельми показовими в цьому плані можуть бути зіставлення структури ВВП в різних країнах (табл. 2).

Таблиця 2

Структура ВВП деяких країн за галузями економіки

Країна	ВВП на душу населення, тис. дол.	Частка галузі, %		
		сільське господарство	промисловість	сфера послуг
Люксембург	81,1	0,4	13,6	86
Норвегія	55,9	2,9	41,8	55,3
США	50,7	1,1	19,2	79,7
ОАЕ	49,8	0,8	56	43,2
Швейцарія	46,2	1,4	28	70,6
Канада	43,4	1,7	28,5	69,8
Австралія	43,3	4	27,3	68,8
Австрія	43,1	1,5	30,1	68,4
Нідерланди	42,9	2	18	80
Швеція	41,9	1,8	27,4	70,8
Нова Зеландія	30,2	7	19	74
Словенія	28,7	2,2	35	62,8
Чехія	27,6	3,1	38,6	58,3
Словацьчина	24,6	3,8	37	59,2
Португалія	23,8	2,4	21,3	76,3
Польща	20,9	4	32,2	63,8
Угорщина	20,0	3,3	28,5	68,2
Таїланд	10,3	12,3	43,6	44,2
Китай	9,3	10,1	45,3	44,6
Туркменистан	8,9	7,5	24,4	68,1
Албанія	8,2	20	18,7	61,3
Намібія	7,9	7,4	31,3	61,3
Україна	7,5	10,2	31,6	58,2
Єгипет	6,7	14,7	37,4	47,9

Складено за: Central Intelligence Agency. The World Factbook / Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html#top> – вільний. – Заголовок з екрану. – Мова англ.

Крім співвідношення внеску (частки) різних галузей економіки у ВВП, важливим критерієм віднесення країни чи регіону до того чи іншого типу є структура зайнятості населення. Навіть за неповними і неточними даними офіційної статистики зайнятості населення за видами економічної діяльності, можна судити не про постіндустріальний,

а про індустріально-аграрний тип України при значній різноманітності її регіонів (рис. 1). Якщо спробувати класифікувати їх і відшукати їм структурні аналоги серед країн світу чи окремих їх регіонів [10], можна виділити дев'ять типів (регіональних макроструктур зайнятості).

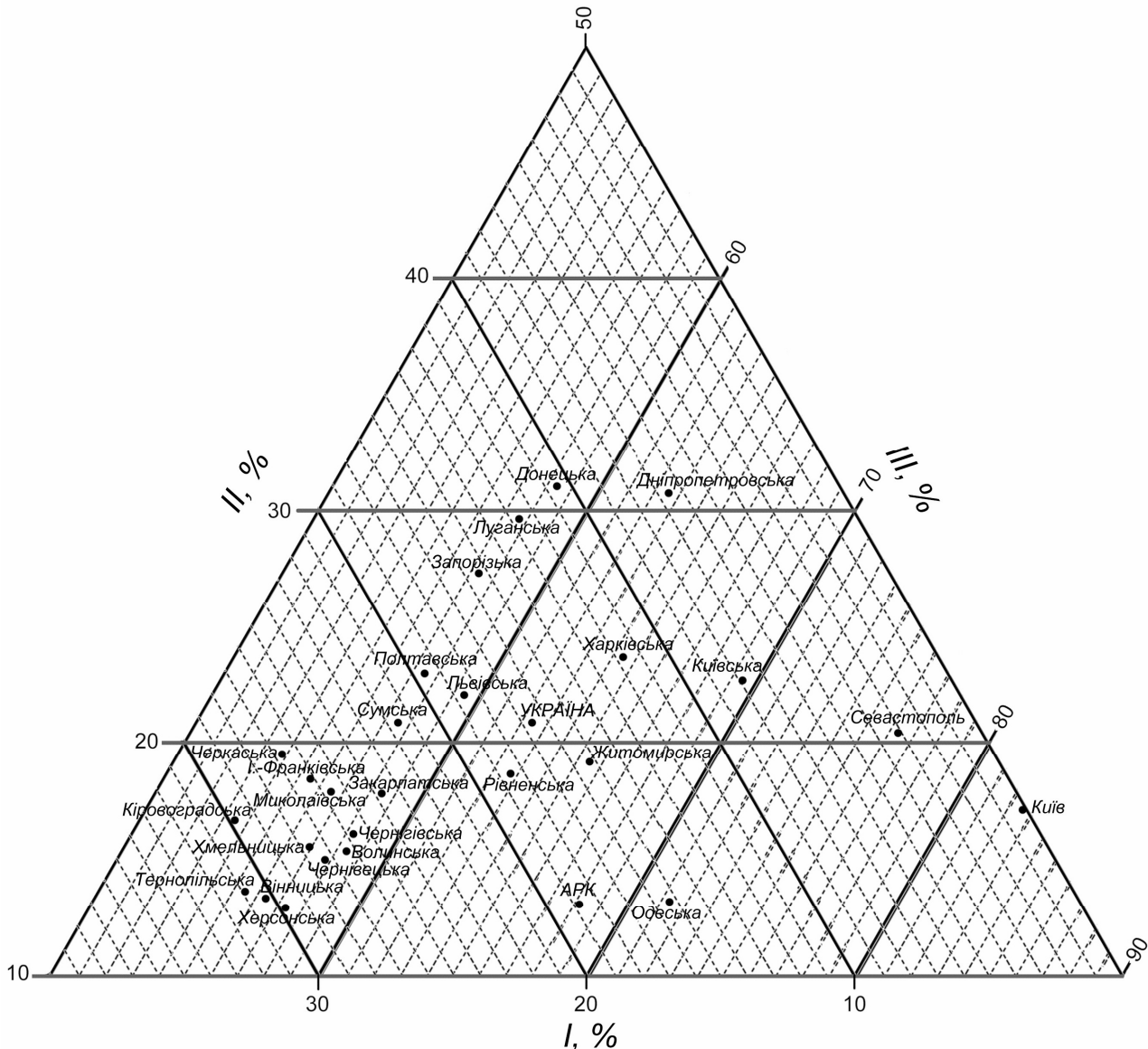

Рис. 1. Структура зайнятості населення регіонів України (I – сільське і лісове господарство, рибицтво; II – промисловість і будівництво; III – галузі, що виробляють послуги) (побудовано за [13])

1) Гіперсервісні регіони, де на первинний сектор (сільське і лісове господарство) припадає до 1% зайнятих, а на вторинний (промисловість і будівництво) до 20%. Таке співвідношення ми спостерігаємо у США, окремих країнах Західної Європи, як от Люксембург, і „багатих островах” на зразок Сінгапуру, у Росії це тільки Москва. В Україні є лише один гіперсервісний регіон – м. Київ, де у виробництві послуг задіяно 82,6% населення, а у первинному секторі – лише 0,2%.

2) Сервісні (постаграрні і постіндустріальні), де на первинний сектор припадає до 5% зайнятих, на вторинний – до 25%, як у ряді країн Західної Європи,

Канаді, Кувейті. У Росії це С.-Петербург і крайній Північний Схід, де частка ринку послуг велика через природну слабкість інших секторів, – у цих умовах структура сервісного типу виникає не після, а скоріше замість них. В Україні до цього типу потрапив один своєрідний регіон – м. Севастополь, де у невиробничій сфері трудиться 3/4 населення.

3) Індустріально-сервісні регіони мають значну частку населення, зайнятого у промисловості і будівництві – 20-25% та часткою зайнятості населення у галузях, що виробляють послуги понад 60%. В Україні до таких регіонів відносяться Київська та Харківська області.

4) *Гіперіндустріальні*, де частка первинного сектора не вище 5-10%, зате частка вторинного – більше третини і навіть може перевищувати 50%. В Україні такі регіони відсутні (зникли), хоча, наприклад, у Донецькій області ще у 1995 р. у промисловості та будівництві було зайнято понад 55% населення, а у 2000 р. – 52,1%. У світі країн з такою структурою небагато: Німеччина, Чехія, Словаччина. У Росії її залишкові осередки (ще недавно їх було більше) типові для старого Центру, Півночі, Сибіру (в індустріальному секторі Володимирській, Свердловській, Челябінській, Кемеровській областей зайнято до 40% робочої сили).

5) *Індустріальні* з часткою зайнятих в агросекторі від 5-10 до 20%, але дещо з меншою (25-35%) ніж у гіперіндустріальних регіонів – у промисловому. У світі, як і в Україні, їх коло ширше: західноєвропейська напівпериферія (Іспанія,

Фінляндія, Угорщина тощо), Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати, Японія. У нас до групи з подібною структурою потрапляють східні регіони і Придніпров'я: Донецька, Дніпропетровська, Луганська і Запорізька області (рис. 2), у Росії – Сахалін, Приморський край, Томська область, а з європейських її регіонів – Московська область. Варто зазначити, що наприкінці ХХ століття до цього типу входили і названі нижче Полтавська, Харківська, Київська та Львівська області, де станом на 2000 р. частка найманих працівників, що трудилися у промисловості становила 26-45%. Зникнення в Україні гіперіндустріальних регіонів (наприклад, у 2000 р. в промисловості та будівництві Луганської області було зайнято 52,1% населення) і зменшення кількості індустріальних є свідченням процесу деіндустріалізації, що активно відбувається в Україні у ХХІ столітті.

Рис. 2. Регіональні структури зайнятості населення України

6) *Індустріально-аграрні* регіони мають показники, близькі до середньоукраїнських: у сільському і лісовому господарстві зайнято 15-25% населення, у вторинному секторі – від 15% до 1/3 трудящих (Полтавська, Львівська, Сумська, Рівненська, Житомирська та Закарпатська області). У Росії до них відноситься велика частина регіонів російського Нечорнозем'я і ряд південносибірських. Таку структуру мають ще більш далекі околиці Європи: Естонія, Ірландія Португалія, грецький Кіпр, а в Азії – Саудівська Аравія, Південна Корея.

7) *Аграрно-сервісні* регіони мають частку зайнятих у агросекторі до 25-30%, а у галузях, що виробляють послуги, – більше 2/3. До таких регіонів в Україні належить АРК і Одеська область, де у промисловості і будівництві зайнято лише 13,6 і 13,3% населення відповідно.

8) *Аграрно-індустріальні* з 25-30% зайнятих в агросекторі і до 20% у промисловості та будівництві. Цей тип – найчисельніший в Україні, до нього входять третина її регіонів (Черкаська, Івано-Франківська, Миколаївська, Волинська, Чернігівська

і Чернівецька, а також Кіровоградська і Херсонська області, що балансують на межі переходу до аграрного типу). У Росії подібні регіони займають степову смугу від Краснодару до Алтаю, включаючи багато національні республіки. У Європі це Латвія, Литва, Польща, Болгарія та Греція, Сирія в Азії, ПАР в Африці. Ще частіше така структура зустрічається в Латинській Америці – від Чилі до Мексики.

9) Аграрні регіони мають частку зайнятих у первинному секторі більше 30% і у вторинному секторі – до 15%. В Україні це Тернопільська і Вінницька області, у сільському господарстві яких трудиться 31,1% і 30,2%, а у промисловості і будівництві 13,4% і 13,6% населення відповідно. У деяких джерелах регіони з такою структурою зайнятості називають гіпераграрними.

Проте офіційні цифри не дозволяють побачити ситуацію з тіньювою і вторинною зайнятістю, особливо на землі. А саме вона в останні 15 років стала головним способом виживання для значної частини населення. За деякими оцінками [3], в агросекторі разом з присадибними, садовими і дачними господарствами зайнято удвічі більше населення, ніж за даними офіційної статистики праці. Тобто аграрність багатьох регіонів України є значно більшою.

Висновки. Аналіз структури зайнятості населення різними видами економічної дозволяє стверджувати, що Україна є індустріально-аграрною державою. За 2007-2011 рр. частка населення, що трудиться у промисловості та будівництві, зменшилася з 19,0% до 16,5% і з 4,9 до 4,5% відповідно, що формально характерно для постіндустріального етапу. Однак одночасно з цим частка працівників у сільському господарстві за названий період не змінилася, а за 2010-2011 рр. навіть зросла на 1,4%.

Таким чином, швидше мова може йти не про постіндустріальний розвиток, а про деіндустріалізацію України та її регіонів.

Постіндустріальний розвиток стабільно входить до планів соціально-економічного розвитку міст і районів, різних регіональних і локальних стратегій, але щоб їх втілити необхідні капітал, інфраструктура, внутрішній чи зовнішній платоспроможний попит. Сервіс у відсталому, бідному і непривабливому місті чи регіоні примітивний і архаїчний.

Підтвердженням цьому є абсолютно мінімальна кількість гіперсервісних та сервісних регіонів у складі України та невелика кількість індустріально-сервісних і аграрно-сервісних – по два. Іншим доказом є зникнення гіперіндустріальних регіонів та зменшення кількості індустріальних, натомість більшість адміністративно територіальних одиниць відноситься до індустріально-аграрного (6 регіонів) та аграрно-індустріального (9 регіонів) типів. Причому два регіони останньої групи (Херсонська та Кіровоградська) області перебувають на межі переходу у аграрний тип.

У половині регіонів України за 2007-2011 рр. частка зайнятих у сільському господарстві збільшилася, що ніяк не характерно для постіндустріальної економіки. У Сумській області за названий період частка населення, що трудиться у первинному секторі, зросла на 3,8%, у Тернопільській – на 2,9%, Івано-Франківській – на 1,8% і т.п. Навіть у індустріальних Донецькій і Запорізькій областях частка працівників сільського і лісового господарства та рибництва зросла на 2,3% і 1,8% відповідно. Таким чином можемо говорити про тенденцію реаграризації окремих регіонів України.

Список використаних джерел:

1. *Artobolevskij S.S. Prostranstvo i razvitiye Rossii: polimasshtabnyy analiz / S.S. Artobolevskij, P.Ya. Baklanov, A.I. Treyvish // Vestnik RAN. – 2009. – T. 79, № 2. – S. 101-123. [Артоболевский С.С. Пространство и развитие России: полимасштабный анализ / С.С. Артоболевский, П.Я. Бакланов, А.И. Трейвиш // Вестник РАН. – 2009. – Т. 79, № 2. – С. 101-123].*
2. *Golikov A.P. Ekonomika Ukrayiny: faktory vyrobnyctva, haluzeva struktura, rozmishchennya, tendentsiyi rozvytku / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, O.A. Shuba. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2005. – 240 s. [Голиков А.П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку / А.П. Голиков, Н.А. Казакова, О.А. Шуба. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 240 с.].*
3. *Gorbacheva T.L. Metodologiya i nekotorye itogi vyborochnogo obsledovaniya naseleniya po problemam zanyatosti v 1998 godu / T.L. Gorbacheva, Z.A. Ryzhikova // Voprosy statistiki. – 1999. – №6. – S. 18-26. [Горбачева Т.Л. Методология и некоторые итоги выборочного обследования населения по проблемам занятости в 1998 году / Т.Л. Горбачева, З.А. Рыжикова // Вопросы статистики. – 1999. – №6. – С. 18-26].*
4. *Zadoya A.A. Deindustrializaciya v Ukraine: «dvadtsat let spustya» / A.A. Zadoya // Akademichnyj ohlyad. – 2012. – № 1 (36). – S. 26-35. [Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя» / А.А. Задоя // Академічний огляд. – 2012. – № 1 (36). – С. 26-35].*
5. *Zubarevich N.V. Socialnoe razvitiye regionov Rossii: Problemy i tendentsii perekhodnogo perioda / N.V. Zubarevich. – M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2009. – 264 s. [Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: Проблемы и тенденции переходного периода / Н.В. Зубаревич. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 264 с.].*
6. *Mezentseva N.I. Ekonomichna i socialna geografiya Ukrayiny / N.I. Mezentseva, K.V. Mezentsev. – K.: VPTs «Kyivskij universytet», 2010. – 239 s. [Мезенцева Н.І. Економічна і соціальна географія України / Н.І. Мезенцева, К.В. Мезенцев. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 239 с.].*
7. *Moroz S.A. Metodologiya geografichnoi nauki / S.A. Moroz, V.I. Onopriyenko, S.Yu. Bortnyk. – K.: Zapovit, 1997. – 334 s. [Мороз С.А. Методология географической науки / С.А. Мороз, В.І. Онопрієнко, С.Ю. Бортник. – К.: Заповіт, 1997. – 334 с.].*

8. *Narodnoe gospodarstvo Ukrayinskoyi RSR u 1990 rotsi: Stat. shchorichnyk / Ministerstvo statystyky URSS; vidp. za vyp. V.V. Samchenko. – K.: Tekhnika, 1991. – 496 s. [Народне господарство Української РСР у 1990 році: Стат. щорічник / Міністерство статистики УРСР; відп. за вип. В.В. Самченко. – К.: Техніка, 1991. – 496 с.]*
9. *Nemets L.N. Ustoychivoe razvitie: socialno-geograficheskie aspekty (na primere Ukrainy) / L.N. Nemets. – Kharkov: Fakt, 2003. – 383 s. [Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) / Л.Н. Немец. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.]*
10. *Nefedova T.G. Gorodskaya selskaya Rossiya / T.G. Nefedova / Rezhim dostupu: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0141/tema01.php>. – vilnyj. – Zaholovok z ekranu. – Mova ros. [Нефедова Т.Г. Городская сельская Россия / Т.Г. Нефедова / Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2004/0141/tema01.php>. – вільний. – Заголовок з екрану. – Мова рос.]*
11. *Nemets K.A. Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku regionalnykh sociogeosystem Ukrainy // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi. – 2009. – Vyp. 7 (2). – S. 66-80. [Немец К.А. Моделирование траектории развития региональных социogeосистем Украины // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80].*
12. *Oliynyk Ya.B. Vstup do socialnoyi geografiyi / Ya.B. Oliynyk, A.V. Stepanenko. – K.: T-vo «Znannya», KOO, 2004. – 204 s. [Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.]*
13. *Regiony Ukrainy 2012: Statystychnyj zbirnyk / Za red. O.H. Osaulenka. – Ch. 1. – K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012. – 310 s. [Регіони України 2012: Статистичний збірник / За ред. О.Г. Осауленка. – Ч. 1. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 310 с.]*
14. *Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik / Za red. O.H. Osaulenka. – K.: TOV «Avgust Treyd», 2012. – 559 s. [Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.]*
15. *Topchiyev O.H. Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky / O.H. Topchiyev. – Odesa: Astroprint, 2005. – 632 s. [Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методуки / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.]*
16. *Treyvish A.I. Regionalnye postindustrialnye processy i reindustrializaciya regionov / A.I. Treyvish // Regionalnoe razvitie i regionalnaya politika Rossii v perekhodnyj period. – M.: Izd-vo MGTU im. N.Ye. Baumana, 2011. – 317 s. [Трейвиш А.И. Региональные постиндустриальные процессы и реиндустриализация регионов / А.И. Трейвиш // Региональное развитие и региональная политика России в переходный период. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2011. – 317 с.]*
17. *Shabliy O.I. Osnovy zahalnoi suspilnoi geografiyi / O.I. Shabliy. – Lviv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s. [Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.]*

Summary

Anatoliy Kornus. DE-INDUSTRIALIZATION OR POST-INDUSTRIALIZATION: THE PROBLEMS OF TYPOLOGY OF UKRAINIAN REGIONS.

On the structure of employment, in our opinion, the greatest impact has a de-industrialization of the economy. It led to the choice of theme of our research - briefly describe the manifestations of this trend and implement a typology of administrative units, taking into account changes in the employment structure of the population, which were caused by the processes of deindustrialization regions of Ukraine. According to official statistics, employment by sector, we cannot speak about a post-industrial, but the industrial-agricultural type of Ukraine with the diversity of its regions.

Proof of deindustrialization is absolutely minimal amount hyperservices and service regions within Ukraine and a small number of industrial and agro-services and services types – two. Another evidence is the disappearance hyper-industrial regions and reduce the number of industrial, while the majority of the administrative units related to industrial and agricultural (6 regions) and agrarian-industrial (9 regions) types. Moreover, two regions of the latter group (Kherison and Kirovohrad) region are on the verge of transition in the agricultural type.

In half of the regions of Ukraine for 2007-2011 years the share of employment in agriculture increased, this is not typical of the post-industrial economy. In the Sumy region the share of the population, who is working in the primary sector grew by 3.8% in Ternopil – 2.9%, Ivano-Frankivsk – 1.8% etc. Even in industrialized Donetsk and Zaporizhia regions share of workers of agriculture and forestry and fishing grew by 2.3% and 1.8% respectively. Thus we can speak of a tendency reagrarian of certain regions of Ukraine.

Keywords: typology, de-industrialization, employment, economic sectors, regions of Ukraine.

УДК 631.4.551

Алла Потапова, Анастасія Лемехова

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто особливості сільськогосподарського комплексу в межах Волинської області та вплив певних факторів на його розвиток. А саме: природні ресурси та структура земельного фонду, забезпеченість трудовими ресурсами, рівень соціально-економічного розвитку країни, характер виробничих відносин, система господарювання, технічний рівень і стан основних фондів підприємств АПК, транспортно-географічні умови. Охарактеризовано сучасний стан структури земельного фонду, забезпеченість трудовими ресурсами. Визначено основні напрями виробництва в тваринницькій та рослинницькій галузях. Встановлено пріоритетні напрями розвитку АПК області. Розглянуто основні заходи щодо реалізації державної аграрної політики облдержадміністрацією, яка забезпечує управління агропромислового розвитку.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільськогосподарська продукція, напрями виробництва, сільськогосподарські підприємства, господарства та комплекси.

Алла Потапова, Анастасія Лемехова. ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. Рассмотрены особенности сельскохозяйственного комплекса в пределах Волынской области и влияние определенных факторов на его развитие. Именно: природные ресурсы и структура земельного фонда, обеспеченность трудовыми ресурсами, уровень социально-экономического развития страны, характер производственных отношений, система ведения хозяйства, технический уровень и состояние основных фондов предприятий АПК, транспортно-географические условия. Охарактеризовано современное состояние структуры земельного фонда, обеспеченность трудовыми ресурсами. Определены основные направления производства в животноводческой и растениеводческой отраслях. Установлены приоритетные направления развития АПК области. Рассмотрены основные мероприятия по реализации государственной аграрной политики облгосадминистрацией, которая обеспечивает управление агропромышленного развития.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельскохозяйственная продукция, направления производства, сельскохозяйственные предприятия, хозяйства и комплексы.

Алла Потапова, Анастасія Лемехова. FEATURES OF MODERN DEVELOPMENT AGRICULTURAL COMPLEX AT VOLYN REGION. The features of agricultural complex within the limits of the Volhynia area and influence of certain factors are considered on his development. Namely: natural resources and structure of the landed fund, material well-being, level of socio-economic development of country, character of production relations, system of manage, technical level and state of capital assets of enterprises of APK, labour resources, transport geographical terms. The modern state of structure of the landed fund is described, material well-being by labour. Certainly basic directions of production in stock-raising and plant-grower industries. Priority directions of development of APK of area are set. Basic measures are considered on realization of public agrarian policy облдержадминистрацией which provides the management of agroindustrial development.

Keywords: agroindustrial complex, agricultural produce, directions of production, agricultural enterprises, economies and complexes.

Постановка проблеми. Питання агропромислового комплексу на сьогодні є актуальним, адже він відіграє важливу роль в економіці країни і у її інтеграції в системі світового господарства. Упродовж усієї історії розвитку України саме агропромислові підприємства займали провідне місце в її господарстві. І навіть у другій половині ХХ століття, при великій структурній диверсифікації виробництва, агропромисловий комплекс залишався одним з провідних міжгалузевих виробничих комплексів в країні.

Сьогодні господарський механізм став на шлях впровадження економічних реформ, поєднує в собі елементи адміністративно-командного і ринкового механізму. Через регіональне регулювання та планування надається державна допомога підприємствам, які відносяться до сільськогосподарських компаній. Сукупність усіх економічних процесів, що відбуваються в суспільстві на основі діючих у ньому майнових відносин і організаційних форм, являє собою виробничі відносини цього суспільства.

Характер виробничих відносин проявляється при змішаній економіці, тобто при оптимальному поєднанню засад, притаманних товарному виробництву (конкуренція, попит і пропозиція, вільне ціноутворення), та цілеспрямованої політики державного регулювання соціально-економічних процесів.

Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що в сукупності становить єдину систему макроекономічного регулювання народного господарства. Україна намагається відродити підприємства, які сприяють розвитку сільського господарства.

Мета статті є аналіз сучасного стану АПК Волинської області та чинників, які впливають на його розвиток.

Виклад основного матеріалу. Агропромисловий комплекс (АПК) – це сукупність виробничо-взаємопов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій [2].

Проблемам формування агропромислового комплексу у Волинській області присвячені праці Слащука А.М., Лижник Я. С. [5], Потапової А.Г. [4], Шворака А.М. [6] та ін.

Частка Волинської області у загальнодержавному виробництві продукції сільського господарства коливається в межах 2,6–3,2 %. За цим показником область займає 19 місце серед регіонів України. У всеукраїнському територіальному поділі праці область є аграрно-індустріальним регіоном з багатогалузевим сільським господарством. На базі колективних сільськогосподарських підприємств сьогодні рівноправно функціонують приватні сільськогоспо-

дарські підприємства, господарські товариства, виробничі сільгоспокооперативи та фермерські господарства. У рослинництві виробляється 55 % загального обсягу сільськогосподарського виробництва, у тваринництві – 45 %.

Серед чинників, які впливають на розвиток АПК як України загалом, так і області зокрема, пріоритетними є: природні ресурси та структура земельного фонду, забезпеченість трудовими ресурсами, рівень соціально-економічного розвитку країни, характер виробничих відносин, система господарювання, технічний рівень і стан основних фондів підприємств АПК, транспортно-географічні умови [6].

Якщо брати до уваги природні ресурси та економіко-географічне положення Волинської області, то вони є сприятливими для розвитку сільськогосподарського виробництва. Рельєф області рівнинний, клімат – помірно-континентальний з достатньою кількістю тепла і вологи.

Волинська область розташована у двох природно-кліматичних зонах – Волинському Поліссі і Західному Лісостепу, які знаходяться в межах Волино-Подільської окраїни Східно-Європейської платформи.

У результаті взаємодії різних факторів ґрунтоутворення основними типами ґрунтів є дерново-підзолисті, опідзолені, чорноземи, дернові та болотні. У межах Волинської лісостепової височини утворилися чорноземи типові, чорноземи та темно-сірі і сірі опідзолені ґрунти. У поліській частині області переважають дерново-підзолисті, дернові, лучні і болотні ґрунти та торфовища. Характерною особливістю поліської зони є рівнинна низина, яку здебільшого займають ліси і болота. В основі лісостепової частини лежить підвищене, сильно порізане водною сіткою лесове плато зі складним хвилястим рельєфом, який утворився внаслідок водної ерозії [1].

Волинська область володіє значними водними ресурсами, загальні запаси яких формуються переважно за рахунок місцевого і транзитного річкового стоку. У північній та західній частинах області проходить головний європейський вододіл, який розділяє басейн Чорного і Балтійського морів, зокрема басейн Дніпра (Прип'ять, Стир, Стохід, Турія) і Західного Бугу [1].

Земельний фонд області складає 2014,45 тис. га, з них 1054,7 тис. га займають сільськогосподарські угіддя у т.ч. 674 тис. га – рілля, 157,3 тис. га – сіножаті, 218,0 тис. га – пасовища, 11,4 тис. га – багаторічні насадження. В області функціонують агроформування ринкового типу, засновані на приватній власності на майно і землю. Зокрема, 68 приватно-орендних сільськогосподарських підприємств, 92 господарських товариства, 214 виробничих сільськогосподарських кооперативів, зареєстровано 700 фермерських господарств. Майже 50 тисяч власників особистих господарств обробляють свої земельні паї самостійно без створення юридичної особи. Зміни у земельних відносинах набули незворотного характеру. Ряд суб'єктів господарювання максимально поєднують приватну власність з можливістю широкого використання оренди земель великими господарствами, такими як: СС „П'ятидні” Володимир-Волинського району, ПОСП ім. Шевченка Горохівського району. Отже,

агропромисловий комплекс Волинської області має потужний потенціал, який завдяки зусиллям працівників волинян дає добру віддачу.

У 1053 сільських населених пунктах області проживає 518,6 тис. осіб сільського населення, що складає майже 50 % від усього населення. В сільському господарстві працює понад 111 тис. осіб, тобто 25 % від загальної кількості зайнятого населення. Складається тенденція зменшення кількості працюючих у сільському господарстві, адже середньомісячна заробітна плата селянина майже вдвічі нижча, ніж у середньому по області, а також відсутні достатні внутрішні джерела для такої оплати.

Ядром АПК є сільськогосподарське виробництво, що дає сировину, до того ж малотранспортабельну. Рослинництво є базовою галуззю сільськогосподарського виробництва області, однією з провідних ланок усього агропромислового комплексу краю. Найбільш сприятливою для розвитку рослинництва є лісостепова зона. Основні напрями виробництва в галузі рослинництва: вирощування зернових, цукрових буряків, ріпаку, картоплі, овочевих культур, а в тваринництві – виробництво молока, м'яса ВРХ, птиці, свинини та яєць [2, 3].

На початок липня 2013 р. в області працювало 577 фермерських господарств із 927 зареєстрованих, що на 14 господарств менше ніж на початок року. За даними головного управління статистики у Волинській області пересічно на одне діюче господарство припадало по 81,7 га сільгоспугідь проти 74,9 га на початок року. Отож постійно зростає вклад фермерських господарств у виробництво сільськогосподарської продукції, який у 2012 р. становив 4,2 %. Домінуючою у фермерів є продукція рослинництва (81,4 % від загального обсягу), у якій переважає вирощування зернових та технічних культур (83 % від продукції рослинництва). У структурі посівних площ переважають зернові та кормові культури. Зернові культури займали 253,5 тис. га (50,9 % від загальної площі), кормові – 11,3 тис. га (22,3 %), картопля – 69,5 тис. га (13,9 %), технічні культури – 51,3 тис. га (10,3 %), у т.ч. цукровий буряк – 19,9 тис. га (3,9 %), ріпак – 17,5 тис. га (3,5 %), соя – 12,1 тис. га (2,4 %), овочі – 13,0 тис. га (2,6 %).

Загалом сільгоспідприємствами вироблено 396 тис. т зерна (52,9 % загального валового збору), господарствами населення – 352,8 тис. т (47,1 %). Урожайність зернових культур в агроформуваннях становила 35,7 ц з 1 га проти 25,1 ц у 2010 р., у господарствах населення – 25,0 ц проти 23,4 ц. Виробництво зернових культур в аграрних підприємствах збільшилось в усіх районах, крім Любешівського, Маневицького та Шацького. Урожайність зерна вища позаминулорічної в 13 районах, крім Камінь-Каширського, Любешівського, Шацького, в яких вона менше 10 ц з 1 га (табл. 1).

Саме господарствами цих районів вироблено понад чотири п'ятих загального валового збору зерна.

Посіви технічних культур зросли на 20,4 %, в т.ч. сої – на 3,6 тис. га (в 1,4 раза), цукрових буряків – на 3,6 тис. га (на 22,1 %), ріпаку – на 1,5 тис. га (на

9,6 %). Цукрових буряків зібрано 635 тис. т, що порівняно із 2010 р. у 1,3 раз більше, в т.ч. у сільгосп підприємствах – на 18,5%, господарствах населення – у 1,7 раза. Ріст виробництва цукрових буряків відбувся як за рахунок збільшення посівних площ в агроформуваннях на 0,7 тис. га та у домогосподарствах – на 2,9 тис.га, так і підвищення врожайності з 294 ц до 327 ц з 1 га. Цукрову галузь

області формують аграрії Луцького, Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського та Локачинського районів, які виростили понад 90 % урожаю солодких коренів. У 2012 р. цукрові буряки вирощували 239 сільськогосподарських підприємств (26 % тих, що займалися рослинництвом) проти 215 позаторік.

Таблиця 1

Урожайність зернових у господарствах області, ц*

Райони	Урожайність
Локачинський	53,4
Іваничівський	50,4
Володимир-Волинський	41,3
Горохівський	40,3

*Складено за матеріалами Головного управління статистики у Волинській області

Сільськогосподарські підприємства виростили 40,3 тис. т ріпаку, що на 7,5 % більше врожаю 2010 р., та 23,5 тис. т сої (у 1,4 раза більше). Вирощування ріпаку та сої зосереджено у Горохівському, Локачинському, Луцькому та Володимир-Волинському районах.

У господарствах усіх категорій виробництво картоплі (1135,4 тис. т) порівняно з 2011 р. збільшилося на 15,1 %, овочів (272,7 тис.т) – на 9,6 %, що зумовлено зростанням урожайності та площ посадки картоплі та овочевих культур. Обсяги виробництва плодоягідної продукції (35,5 тис.т) зросли на 3,7%.

Результативною є розробка та впровадження обласних програм, спрямованих на поліпшення екології та збереження родючості сільськогосподарських земель, технічного переоснащення машинно-тракторного парку, відродження льонарства, картоплярства, підтримки і розвитку особистих селянських господарств.

Основними напрями виробництва в галузі тваринництва є: виробництво молока, м'яса ВРХ, птиці, свинини та яєць. Майже 63 % припадає на вирощування худоби, 35,9 % – на виробництво молока. За обсягом виробництва основних видів тваринницької продукції та чисельністю поголів'я область знаходиться в першій десятці серед регіонів України. Працівники господарств реконструюють тваринницькі ферми і комплекси, будують нові потужні підприємства з вирощування курей-бройлерів, модернізують приміщення з виробництва свинини, запроваджують прогресивні технології в молочному скотарстві. В агроформуваннях нарощується чисельність свиней та птиці. Упродовж останніх трьох років у великотваринних сільськогосподарських підприємствах введено в дію 5 сучасних доїльних залів і забезпечено приріст молочного стада. В області широко вживаються заходи щодо залучення інвестицій у розвиток галузі тваринництва, що дало змогу за останній період інтенсивно відновити роботу птахопідприємств та свинокомплексів. Налагоджено широку мережу з надання послуг із питань селекції та відтворення сільськогосподарських тварин, забезпечено якісну

роботу пунктів штучного осіменіння [4].

Головне управління агропромислового розвитку облдержадміністрації забезпечує реалізацію державної аграрної політики, розроблення та виконання регіональних інноваційно-інвестиційних програм та прогнозів розвитку галузей агропромислового виробництва. Його фахівці беруть участь у формуванні та реалізації соціальної політики на селі, сталого розвитку регіонального агропродовольчого ринку сільських територій регіону, організовують роботу з питань насінництва і розсадництва, сорто-випробування, наукового і кадрового забезпечення, стандартизації карантинного режиму, охорони праці та техніки безпеки.

Пріоритетними напрямами розвитку АПК області є:

- у рослинництві: збереження і відтворення родючості ґрунтів; ефективне використання та застосування ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур; запровадження принципів екологічного та органічного землеробства;

- у тваринництві: модернізація великотваринного виробництва молока в південних районах і приміських агро формуваннях; нарощення потенціалу м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва (в поліських районах); сприяння розвитку і структуризації особистих селянських господарств; надання допомоги селянським господарствам шляхом розширення мережі сервісних підприємств, заготівельно-збутових кооперативів у співпраці з селами та селищними радами.

Висновки. У всеукраїнському територіальному поділі праці Волинська область є аграрно-індустріальним регіоном з багатогалузевим сільським господарством. До складу АПК області входять сільське господарство і галузі харчової промисловості, які переробляють його продукцію (цукрова, м'ясна, молокопереробна, плодоовочева). До АПК належать також підприємства та організації, що забезпечують зберігання, перевезення і реалізацію продукції, і ті, що виробляють машини і обладнання, проводять дослідницьку роботу, підготовку кадрів.

Список використаних джерел:

1. Lutsyshyn P.V. *Evreregion Buh: Volynska oblast / Lutsyshyn P.V., Lazhnik V.Y.; za red. B.P. Klimchuka. – Lutsk: VDU im. L. Ukrayinky, 1997. –448 s. [Луцишин П. В. Євротрієн Буг: Волинська область / Луцишин П.В., Лажнік В.Й.; за ред. Б. П. Клімчука. – Луцьк: ВДУ ім. Л. Українки, 1997. –448 с.]*.
2. Palamarchuk M. M. *Agropromyslovyy kompleks Ukrainy / M.M. Palamarchuk. – K.: Radyanska shkola, 1982. – 162 s. [Паламарчук М. М. Агрпромисловий комплекс України / М.М. Паламарчук. – К.: Радянська школа, 1982. – 162 с.]*.
3. Pistun M. D. *Geografiya agropromyslovykh kompleksiv: navch. posib. / M.D. Pistun, V.O. Hutsal, N.I. Provotar. – K.: Lybid, 1997. – 200 s. [Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів: навч. посіб. / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.]*.
4. Potapova A.H. *Agropromyslovyy kompleks Volynskoyi oblasti /A.H. Potapova // Problemy Polissya. – Lutsk: RVVLTU. – 2009. – Випуск 2. – С. 176-184. [Потапова А. Г. Агрпромисловий комплекс Волинської області /А. Г. Потапова // Проблеми Полісся. – Луцьк: РВВЛНТУ. – 2009. – Випуск 2. – С. 176-184].*
5. Slashchuk A.M. *Agrarnyj rynek yak obyekt vyvchennya suspilno-geografichnykh nauk / A.M. Slashchuk, Ya.S. Lyzhnyk // Naukovyj visnyk Volynskoho nacionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Geografichni nauky. – Lutsk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2011. – № 9. – С. 67-70. [Слащук А.М. Аграрний ринок як об'єкт вивчення суспільно-географічних наук / А.М. Слащук, Я.С. Лижник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 9. – С. 67-70].*
6. Shvorak A.M. *Pryrodno-silskohospodarske rayonuvannya Volynskoyi oblasti / A.M. Shvorak // Naukovyj visnyk Volynskoho nacionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. – Seriya: Geografichni nauky. – Lutsk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2010. – №10. – С. 45-55. Шворак А. М. Природно-сільськогосподарське районування Волинської області / А.М. Шворак // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Серія: Географічні науки. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – №10. – С. 45-55.*

Summary**Alla Potapova, Anastasiia Lemekhova. FEATURES OF MODERN DEVELOPMENT AGRICULTURAL COMPLEX AT VOLYN REGION.**

A question of agroindustrial complex for today is actual, in fact it plays an important role the economy of country and in it's integration in the system of world economy. An agroindustrial complex remained to one of leading inter-branch productive complexes in a country. An aim of the article is analysis modern state agroindustrial complex of the Volyn region and factors, that influence on it's development. Part of the Volyn region in the national production of goods of agriculture hesitates within the limits of 2,6-3,2 %. On this index an area occupies a 19 place among the regions of Ukraine. Among factors, that influence on development of both Ukraine on the whole and region in particular, priority are: natural resources and structure of the landed fund, provision of labour resources, level of socio-economic development of country, character of productive relations, system of menage, technical level and state of capital assets of enterprises of agroindustrial complex, transport-geographical terms. Agriculture and industries of food industry, that redo his products (saccharine, meat, fruit and vegetable) included in agroindustrial complex. Basic directions of production in industry of plant-grower: growing of grain-growing, sugar beets, potato, vegetable cultures, and in a stock-raising is a production of milk, meat of cattle, bird, pork and eggs.

Consequently, in the allukrainian territorial division of labor the Volyn region is agrarian-industrial by a region with diversified agriculture. The management of agroindustrial development carries out basic events in relation to realization of public agrarian policy of regional state administration.

Keywords: agroindustrial complex, agricultural produce, directions of production, agricultural enterprises, economies and complexes.

УДК 911.3:338.48 (510)

Леоніла Ткачук

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У КНР

У статті висвітлені основні напрямки здійснення національної туристичної політики Китайської Народної Республіки. Розглянуті принципи державного регулювання туризму в Китайській Народній Республіці. Виявлені передумови формування, проаналізовані законодавчі й інституційні засади та механізми реалізації національної стратегії розбудови у Китаї високоефективної індустрії задоволення потреб населення у подорожах і туризмі. Розкриті пріоритетні напрями державного регулювання сфери туризму на середньострокову перспективу.

Ключові слова: КНР, туристична політика, національна туристична адміністрація, розвиток туризму, державне регулювання.

Леоніла Ткачук. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КНР. В статье освещены основные направления осуществления национальной туристической политики Китайской народной республики. Рассмотрены принципы регулирования туризма в Китайской народной республике. Выявлены предпосылки формирования, проанализированы законодательные и институциональные основы и механизмы реализации национальной стратегии создания в Китае высокоэффективной сферы удовлетворения потребностей населения в путешествиях и туризме. Раскрыты приоритетные направления государственного регулирования сферы туризма в среднесрочной перспективе.

Ключевые слова: КНР, туристическая политика, национальная туристическая администрация, развитие туризма, государственное регулирование.

Leonila Tkachuk. THE GOVERNMENT REGULATION OF TOURISM IN THE PRC. Basic directions of national tourism policy of the People's Republic of China are examined in the article. Principles of state regulation of tourism in the People's Republic of China are considered. The forming pre-conditions, legislative and institutional bases and mechanisms of realization of national strategy of creation in the People's Republic of China high-efficiency industry of tourism and leisure are analysed. Actual trends of state regulation of the tourism industry in the medium term are revealed.

Keywords: The PRC, tourism policy, national tourist administration, tourism development, government regulation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Туризм – багатоаспектний феномен, що набув глобального масштабу. Ставши невід’ємним елементом сучасного стилю життя людей у різних країнах і регіонах світу, туризм здійснює суттєвий вплив на економічну, соціальну та політичну сфери суспільного відтворення. Цілеспрямоване регулювання його розвитку дозволяє підвищити прибутковність індустрії задоволення потреб подорожуючих; забезпечити її конкурентоспроможність, як галузі національної і глобальної економіки; визначає величину соціально-економічного ефекту від туристичного процесу як суспільного явища та реалізує комунікативну функцію туризму, як засобу формування політичної, соціальної й етнорелігійної толерантності та збереження природного і культурного георізном’яття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми регулювання та розвитку туристичної сфери докладно висвітлені у працях вітчизняних науковців: Н. Антонюк, М. Борушак, А. Голікова, В. Євдокименка, М. Мальської, А. Парфіненко, І. Писаревського, І. Смірнова, Т. Сокол, Т. Ткаченко, І. Школи, В. Федорченка та ін. Концептуальні засади і принципи формування національної туристичної політики докладно розкриті у працях В. Кіптенко, О. Бейдика, М. Біль, В. Кифяка, О. Любіцевої. Сучасні підходи і методи стимулювання розвитку туризму, а також практичні аспекти туристичного менеджменту розглядають у своїх роботах іноземні вчені: Джон Дженкінс, Дайан Дредж [3], Ясон Свансон, Девід Едгель [1], Ноель Скот [4] та інші. Водночас, в Україні бракує досліджень, які б узагальнювали довід провідних туристичних держав з реформування і стратегічного планування розвитку туристичної сфери та аналізували результативні методики і

підходи у національній туристичній політиці, що дозволяють якнайповніше розкривати потенціал туристського комплексу країни та адекватно відповідати на глобальні виклики.

Формулювання цілей статті. Постановка завдань. Мета статті: дослідження основних напрямів і механізмів реалізації державної політики КНР у сфері туристської діяльності. Зокрема, виявлено передумови, висвітлено законодавчі й організаційно-інституційні засади розвитку туризму у КНР, оцінено результативність державної туристичної політики та проаналізовано визначені державою стратегічні пріоритети.

Виклад основного матеріалу. Кожна держава намагається розробити та реалізувати власну стратегію розвитку туризму, яка б максимально враховувала конкурентні переваги національних підприємств, дію глобалізаційних чинників й актуальні світові тенденції розвитку туристичного попиту [4]. Нині неможливо обійтися без єдиного механізму, що забезпечує: формування законодавчих засад туристичної діяльності; координацію туристичної політики на загальнодержавному і регіональному рівнях; створення сприятливих умов для вкладання інвестицій в індустрію забезпечення потреб подорожуючих; фінансування інфраструктурних проєктів; узгодження в інтересах розвитку туризму візової, митної, міграційної, екологічної політики. Приватний сектор не здатний виконувати функції національної туристичної адміністрації, такі як: розробка державних програм розвитку туризму, просування національного туристичного продукту на зарубіжних ринках, підготовку кадрів для туристської галузі.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття туризм у Китаї розвивався стрімкими темпами. Цьому сприяла політика китайського керівництва, зокрема: курс на упровадження основ ринкової економіки, модернізацію та інтеграцію у світогосподарську сис-

тему; зміцнення достатку середнього прошарку населення; зняття значної кількості обмежень на відвідування Китаю іноземцями та виїзд громадян КНР за кордон; трансформація законодавчих й інституційно-організаційних засад діяльності у сфері туризму; поступальне та цілеспрямоване планування туристичного розвитку й ефективний контроль за реалізацією проектів.

Нині Китай утримує третє місце у світі за обсягами в'їзного та виїзного туристичних потоків, водночас, у країні сформувався найбільший внутрішній туристичний ринок. 2012 р. Китай відвідали 57,7 млн. іноземних туристів (з урахуванням одноденних відвідувачів – 132,2 млн.), туристичні надходження в іноземній валюті нараховували 50 млрд. дол. Виїзний туристичний потік становив 83 млн. поїздок, завдяки чому Китай вийшов на перше місце за обсягом туристичних витрат здійснених закордоном. Кількість подорожуючих країною становила 2,96 млрд. осіб, що забезпечило отримання доходу у розмірі 2,2 трлн. юанів [2].

Активний розвиток внутрішнього туризму та вихід Китаю на світовий туристичний ринок обумовлені суттєвими зрушеннями у бік модернізації економіки, переходом від планової моделі господарювання до ринкової та реалізацією політики «відкритих дверей». Істотний прогрес у розвитку китайської економіки відбився змінами у соціально-економічній структурі суспільства. Зростання доходів громадян спричинило трансформацію споживацької моделі – зросли витрати на відпочинок і подорожі. Збільшення заробітної плати, перехід з шестиденного робочого тижня на п'ятиденний відкрили можливість подорожувати широким верствам населення. Формування приватного сектора супроводжувалося нарощуванням прибутковості виробництва та суттєвою диференціацією доходів і створило передумови для розвитку в'їзного і виїзного туризму. За останні 25 років частка населення КНР, яке здійснило міжнародні туристичні поїздки, зросла від тисячних долей відсотка на початку 1990-х рр. до 2,4% у 2005р., а 2012 р. досягла 6,3% [2]. Показник ВВП на душу населення у Китаї 2013 р. становив 6,6 тис. дол., у Гонконзі – 38,6 тис. дол., у провінції Тайвань – 20,7 тис. дол. Проте, частка бідних (споживання на день менше 2 дол.) залишалася високою – 30% та, починаючи з 2000 р., ще й посилювалася диференціація доходів. У наслідок, з одного боку, третина китайських сімей, особливо мешканці західних регіонів країни, все ще не мають можливості здійснювати туристичні поїздки, зокрема закордонні. З іншого – на китайських споживачів припадає 47 % обсягу товарів розкоші, проданих у світі 2013 р., при цьому із загальної суми 102 млрд. дол. за кордоном було витрачено 74 млрд. дол. [2].

Туризм у Китаї вже став важливою галуззю національної економіки. Так, частка доданої вартості, отриманої у сфері туризму, у китайському ВВП перевищує 4 %. Кількість пов'язаних з туризмом галузей нараховує 110, а загальний внесок туризму і пов'язаних галузей до ВВП Китаю становить 4,7 трлн. юанів (9,3%). Розвиток туризму стимулюється інвестиціями: 2012р. галузь отримала 655 млрд. юанів

(2,8%) капіталовкладень. Туристичні витрати резидентів усередині країни досягли 1752 млрд. юанів, що становить 9,4 % від загального обсягу споживчих витрат громадян КНР. Туризм є важливим джерелом робочих місць: нині кількість людей, безпосередньо зайнятих в туризмі, нараховує 22,7 млн. осіб (3%), а зайнятість у пов'язаних галузях становить 64 млн. (8,3%) [2].

Незважаючи на помітне місце туризму в економіці країни, у китайському законодавстві до 2013р. був відсутній єдиний кодифікуючий акт, у вигляді закону, що регулює цю галузь. Закон КНР «Про туризм» прийнятий 25.04. 2013 р., набув чинності 1.10.2013 р. Одночасно почали діяти і спеціальні інструкції, що регламентують поведінку китайських туристів закордоном. До прийняття закону туристична діяльність у КНР регулювалася низкою нормативних актів, серед яких слід відзначити: Положення «Про туристичні організації», «Тимчасові правила регулювання прикордонного туризму», «Правила регулювання закордонних поїздок громадян КНР», «Тимчасові адміністративні положення про заснування у КНР постійних представництв іноземними урядовими туристичними організаціями», «Положення про створення у КНР постійних туристичних представництв іноземними підприємствами». Також, було розроблено методи оцінки класів готелів на підставі їхнього рейтингу та визначено основні «туристичні міста» («Тимчасові методи з управління роботою по створенню основних китайських туристичних міст»), зокрема, «План розвитку туристичної галузі Пекіна», прийнятий 2006 р., в якості головного принципу розвитку туризму передбачав використання всіх можливостей, пов'язаних із проведенням літніх Олімпійських ігор 2008 р.

Закон КНР «Про туризм» має пріоритет над згаданими вище нормативно-правовими актами та регулює питання: ведення туристської діяльності у КНР, укладання договорів про надання туристичних послуг, забезпечення безпеки туристів, державного контролю у сфері туризму, вирішення спорів, юридичної відповідальності.

Закон визначає порядок створення туристичної компанії, зокрема, отримання ліцензії на здійснення діяльності у сфері туризму і реєстрації в органах торгово-промислової адміністрації. Для надання послуг у сфері виїзного і прикордонного туризму туристичні компанії зобов'язані мати окрему ліцензію, яка може бути видана лише після 2 років «бездоганної» роботи, якщо туристична фірма не підлягала адміністративному покаранню у зв'язку з порушенням прав і законних інтересів туристів. Закон також: визначає розмір статутного фонду у 300 тис. юанів; забороняє реєстрацію компаній з віртуальною адресою; висуває вимоги до наявності досвіду роботи у туристичній сфері для менеджерів та встановлює не менш ніж 20% квоту у штаті туристичного підприємства для гідів. Туристичні компанії зобов'язані вносити суму гарантії якості послуг для виплати відшкодування збитків туристам або оплати витрат при виникненні небезпеки їх заповідання. Для туристичних компаній, що займаються внутрішнім і (або) в'їзним туризмом, сума гарантії становить 200 тис.

юанів, операторам виїзного туризму, необхідно додатково внести 1,2 млн. юанів. Законом «Про туризм» забороняється поширена у Китаї практика продажу турів за заниженою ціною: коли туроператори мають значний прибуток за рахунок стягнення обов'язкових (але не включених до ціни туру) платежів за квитки до туристичних об'єктів і отримання комісійних від магазинів, що туристи відвідували під час подорожі. Найчастіше така практика застосовувалася під час найпоширеніших турів – на Тайвань, до Гонконгу, Макао, Таїланду і Малайзії. Закон встановлює пріоритети державної політики з метою сталого розвитку внутрішнього туризму, зокрема: запровадження регулювання цін на вхідні квитки до туристичних об'єктів та вартість проїзду у різних видах транспорту; введення обмежень на кількість туристів, які одночасно перебувають на території туристичного об'єкту. У законі прописані правила для туроператорів з організації турів, зокрема забезпечення безпеки туристів, і штрафні санкції за їх порушення. Також, визначена відповідальність операторів та туристів за недотримання відпочиваючими прийнятих в інших країнах норм поведінки і місцевих звичаїв.

Створене у 1964 р. Державне управління у справах туризму КНР є центральним органом державної влади, що відповідає за розвиток туризму і перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Державної ради КНР. Його штаб-квартира розташована у Пекіні, а підзвітні у своїй діяльності регіональні відділення (бюро) – у різних китайських провінціях. Основними функціями Державного управління у справах туризму є: розробка керівних принципів, стратегії та планів розвитку внутрішнього та міжнародного туризму; організація досліджень та оцінки туристичних ресурсів; безпосереднє планування і розвиток найважливіших туристичних регіонів; ведення туристичної статистики; підготовка положень, правил і галузевих стандартів та контроль над їх дотриманням; обробка скарг, що надходять від туристів, забезпечення прав та інтересів споживачів туристичних послуг та їх безпеки; пропаганда та міжнародний промоушен самобутності національного туризму та унікальності рекреаційних ресурсів КНР; організація освіти та підготовка кадрів у сфері туризму; розробка системи ліцензування та кваліфікаційних критеріїв для туристичних працівників та їх запровадження; керівництво місцевими органами управління туризмом у цілях розвитку регіонального туризму; розробка політики виїзного та прикордонного туризму, подорожей до Гонконгу, Макао і Тайваню; керівництво туристичними зв'язками і співробітництво з іншими країнами, представлення Уряду КНР при підписанні міжнародних протоколів з питань туризму. Державне управління у справах туризму КНР має 18 закордонних представництв (Китайські національні бюро з туризму), створених для популяризації національного турпродукту та залучення іноземних туристів. Офіси зарубіжних представництв розташовані у 15 найважливіших, з точки зору потенціального попиту, країнах і регіонах: у Європі – у Лондоні, Парижі, Франкфурті, Цюриху, Мадриді та Римі, в Азії – у Москві, Катманду, Делі, Сеулі, Сін-

гапурі, Гонконгу, Осоці і Токіо, в Австралії – у Сіднейі, в Америці – у Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Торонто.

Слід зазначити, що досі акцент у нормотворчій та виконавчій діяльності у галузі туризму був зміщений у Китаї на провінційний рівень. Місцева влада та регіональні відділення Державного управління у справах туризму у межах своєї компетенції приймали нормативні акти з регулювання туристичної діяльності в провінціях і муніципальних утвореннях, розробляли і реалізовували плани розвитку туризму в конкретних регіонах. У зв'язку з включенням Державною Радою КНР туризму до стратегічних опорних галузей китайської економіки, постало питання про законодавче й інституційне забезпечення подальшого прогресу галузі: комплексно-пропорційного, збалансованого і сталого розвитку туризму у національному масштабі. Оприлюднене Державною Радою КНР концептуальне бачення майбутнього національного туризму полягає у реалізації ідеї узгодженого розвитку туристичного комплексу і найважливіших секторів китайської економіки. Зокрема, спільний розвиток туризму і сільського господарства означає стимулювання туристичних поїздок в сільську місцевість у спосіб: запровадження концепції агротуризму, розвитку спеціалізованих засобів розміщення, модернізації транспортної інфраструктури, що і собі призведе до створення нових робочих місць та покращення рівня життя у сільській місцевості. Узгоджений розвиток туризму та промисловості полягає у стимулюванні тих галузей, які виробляють оснащення для туристичних організацій, устаткування та засоби для забезпечення функціонування готелів і рекреаційних комплексів, товари туристичного призначення. Таким чином, туризм не тільки стане «локомотивом» розвитку відповідних галузей промисловості, але й дозволить скоротити імпорт, оскільки істотна частка зазначеної продукції нині постачається із закордону. Конвергенція у розвитку туризму та індустрії послуг покликана збільшити мультиплікаційний ефект від туризму. Активна розбудова сектору розваг, системи спортивної, культурно-освітньої, розважальної рекреації, СПА-комплексів, закладів охорони здоров'я, громадського харчування та роздрібної торгівлі, за умови поліпшення стану транспортної інфраструктури та запровадження сучасних фінансових інструментів, стимулюватиме збільшення обсягів туристичного споживання та прибутків місцевих підприємств.

«Стратегія розвитку національної індустрії туризму та дозвілля на 2013-2020 рр.» закладає основи перезавантаження механізмів державного управління розвитком туризму в країні. Основні її цілі включають: забезпечення енергійної підтримки внутрішнього та виїзного туризму; більш пильний контроль за розподілом економічних та соціокультурних вигод від туризму та дотриманням вимог екологічності у розвитку індустрії задоволення потреб подорожуючих; спрямування зусиль на вирішення проблем сезонності, регіональних диспропорцій та низької якості обслуговування. Зокрема, з огляду на те, що основним чинником розвитку національного туризму є зростання попиту на туристичні послугу у населен-

ня, основна увага у Стратегії приділяється заохоченню використання працюючими щорічних оплачуваних відпусток та збільшення їх тривалості до 2 тижнів. Для подальшого розвитку візного туризму та зростання ступеня задоволеності від відпочинку за кордоном пропонується розширити мережу (за умови більш ретельного відбору) зарубіжних постачальників туристичних послуг та поповнити перелік країн, офіційно рекомендованих урядом для відвідування з метою туризму. Зниження обсягу візного туризму до Китаю тісно пов'язане з: погіршенням світової економічної ситуації; стабільно високим курсом китайського юаня і відповідним збільшенням собівартості відпочинку у Китаї; значним рівнем забруднення атмосфери в туристичних зонах; низькою якістю туристичного обслуговування. Для вирішення цих проблем передбачені методи підвищення атрактивності національного туристичного продукту, зокрема: регулювання цін на послуги закладів дозвілля та транспорт; стимулювання розвитку туристичної пропозиції орієнтованої на середній клас, розширення сегментів «бюджетного» та соціального туризму; посилення контролю за дотриманням прав туристів, забезпеченням безпеки подорожуючих; поліпшення інформаційної інфраструктури туристичних центрів та зон. Проблема низької якості обслуговування пропонується вирішувати завдяки: упровадженню міжнародних стандартів якості, удосконаленню системи контролю за їх дотриманням і сертифікації на національному і регіональному рівнях; встановленню адміністративної відповідальності за практику приховування ціни включених у програму туру послуг та нав'язування додаткових. Територіальна політика передбачає перенесення центрів активної роз-

будови індустрії задоволення потреб подорожуючих зі сходу на захід країни та стимулювання розвитку туризму у сільській місцевості, особливо у зонах навколо агломерацій.

Висновки. Історія розвитку туризму у КНР є прикладом того наскільки важливою рушійною силою може стати послідовна і цілеспрямована державна політика. На китайському ринку туризму в 2013 р. збереглися стабільно високі темпи розвитку. Зокрема, обсяг внутрішнього туризму становив 3,3 млрд. поїздок (приріст склав 11,6%), а надходження – 2,62 трлн. юанів [2]. За цими показниками країна на два роки раніше плану вийшла на рівень, намічений урядом на 2015 рік. Зарубіжні поїздки здійснили 98 мільйонів китайських громадян, витративши за кордоном 120 млрд. дол., що, відповідно, на 18% і 20% перевищує показники 2012р. Експерти ВТО стверджують, що частка візного туризму КНР забезпечує 13% від загального обсягу глобального зростання у сфері туризму. Це стало можливим завдяки: модернізації китайської економіки та інтеграції її у світогосподарську систему; зміцненню достатку середнього прошарку населення; зняттю значної кількості обмежень на відвідування Китаю іноземцями та виїзд громадян КНР закордон; трансформацію законодавчих та інституційно-організаційних засад діяльності у сфері туризму; цілеспрямованому плануванню розвитку туристичних міст та зон й ефективному контролю за реалізацією проектів. Відмова від галузевої стратегії на користь стратегії узгодженого розвитку туризму й інших опорних секторів національної економіки задає нову траєкторію розвитку індустрії задоволення потреб подорожуючих і закладає надійні підвалини її подальшого прогресу.

Список використаних джерел:

1. *Edgell D. Tourism Policy and Planning: Yesterday, Today and Tomorrow / David L. Edgell, Jason Swanson. – Routledge, 2013. – 328 p.*
2. *Essential China Travel Trends 2013 / China Outbound Tourism Research Institute official web-site [E-resource]: – Rezhim dostupu: www.chinatraveltrends.com*
3. *Jenkins J. Stories of Practice : Tourism Policy and Planning / John Jenkins, Dianne Dredge. – Ashgate Publishing Ltd., 2012. – 402 p.*
4. *Scott N.I Tourism Policy: A Strategic Review / Noel Scott. – Oxford: Published by Goodfellow Publishers Limited, 2011. – 66 p.*

Summary

Leonila Tkachuk. THE GOVERNMENT REGULATION OF TOURISM IN THE PRC.

Tourism in China has rapidly developed since the implementation of open-door economic reform policy in 1978. China's tourism has blossomed from a small base to becoming the largest domestic tourism market and source of outbound tourism expenditure. There is still little understanding about the role played by the Chinese government in the development of tourism. This paper represents an attempt to identify these roles and to summarize the experience of effective management and planning of the tourism industry. Generally, the Chinese government as the driver of tourism development has played the following roles: operating of tourism business through the state ownership and provision of the infrastructure for tourism development; formulating and implementing regulations to control tourism business; stimulating tourism investment through the provision of financial incentives; spending money on the promotion of tourism in the international market; coordinating activities of different government departments with respect to tourism; establishing a system of tourism education institutions and providing tourism education and training programs. The China National Tourism Administration (the Chinese government authority responsible for the tourism development) is unique as a tourism office in that it is also responsible for controlling the outflow of tourists from China abroad. «The Outline for National Tourism and Leisure (2013-2020)», recently issued by the government of China, sets the ground for the redefinition of tourism development and management in the country, including a strong support for outbound tourism as well as a focus on a greater distribution of the economic, socio-cultural and environmental benefits of tourism.

Keywords: The PRC, tourism policy, national tourist administration, tourism development, government regulation.

УДК 911.3

Алексей Капустин, Бьен Бели, Роман Козловский,
Александр Алёшин, Евгений ЛунёвСОЗДАНИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
В БУРКИНА ФАСО.

I. ИССЛЕДОВАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Статья посвящена актуальной проблеме создания топливно-энергетического комплекса в Буркина Фасо, беднейшем государстве Западной Африки. Изучена экономическая и социальная ситуация в стране, определены основные причины, обуславливающие отсутствие экономического развития. Исследованы особенности обеспечения промышленности и населения энергоресурсами. Показана ключевая возможность начала развития экономики в стране. Определено место строительства нефтеперегонного завода и электростанции.

Ключевые слова: Буркина Фасо, энергетика, ресурсы, источники энергии, электростанция, нефтеперегонный завод.

Олексій Капустін, Бьен Белі, Роман Козловський, Олександр Альошин, Євген Луньов. СТВОРЕННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В БУРКИНА ФАСО. I. ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ. Стаття присвячена актуальній проблемі створення паливно-енергетичного комплексу в Буркіна Фасо, найбіднішій державі Західної Африки. Вивчена економічна і соціальна ситуація в країні, визначено основні причини, які обумовлюють відсутність економічного розвитку. Досліджено особливості забезпечення промисловості та населення енергоресурсами. Показана ключова можливість початку розвитку економіки в країні. Визначено місце будівництва нафтоперегінного заводу і електростанції.

Ключові слова: Буркіна Фасо, енергетика, ресурси, джерела енергії, електростанція, нафтоперегінний завод.

Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev. CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. I. THE STUDY OF THE ENERGY SITUATION. The article is devoted to the problem of creating actual energy sector in Burkina Faso, the poorest country in West Africa. The economic and social situation in the country, identified the main reasons causing the lack of economic development have been studied. A key feature of the beginning of economic development in the country has been shown. Construction sites of an oil refinery and power station have been identified.

Keywords: Burkina Faso, energy, resources, energy sources, power plant, oil refinery.

Актуальность. Необходимость строительства мощной электростанции совместно с нефтеперерабатывающим заводом для промышленного рывка в развитии Буркина Фасо потребовало всеобъемлющего исследования энергетической ситуации, выбора места для строительства, определение типа и мощности электростанции и нефтеперерабатывающего завода, предварительных геодезических исследований, а также натурное обследование реки Мухун.

Исследований и публикаций по данной тематике, включающей данные по обоснованию строительства электростанции и нефтеперегонного завода в данной стране, не обнаружено. Частичная информация приведена в работах [1-14].

Постановка задачи. Все работы в государстве Буркина Фасо проводились по договору с правительством Буркина Фасо в лице генерального консула в России и странах СНГ Бели Бьена. Целевое назначение выполненных работ – обследование ситуации с целью определения потенциальных ресурсов, а также определения места строительства электростанции мощностью 500 МВт и нефтеперегонного завода мощностью 2 млн. тонн. Полевые работы и исследования были выполнены в апреле-августе 2012 года. Исполнители полевых работ – Алёшин А.А., (НИПИНефть, Москва, Россия); Козловский Р.А. (РХТУ им. Д.И. Менделеева, Москва, Россия); Лунёв Е.А. (ПГТУ, Мариуполь, Украина). Руководитель экспедиции – д.х.н., проф. Капустин А.Е. (ПГТУ, Мариуполь, Украина). Камеральная обработка материалов и аналитические исследования проведены на базе Приазовского государственного

технического университета.

Изложение основного материала. Буркина-Фасо (рис. 1) – одна из наименее экономически развитых стран мира, что обусловлено рядом факторов, в том числе удаленностью от моря (железнодорожная линия к берегу океана имеет протяженность 1300 км, ширина колеи – 1 м; 622 км находятся в Буркина Фасо, еще 660 км этой дороги продолжается в Кот-д'Ивуаре), малоплодородной почвой и недостатком влаги. Экономика страны весьма примитивна и основана на малопродуктивном сельском хозяйстве (товарные культуры выращиваются в небольших объемах, продукция животноводства идет в основном на удовлетворение внутренних потребностей) и на экспорте рабочей силы в Кот-д'Ивуар и Гану для работы на плантациях кофе и какао, а также в качестве неквалифицированных рабочих в городах этих стран [1-2].

В сельском хозяйстве занято более 80 % трудоспособного населения, а доля этой отрасли в национальном производстве составляет 34 %. Домашний скот – одно из богатств страны. Мясо, молоко и шкуры поступают на внутренний рынок, а живой скот идет на экспорт в соседние страны. В 2009 Буркина-Фасо располагало примерно 4,2 млн. голов крупного рогатого скота и 13 млн. овец и коз. Размеры поголовья скота ограничены из-за нехватки воды, что определяет площадь и качество пастбищ. Мясо-молочная специализация характерна для животноводства восточных районов Буркина-Фасо, находящихся за пределами ареала мухи цеце. Предпринимаются усилия по развитию животноводства в западных районах (рис. 1).

Площадь обрабатываемых земель ограничена, а зимой бывает сильная засуха, поэтому невозможно

предсказать, какой будет урожай и будет ли он вообще. Основные продовольственные культуры – сорго (1,4 млн. т.) и различные сорта проса. Кроме того, возделываются кукуруза (0,5 млн. т.), рис (0,075 млн. т.), ямс (0,01 млн. т.), маниок, батат и таро. Важными товарными культурами являются хлопчатник, сахарный тростник, арахис, кунжут и бутироспермум. Масло, изготовляемое из семян бутироспермума, используется в Западной Африке для производства свечей, мыла и технических смазочных материалов. В конце 20 века спрос на бутироспермум резко вы-

рос из-за использования в косметике, что привело к существенному росту экспорта. В середине 1970-х годов на обводненных землях юго-западных областей начали выращивать сахарный тростник. С 1985 происходило падение уровня промышленного производства, однако с середины 1990-х годов начался рост. И хотя в середине 1990-х годов в промышленности, включая горнодобывающую отрасль и строительство, было занято менее 2 % населения, на ее долю приходилось более 25 % общего объема производства страны.

Рис. 1. Карта Буркина Фасо

В Буркина-Фасо развиты ремесленное и кустарное производства, которые в известной степени позволяют удовлетворять потребности населения в готовых изделиях, художественная вышивка, изделия из бронзы и кожи. В стране действуют около 100 промышленных предприятий, которые специализируются на производстве жиров, мыла, технических масел, хлопчатобумажных тканей, пива, прохладительных напитков, сигарет, очистке хлопка и риса, переработке сахарного тростника, обработке кожсырья. Для внутреннего рынка налажен также выпуск мотоциклов и велосипедов.

Горнодобывающая промышленность сконцентрирована на разработке крупных месторождений золота (ежегодно добывается до 3 т). В небольших количествах ведется добыча сурьмы и мрамора. На крайнем северо-востоке страны, вблизи границы с Мали и Нигером, обнаружены залежи марганцевой руды (около 14 млн. т), которые из-за плохо развитой транспортной инфраструктуры в районе месторождения пока не разрабатываются. Страна располагает запасами цинка, свинца, никеля, серебра, известняка и фосфоритов.

Буркина-Фасо вместе с 15 другими государствами Западной Африки имеют общий Центральный банк и денежную единицу франк КФА, полностью конвертируемый по отношению к французскому франку. Действуя совместно с Национальным банковским комитетом, Центральный банк регулирует кредитную политику Буркина-Фасо.

Ежегодные государственные доходы весьма ограничены, и бюджет страны, как правило, сводится с дефицитом. Большая часть государственных инве-

стиций производится частично за счет финансовой помощи со стороны Франции и Фонда развития ЕС. Вместе с тем, встав на путь либерализации экономики в конце XX века, Буркина-Фасо стала активно участвовать в программе структурной перестройки, проводимой МВФ и Всемирным банком.

Главная статья экспорта (\$ 600 млн.) Буркина-Фасо – очищенный хлопок, который в 1990-х годах обеспечивал более двух третей экспортных поступлений. Кроме того, страна вывозит живой скот и мясо, золото, кожсырье, овощи и семена бутироспермума (масляного дерева). Основные торговые партнеры по экспорту – Сингапур (16,76 %), Бельгия (12,78 %), Китай (7,59 %), Гана (6,89 %), Индия (6,36 %), Дания (5,76 %), Нигер (5,13 %), Таиланд (4,52 %) (2009). Важнейшие статьи импорта (\$ 1200 млн.) – промышленные товары, машины и транспортное оборудование, продовольствие, химические товары, нефть, цемент. Кот-д'Ивуар (24,31 %), Франция (19,48 %), Того (6,42 %) (2009). Поскольку по стоимости импорт в четыре раза превышает экспорт, страна зависит от иностранной помощи. Немалым финансовым подспорьем являются денежные переводы граждан Буркина-Фасо, работающих за рубежом.

На фоне общего состояния национальной экономики Буркина-Фасо располагает неплохим транспортом. Функционирует железная дорога, соединяющая Уагадугу и Абиджан (Кот-д'Ивуар). Общая протяженность автомобильных дорог с твердым покрытием – 15 тыс. км и дорог, проезжих лишь в сухое время года – 6 тыс. км. Международные аэропорты находятся в Уагадугу и Бобо-Диуласо.

Имеются также 49 небольших местных аэродромов, из них 2 – с твёрдым покрытием.

Новый инвестиционный кодекс был принят в 2004 году с целью привлечения иностранных инвестиций. Благодаря постепенной, но успешной приватизации государственных предприятий и этому новому кодексу, а также изменений в законодательстве в пользу горнодобывающего сектора, в стране произошёл подъем в золотодобывающей промышленности и экономики в целом. Об этом говорят следующие цифры:

ВВП по паритету покупательной способности – \$ 18230 млн. (2008 год); \$ 18810 млн. (2010 год); \$ 17330 млн. (2012 год); 126 место в мире. ВВП по официальному курсу – \$ 8150 млн. (2012 год). Темп роста – 6,3 % (2010); 5,5 (2008); 4 % (2007). ВВП на душу населения - \$ 1200 (2009-2011). ВВП по секторам экономики: сельское хозяйство – 30,1 %; промышленность – 20,7 %; услуги – 49,2 % (2009 г.). Темпы роста промышленного производства за последние 5 лет – около 5 %.

Рабочая сила – 6,7 млн. Большая часть мужской рабочей силы ежегодно мигрирует в соседние страны на сезонные работы. Уровень безработицы – 76 % (2011, 199 место в мире). Доля населения, живущая ниже черты бедности, составляет 48,1 %.

Ситуация с энергией в Буркина Фасо. Информация об обеспеченности страны энергетическими ресурсами недостаточно достоверна, в различных источниках приводятся противоречивые данные. К сожалению, даже в таком авторитетном источнике информации, как отчёт ООН [3], данные не соответствуют действительности. Поэтому, для получения максимально полной картины мы использовали как информацию, приводимую в литературных источниках, так и собранную на месте. Иногда даже высшие государственные чиновники не владели такой информацией. В частности, в Национальной энергетической кампании нам сообщили о том, что в настоящее время подвоз нефтепродуктов по железнодорожной ветке невозможен, так как она разрушена во время последних боевых действий. При выезде на месте было обнаружено, что железнодорожная линия не повреждена и едет доставка грузов из Кот-д'Ивуара.

Общая установленная мощность энергетического баланса – 32 мегаватта – 140-е место в мире. Производство электроэнергии составляет 611 600 000 кВтч, потребление – 568 800 000 кВтч (2007 г.). Ископаемое топливо: 71,93 %; гидроэнергия: 28,07 %. Потребление нефти составляет 9000 баррелей/сутки (2009 год), импорт – 8283 баррелей/сутки (2007 г.) В 2006 году импорт углеводородного сырья составил 340500 тонн, что составляет 104 % внутреннего потребления [4-5].

Все нефтепродукты импортируются, так как страна не имеет никаких известных запасов нефти и перерабатывающих мощностей. Импорт и потребление нефти в 2002 году составил 8870 баррелей в день. Что касается природного газа, в Буркина-Фасо нет ни только добычи, но и нет разведанных запасов.

Общая установленная электрическая мощность в 2001 году составила 121 МВт. Производство

выросло с 42 ГВт в 1973 году до 280 ГВт в 2001 году, из которых 73,6 % были тепловых и 26,4 % гидроэлектростанций. Потребление электроэнергии составило 0,26 млрд. кВтч в 2001 году. Строительство 15 МВт гидроэлектростанции Компейна была закончена в 1989 году. В 1999 году на грант от правительства Дании за 5 месяцев была построена новая электростанция. Производство и распределение электроэнергии и воды контролируется Национальной Энергетической компанией SONABEL, созданной в 1968 году.

Буркина-Фасо получил \$ 38 млн. кредита от Африканского банка развития для создания локальных сетей с целью улучшения доступа к электричеству почти 800000 человек. Целевое направление займа – энергетическая инфраструктура в сельской местности.

Спрос на электроэнергию в стране растет на 10 процентов ежегодно, в то же время, что Буркина-Фасо пытается развивать новые источники энергии. Кроме того, Африканский банк развития финансирует подключение электрических сетей Буркина Фасо к сетям Ганы и Кот-д'Ивуара. Эти две страны, которые граничат с морем и имеют более легкий доступ к источникам электроэнергии, будут основным источником увеличения поставок энергии в Буркина-Фасо [5-7].

Проект AT-A-Glance, начатый в июле 2007 года и действовавший до 2013, включал в себя расширение доступа к электричеству в пригородных и сельских районах и был полностью провален.

Чтобы облегчить повышенный спрос на электроэнергию в течение летних месяцев, SONABEL планирует создать электростанцию мощностью 30 MW в Коссодо, которая будет поставлять энергию непосредственно в национальную сеть Буркина-Фасо в теплое время года. Такое развитие принесет дополнительные проблемы, тем более что в общем энергетическом балансе Буркина-Фасо на 70 % зависит от древесных источников энергии (дрова), при ограниченности древесных ресурсов в Сахеле и на 20 % – от поставок нефтепродуктов (рис. 2). За последние 10 лет энергетическая зависимость от поставок нефтепродуктов увеличилась на 120-130 %. Гидроэнергия, вырабатываемая на местах, обеспечивает всего % от общего объема потребления и генерируется с использованием водных ресурсов, которые уязвимы к изменению климата [7-8].

Основные рекомендации по улучшению энергоснабжения БФ акцентированы на выработке энергии возобновляемых источников, особенно солнечной энергии. К таким рекомендациям [9] относятся: снижение потребления древесного топлива лесовосстановление; развитие общественного транспорта; диверсификация источников энергоснабжения; развитие знаний о потенциале возобновляемых источников энергии и их использование по низкой цене.

Отдельно следует упомянуть о программе «Лампочка для Африки», финансируемая правительством Тайваня. Она заключается в стимулировании развития получения солнечной энергии в Западной Африке, а также в поставке недорогих светодиодных

ламп низкого энергопотребления и зарядных устройств, работающих от солнечных батарей.

Большая программа по обеспечению стран западной Африки была представлена [10] Экономическим союзом стран Западной Африки (УЕМОА – Бенин, Буркина Фасо, Гвинея Бисау, Кот-д'Ивуар, Мали, Нигер, Сенегал, Того) (рис. 3) 19 марта 2010

года. Данный проект предполагает увеличения энергообеспеченности стран (Буркина Фасо – на 144 МВт, Гвинея Бисау – на 15 МВт, Кот-д'Ивуара – на 650 МВт, Мали – на 270 МВт, Нигера – на 93 МВт, Сенегала – на 543,5 МВт, Того – на 393 МВт) к 2020 г.

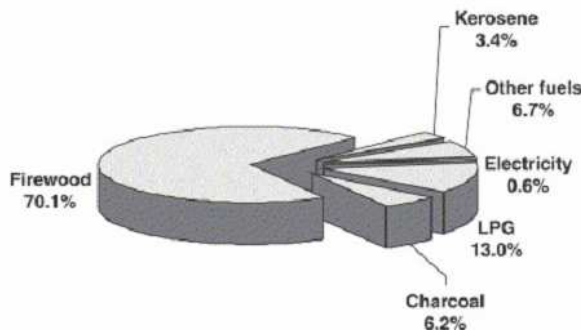

Рис. 2. Источники энергии в Буркина Фасо

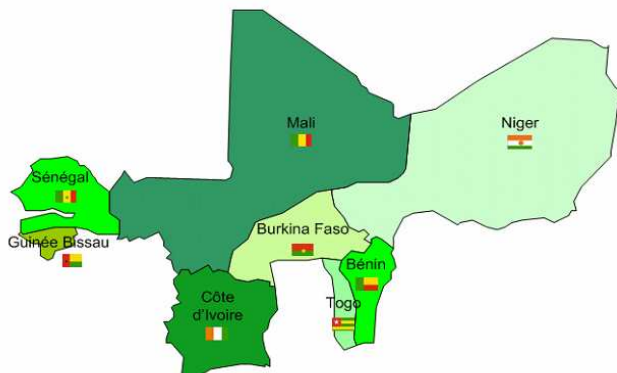

Рис. 3. Экономический союз стран Западной Африки

Достижения заданных параметров планируется за счёт строительства атомных электростанций в Нигере и электростанций на нефти в Бенине, Кот-д'Ивуаре, Мали, Нигере, Сенегале и Того. Для Буркина Фасо увеличение энергообеспеченности планируется обеспечить за счёт подачи электроэнергии из Нигерии через Нигер, из Кот-д'Ивуара и из Сенегала.

Однако, большую часть электроэнергии планируется получать за счёт использования биомассы (Бенин, Гвинея Бисау, Кот-д'Ивуар, Того) и солнечной энергии (Буркина Фасо, Мали, Нигер, Сенегал) [11-12]. За счёт солнечной энергии планируется увеличить количество вырабатываемой электроэнергии с 2015 по 2030 годы на 15 000 МВт [13-14], а за счёт атомной энергии – на 1000 мВт в период с 2025 по 2030 год.

Такой план является весьма амбициозным, но, по мнению участников нашей экспедиции, вероятность его реализации очень низка. Это можно продемонстрировать следующими фактами.

Рост вырабатываемой электроэнергии приведён на рис. 4. Видно, что практически вся электроэнергия будет производиться из возобновляемого

сырья – биомассы и солнечной энергии. Однако, планируемый на 2010-2012 годы прирост в 100 МВт не был реализован – прирост составил менее 5 %..

Кроме того, запланированная тенденция изменения соотношения энергии, получаемой из различных источников, приведённая на рис. 5, на сегодняшний день совершенно не реализована.

В ноябре 2012 года Евросоюз выделил 25 млн. евро на строительство крупнейшей в Африке солнечной электростанции. Ещё 38 млн. евро инвестирует Французское агентство развития. Новая электростанция будет расположена на окраине столицы государства Буркина Фасо – Уагадугу. Будет установлено 96 тыс. солнечных панелей, которые будут вырабатывать 32 ГВтч энергии в год. Эта солнечная электростанция станет крупнейшей в Африке. Более 1 млрд. евро было направлено на улучшение состояния энергетического сектора в Африке для расширения доступа населения к современным энергетическим услугам. В Буркина Фасо в настоящее время только 15 % населения имеют доступ к электроэнергии, поэтому страна сильно зависит от импорта энергоносителей. В перспективе Евросоюз пообещал

подключить 500 млн. человек к электроэнергии во всей Африке. Реализация проекта в данный момент не начата.

Очевидно, что намеченные тенденции не будут реализованы, несмотря на сильное различие в ценах на вырабатываемую электроэнергию (табл. 1).

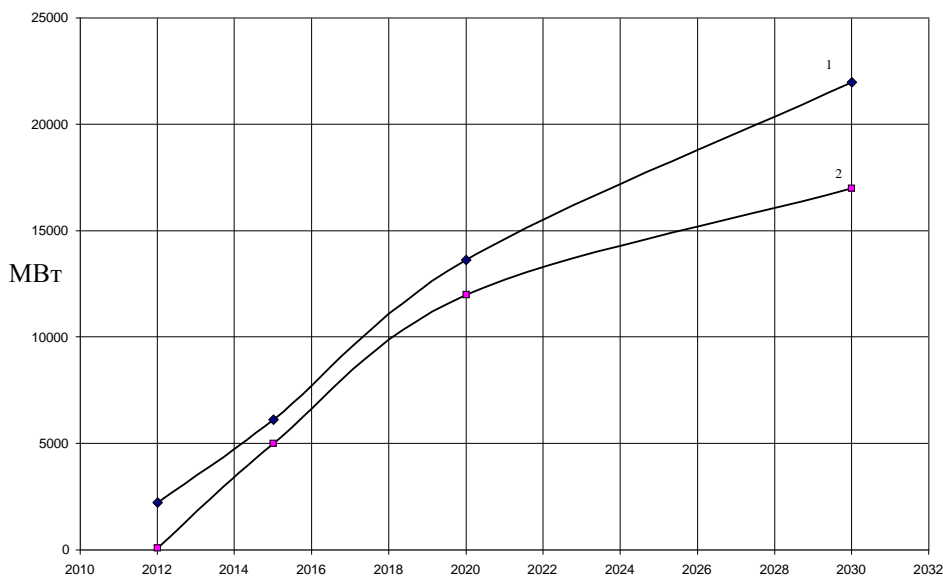

Рис. 4. Планируемый рост вырабатываемой электроэнергии: 1 – всего, 2 – из возобновляемых источников (солнечная + биомасса)

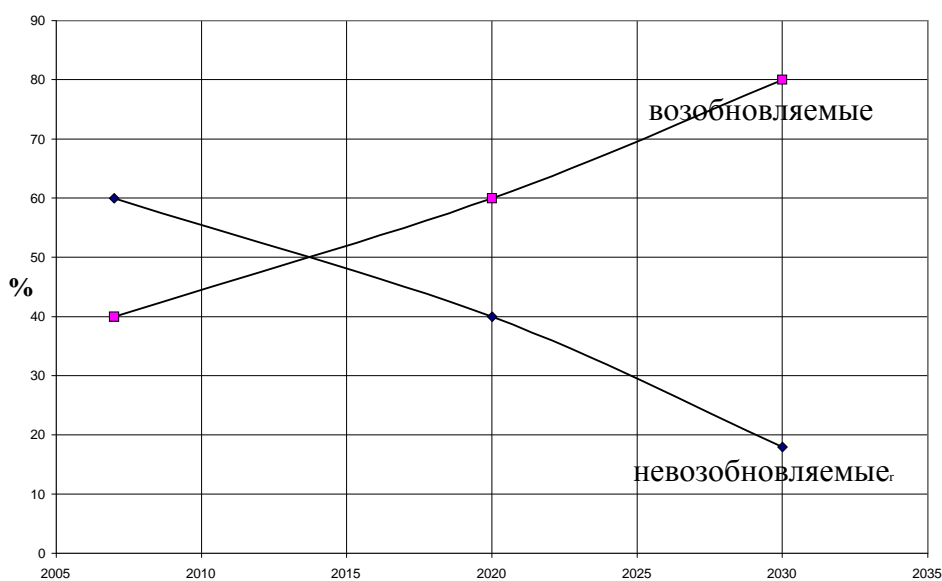

Рис. 5. Перспективные соотношения вырабатываемой электроэнергии

Таблица 1

Стоимость 1 кВт час электроэнергии в Буркина Фасо, евроценты, вырабатываемой из различных источников, 2008

Нефть	Газ	Уголь	Ядерная	Гидростанции
15-30	12	4	2*	1

*прогноз

Выводы. Предлагаемые методы, включающие поставку электроэнергии из соседних стран, строительство маломощных дизельных электростанций, использование солнечной энергии, биомассы, не решает проблемы устойчивого обеспечения промыш-

ленности и городов Буркина Фасо электроэнергией. Эта задача сравнима с той, которую решал Советский Союз в первые годы своего существования. Необходимо строительство мощной электростанции на минеральном топливе. После ознакомления с выше-

изложенным материалом правительство Буркина Фасо приняло решение о совместном строительстве тепловой электростанции совместно с нефтеперерабатывающим заводом.

Оценка величины дефицита электроэнергии с учетом покрытия нужд Буркина Фасо и экспорта в соседние страны привела нас к цифре суммарной мощности 600 МВт, т.е. 4800 ГВтч в год.

Приоритетным энергетическим дефицитом в Буркина Фасо является дефицит электроэнергии. Сейчас в Буркина Фасо производится порядка 794 ГВтч электроэнергии в год на жидком топливе. На это расходуется около 300 тыс. м³ жидкого топлива

(мазут + ДДО). Средняя суммарная мощность всех электростанций около 100 МВт.

Оценка величины дефицита электроэнергии с учетом покрытия нужд Буркина Фасо и экспорта в соседние страны привела нас к цифре суммарной мощности 600 МВт, т.е. 4800 ГВтч в год. При использовании жидкого топлива (подразумевается смесь мазута и ДДО) для выработки такого количества электроэнергии потребность в дополнительном количестве жидкого топлива (с учетом среднего удельного расхода условного топлива 340 г.у.т./Квтч) составит 1,620 млн. т (1,800 млн. м³) в год.

Список использованных источников:

1. *Burkina Faso: Letter of Intent, Memorandum of Economic and Financial Policies, and Technical Memorandum of Understanding. International Monetary Fund, 2011, 25 с., <http://www.imf.org/external/np/loi/2011/bfa/062811.pdf>*
2. *Burkina Faso, country brief. The World Bank, 2012, <http://go.worldbank.org/HFJD4UQ0M0>*
3. *Legros G., Havet I., Bruce N., Bonjour S. The energy access situation in developing countries. A review focusing on the least developed countries. United Nations Development Programme, 2009, 142 с. <http://legacy.ewb.ca/en/whatwedo/overseas/projects/mfpburkina.html>*
4. *Adeola A. West Africa Energy security report, University of Ibadan, 35 p.*
5. *Clough L.D. Energy profile of West Africa, 2007, http://www.eoearth.org/article/Energy_profile_of_West_Africa*
6. *Africa is Endowed with huge energy resources. http://www.desertec-africa.org/index.php?option=com_content&view=category&id=2&layout=blog&Itemid=2*
7. *The Multifunctional Platform in Burkina Faso. <http://legacy.ewb.ca/en/whatwedo/overseas/projects/mfpburkina.html>*
8. *Nguema-Ollo J.B. Electricity Infrastructure Strengthening and Rural Electrification Project. Burkina Faso Date, 2009*
9. *Joseph WETHE. Afrique sub-saharienne Systèmes énergétiques. Vulnérabilité – Adaptation – Résilience. HELIO International / Burkina Faso, 2009, 48 p., www.helio-international.org*
10. *Stratégie de résolution durable de de la crise de l'Energie électrique dans les etats de l'UEMOA membres, 2010. www.izf.net*
11. *Hanff E., Dabat M.-H., Blin J. Are biofuels an efficient technology for generating sustainable development in oil-dependent African nations? A macroeconomic assessment of the opportunities and impacts in Burkina Faso. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 2011, V. 15, N 5, p. 2199–2209*
12. *Tatsidjodoung P., Dabat M.-H., Blin J. Insights into biofuel development in Burkina Faso: Potential and strategies for sustainable energy policies. Follow Renewable and Sustainable Energy Reviews, 2012, V. 16, N 7, p. 5312-5330*
13. *Azoumah Y., Ramde E.W., Tapsoba G. Siting guidelines for concentrating solar power plants in the Sahel: Case study of Burkina Faso. Solar Energy, 2010, V. 84, N 8, p. 1545-1553*
14. *Py A., Azoumah Y., Olives R. Concentrated solar power: Current technologies, major innovative issues and applicability to West African countries. Renewable and Sustainable Energy Reviews, V. 18, p. 306-315*

Summary

Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev. CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. I. THE STUDY OF THE ENERGY SITUATION.

Burkina Faso – one of the least economically developed countries, which is due to several reasons; the main is the lack of electricity and petroleum sources. This hampers the development of deposits of ores and industrial development. Also, the lack of energy and fuel stops the development of transport, both road and rail.

This work is dedicated to the research conducted in Burkina Faso. Research objectives were: to study the energy situation, the possible sources of fuel, especially prices for energy and electricity.

The proposed methods, including the supply of electricity from neighboring countries, the construction of low-power diesel power, solar energy, biomass, does not solve the problem of ensuring of sustainable industrial and urban of Burkina Faso by electricity power.

An estimate of the energy deficit, taking into account the needs of Burkina Faso coating and export to neighboring countries has led us to the required total power of 600 MW.

Furthermore, it was determined the construction site for power plant and oil-refinery building. The difficulties that may arise in connection with the construction of these facilities were showing.

Keywords: Burkina Faso, energy, resources, energy sources, power plant, oil refinery.

УДК 911.3:620.91(477.62)

Павло Вірченко, Катерина Кравченко

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглядаються особливості розвитку альтернативної енергетики в Донецькій області на сучасному етапі, визначаються фактори, які впливають на розвиток поновлювальної енергетики. Наведено класифікацію поновлювальних джерел енергії. Розраховано «зелений тариф» на 2014 рік в Україні. Аналізуються можливості використання альтернативних джерел енергії у Донецькій області. Виявлено можливості виробництва обладнання для вітрових та сонячних електростанцій на базі функціонуючих машинобудівних підприємств Донецької області. Визначені позитивні та негативні наслідки розвитку альтернативної електроенергетики у Донецькій області.

Ключові слова: альтернативна енергетика, поновлювальні джерела енергії, «зелений тариф», вітропотенціал, енергія довкілля.

Павел Вирченко, Катерина Кравченко. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматриваются особенности развития альтернативной энергетики в Донецкой области на современном этапе, определяются факторы, влияющие на развитие возобновляемой энергетики. Приведена классификация возобновляемых источников энергии. Рассчитан «зеленый тариф» на 2014 год в Украине. Проанализированы возможности использования альтернативных источников энергии в Донецкой области. Выявлены возможности производства оборудования для ветровых и солнечных электростанций на базе функционирующих машиностроительных предприятий Донецкой области. Определены положительные и отрицательные последствия развития альтернативной электроэнергетики в Донецкой области.

Ключевые слова: альтернативная энергетика, возобновляемые источники энергии, «зеленый тариф», ветропотенциал, энергия окружающей среды.

Pavlo Virchenko, Kateryna Kravchenko. SOME PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN DONETSK REGION. The article studies the peculiarities of the development of alternative energy in Donetsk region at the present stage, determines the factors that influence the development of the renewable energy. The classification of renewable sources of energy is made. The feed – in tariff for the power stations for 2014 is calculated in Ukraine. The article analyses the possibilities of using alternative sources of energy in Donetsk region. It also brings to light the facilities of producing equipment for wind and solar power stations in the base of engineering enterprises of Donetsk region. The article marks in the positive and negative consequences of the development of alternative energy in Donetsk region.

Keywords: alternative energy, renewable sources of energy, feed – in tariff, wind potential, environmental energy.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі еволюції суспільства електроенергія є важливим елементом стійкого розвитку будь-якої держави та її регіонів. Саме тому кожна країна прагне отримати такі способи енергопостачання, які б забезпечували не тільки економічне зростання господарського комплексу, а й підвищення якості життя населення, при одночасній мінімізації негативного впливу енергетики на здоров'я людей і навколишнє середовище. Крім того, ефективне функціонування енергетичної галузі країни та її регіонів є важливим показником розвитку продуктивних сил суспільства, можливостей науково-технічного прогресу, якості життя населення, рівня розвитку економіки.

Характерною прикметою сучасної енергетики України та її регіонів є її рух в напрямку розвитку екологічно чистої енергетики на базі нетрадиційних, відновлюваних джерел енергії. Особливої актуальності дана проблема набуває для промислово-розвинених регіонів України з високими показниками енергоємності, до яких належить і Донецька область. Саме на Донеччині сконцентрована найбільша кількість таких виробництв, які споживають четверту частину загальної кількості енергоресурсів усієї країни. Отже, використання поновлювальних та екологічно чистих джерел енергії для області є важливою альтернативою споживанню викопного палива.

Необхідність і можливість розвитку енергетики Донецької області на базі поновлювальних джерел енергії викликана:

- виснаженням вугільних запасів та високою собівартістю вуглевидобутку;
- дисбалансом у розвитку енергетичного комплексу області, орієнтованого на значне виробництво електроенергії на теплових електростанціях, при постійному подорожчанні викопних енергоресурсів;
- сприятливими кліматичними умовами для використання основних видів поновлюваних джерел енергії, зокрема, сонячної, вітрової, біоресурсної;
- наявністю відповідної промислової бази, здатної забезпечити виробництво обладнання для поновлюваної енергетики;
- прагненням до зменшення енергозалежності області від традиційних видів палива тощо [4].

Таким чином, залучення альтернативних, екологічно чистих джерел енергії у Донецькій області є достатньо важливим питанням подальшого ефективного розвитку енергетичного комплексу регіону.

Аналіз попередніх досліджень. Питання розвитку альтернативної енергетики України розкривається в працях таких вчених, як Багров М.В. [2], Багорова Л.А. [3,4,5], Дикий І.О. [7], Денисенко Г.І. [6], Капустенко П.А. [9], Сиротюк М.І. [22] та інших науковців. Проте, можливості розвитку альтернативної енергетики на регіональному рівні висвітлені недостатньо.

Метою даного дослідження є аналіз особливостей використання поновлюваних джерел енергії в Донецькій області, виявлення чинників, які впливають на розвиток альтернативної енергетики взагалі та на регіональному рівні, зокрема, оцінка перспектив та можливостей використання альтернативних

джерел енергії на Донеччині, виявлення позитивних та негативних наслідків розвитку альтернативної енергетики в Донецькій області.

Виклад основного матеріалу. До поновлюваних джерел енергії (ПДЕ) зазвичай відносять сонячну, вітрову, геотермальну, біоенергію, гідроенергію малих річок та енергія доквілля [11]. Основна їх спільна якість – це невичерпність та відносна екологічна безпека [2]. Крім того, альтернативна енергетика не тільки не шкодить довкіллю, але й частково по-

кращує його стан (наприклад, біоенергетика).

Поновлювані джерела переважно є похідними від сонячної енергії та процесів її перетворень, оскільки сонячне проміння надходить на нашу планету постійно і рівномірно (з коливаннями протягом року близько 5 %) [4]. Крім того, на формування нетрадиційних джерел енергії також впливає енергія надр Землі та орографічні особливості. Класифікацію поновлюваних джерел енергії з уточненнями авторів наведено на рисунку 1.

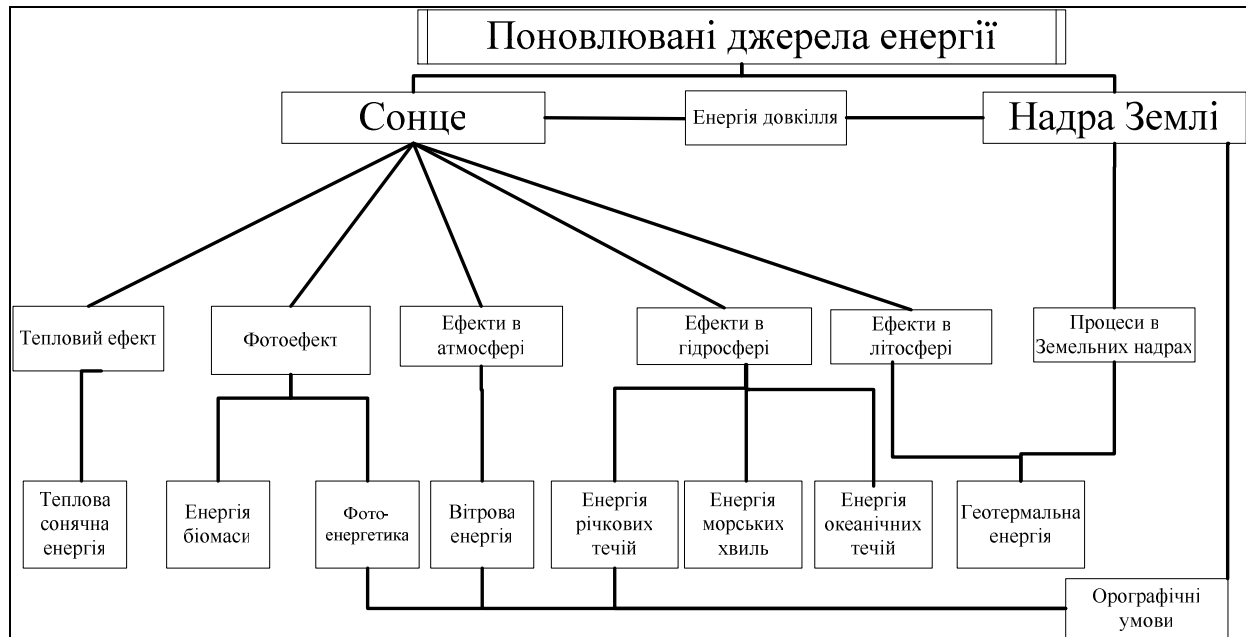

Рис. 1. Класифікація поновлювальних джерел енергії (побудовано за даними [11] з уточненнями авторів)

Результатами прямої сонячної діяльності є тепловий ефект і фотоефект, у наслідок чого Земля отримує теплову енергію та світло [1]. У результаті опосередкованого впливу Сонця з'являються певні геофізичні явища в атмосфері, гідросфері та літосфері, які спричиняють утворення вітру, хвиль, океанічних течій та інших процесів. Сукупність вивільнення енергії надр Землі та впливу сонячного саява сприяють утворенню геотермальної енергії, а поєднання орографічних умов обумовлює гідроенергетичний потенціал малих річок. Енергія доквілля (яка включає в себе використання енергії ґрунту, ґрунтових вод, енергії стічних вод) утворюється завдяки сукупності ефектів в атмосфері, літосфері та гідросфері. Переважно ця енергія є низько потенційною.

На розвиток альтернативної енергетики будь-якої території, в тому числі й Донецької області, впливає ряд чинників, які умовно можна поділити на *природно-кліматичні, геолого-фізичні, екологічні, економічні, соціальні, інституціональні, правові*. Вони можуть мати прямий або опосередкований вплив. Зокрема, прямий вплив на розвиток альтернативної енергетики мають природно-кліматичні, геолого-фізичні, економічні та правові чинники. Опосередковано впливають – інституціональні, екологічні та соціальні фактори.

Геолого-фізичні умови на території Донецької області є достатньо сприятливими для розвитку по-

новлюваної енергетики. Рельєф області переважно рівнинний (висотою до 200 м), область розташована в межах Донецького кряжа, Приазовської височини та частково Придніпровської низовини. Характерною рисою рельєфу області є наявність форм антропогенного походження, зокрема, териконів. Це створює додаткові можливості для розміщення сонячних колекторів та вітроагрегатів на териконах, що одночасно створює додаткові можливості для їх рекультивації.

Природно-кліматичні умови Донецької області дають можливість досить ефективно використовувати поновлювальні джерела енергії, зокрема, сонячну та вітрову енергію. Рівень сонячної інсоляції в Донецькій області становить 1250 кВт / м рік або понад 2000 сонячних годин на рік. До того ж в останні роки спостерігається підвищення рівня сонячної інсоляції. Вітровий потенціал області демонструє картосхема на рисунку 2.

Екологічний фактор є одним із важливих для області, адже сучасну екологічну ситуацію на Донеччині можна визначити як кризову, що обумовлено великим техногенним навантаженням на довкілля регіону [2].

Соціальні чинники проявляються в традиціях та зайнятості населення. У Донецькій області вони певною мірою обмежують розвиток альтернативної енергетики, так як історично склалося, що тривалий

час населення області займається видобуванням кам'яного вугілля. Адже збільшення частки енергії, отриманої з альтернативних джерел може спричинити скорочення робочих місць у вугільній галузі регіону [11].

Інституціональні чинники проявляються у впливі різних державних інституцій, приватних енергетичних компаній та профспілкових організацій, які впливають на лобювання певних економічних інтересів енергогенеруючих підприємств, на розподіл податків для їх подальшого субсидування, встановлення певних тарифів на електроенергію тощо. В останній час нетрадиційна енергетика отримала підтримку з боку держави, про що свідчить прийняття ряду енергетичних програм. Це створює сприятливі умови для подальшого розвитку поновлюваної енергетики в Україні та її регіонах.

Правовий чинник регламентує роботу енергетичних компаній за певними правилами та визначає правове поле для розвитку альтернативної енергети-

ки.

Одним із головних **економічних факторів**, на нашу думку, є «зелений тариф», який визначає вартість електроенергії, отриманої з поновлювальних джерел. Законодавство України встановлює підвищені тарифи на електроенергію з альтернативних (відновлювальних) джерел енергії, таких як вітер, сонце, біомаса, та вироблену малими ГЕС. «Зелений тариф» визначається за формулою [8]:

$$ЗТ = К \times 58,46 \text{ коп./кВт}\cdot\text{год.}, \quad (1)$$

де **ЗТ** – «зелений тариф»; **К** – «коефіцієнт зеленого тарифу».

«Зелений тариф» в Україні, зазвичай, розраховують на календарний рік. Авторські розрахунки «зеленого тарифу» на 2014, які наведені у таблиці 1, свідчать про те, що він є досить привабливим як для виробників, так і для споживачів електроенергії, особливо, якщо врахувати постійне зростання цін на викопні паливні ресурси.

Таблиця 1

Зелений тариф на 2014 рік (складено авторами на основі розрахунків за формулою 1)

Вид електростанції (ЕС)	Коефіцієнт «зеленого тарифу»	«Зелений тариф», коп./кВт·год (без ПДВ)
Вітроустановки потужністю до 600 кВт	1,2	70,15
Вітрові ЕС потужністю 600-2000 кВт	1,4	81,84
Вітрові ЕС потужністю понад 2000 кВт	2,1	122,77
ЕС на біомасі	2,3	134,46
Сонячні ЕС наземні	3,5	204,61
Сонячні ЕС на дахах будівель потужністю понад 100 кВт	3,6	210,456
Сонячні ЕС на дахах будівель потужністю до 100 кВт та на фасадах будівель будь-якою потужністю	3,7	216,302
ЕС на біомасі незалежно від величини потужності	2,3	134,458
ЕС на біогазі незалежно від величини потужності	2,3	134,458
Мікро ГЕС потужністю не більше 200 кВт	2	116,92
Міні ГЕС потужністю від 200 кВт до 1 МВт	1,6	93,536
Малі ГЕС потужністю 1-10 МВт	1,2	70,152

Всі перелічені чинники одночасно впливають на формування потенціалу альтернативних джерел енергії, але їх вплив різний за характером, наслідками та інтенсивністю. Однак, розвиток техніки та технологій не стоїть на місці. Тому, з часом можуть виникати нові чинники, які впливатимуть на розвиток альтернативної енергетики.

За експертними оцінками Донецька область має значний потенціал для розвитку альтернативних джерел енергії і перш за все – вітру та сонця.

Вітроенергетика. Частина Донецької області, прилегла до Азовського моря, має сприятливі умови для будівництва ВЕС з виробництвом електроенергії в промислових масштабах [3]. На рисунку 2 представлений вітропотенціал Донецької області та визначені основні машинобудівні підприємства, які за технологічними і технічними особливостями можуть виготовляти вітроустановки.

Аналіз вітропотенціалу Донецької області свідчить про те, що на її території доцільно будувати ВЕС загальною потужністю 2000 МВт [6]. Відповідно до «зеленого тарифу» вартість кВт*год на таких

ВЕС буде коштувати 122,77 коп.

Крім того, в межах області функціонує ряд машинобудівних підприємств (рис. 2), які здатні випускати вітроустановки. Також в області існує потужна наукова база для підготовки кваліфікованих кадрів у галузі енергетики, розробки нових та удосконалення існуючих енергетичних технологій (Донбаська державна машинобудівна академія, Донбаський інститут техніки і менеджменту Міжнародного науково-технічного університету, ВАТ «Науково-дослідний проектно-технологічний інститут машинобудування» (м. Краматорськ), Український науково-дослідний інститут металургійного машинобудування (м. Слов'янськ) [7].

У Донецькій області введено в експлуатацію 210 вітроустановок, потужністю 25,5 МВт., а також функціонує Новоазовська ВЕС. Використання вітрової енергії в області є доцільним для обігріву та гарячого водопостачання об'єктів житлово-комунального господарства, підприємств й організації бюджетної сфери [7].

В той же час, у Донецькому регіоні поки що

не застосовуються вітрогенератори для індивідуального використання, хоча на значній частині території області середньорічна швидкість вітру на висоті 10 м більш, ніж 5 м/с, що є сприятливим для їх застосування [6].

Станом на теперішній час на Донеччині впро-

ваджується проект з розвитку вітроенергетики. Донбаська паливно-енергетична компанія розробляє проект будівництва ВЕС на Азовському узбережжі у співробітництві з німецькою компанією «Wind Guard» [9].

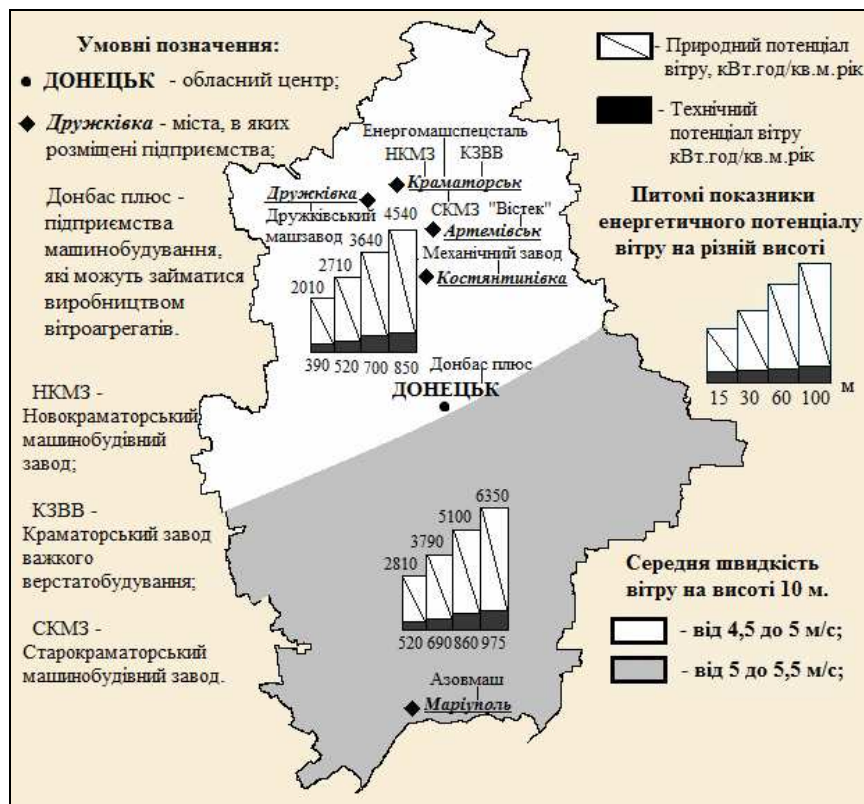

Рис. 2. Картохема вітропотенціалу Донецької області та машинобудівних підприємств, здатних випускати вітроустановки (побудовано за даними [8] та аналізом авторів)

Сонячна енергетика. Донецький регіон відноситься до групи найбільш перспективних областей України з використання геліоенергетики. Загальний річний технічний потенціал сонячної енергії в області складає 0,27 млн. т у. п. [6]. В кліматометеорологічних умовах України для сонячного теплопостачання ефективним є застосування плоских сонячних колекторів розміщених під кутом, відповідно до широти місцевості, які використовують як пряму, так і розсіяну сонячну радіацію [11].

Розумне використання потенціалу геліоустановок на Донеччині може на 50 % забезпечити потребу регіону в тепловій енергії та гарячій воді [9]. Загальний річний технічний потенціал сонячної енергії у Донецькій області складає 270 тис. т у. п. на рік. [7] Термін ефективної експлуатації геліоустановок у регіоні становить 5 місяців (з травня по вересень), у той час, як фотоенергетичне обладнання може достатньо ефективно експлуатуватись упродовж цілого року [9].

В умовах вуглевидобувних районів Донецької області також існують певні передумови для ефективного розташування плоских сонячних колекторів на териконах. Для розміщення сонячних модулів достатньо зручними є саме терикони, адже, завдяки відкритості їх поверхні та куту її нахилу, зростає коефі-

цієнт корисної дії при попаданні сонячних променів [10]. Ефект від встановлення плоских сонячних колекторів на териконах може бути потрійним (рис. 3).

Станом на сьогодні у Донецькій області енергія сонця використовується в пансіонатах шахти «Червоноармійська-Західна» на Азовському узбережжі, турбазі «Святогірська». Геліоустановки також функціонують в АТ «Донецькелектроопторг», ВАТ «Шахтоспецстрой», Донецькій поліклініці № 7, Маріупольському пологовому будинку № 1. Крім того, в області встановлено понад 300 сонячних конвекторів [9].

Біоенергетика. Серед областей України Донецька область має один із найбільших потенціалів енергії біомаси (відходи рослинництва, тваринництва, деревини), який оцінюється у 1,8-2,3 млн. т на рік. Найбільший потенціал має використання енергії біомаси соняшнику (2800-3400 тис. МВт/год.) [6].

Рациональне використання місцевих ґрунтово-кліматичних умов, упровадження прогресивних агротехнологій для виробництва олії та біопалива з її відходів на Донеччині сприятиме налагодженню безвідходного виробництва в агропромисловому комплексі області та покращення її екологічного стану [7].

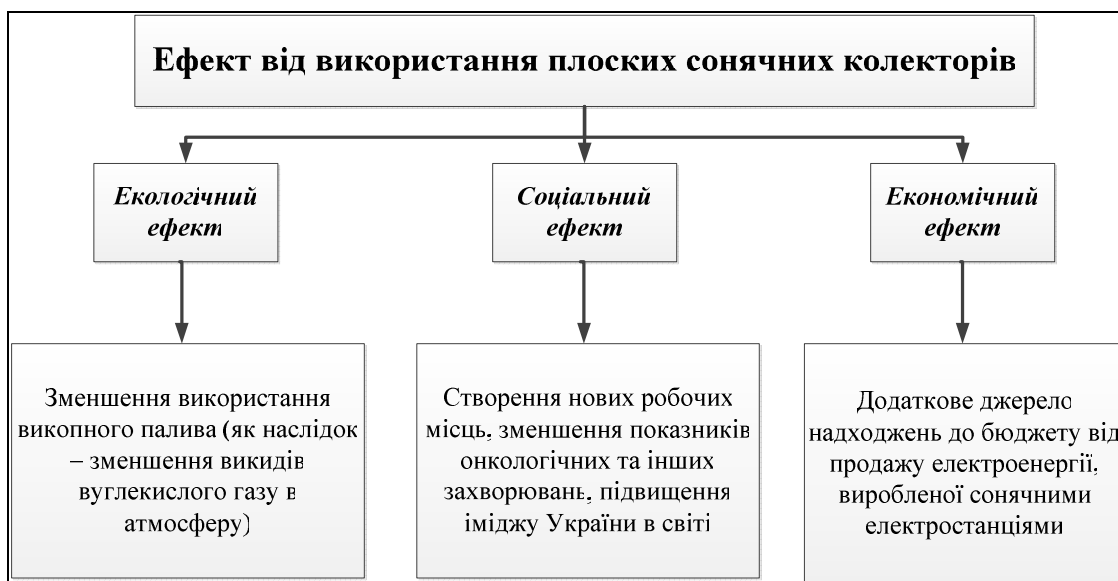

Рис. 3. Ефект від використання плоских сонячних колекторів (побудовано авторами за даними [10])

Мала гідроенергетика. Головною перевагою малої гідроенергетики є дешевизна електроенергії, генерованої на малих гідроелектростанціях та відсутність залежності від викопного палива, що формує додатковий економічний та екологічний ефекти.

Теоретично-можливий енергетичний потенціал гідроенергетики в області складає 69,9 тис.т.у.п./рік, а технічно-досяжний – 46,1 тис.т.у.п./рік [8]. Економічно доцільний потенціал малої гідроенергетики в Донецькій області складає

56,7 млн. кВт. год./рік або 21,0 тис. т у. п./рік [8]. Усі зазначені показники є нижчими за середні загальноукраїнські.

Енергетичні ресурси доквілля включають використання енергії ґрунту та ґрунтових вод, а також низькопотенційної енергії стічних вод [6]. Можливі обсяги заміщення традиційного палива за рахунок використання енергії ґрунту та ґрунтових вод у Донецькій області наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Технічний енергетичний потенціал поновлюваних джерел енергії у Донецькій області та обсяги заміщення паливних енергетичних ресурсів (складено за даними [7])

Сфера енергетики	Технічний енергетичний потенціал ПДЕ, млн. т умовного палива	Місце за показником серед регіонів України	Відсоток від загальнонаціонального показника, %
Сонячна енергетика	0,27	7	4,5
Мала гідроенергетика	0,05	16	1,7
Енергія біомаси	1,16	5	5,8
Теплова енергія стічних вод	0,5	3	11,9
Теплова енергія ґрунту та ґрунтових вод	1,36	1	9,8
Всього по області	3,34	4	5,7
Споживання органічного палива, млн.т.у.п.	33,795	1	16,8
Частка заміщення ПЕР за рахунок ВДЕ, %	9,88	25	33,7

Таким чином, технічний енергетичний потенціал поновлюваних джерел енергії у Донецькій області складає 3,34 млн. т. Це означає, що заміщення ПЕР за рахунок ПДЕ складає 9,9 %, що дає можливість суттєво заощадити традиційні види палива [7].

Отже, серед поновлюваних джерел енергії у Донецькій області найбільший потенціал за абсолютними показниками мають теплова енергія ґрунту та ґрунтових вод, а також енергія біомаси.

Використання альтернативних джерел енергії у Донецькій області має, як позитивні, так і негативні екологічні наслідки, які узагальнено в таблиці 3.

Однак, незважаючи на окремі негативні наслідки використання нетрадиційних джерел енергії розвиток альтернативної енергетики залишається важливим аргументом на користь не тільки покращення екологічної ситуації А й як один з шляхів досягнення енергетичної незалежності України.

Таблиця 3

Позитивні та негативні екологічні наслідки розвитку альтернативної енергетики в Донецькій області
(складено авторами)

Позитивні	Негативні
Сонячна енергетика	
Загальнодоступність і невичерпність джерела; теоретично, повна безпека для навколишнього середовища (проте в даний час у виробництві фотоелементів і в них самих використовуються шкідливі речовини: свинець, кадмій, галій, миш'як) [11]. Можливість рекультивації териконів за рахунок розміщення на них фотоелектричних станцій [9]/	СЕС є землесними господарськими об'єктами. Небажану екологічну дію в районі розміщення станції зумовлює нагрівання повітря при проходженні через нього сонячного випромінювання. Під час виготовлення кремнієвих, кадмієвих фотоелектричних елементів у повітрі виробничих приміщень з'являється кремнієвий пил, небезпечний для здоров'я людей [4].
Вітрова енергетика	
Енергія вітру вічно поновлювана й невичерпна, екологічно безпечна. Вітрова енергетика є екологічно чистим способом вироблення енергії. Вона не забруднює атмосферу, не споживає палива і не спричиняє теплового забруднення довкілля.	Несприятливі чинники вітроенергетики: шумові дії, електро-, радіо- і телевізійні перешкоди, відчуження земельних ділянок, локальні кліматичні зміни, небезпека для мігруючих птахів і комах, ландшафтна несумісність, візуальне несприйняття.
Мала гідроенергетика	
Постійно поновлюваний природою запас енергії, простота експлуатації, відсутність забруднення навколишнього середовища, поліпшення умови роботи річкового транспорту	Затоплення територій, усихання малих річок, а при неправильному плануванні та встановленні місця дамби або греблі – зміна екосистем і втрата біорізноманіття, насамперед, іхтіофауни річок.
Біоенергетика	
Установки анаеробної переробки біомаси з отримання біогазу, виконують також роль очисних споруд. Якщо установки для використання вітрової, сонячної енергії є пасивно чистими, то біогазові установки є активно чистими. Використовуючи відходи виробництв, маємо можливість отримувати екологічно чисте пальне.	Ефективно виготовляти біодизель тільки з ріпакової олії, тому що для заправки одного авто протягом року, необхідно приблизно 1500 літрів олії, а це ділянка землі з футбольне поле при врожайності ріпаку до 3000 кг/га [11]. А ріпак суттєво виснажує ґрунти.

Висновки. Проведений аналіз особливостей розвитку альтернативної енергетики у Донецькій області дозволив зробити ряд висновків. Зокрема, Донеччина має значний потенціал використання нетрадиційних, відновлюваних, екологічно чистих джерел енергії, як за різноманітністю їх видів, так і за кількісними параметрами їх залучення в енергосистему регіону.

На розвиток альтернативної енергетики будь-якої території, в тому числі й Донецької області, впливає ряд чинників, зокрема, це – природно-кліматичні, геолого-фізичні, екологічні, економічні, соціальні, інституціональні та правові фактори, які мають пряму або опосередковану дію й можуть сприяти або стримувати розвиток відновлювальної енергетики на певній території. Проте, на Донеччині практично всі зазначенні чинники сприяють розвитку альтернативної енергетики області. Особливо це стосується природно-кліматичних чинників, які дозволяють активно використовувати на території Донецької області цілий рід відновлювальних джерел енергії, зокрема, енергію вітру, сонця, ґрунту та ґрунтових вод.

Донеччина має значний вітропотенціал та всі можливості з виготовлення відповідного обладнання для вітроустановок на території області. Крім того, Донецький регіон відноситься до групи найбільш перспективних областей України з використання геліоенергетики. А за потенціалом використання енергії біомаси серед областей України Донеччина

має один із найвищих оціночних показників. Проте, наявні відновлювальні джерела енергії на території області використовуються недостатньо. До основних причин такої ситуації можна віднести недостатнє державне та муніципальне фінансування через дефіцит коштів, нестача надійної інформації про доступність і економічні можливості джерел і систем поновлюваної енергетики, лобювання корпоративних інтересів власниками компаній, які займаються видобутком викопного палива, несприятливий інвестиційний клімат та ряд інших чинників.

Особливості господарського комплексу Донеччини та інноваційний розвиток сучасної техніки і технологій також сприяють використанню значних побічних техногенних продуктів, які утворюються на території області. Зокрема, як альтернативні джерела енергії у Донецькій області можуть використовуватись відходи сільського господарства, тверді побутові відходи для виробництва біогазу, теплі води, які утворюються внаслідок роботи охолоджуючих систем на теплових електростанціях, газ-метан вугільних родовищ тощо.

Поступове заміщення традиційних джерел енергії альтернативними, яке сьогодні повільно відбувається у Донецькій області, спричинене не тільки значним вичерпанням викопних ресурсів та збільшенням собівартості їх видобутку, а й складною екологічною ситуацією в регіоні та прагненням зменшити енергозалежність від традиційних видів палива.

Список використаних джерел:

1. Bagrov M.V. *Zemleznavstvo: Pidruchnyk* / M.V. Bagrov, V.O. Vokov, I.G. Chervanyov; Za red. P.G. Shyshchenka – K: Lybid, 2000. – 464 s. [Багров М.В. Землезнавство: Підручник / М.В. Багров, В.О. Боков, І.Г. Черваньов; За ред. П.Г. Шищенко. – К.: Либідь, 2000. – 464 с.]
2. Vagrova L.A. *Ekologo-ekonomicheskie i socialno-pravovye problemy energetiki* / L.A. Vagrova. – Simferopol: «Era», 2004. – 209 s. [Багорова Л.А. Эколого-экономические и социально-правовые проблемы энергетики / Л.А. Багорова. – Симферополь: «Эра», 2004. – 209 с.]
3. Denisenko G.I. *Vozobnovlyuemye istochniki energii* / G.I. Denisenko. – Kiev: KPI, 1983. – 220 s. [Денисенко Г.И. Возобновляемые источники энергии / Г.И. Денисенко – Киев: КПИ, 1983. – 220 с.]
4. Дукуй М.О. *Роновлювани джерела енергії* / М.О. Дукуй. – К: Vyshcha shk., 1993. – 416 s. [Дикий М.О. Поновлювані джерела енергії / М.О. Дикий. – К: Вища шк., 1993. – 416 с.]
5. Kapustenko P.A. *Alternatyvna energetyka ta energozberezhennya: suchasnyj stan i perspektivu: Navch. posibnyk* / P.A. Kapustenko, A.K. Kuzin, E.L. Makarovskiy. – Kh: Navkolo svitu, 2006. – 312 s. [Капустенко П.А. Альтернативна енергетика та енергозбереження: сучасний стан і перспективи : Навч. Посібник / П.А. Капустенко, А.К. Кузін, Е.Л. Макаровський. – Х: Навколо світу, 2006. – 312 с.]
6. *Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhen pry Prezidentovi Ukrainy* // «Alternatyvni dzhерela energoresursiv v Ukrainьskomu Prichornomor'ї». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/232/> [Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України // «Альтернативні джерела енергоресурсів в Українському Причорномор'ї». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/232/>]
7. *Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhen pry Prezidentovi Ukrainy* // «Shchodo perspektiv vykorystannya alternatyvnykh dzhерel energiyi na Skhodi Ukrainy». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1174> [Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України // «Щодо перспектив використання альтернативних джерел енергії на Сході України». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1174>]
8. *Oficijnyj sayt Instytutu vidnovlyvalnoyi energetyki* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ive.org.ua [Офіційний сайт Інституту відновлювальної енергетики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ive.org.ua]
9. *Prohrama energoefektyvnosti Donetskoyi oblasti na 2010-2015 roky. Dodatok 1* // Departament rozvytku bazovykh haluzej promyslovosti Donetskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://industry.ci.dn.ua/?lang=ua&sec=05.02&face=Public&cmd=main&args=> [Програма енергоефективності Донецької області на 2010-2015 роки. Додаток 1 // Департамент розвитку базових галузей промисловості Донецької обласної державної адміністрації. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://industry.ci.dn.ua/?lang=ua&sec=05.02&face=Public&cmd=main&args=>]
10. *Reabilitaciya porushenykh terytoriy – terykoniv, shlyakhom stvorennya na nykh elektrostanciy na bazi sonyachnykh moduliv* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myshared.ru/slide/36248/> [Реабілітація порушених територій – териконів, шляхом створення на них електростанцій на базі сонячних модулів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myshared.ru/slide/36248/>]
11. Syrotyuk M.I. *Роновлювальні джерела енергії: Navch. posibnyk* / Za red. S.I. Kukurudzy. – Lviv : Vydavnychuy centr LNU imeni Ivana Franka, 2008 r. – 248 s. [Сиротюк М.І. Поновлювальні джерела енергії: Навч. посібник / За ред. С.І. Кукурудзи. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 р. – 248 с.]

Summary

Pavlo Virchenko, Kateryna Kravchenko. SOME PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY IN DONETSK REGION.

For Donetsk region as the most powerful industrial region of Ukraine, the problems of energy saving, effective using of energy and environmental protection are especially topical. Just in Donetsk region there is the greatest number of power consuming enterprises, which use the considerable part of energy resources of the country, but they are the biggest pollutants of the environment.

There are some special backgrounds for the development of some branches of energetics in Donetsk region, which based on the renewable sources of energy – wind, solar, bio resources the energy of environment ant eats.

The article studies the peculiarities of the development of alternative energy in Donetsk region at the present stage, determines the factors that influence the development of the renewable energy.

The classification of renewable sources of energy is made. The feed – in tariff for the power stations for 2014 is calculated in Ukraine.. The article analyses the possibilities of using alternative sources of energy in Donetsk region. It also brings to light the facilities of producing equipment for wind and solar power stations in the base of engineering enterprises of Donetsk region.

The article marks in the positive and negative consequences of the development of alternative energy in Donetsk region.

Keywords: alternative energy, renewable sources of energy, feed – in tariff, wind potential, environmental energy.

УДК 911.1+502.5

Віталій Березний

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОГЕННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОВКІЛЛЯ (НА ПРИКЛАДІ КУП'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Статтю присвячено проблемам дослідження землекористування і антропогенної трансформації навколишнього середовища на місцевому рівні. Розглядаються підходи до використання співвідношень площ поміж різними антропогенними територіальними комплексами для подальших якісних оцінок стану довкілля. Обговорюються поняття «антропогенний територіальний комплекс», «антропізація». Стверджується, що поряд з кількісними атрибутами природно-антропогенних територіальних комплексів, важлива роль належить топологічним характеристикам у просторовій структурі землекористування. Запропоновано використання водозборів у якості територіальної основи досліджень антропогенної трансформації довкілля, а також деякі способи реалізації подібних завдань засобами ГІС. Подаються результати розрахунків зональної статистики коефіцієнту антропізації водозборів і розмаїття способів землекористування на території району. Акцентується увага на соціально-економічному аспекті подібних досліджень та їх значимості у суспільній географії.

Ключові слова: антропізація, тип землекористування, водозбірний басейн, охорона природи, трансформація довкілля.

Віталій Березний. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ АНТРОПОГЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ (НА ПРИМЕРЕ КУПЯНСКОГО РАЙОНА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ). Статья посвящена проблемам изучения землепользования и антропогенной трансформации окружающей среды на местном уровне. Говорится о некоторых подходах к использованию соотношений площадей между разными антропогенными территориальными комплексами для последующих качественных оценок состояния окружающей среды. Обсуждаются понятия «антропогенный территориальный комплекс», «антропизация». Показано, что кроме количественных атрибутов природно-антропогенных территориальных комплексов, важная роль принадлежит топологическим характеристикам в пространственной структуре землепользования. Предложено использование водосборов в качестве территориальной основы для исследований антропогенной трансформации окружающей среды, а также некоторые способы реализации подобных задач средствами ГИС. Представлены результаты расчетов зональной статистики коэффициента антропизации и разнообразия способов землепользования на территории района. Акцентируется внимание на социально-экономическом аспекте и значимости подобных исследований в общественной географии.

Ключевые слова: антропизация, тип землепользования, водосборный бассейн, охрана природы, трансформация окружающей среды.

Vitaliy Bereznyoy. METHODOICAL PRINCIPLES OF ANTHROPOGENIC TRANSFORMATION STUDY OF ENVIRONMENT (ON AN EXAMPLE OF KUPIANSK DISTRICT, KHARKIV REGION). The article is devoted to land use study and the level of anthropogenic transformation of environment at the local level within the territory of small rivers basins. The paper discusses the following base definitions: "anthropogenic territorial complex", "anthropization". Some approaches to use the area ratios between different cultural landscapes as a data sources for quality assessments of environment state are discussed. It is shown that besides the quantitative characteristics of natural and cultural territorial complexes, significant role must be taken for topological properties of land use types. Using of watersheds as a territorial basis for environment anthropogenic transformation study and some GIS-methods to realize the similar tasks are suggested in the article. The results of anthropization coefficient zonal statistic calculation and land use types variety within the territory of the region are also given in the article. The attention is paid to the socio-economic context and the significance of such studies in human geography.

Keywords: anthropization, land use type, watershed, environmental management, transformation of environment.

Постановка проблеми. Оцінка стану довкілля та визначення ступеню його перетворення внаслідок господарювання може здійснюватись різними способами. У багатьох випадках враховуються співвідношення площ і взаємне розміщення господарських угідь, що ранжуються відповідно до ступеню їх деструктивного впливу. Результати подібних досліджень, з одного боку, визначають ступінь освоєння природного середовища і різноманіття господарських укладів на території, а з іншого – порівнюються з певним допустимим ступенем навантажень на довкілля. Відповідно до принципів превентивності та сучасних вимог до ведення екологічно збалансованого природокористування, ці два напрямки досліджень не можуть проводитись окремо. Визначення ступеня антропізації (перетворення) довкілля має конструктивно-географічний зміст – є підставою для подальшого територіального планування. У першу чергу це стосується об'єктів природно-заповідного фонду та екологічних мереж. Але і планування

розвитку окремих галузей, залучення інвестицій, впровадження інновацій та решта напрямків діяльності, що лише опосередковано пов'язані з матеріальним господарством та, не є безпосередньою процедурою виробництва, містять у своїй основі природничу складову. Будь-які стратегічні програми та регіональні плани соціального та економічного розвитку, що врешті-решт втілюються у певні способи ведення господарства, мають проходити перевірку на предмет відповідності «природному суб'єкту» у формі стратегічних екологічних оцінок та екологічних експертиз. Саме у цьому найперше реалізується поєднання здобутків суспільної та фізичної географії, на необхідності якого, оперуючи поняттями «культурного ландшафту» та «антропогенної трансформації довкілля», неодноразово наголошували провідні вітчизняні вчені [1-3]. Склалась така ситуація, що дослідники першої з вказаних гілок географічної науки досліджують господарство переважно в рамках адміністративно-територіального поділу та деякою мірою відірвані від першооснови – конкретних господарств та угідь, що у своїй сукупності визна-

чають характерні антропогенні територіальні комплекси (АТК), а за деякими іншими тлумаченнями – природно-антропогенні територіальні комплекси (ПАТК), культурні (антропогенні) ландшафти тощо. Врешті-решт, ПАТК є початковою та кінцевою ланкою економіко-географічного дослідження, а конструктивна географія є тим міждисциплінарним напрямком, що поєднує (і просто не може обійтись без такого поєднання) штучно розділені природну, економічну, соціальну та технічну складові єдиного географічного середовища.

Проблематика тих питань, що зачіпаються у статті, є достатньо широкою, а тому дана стаття носить постановочний характер. **Метою** є огляд методологічних засад і апробація засобами ГІС початкового етапу оцінки ступеню антропогенного освоєння і трансформації довкілля (на прикладі субводозборів середньої течії річки Оскіл в межах Куп'янського району). Окремим завданням статті є виявлення головних принципів та правил, що мають бути покладені в основу моделювання господарського освоєння території у аспекті його взаємозв'язку з певним допустимим рівнем.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження результату господарської активності людини у ландшафті можна виконувати, орієнтуючись на певні нормативи. Найпростішим прикладом нормативів, зазначених на початку, є нормативи площ. Наприклад, у роботах [2, 4-6] пропонувались співвідношення площ та просторові конфігурації природних та господарських угідь, за яких підтримується геосистемний баланс на території. Проблема полягає у тому, що ці співвідношення, котрі здаються найбільш простими, наочними та зручними для низки розрахунків засобами картометрії та стандартних процедур геообробки в геоінформаційних системах, насправді, є найбільш дискусійною складовою досліджень територіальної організації господарства в цілях збереження оптимального стану довкілля. По-перше, лише співвідношення площ угідь на певній ділянці, без урахування їх топологічних характеристик і взаємної конфігурації, не дають остаточної відповіді на питання: який спосіб освоєння території (з урахуванням вимог у тому числі і економічного суб'єкту природокористування) є найбільш оптимальним? По-друге, співвідношення площ, а також низка інших нормативів, попри те, що носять узагальнений для всієї території характер, не дають остаточної оцінки саме територіальної організації господарювання, що окрім метричних співвідношень у структурі угідь включає позиційні: як територіальні комплекси чергуються поміж собою та чи мають окремі їх види спільні межі?

Найбільш відомою з-поміж робіт українських вчених на вказану тематику є пропозиція визначати *коефіцієнт антропоізації* (КА) довкілля, де кожному угіддю або способу використання території у відповідність ставиться коефіцієнт перетворюючого впливу або так чи інакше враховується ранг даного виду господарювання в ряді видів за ступенем перетворення ними природного довкілля [3]. Так найменшу «вагу» мають землі природно-заповідного фонду,

найбільшу — промислові кар'єрно-відвальні комплекси, перетворення у яких суттєво змінює навіть геологічну та геоморфологічну складові довкілля.

Коефіцієнт антропоізації визначається за формулою:

$$K_{an} = \frac{\sum r_i p_i q_i}{100}, \quad (1)$$

де K_{an} - коефіцієнт антропоізації; $\sum r_i p_i q_i$ - сума добутків відповідно частини площі (у відсотках) даного типу природокористування або угіддя, його вагового коефіцієнту і рангу у ранжованій послідовності господарських впливів (від 0 за умов заповідання до 10 за умов промислового використання даної території). За територіальну одиницю встановлення K_a вказаними дослідниками визначено природний комплекс певного рангу.

Виклад основного матеріалу. У якості дослідницького полігону нами обрано Куп'янський район Харківської області. Цьому сприяли як низка природних так і господарських складових геоситуації, що склалась у межах району. У природничому відношенні Куп'янський район є представницьким для районів північного сходу Харківської області, що в фізико-географічному районуванні займають проміжне топологічне положення між Лівобережним лісостепом та Степом (Задонецько-Донська північностепова провінція) [7], у їх органічному поєднанні з азональними природними комплексами долини р. Оскіл. Таке положення накладає відповідний аспект на систему природокористування (ступінь розораності, спеціалізацію сільського господарства) та способи розселення, що в свою чергу вимагає врахування такої специфіки у системах оптимізації природокористування. Стан геологічної та ортографічної компоненти довкілля визначається положенням його в межах меридіонально витягнутої долини Оскола, що є важливою передумовою формування сучасної геоситуації. Енергія рельєфу тут сприяє розвитку активних зсувних та яружних процесів, а також площинному змиву ґрунтів. Все це сприяє утворенню природних комплексів низької продуктивності та екологічної місткості, ерозійній небезпеці та аварійному стані багатьох будівель та інженерних споруд [8] і зумовлює певну соціальну напруженість на місцевому рівні.

Передумовою вибору району була також наявність детальної карти антропогенних територіальних комплексів, складеної С.С.Ігнат'євим у рамках досліджень Оскільського природного коридору [9], а також тривалий період польового вивчення району.

Фізико-географічний аналіз, що його ми приводимо на початку, важливий з огляду на те, що природні умови певної території створюють той природний базис, на тлі котрого формується система природокористування. Відповідно, вони відіграють провідну роль у формуванні природних ресурсів, визначенні природно-ресурсного потенціалу та способах його раціонального використання.

Відмітною рисою району є зарегульованість стоку: значні площі затоплені водами

Червонооскільського водосховища. Виникає певне протиріччя: такий антропогенний об'єкт як водосховище докорінно змінює вихідний природний комплекс та у дослідженні ступеню господарського перетворення довкілля має високий коефіцієнт, але, у певному відношенні, сприяє зростанню середовищевірних функцій території. Таким чином, поняття «перетвореність довкілля», «антропоїзованість», та «освоєність» попри деяку схожість не завжди можуть розглядатись у якості абсолютно синонімічних та вимагають подальшого обговорення у рамках окремого теоретичного дослідження.

Перетвореність природного довкілля завжди можна інтерпретувати однаково: вона є тим більшою, чим відмінніший сучасний природно-антропогенний територіальний комплекс від вихідного природного. У такому випадку найбільш перетвореними за будь-якими методиками мають виявлятися ті ПАТК, зміна компонентів яких відбувається на рівні докорінної перебудови найбільш інертних їх видів: ґрунтів, літогенної основи. Маються на увазі промислові зони та забудовані міські землі, де суттєво перетворено рельєф, а значні площі ґрунтів замінені на водонепроникні ділянки [10]. Також суттєво перетвореними виявляються ті ділянки, де докорінно змінюється ландшафт: наприклад, при його перетворенні його на аквальної (у випадку затоплення значних площ водами водосховища), при зміні первинного лісового природного комплексу на сільськогосподарський рільницький. У останньому прикладі ступінь перетворення можна визначити як більш значний, аніж, скажімо, при перетворенні трав'янистих ландшафтів на рільницькі, де первинний природний та вихідний природно-антропогенний територіальні комплекси виявляються просто більш подібними один до одного.

Перетвореність довкілля не має односпрямованого негативного трактування: будь-яке господарське втручання людини є чужорідним, однак суттєві антропогенні зміни в довкілля можуть сприяти зростанню його середовищевірних функцій.

Коли мова йде про ступінь господарського освоєння довкілля, то враховується у тому числі і комплексність характеру використання природних умов та ресурсів на території – територія є тим більш господарчо освоєною, чим більший обсяг природних ресурсів комплексно або ні (у випадку взаємовиключаючих способів природокористування) залучено до природокористування. При цьому важливим є не просто результат втручання людини, а саме те, як у просторовому та часовому відношеннях використовуються певні природні умови та ресурси. У багатьох випадках більш перетворені ділянки природного середовища можна з абсолютною упевненістю вважати менш освоєними.

Що стосується такого поняття як «антропоїзація», то на наш погляд, воно залежить від загального розуміння підпорядкованості антропогенного природному: наскільки взаємоузгодженими з природними режимами потоку речовини (енергії) є вже змінені людиною потоки в антропогенно

трансформованій геосистемі. У багатьох дослідженнях таке питання виявляється значно ширшим і формулюється дещо інакше: чи будь-який природно-антропогенний територіальний комплекс є культурним ландшафтом? Дане питання детально розглядається М.Д. Гродзинським у його монографії [1].

Можливі наступні варіанти:

- культурний ландшафт = антропогенний ландшафт;

- культурний ландшафт – це лише окремих вид антропогенного, він відрізняється певним ступенем перетворення та господарського освоєння довкілля, та залежно від узгодженості «цілей» природного та антропогенного суб'єктів природокористування є таким, де конфліктність природокористування мінімально можлива з урахуванням багатьох умов. Тобто, культурний ландшафт – той, для якого у повній мірі реалізовані на практиці сучасні уявлення про раціональне природокористування.

- культурний ландшафт як такий, що є естетично привабливим (з акцентом на пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Визначення коефіцієнту антропоїзації. При розрахунку КА варто зважати на конфігурації територіальних комплексів, що можуть суттєво відрізнятися від правильних форм кола або квадрату. Окрім цього, перетвореність довкілля – характеристика, що у певній мірі проявляється повсюдно, а тому адекватно може бути представленою неперервно, у формі поля, на відміну від дискретного узагальненого подання у межах ландшафтних одиниць. За таких умов, проблема встановлення КА дещо ускладнюється. Навіть розраховуючи співвідношення угідь за певною околицею (наприклад у вікні ковзного квадрату), ми маємо враховувати розподіл у ній не лише антропогенних угідь, але і того природного фону, що зазнав перетворення. Так, наприклад, в межах околиці усереднення, звичайно, з урахуванням ступеню генералізації вихідних картографічних матеріалів, може бути принаймні два наступні варіанти таких сполучень: 1) декілька природних комплексів, що зазнали як мінімум одного з двох схожих способів антропогенного перетворення; 2) один ПТК, що зазнав перетворення різними типами господарювання. І в першому і в другому випадку формується певний вихідний контур, що є результатом неспівпадіння (перерізу) вихідних контурів ПТК та ділянок з різними видами природокористування. В результаті цього вагові коефіцієнти у формулі (1) та з методики [3] мають бути скорегованими та будуть відрізнятися навіть для одного способу природокористування, враховуючи більшу чутливість або інертність кожного окремого природного комплексу до певного способу землекористування, або, навпаки – з огляду на більш значний вибірково уражаючий вплив окремих видів природокористування на окремі природні комплекси. В умовах незначного різноманіття ПТК та способів природокористування на території району, що окремо визначено нами за формулою ентропійної міри складності Шеннона (околиця усереднення 4*4 км) (рис. 1), таким

підходом ми надалі нехтуємо, але він має бути врахованим у багатьох інших випадках.

У результаті виконання базових операцій геообробки (рис. 2,а) ми можемо отримувати нові вихідні шари з удрібненими за межами умовних квадратів контурами ПТК та АТК (у даній моделі – ділянками ведення певного виду господарювання). Таким чином, можна перетворювати вхідні цілісні

геоінформаційні шари на нові з перерахованими значеннями площ, частковим перерозподілом (а місцями і повним збереженням) первинних атрибутів шарів ПТК та АТК. Такі процедури можна здійснити для, наприклад, різнопорядкових водозборів, доцільність використання яких у дослідженні антропогенної трансформації довкілля обґрунтовується нижче.

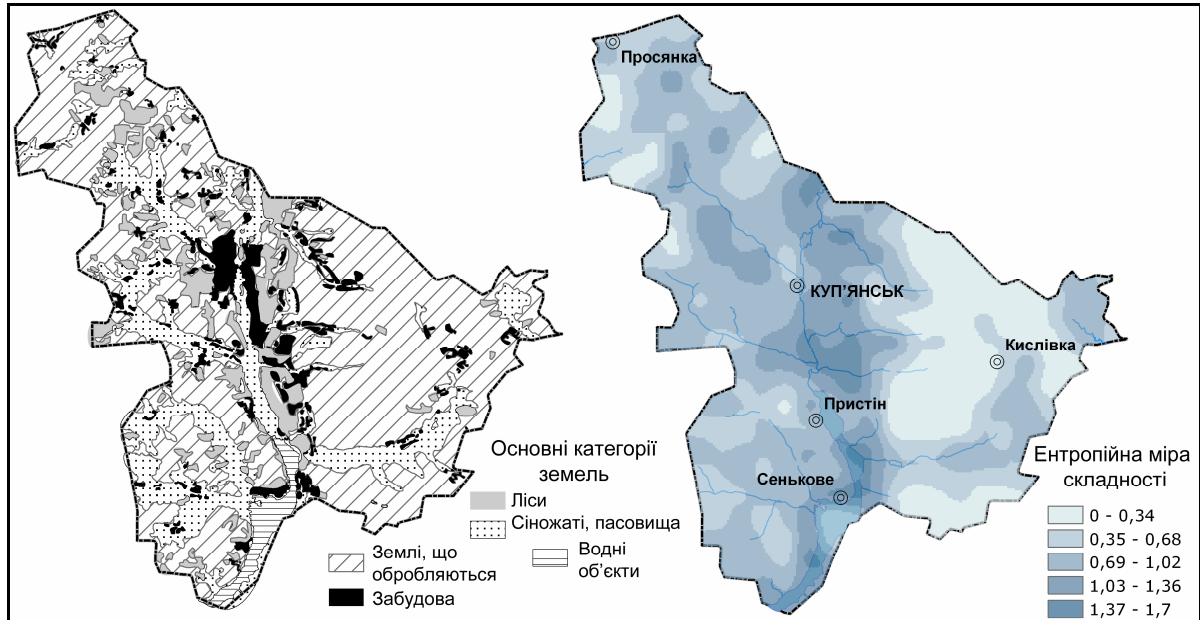

Рис.1. Конфігурація груп угідь в межах району та їх ентропійна міра складності

На рис. 2, б вказано блок-схему операцій для досліджень антропізованості у межах умовних квадратів. Основою геообробки є прості аналітичні операції вибору та подальшого збереження вибраних об'єктів, а серед них — запити за місцем розташування: *цілком містить* або *цілком міститься* [11] (стрілки 1 та 4 на рисунку). У даному випадку виконується вибір за схемою «цілком міститься», тобто здійснюється вибір усіх полігонів АТК, що потрапляють у задані межі спочатку природних

комплексів для визначення коефіцієнтів (стрілки 2, 3 рисунку) перетворюючого впливу природокористування у характерному природно-ландшафтному фоні, а потім — у задані межі умовних квадратів для остаточного підрахунку площ АТК (стрілки 5,6 рисунку). Площі та коефіцієнти надалі використовуються для побудови поля антропізації (рис. 3). Можна використовувати також засоби обрахунку на основі растрових моделей географічних даних.

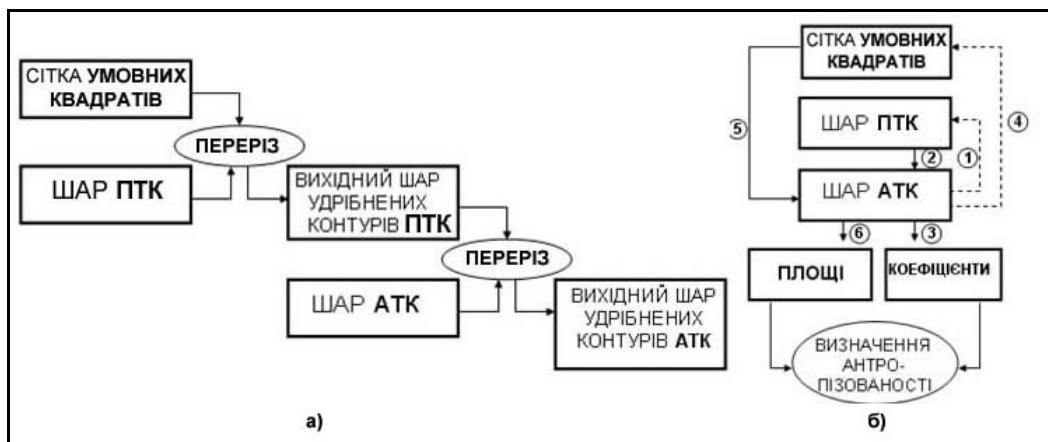

Рис. 2. Блок-схема операцій для коефіцієнта антропізації

Багато хто з дослідників вважають найбільш обґрунтованим поділ території за річковими водозборами (басейнову структуру) [12-14]. Про це

свідчить об'єктивність встановлення меж водозборів та функціонально-просторова єдність кожного з водозборів як частково обособленої ланки поверхне-

вого стоку, об'єкту землевпорядкування й переносу забруднень. Як правило, водозбори малих річок у такій мірі цілісні, що є всі підстави розглядати їх як укрупнені операційні територіальні одиниці дослідження антропозованості, про що раніше наголошувалось у роботах [15-18]. Тому розрахунок

коефіцієнту антропозації доцільно проводити для близьких за рядом метричних показників басейнів малих річок, що було виконано нами засобами зональної статистики [19] з поля проінтерпольованих значень КА (див. рис. 2, табл. 1).

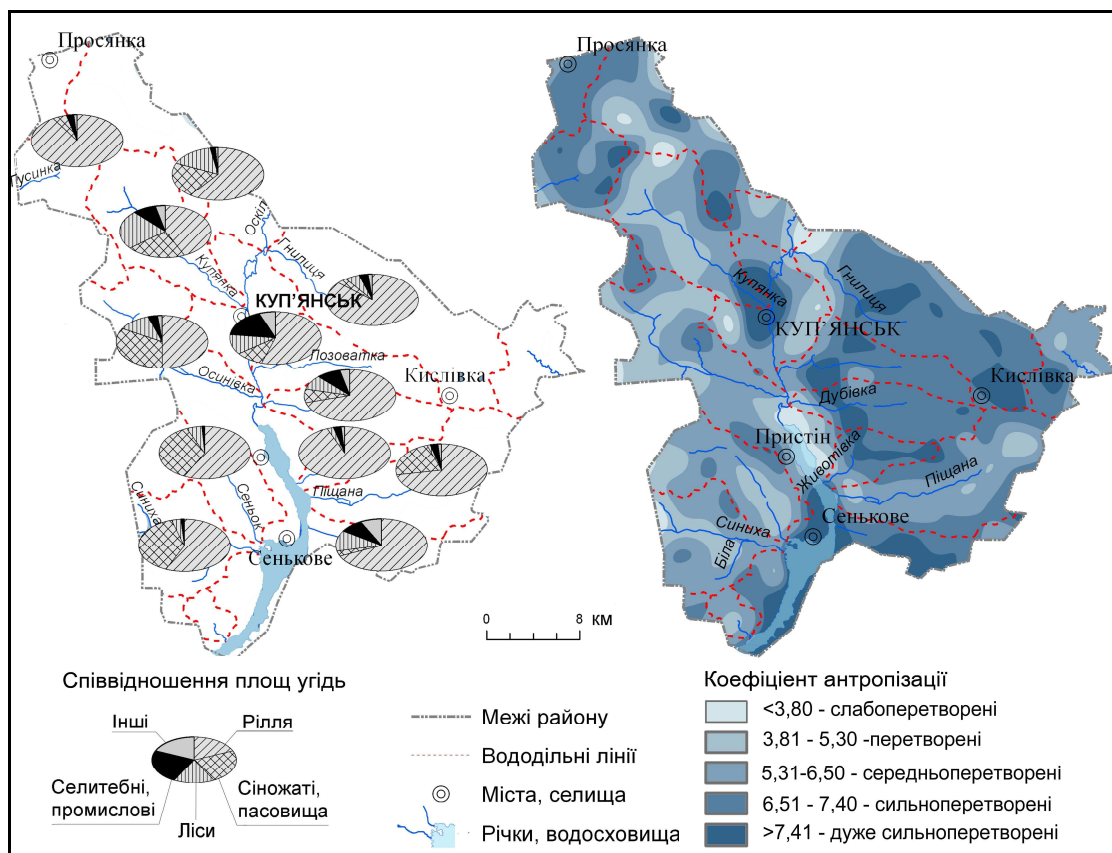

Рис. 3. Структура використання земель водозборів малих річок (зліва) та перетвореність довкілля Куп'янського району Харківської області (результат інтерполяції за значеннями КА в межах умовних квадратів)

Таблиця 1

Зональна статистика коефіцієнту антропозації за водозборами малих річок

Водозбір річки (в межах району)	Коефіцієнт антропозації				
	Максимум	Мінімум	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення
Вел.Бурлук	4,420	7,516	6,721	6,815	0,530
Сеньок	4,218	7,394	5,863	5,945	0,634
Кругляківка	6,863	8,425	7,401	7,383	0,232
Кобилка	5,144	7,727	6,717	6,931	0,675
Ниж. Дворічна	4,960	7,545	6,627	6,893	0,730
Лозоватка	4,892	9,070	7,031	7,213	0,695
Животівка	4,817	8,005	7,249	7,434	0,443
Куп'янська	3,307	10,270	5,918	5,676	1,162
Біла	3,775	8,468	5,819	5,848	0,561
Піщанка	4,559	8,062	6,536	6,499	0,716
Осинівка	3,691	7,845	5,703	5,711	0,601
Гнилиця	3,153	7,647	6,905	7,252	0,890
Дубівка	4,286	8,820	7,124	7,321	0,626

Висновки і результати.

1. У результаті моделювання на основі викладених вище методологічних засад було отримано поля антропоізації довкілля і показники зональної статистики для водозборів приток малих річок Куп'янського району Харківської області. Саме на місцевому рівні, враховуючи розмір водозбірної площі та ряд гідрологічних показників, басейнові системи є найбільш уразливими до зовнішнього впливу. Поряд з цим, на місцевому рівні загальнодержавні стратегії та обласні програми розвитку природокористування набувають конкретного проектного наповнення, що втілюється у виникненні чи зміні просторових, структурних та функціональних характеристик природно-антропогенних територіальних комплексів.

2. Описані методики є дієвим засобом вивчення антропогенної трансформації довкілля.

Зазначені методи дозволили виявити просторову організацію та відносні показники рівня освоєння та перетворення довкілля різними типами господарювання в межах ключового району. Найбільш перетвореними є лівобережні басейни, що пов'язано з низкою фізико-географічних передумов (насамперед літологічних, сприятливих для різних форм господарювання).

3. «Вага» окремих локальних осередків інтенсивного господарювання (міста та промислові зони) у розрахункових значеннях антропоізованості за басейновими територіальними одиницями нівелюється за рахунок решти угідь з «помірними» навантаженнями на довкілля. Через це подібні розрахунки доцільно проводити в межах певної околиці усереднення з подальшою їх інтерпретацією через неперервні моделі географічних об'єктів і явищ.

Список використаних джерел:

1. Hrodzynskij M.D. *Piznannya landshaftu: misce i prostir: Monografiya. U 2-x tomah / Hrodzynskij M.D.* – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyivskij universytet», 2005. – T.2. – 503 s. [Гродзинський М.Д. *Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х томах / Гродзинський М.Д.* – K.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503 с.]
2. *Prostranstvenno-vremennoy analiz v territorialnom menezhmente: [Ucheb. posob.] / V.A. Bokov, I.E. Timchenko, I.G. Chervanov, A.N. Rudyk.* – 2005. – 184 s. [Пространственно-временной анализ в территориальном менеджменте: [Учеб. пособ.] / В.А. Боков, И.Е. Тимченко, И.Г. Черванов, А.Н. Рудык. – 2005. – 184 с.]
3. *Shyshchenko P.G. Prikladnaya fizicheskaya geografiya / Shyshchenko P.G.* – K.: Vyshcha shkola, 1988. – 192 s. [Шищенко П.Г. *Прикладная физическая география / Шищенко П.Г.* – K.: Вища школа, 1988. – 192 с.]
4. *Reymers N.F. Prirodopolzovanie: Slovar-spravochnik / Reymers N.F.* – M.: Mysl, 1990. – 637 s. [Реймерс Н.Ф. *Природопользование: Словарь-справочник / Реймерс Н.Ф.* – M.: Мысль, 1990. – 637 с.]
5. *Dyakonov K.N. Ekologicheskoe proektirovanie i ekspertiza: Uchebnik dlya vuzov / Dyakonov K.N., Doncheva A.V.* – M.: Aspekt Press, 2002. – 384 s. [Дьяконов К.Н. *Экологическое проектирование и экспертиза: Учебник для вузов / Дьяконов К.Н., Дончева А.В.* – M.: Аспект Пресс, 2002. – 384 с.]
6. *Odum Yu. Ekologiya: V 2-x tomakh / Odum Yu.* – Per. s angl. – M.: Mir, 1986. – T. 1. – 328 s. [Одум Ю. *Экология: В 2-х томах / Одум Ю.* – Пер. с англ. – M.: Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.]
7. *Shyshchenko P.H., Marynych O.M. Fizychna geografiya Ukrainy: Pidruchnyk.* – K.: T-vo «Znannya», KOO, 2003. – 479 s. [Шищенко П.Г., Маринич О.М. *Фізична географія України: Підручник.* – K.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 479 с.]
8. *Opolzni Kharkovskoy oblasti / [Strizhelchik G.G., Kramarenko O.A., Sokolov Yu.P. i dr.] / Pod red. I.G. Chervanova.* – Kharkov: UkrNIINTIZ, 2001. – 300 s. [Оползни Харьковской области / [Стрижельчик Г.Г., Крамаренко О.А., Соколов Ю.П. и др.] / Под ред. И.Г. Черванова. – Харьков: УкрНИИИИТИЗ, 2001. – 300 с.]
9. *Ihnatyev S.Ye. Konstruktyvno-geografichni osnovy upravlinnya terytoriyeyu ekologichnoyi merezhi regionalnoho rivnya (na prykladi Oskil'skoho pryrodnoho korydoru): avtoref. dys.... kand. geogr. nauk: 11.00.11 / Ihnatyev Stanislav Yevhenovych; Tav. nac. un-t im. V.I. Vernad'skoho.* – Simferopol, 2011. – 20 s.: rus. [Игнатъев С.Е. *Конструктивно-географічні основи управління територією екологічної мережі регіонального рівня (на прикладі Оскільського природного коридору): автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Ігнатъев Станіслав Євгенович; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського.* – Сімферополь, 2011. – 20 с.: рус.
10. *Young Benjamin J. Impacts of Impervious Surface Cover on Stream Hydrology and Stream-Reach Morphology, Northern Georgia: A thesis presented to the faculty of the College of Arts and Sciences of Ohio University / Young Benjamin J.* – 2010. – 91 p. – Режим доступу: https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/ohiou1275416866/inline
11. *Svitlychnyj O.O. Osnovy geoinformatyky: Navchalnyj posibnyk / Svitlychnyj O.O., Plotnitskyj S.V. / Zah. red. O.O. Svitlychnoho.* – 2-e vyd., vupr.i dop. – Sumy: VTD «Universytetska knyha», 2008. – 294 s. [Світличний О.О. *Основи геоінформатики: Навчальний посібник / Світличний О.О., Плотницький С.В. / Заг. ред. О.О. Світличного.* – 2-е вид., випр.і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 294 с.]
12. *Ekologichne upravlinnya: Pidruchnyk / [V.Ya. Shevchuk, Yu.M. Satalkin, H.O. Bilyavskij ta in.].* – K.: Lybid, 2004. – 432 s. [Екологічне управління: Підручник / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін.] – K.: Либідь, 2004. – 432 с.]
13. *Kyrylyuk O.V. Istoriya stanovlennya baseynovoho pidkhodu u geografiyi ta ekologichnomu rusloznavstvi / Kyrylyuk O.V. // Naukovi vypysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Korsyubynskoho. Seriya: Geografiya.* – Vinnytsya, 2007. – Vyr. 14. – S. 40-47. [Кирилюк О.В. *Історія становлення*

- басейнового підходу у географії та екологічному руслознавстві / Кирилюк О.В. // Наукові випуски Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 40-47].
14. Korytnyj L.M. Administrativno-territorialnoe delenie Rossii: basseynovyy variant / Korytnyj L.M. // Geografiya i prirodnye resursy. – 2006. - № 4. – S. 29-37. [Корытний Л.М. Административно-территориальное деление России: бассейновый вариант / Корытний Л.М. // География и природные ресурсы. – 2006. - № 4. – С. 29-37].
 15. Berezhnij V.A. Baseynovij pidkhid u regionalnomu upravlinni pryrodokorystuvannjam [Tekst] / Berezhnij V.A. // Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovciv «Region-2010: suspilno-geografichni aspekty» (15-16 kvitnya 2010 roku, m. Kharkiv) / Hol. red. kolegiyi K.A. Nemets // RVV Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – Kharkiv, 2010. – S. 371-374. [Бережний В.А. Басейновый подход у регіональному управлінні природокористуванням [Текст] / Бережний В.А. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон-2010: суспільно-географічні аспекти» (15-16 квітня 2010 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К.А. Немець // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – С. 371-374].
 16. Berezhnij V.A. Vodozboru yak terytorialni odynyci u suspilno-geografichnykh doslidzhennyakh zasobamy GIS [Tekst] / Berezhnij V.A. // Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovciv «Region-2010: suspilno-geografichni aspekty» (15-16 kvitnya 2010 roku, m. Kharkiv) / Hol. red. kolegiyi K.A. Nemets // RVV Kharkivskoho nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – Kharkiv, 2010. – S. 285-289. [Бережний В.А. Водозбори як територіальні одиниці у суспільно-географічних дослідженнях засобами ГІС [Текст] / Бережний В.А. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон-2010: суспільно-географічні аспекти» (15-16 квітня 2010 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К.А. Немець // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – С. 285-289].
 17. Berezhnij V.A. Vkhidni dani ta modeli geoobrobky dlya yakisnoho ocinyuvannya stanu dovkillya vodozboriv [Tekst] / Berezhnij V.A. // Geografiya, geoekologiya, geologiya: dosvid naukovykh doslidzen: Materialy VII Mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh / Pod. red. prof. L.I. Zelenskoj. – Dnepropetrovsk: IMA-pres, 2010. – Vyp. 7. – 320 s. – S. 175-177. [Бережний В.А. Вхідні дані та моделі геообробки для якісного оцінювання стану довкілля водозборів [Текст] / Бережний В.А. // Географія, геоекологія, геологія: досвід наукових досліджень: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених / Под. ред. проф. Л.І. Зеленської. – Днепропетровск: ІМА-прес, 2010. – Вип. 7. – 320 с. – С. 175-177].
 18. Berezhnij V.A. Konceptsiya geomorfologichnykh porohiv yak metodologichnyj bazys doslidzen pryrodno-resursnoho potencialu / Berezhnij V.A., Dobrovolska N.V. // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi: Mizhregionalnyj zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv, 2011. – Vyp. 10 (2). – S. 224-227. [Бережний В.А. Концепція геоморфологічних порогів як методологічний базис досліджень природно-ресурсного потенціалу / Бережний В.А. Добровольська Н.В. // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2011. – Вип. 10 (2). – С. 224-227].
 19. MakKoy D. ArcGIS Spatial Analyst. Rukovodstvo polzovatelya. / MakKoy D., Dzhonston K. – M.: Izd-vo DATA+, 2002. – 214 s. [МакКой Д. ArcGIS Spatial Analyst. Руководство пользователя. / МакКой Д., Джонстон К. – М.: Изд-во DATA+, 2002. – 214 с.].

Summary

Vitaliy Berezhnoy. METHODOICAL PRINCIPLES OF ANTROPOGENIC TRANSFORMATION STUDY OF ENVIRONMENT (ON AN EXAMPLE OF KUPIANSK DISTRICT, KHARKIV REGION).

The article is devoted to land use study and the level of anthropogenic transformation of environment at the local level within the territory of small rivers basins. The paper discusses the following base definitions: “anthropogenic territorial complex”, “anthropization”. Some approaches to use the area ratios between different cultural landscapes as a data sources for quality assessments of environment state are discussed. It is shown that besides the quantitative characteristics of natural and cultural territorial complexes, significant role must be taken for topological properties of land use types. Using of watersheds as a territorial basis for environment anthropogenic transformation study and some GIS-methods to realize the similar tasks are suggested in the article. The results of anthropization coefficient zonal statistic calculation and land use types variety within the territory of the region are also given in the article. The attention is paid to the socio-economic context and the significance of such studies in human geography.

Keywords: antropization, land use type, watershed, environmental management, transformation of environment.

Дослідження молодих науковців

УДК 528.91

Наталія Гаман

ЗАКОНИ ТА ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТЕМАТИЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ПРОЕКТУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ КАРТ

У статті доведена важлива роль розвитку логістичних процесів в Україні та їх інтеграції з європейським простором. Описана роль картографічного забезпечення в процесі логістичного управління перевезень. Досліджена проблема розробки унікальної логістичної карти для території України. Подані різні підходи до класифікації соціально-економічних тематичних карт та визначене місце логістичних карт у даних класифікаціях. Висвітлені принципи створення тематичних карт спеціального призначення. Описана методика розробки карти. Доведена необхідність та важливість розробки спеціалізованих логістичних карт. Надане їх базове наповнення для різних видів вантажних перевезень.

Ключові слова: соціально-економічна карта, тематичне картографування, спеціальна карта, транспортна логістика, логістична карта.

Наталія Гаман. ЗАКОНЫ И ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ТЕМАТИЧЕСКОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ КАРТ. В статье доказана важная роль развития логистических процессов в Украине, а также их интеграции с европейским пространством. Описана роль картографического обеспечения в процессе логистического управления перевозок. Исследована проблема разработки уникальной логистической карты для территории Украины. Представлены различные подходы к классификации социально-экономических тематических карт и определено место логистических карт в данных классификациях. Освещены принципы создания тематических карт специального назначения. Описанная методика разработки карты. Доказана необходимость и важность разработки специализированных логистических карт. Предоставлено их базовое наполнение для различных видов грузовых перевозок.

Ключевые слова: социально-экономическая карта, тематическое картографирование, специальная карта, транспортная логистика, логистическая карта.

Natalia Haman. LAWS AND PRINCIPLES OF SOCIO-ECONOMIC THEMATIC MAPMAKING ON BASE OF LOGISTICS MAPS DEVELOPMENT. The important role of logistics processes in Ukraine and its integration with Europe is demonstrated. The role of cartographic providing of process of logistics management is described. The problem of developing of unique logistic map for Ukraine is investigated. Different approaches to socio-economic classification of thematic maps are described and specific place of logistic maps in these classifications is defined. The principles of creating thematic maps for special purposes are highlighted. The methods of map development are described. The necessity and importance of development of specialized logistic maps is proved. Their basic content for different types of transportation is given.

Keywords: socio-economic map, thematic mapping, special map, transport logistics, logistic map.

Вступ. Картографування території України від найдавніших часів до ХХІ ст. невіддільне від історії розвитку суспільства загалом і від розвитку засобів картографічного відображення географічного простору з його багатогранністю зокрема. Картографування українських земель відбувалось на фоні політичних змін суспільства відповідно з поступальним розвитком методів і способів створення карт й розвитком друкарської справи. Крім того, змінюється актуальність та зміст тематики карт.

На даному етапі державного розвитку та становлення України особливої актуальності набуло вивчення та розвиток логістичних процесів в Україні. Логістика є новітнім напрямком досліджень та діяльності, стратегічним завданням якої є забезпечення доставки необхідного вантажу відповідної якості та вказаної кількості потрібному споживачу в зазначений час та місце за певної вартості логістичної послуги та достатнього рівня логістичного сервісу. Головним завданням транспортної логістики є необхідність забезпечити перевезення продукту від постачальника до споживача. Для виконання цієї мети всі учасники логістичних операцій в кожному конкретному логістичному «каналі» повинні

© Гаман Н., 2014

володіти впорядкованими просторово-часовими даними про всі складові логістичного ланцюга з їх точними «географічними» реквізитами. Саме логістичні карти покликані для того, щоб відображати всі необхідні об'єкти-показники учасників логістичного процесу, шляхи і можливі коридори їх переміщень, всі митні пункти пропуску в Україні та за кордоном, також відображати характеристики умов доставки вантажу на шляху перевезень, а також вартісні показники діяльності інфраструктури на певних напрямках тощо. Подібні картографічні матеріали не просто полегшать, активізують, раціоналізують роботу заводів-виробників продукції або підприємств-замовників перевезення, підприємств-постачальників експедиторських послуг та безпосередньо перевізників, вони необхідні для вибору широкого кола варіантів рішень стосовно найкращого, найвигіднішого і найбільш раціонального можливого маршруту руху, оптимізації функцій логістичних систем різних рівнів, сфер галузевого призначення і т.ін.

Актуальність та новизна обраної теми назаперечна з огляду на те, що наша держава, знаходячись на перехресті різноманітних транспортних потоків, не є достатньо інтегрованою в міжнародну транс-

портну інфраструктуру і знаходиться на етапі становлення та розвитку цієї сфери економіки. Тоді як стан її картографічного забезпечення залишається незадовільним.

Варто зазначити, що згідно з Концепцією розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України на середньостроковий період та до 2020 року передбачено активізацію процесів інтеграції ТДК України до європейської та світової транспортних систем [6]. Розробка карт із відображенням низької інтеграції України у світову дорожню мережу може активізувати даний процес та вмотивувати його організаторів та виконавців.

Окрім далекоглядних планів розвитку інтеграції України в Європейську транспортну мережу, а як наслідок, і економіку, логістичні карти покликані виконувати нагальні потреби вітчизняних перевізників.

Перелік проблем, піднятих автором у даному дослідженні включає також визначення місця логістичних карт у численних різноманітних класифікаціях картографічних творів.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна картографія займається проблемами створення і використання таких карт, які відображають господарство, населення, культуру, економічну оцінку природних ресурсів. Соціально-економічні карти служать засобом аналізу різноманітних даних (про населення, економіку, соціальну структуру) у територіальному розрізі. Соціально-економічна картографія - проміжна наука між картографією та соціально-економічною географією. Сучасна соціально-економічна картографія одночасно являє собою великий самостійний науковий напрям, що має власні теоретико-методичні основи, і важливу галузь практичної діяльності, що відає проектуванням та складанням соціально-економічних карт. Така карта повинна відображати складні просторові системи, основу яких складають територіальні поєднання територіально-виробничих комплексів, природи і суспільства. Як складова частина соціально-економічної географії соціально-економічна картографія реалізує нагальну потребу комплексного розгляду економічних і соціальних процесів, що вивчаються в територіальному, географічному аспекті. Для цього дана галузь науки використовує особливий різновид картографічного методу дослідження, який спирається на досвід всебічного, системного аналізу і синтезу впорядкованих у просторі та часі даних про населення, економіку і соціальну сферу. У цьому плані соціально-економічна картографія збагачує економічну, соціальну і політичну географію, забезпечує їх інформаційні та методичні зв'язки з галузями фізичної географії, геоєкології, країнознавством та іншими географічними науками.

Велике значення в соціально-економічному картографуванні набуло використання прийомів наукового аналізу та синтезу. За допомогою їх використання виділяють аналітичні, синтетичні і комплексні соціально-економічні карти. Аналітичні карти показують окремі сторони або властивості явищ і процесів абстрактно від цілого. Серед них є вузько аналітичні карти, що відображають, напри-

клад, тільки населені пункти або дорожню мережу, і карти, де комплексуються дві і більше характеристик об'єктів картографування, наприклад, людність поселень і щільність населення, характеристики тепла і вологи з показом врожайності сільськогосподарських культур. Синтетичні карти покликані давати цілісну, інтегральну характеристику об'єктів, явищ і процесів, що розглядаються як територіальні системи певного ієрархічного рівня. При такому підході перш за все враховується структура територіальної системи, її найважливіші складові частини, і головні зовнішні та внутрішні взаємозв'язки, що визначають функціонування і розвиток даної системи. Перехідну категорію складають комплексні карти, що показують спільно кілька властивостей явищ або ряд взаємозв'язаних явищ, але роздільно, кожне у своїх показниках. При цьому комплексуватися можуть як аналітичні, так і синтетичні характеристики, що й призводить до необхідності виділення комплексних аналітичних, комплексних синтетичних та комплексних аналітико-синтетичних карт [2].

Особливістю розвитку тематичного картографування, як комплексу наукових, організаційних та техніко-технологічних заходів, спрямованих на створення та оновлення тематичних карт [5] є постійна зміна актуальності об'єкту картографування. Основний зміст тематичних карт визначається конкретною темою відображення, спеціально присвяченою якому-небудь елементу або явищу (населені пункти, клімат, транспорт, події історії тощо). В самому визначенні тематичної карти вказується, що це є цілісний картографічний твір багаточільового призначення, що уніфікований за математичною та географічною основами, основним змістом якого є подання елементів, що розкривають конкретну тему. Вони діляться на карти природних явищ та карти суспільних явищ, які, в свою чергу, групуються за більш вузькими галузями картографування. До кожної групи тематичних карт відноситься ряд карт конкретної тематики. Серед карт суспільних явищ за різними класифікаціями виділяють карти соціальної інфраструктури. На думку автора, логістичні карти за своїм визначенням та наповненістю показниками можуть бути віднесені в цю категорію карт. Вони включають транспортну мережу – саме не її виробничу складову, а як інфраструктура для логістичних процесів; різноманітні точкові об'єкти транспортної інфраструктури, а також пункти пропуску – місцеві та міжнародні, пункти обслуговування перевізників, крім того різноманітні синтетичні показники напруженості матеріальних потоків, напрямки логістичних ланцюгів. Однак, найкраще в таку класифікацію впишуться логістичні карти, які забезпечують інформаційні потоки, або пасажирські перевезення. Карти, покликані обслуговувати вантажні перевезення закономірно будуть випадати із даного переліку карт, оскільки інтуїтивно їх хочеться віднести до карт господарства, як найбільш з ним пов'язаних.

Взявши на озброєння класифікацію тематичних карт, запропоновану проф. А.М. Берлянтом – логістичні карти можна віднести до іншої категорії, а саме до карт транспорту та економічних зв'язків. За запропонованою класифікацією виділяються еконо-

міко-географічні карти, як окрема категорія тематичних карт. Більш спеціалізованими серед них є карти транспорту та економічних зв'язків, які представляють зв'язки населення і господарства в процесі виробництва, споживання і задоволення культурних і матеріальних потреб. [1, с. 222]. З даного визначення логістичні карти могли би бути в даній категорії, але знову ж таки, відображення було б однобоким, оскільки підходять лише карти для транспортної логістики. Інші аспекти логістичних процесів, які можуть бути картографовані уже не попадуть в дану категорію карт.

З огляду на таку неможливість віднести весь можливий ряд варіацій логістичних карт до певної однієї категорії в існуючих класифікаціях тематичних карт, автор даного дослідження пропонує віднести логістичні карти до тематичних карт спеціально-призначення або до спеціальних карт.

Спеціальна карта - карта, що за своїм змістом призначена для певних користувачів і вирішення певних завдань[5]. Саме спеціальне картографування, як комплекс наукових, організаційних та техніко-технологічних заходів, спрямованих на створення та оновлення спеціальних карт покликане займатись створенням карт для вузькоспеціалізованих потреб, які водночас можуть інтегрувати показники із різних сфер економічної та суспільної діяльності. Оскільки, таким і є логістичні карти, будемо вважати їх спеціальними картами, створеними для задоволення потреб логістичних відділів великих заводів виробників а також експедиторських підприємств, та інших суб'єктів, які тим чи іншим боком стикаються з організацією логістичного процесу.

В основі створення спеціальних карт лежить ряд принципів, які в основному перекликаються із принципами створення соціально-економічних тематичних карт.

Принципи:

1. Зміст карт повинен мати відповідну ідейно-аналітичну спрямованість, тобто в зміст карти повинна бути закладена відповідна ідея, що знаходить чинне відображення у виборі об'єктів картографування, показників, визначених наукових класифікацій та продуманій системі умовних позначень.

2. Карти повинні складатись на рівні найновіших досягнень науки і техніки.

3. Відповідність змісту карти її характеру і цільовому призначенню. Цьому відповідають:

- повнота і конкретність характеристики змісту;

- детальність у відображенні як якісних, так і кількісних характеристик.

4. Дотримання єдності змісту, його повноти і завершеності.

5. Точна графічна локалізація змісту залежить від масштабу, способів картографування та характеру розміщення об'єктів.

6. Оптимальність змісту карти при виразності і чіткості зображення. Зміст карти не повинен перевищувати межу оптимального навантаження. Це зменшує можливість її читання.

7. Карта повинна мати стислу, чітку і змістову характеристику явищ і об'єктів. На першому плані –

яскравими фарбами подаються головні об'єкти карти. На другому плані – основа.

8. Можливість порівняння зображених об'єктів

9. Єдність часу при розкритті змісту карти (окрім динамічних).

10. Характеристика на карті повинна подаватись однаковими показниками всіх об'єктів картографування.

11. Повнота і однотипність первинних вихідних матеріалів

12. Дотримання узгодженості в способах картографування і оформлення карти.

Принципи є базовими для розробки програми карти.

Важливою умовою складання подібної карти являється науково-обгрунтований підхід:

1. Системний підхід, за допомогою якого виявляється існуючі об'єкти та закономірності, які пов'язані з суспільно-географічними явищами та їх територіальним поєднанням.

2. Типологічний підхід – виявлення типових елементів систем за спільними ознаками.

Створення соціально-економічних карт спеціального призначення в цілому проходить з дотриманням усіх основних етапів, характерних для загально-географічних і фізико-географічних карт: це редакційні, авторські, укладальницькі і видавничі роботи. Серед них особливо важливі редакційні роботи, під якими в картографії розуміється вся система науково-технічного управління створенням карти. Тому редагування являє собою безперервний процес, який пронизує всі етапи створення карти - від підготовчих робіт до її видання. При створенні будь-якого картографічного твору соціально-економічної тематики основні підготовчі роботи проводяться на першому етапі - етапі проектування карти. До складу робіт цього етапу входять: формулювання вимог до карти, складання попередньої програми, збір, аналіз і оцінка джерел, вивчення об'єктів і території, складання програми карти.

Розробці програми карти передують ще один розділ робіт - вибір і аналіз наявних джерел. У результаті виконання всього обсягу робіт на етапі проектування створюється програма карти, з належною детальністю і повнотою характеризує всі основні параметри створюваної карти, її легенду і методику розробки. Розробка математичної основи карт включає в загальному випадку вибір масштабу, проекції, координатних сіток та компонування. При розробці компонування передбачається наявність місця для розміщення додаткової інформації, необхідної для більш повного розуміння картографованих явищ. Це можуть бути різні діаграми, графіки і просто текстові пояснення або кількісні дані. Вибір способів зображення на картах соціально-економічної тематики обумовлений особливостями просторової локалізації інформації, що міститься в джерелах, і показників соціально-економічного картографування. Розробка легенди – це початок створення карти та авторської роботи. Разом з тим остаточна систематизація легенди можлива тільки при завершенні авторського оригіналу, тому що в процесі

використання джерел виникають доповнення і зміни. В результаті авторських робіт автор готує різні за точністю і якістю картографічні матеріали - ескіз або макет, рідше - оригінал карти. Значна частина авторських робіт входить в другий етап - етап складання карти. На цьому етапі проводиться: підготовка і обробка джерел, перенесення змісту з джерел на карту, його генералізація, складання та оформлення елементів змісту. Підсумок етапу складання - первинний оригінал карти, який служить для підготовки карти до видання - третьому завершального етапу. До складу робіт на цьому етапі входять: виготовлення видавничого оригіналу, допоміжні роботи з обслуговування поліграфічних процесів, виготовлення штрихових і кольорових проб. Після цього проводиться друк карти в рамках видавничих робіт.

Логістичні операції на різних рівнях мають відмінності у їх організації. Саме міжнародна логістика є найбільш складною і трудомісткою сферою за затратами праці, кількістю учасників і т.д. Критичне значення мають такі чинники, як відстань перевезень, різниця валют і вид транспорту. У міжнародній логістиці відстань перевезень значно більша, відповідно - збільшується час доставки, а також зростає можливість різних пошкоджень вантажів, збільшуються обсяги складування товарів. Такий чинник як різниця валют вимагає обов'язкового і ретельного врахування обмінного курсу. Також міжнародні логістичні операції пов'язані з перетином кордонів, відповідно треба враховувати державні і митні вимоги, підготувати необхідні документи. При цьому використовуються послуги посередників - експедиторів, митних агентів, митних брокерів, банків тощо.[4, 30]

Розглядаючи різні види перевезень для вибору показників і створення уявлення, що повинно бути зображено на логістичній карті варто розробити на передкартографічному етапі досліджень структурно-графічні моделі, які добре себе зарекомендували як пізнавальний засіб.

Автоперевезення. Одним із показників логістичних карт, покликаних забезпечувати потреби саме автоперевізників, може бути цікавий інтегрований показник, як вартість перевезення на різних ділянках шляху.

Плата за вартість автоперевезення залежить від відстані, маси і об'єму товару, що перевозиться, вантажопідйомності і типу автомобіля, а також місцевості, по якій здійснюється автоперевезення.

Якість надання логістичних послуг надзвичайно залежить від географічних умов території країн відправників, транзитних країн та отримувачів вантажів. Така географічна прив'язка робить очевидним той факт, що компанії-надавачі логістичних послуг змушені користуватись картами для їх роботи. Якість та відповідність карт їх специфічним вимогам поки що бажає бути кращою.

Крім суто природних показників, варто аналізувати інформацію про особливості зміни характеру та умов автоперевезень в транзитних країнах, розміщення та пропускної здатності митних пунктів тощо, що важливо передбачити на відповідних картах.

При визначенні якісних показників логістичних карт необхідно враховувати зокрема те, що в

залежності від характеру вантажу, що перевозиться, надаються такі основні типи автомобілів:

- тентовані автомобілі;
- рефрижераторні автомобілі;
- контейнеровози;
- автомобілі, оснащені для перевезення ADR

вантажів;

- спецтехніку, для великовагових та негабаритних вантажів[3].

Різні автомобільні шляхи мають різну пропускну здатність і не завжди пристосовані для всіх типів вантажних автомобілів. Це теж обов'язково відобразиться на логістичній карті.

Для визначення системи показників карт логістичної тематики важливо зробити висновок про те, що в маршрутах, які неможливо здійснити лише одним видом транспорту (будь то морські, річкові, авіа чи залізничні перевезення) із пункту відправки до пункту призначення, на допомогу, завжди приходять автотранспорт і автоперевезення.

Залізничні перевезення. Залізничні перевезення - вид логістичної діяльності, що полягає в організації і регулюванні транспортування товару за допомогою залізничного транспорту. Значення транспортувань вантажів залізницею до сих пір визначається здатністю завдяки розгалуженим залізничним шляхам сполучення ефективно і відносно дешево перевозити великі об'єми товарів на далекі відстані.

Відносно недавно з'явилась тенденція до спеціалізації залізничних перевезень, що пов'язано з прагненням підвищити якість надаваних послуг, зокрема активно використовуються трьохярусні платформи для перевезення автомобілів, двухярусні контейнерні платформи, суміщені вагони, склади спеціального призначення.

Для організації залізничних перевезень очевидно ефективним буде використання карт із такими цілями:

- розрахунків перевізних тарифів і додаткових зборів (охоронних, страхових та ін.) по території країни відправника, призначення і транзиту;

- відображення перетинів автомобільних доріг із залізницями, обладнаними станціями для подачі будь-якого контейнера під завантаження в місце відправлення товару (при вагонній відправці, подачу автотранспорту для підвезення вантажу до станції);

- слідування за рухом вантажу і дислокацією вагонів на всьому шляху їх переміщення.

Морські перевезення. Для картографічних досліджень цього виду логістичної діяльності варто враховувати те, що морські контейнерні перевезення забезпечують оптимальне збереження вантажу, так як найчастіше контейнер пломбують в присутності клієнта чи представника і розпломбовують в кінцевому пункті.

Інші показники картографування повинні також бути орієнтованими на порівняння переваг та недоліків різних видів перевезень, важливих для логістичної діяльності.

Контейнерні морські перевезення поділяються на глибоководне (океанське, морське) судноплавство і внутрішнє (річкове) - це ще один комплекс показ-

ників, важливих для картографічного моделювання.

Картографічне моделювання дозволить організувати перевезення логістичним компаніям у ряді випадків:

- якщо місце відправки вантажу знаходиться обабіч від крупних портів, дасть змогу організувати транспортування від місця відправлення до транзитного порту, використовуючи автомобільний, морський транспорт (фідерні чи прибережні лінії) чи внутрішнім водним шляхом;

- розрахувати вартість фрахту і супутніх платежів (бункерних BAF, валютних CAF, страхових ISPS і льодокольних надвигат ICE, зборів за оформлення океанських і фідерних коносаментів, телекських дозволів RELEASE FREE, плати за наднормативне використання контейнерів власності судноплавних ліній DEMURRAGE DETENTION);

- організувати подачу контейнера під завантаження в місце відправки;

- створити схему зберігання в портах;

- контролювати розвантаження з перерахунком вантажних місць і оформленням акту прийому/передачі[7].

Отже, ще одним з завдань картографічного забезпечення потреб логістики є побудова логістичних ланцюгів різної складності, з різними транспортними складовими.

Авіап перевезення. Міжнародні авіап перевезення вантажів. На даний час в Україні – авіап перевезення – вид транспорту, що має найменший попит. Головна його перевага – швидкість доставки вантажів. Головний недолік – висока вартість перевезення, яка проте перебивається швидкістю доставки вантажів, що дозволяє відмовитись від інших елементів структури логістичних витрат, пов'язаних перш за все зі складськими витратами.

Крім того, можливості авіатранспорту і авіап перевезень стримуються вантажопідйомністю і вантажомісткістю літаків, а також їх обмеженою доступністю.

Досвідчені експедиторські підприємства використовують карти для розробки оптимальних схем доставки вантажів, організації їх супроводу, забезпечення регламентованих умов завантаження авіатранспорту і отримання всіх необхідних узгоджень і спеціальних дозволів, в тому числі, проходження сертифікації і митного оформлення документації.

Оскільки для розміщення аеропортів потрібні дуже великі відкриті простори, авіап перевезення, як правило, не об'єднані в єдину систему з іншими видами транспорту, за виключенням автомобільного.

Митне оформлення вантажів. Митне оформлення – це частина процесу зовнішньоторгового

перевезення вантажу, що супроводжується подачею в митний орган України пакета документів, на основі якого орган приймає рішення про можливість ввезення (вивезення, транзиту) товарів в Україну. Часто митне оформлення товару стає головним боєм багатьох компаній і затягується на невизначений термін. Саме на цьому етапі можуть виникнути непередбачувані витрати, пов'язані з помилками, допущеними нашими іноземними партнерами, які погано ознайомлені з вимогами українського законодавства.[8] Деякі із вимог і правил митного оформлення теж можуть стати об'єктами картографічного зображення.

Висновки. Логістичні карти – новий вид тематичних карт спеціального призначення, покликаних забезпечувати всіх учасників логістичного процесу різними показниками та даними, потрібними для планування та здійснення логістичних операцій з географічно точними реквізитами.

Місце цього виду карт у класифікації різноманітних картографічних творів не є визначеним однозначно. Проте проектування логістичних карт підпорядковується принципам і законам картографування соціо-економічних карт. З огляду на специфічний об'єкт картографування важливим і цікавим завданням на етапі проектування змісту карти і створення авторського оригіналу є визначення показників картографування. Розглядаючи транспортну логістику, як споживач карт, що проектуються, показники картографування залежать від призначення та задач, які будуть виконувати логістичні карти для різних видів перевезення.

З позиції менеджменту завдання транспортної логістики полягає у зменшенні витрат без втрати якості. Складовими ланками кожного перевезення є його планування, прокладання маршруту, а потім слідкування за рухомим складом. Всі ці логістичні операції простіше, точніше і швидше проводяться з використанням спеціалізованих логістичних карт. Адже показником роботи будь-якої транспортної компанії є не тільки стан її рухомого складу та якість людського потенціалу, а й рівень інформаційно-технічного оснащення, що з точки зору даного дослідження відповідає рівню картографічного забезпечення.

В перспективі логістичні карти ввійдуть в користування на кожному транспортному підприємстві як незамінний і раціональний спосіб відобразити наочно необхідну інформацію, а в картографії, займуть відповідну нішу у темі розробки та впровадження тематичних соціально-економічних карт спеціального призначення.

Список використаних джерел:

1. Berlyant A.M., Vostokova A.V., Kravtsova V.I., Lurye I.K., Svatkova T.G., Serapinas B.B. Kartovedeniye: Uchebnik dlya vuzov. – М.: Aspekt Press, 2003. – 477 s. [Берлянт А.М., Востокова А.В., Кравцова В.И., Лурье И.К., Сваткова Т.Г., Серапинас Б.Б. Картоведение: Учебник для вузов – М.: Аспект Пресс, 2003. – 477 с.].
2. Zhupanskyj Ya. Rozvytok ekonomichnoyi kartografiji v Ukraini // Istorija ukrajinskoyi geografiji. Vseukrajinskyj naukovo-teoretychnyj chasopys. – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2000. – Vypusk 1. – S.100-107. [Жупанський Я. Розвиток економічної картографії в Україні // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – Випуск 1. – С. 100-107].

3. Kovalenko V.M., Shchurikhin V.K., Mashyka N.B. *Vantazhni avtomobilni perevezennya: Pidruchnyk*. – K.: Litera LTD, 2006. – 304 s. [Коваленко В.М., Щуріхін В.К., Машика Н.Б. *Вантажні автомобільні перевезення: Підручник*. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 304 с.].
4. Oliynyk Ya.B., Smyrnov I.G. *Mizhnarodna logistyka. Navchalnyj posibnyk*. – K.: Obriyi, 2011. – 544 s. [Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. *Міжнародна логістика. Навчальний посібник*. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.].
5. *Pro zatverdzhennja Porjadku zahalnodержавnoho torografichnoho i tematychnoho kartografuvannya*. – *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 veresnya 2013 roku № 661* [Про затвердження Порядку загальнодержавного топографічного і тематичного картографування. – Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 року № 661].
6. *Transportnyj kompleks Ukrainy. Avtomobilni dorohy: problemy ta perspektyvy* / I.R. Yukhnovskij, G.B. Lebeda; T.I. Porova / *za red. I.R. Yukhnovskoho*. – K.: FADA, LTD, 2004. – 288 s. [Транспортний комплекс України. Автомобільні дороги: проблеми та перспективи / І.Р. Юхновський, Г.Б. Лебеда; Т.І. Попова / *за ред. І.Р. Юхновського*. – К.: ФАДА, ЛТД, 2004. – 288 с.].
7. Vonasch E., Wilson I. *Getting the Goods: Ports, Labour and the Logistics Revolution*. – NY: Cornell University, 2008. – 273 p.
8. *Sajt kompaniyi «Imexbrok» [Elektronnyj resurs]*. – *Rezhym dostupu: <http://www.imexbrok.com/ru/logistics.html>* [Сайт компанії «Імексброк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imexbrok.com/ru/logistics.html>].

Summary

Natalia Haman. LAWS AND PRINCIPLES OF SOCIO-ECONOMIC THEMATIC MAPMAKING ON BASE OF LOGISTICS MAPS DEVELOPMENT

At this stage of development and establishment of Ukraine the particular importance of studying and investigating of logistics processes in Ukraine is evident. Logistic maps are designed to display all the necessary facilities - members of the logistics process, and possible ways of their movement corridors, all customs checkpoints in Ukraine and abroad, and also to reflect the characteristics of the conditions of delivery of cargo on the way of traffic and cost parameters of transport infrastructure in certain directions etc.

As part of the socio-economic geography socio-economic kartography realizes the urgent necessity for a comprehensive review of economic and social processes that are studied in the territorial, geographical aspect.

Logistic maps by definition and fullness of displayed objects can be included to thematic maps of social infrastructure. However by other classification, logistic map is best included to the maps of transport and economic communication. Because of the variety of approaches it is proposed to include logistic map to thematic maps of special purpose or special maps. Special map is a map which content is intended for certain users and certain tasks.

As a base of the creation of special maps is a set of principles that are mostly similar to the principles to socio-economic thematic maps creation. An important condition for completing of such maps is the systematic and typological science-based approaches.

Socio-economic map of special purpose creating passes all major steps of general geographic and physico-geographic maps creating: design, editing, authoring, and publishing processes.

For different types of traffic their own mapping objects should be considered.

In the future logistic maps will be used on the every transport company as an indispensable and efficient method to display the information graphically and in cartography, they will take appropriate niche in the development and implementation of socio-economic thematic maps for special purposes.

Keywords: socio-economic map, thematic mapping, special map, transport logistics, logistic map.

УДК 911.3

Віктор Грушка

МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ГЕОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В МІСТАХ І РАЙОНАХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті висвітлено результати моделювання траєкторії розвитку геоecологічної ситуації в міських і районних соціогеосистемах Дніпропетровської області за період з 2007 по 2011 роки. Моделювання виконувалося у нормованому багатовимірному ознаковому просторі за 106 статистичними параметрами геоecологічної складової соціогеопроецесу. Визначалися такі показники траєкторії, як проекція на оптимальну траєкторію розвитку, відхилення від неї і проекційний коефіцієнт прогресу. За результатами дослідження визначені соціогеосистеми, що є лідерами та аутсайдерами у розвитку геоecологічної ситуації.

Ключові слова: геоecологічна ситуація, соціогеосистема, траєкторія розвитку, моделювання, порівняльно-географічний аналіз, порівняльно-історичний аналіз, прогноз, контроль розвитку.

Віктор Грушка. МОДЕЛИРОВАНИЕ ТРАЕКТОРИИ РАЗВИТИЯ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ГОРОДАХ И РАЙОНАХ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье отражены результаты моделирования траектории развития геоecологической ситуации в городских и районных социогеосистемах Днепропетровской области за период с 2007 по 2011 годы. Моделирование выполнялось в нормированном многомерном признаковом пространстве по 106 статистическим параметрам геоecологической составляющей социогеопроецесса. Определялись такие показатели траектории, как проекция на оптимальную траекторию развития, отклонения от нее и проекционный коэффициент прогресса. По результатам исследования определены социогеосистемы, которые являются лидерами и аутсайдерами в развитии геоecологической ситуации.

Ключевые слова: геоecологическая ситуация, социогеосистема, траектория развития, моделирование, сравнительно-географический анализ, сравнительно-исторический анализ, прогноз, контроль развития.

Viktor Grushka. MODELING OF DEVELOPMENTAL TRAJECTORY OF GEO-ECOLOGICAL SITUATION IN THE CITIES AND DISTRICTS OF DNIPROPETROVSK REGION. The article highlights the results of simulation of the developmental trajectory of geo-ecological situation in the cities and districts sociogeosystems of Dnipropetrovsk region from 2007 to 2011. Simulation was carried out in normalized multidimensional attribute space with help of 106 statistical parameters of geo-ecological component of sociogeoprocess. We determined such indicators of trajectory as the projection on the optimal developmental trajectory, deviation from it and a projection factor of progress. The research identified the sociogeosystems that are leaders and outsiders in the development of geo-ecological situation.

Keywords: geo-ecological situation, sociogeosystem, developmental trajectory, modeling, comparative geographical analysis, comparative historical analysis, prognosis, control development.

Актуальність роботи. Дніпропетровська область відноситься до старопромислових регіонів (СПР) України з відповідним комплексом соціально-економічних і геоecологічних проблем, породжених історією засвоєння й економічного розвитку регіону. Загальною проблемою всіх СПР є складна геоecологічна ситуація, яка зумовлена величезною концентрацією та інтенсивним розвитком у минулому підприємств шкідливих галузей виробництва (переважно металургійної, видобувної і машинобудівної промисловості) із застарілими технологіями виробництва, очистки і знешкодження викидів у навколишнє природне середовище (НПС), загальною виснаженістю НПС високими рівнями його забрудненості тощо. Багатолітнє нехтування станом здоров'я і якістю життя населення, характерне для епохи створення потужного промислового потенціалу за будь-яку ціну, сприяло поширенню і розвитку так званих екологічно залежних захворювань, які на тлі важких умов праці призводили до скорочення тривалості життя, зростання кількості інвалідів і зниження рівня життя.

За часів незалежності України перераховані застарілі «хвороби» СПР посилюються новими соціально-економічними проблемами, пов'язаними з перехідним періодом і формуванням ринкових відносин в економіці. В жорстких умовах конкуренції стали затребуваними нові науковомі технології виробництва, а старі підприємства, продовжуючи

забруднювати НПС, поступово зупинялися, скорочувалися, перепрофілювалися тощо. Так, з'явилася принципово нова для українського суспільства проблема безробіття. Потужний трудовий потенціал СПР, сформований протягом багатьох десятиліть, вже не зміг реалізуватися повністю, що викликало низку супутніх соціально-демографічних процесів, у тому числі – зменшення народжуваності, трудові міграції, зростання соціальної напруги тощо.

Враховуючи викладене вище, очевидно, що вирішення соціальних, демографічних, економічних, геоecологічних тощо проблем густозаселених СПР повинне мати в соціальній політиці держави найвищий пріоритет. Тому комплексне дослідження СПР є надзвичайно актуальним питанням сучасної науки, особливо, тих її галузей, що пов'язані з соціальними, економічними і геоecологічними проблемами.

Аналіз попередніх досліджень. В Україні перші комплексні наукові дослідження СПР почалися у ХХІ ст. переважно представниками економічної науки (Д. Лепле, Н. Гальцева, Л. Кузьменко, А. Лодишків, В. Ляшенко, М. Ляшевська, О. Мартякова, А. Тимарцев та інші). З представників географічної науки загальними проблемами розвитку СПР займаються, наприклад, Н. Гасвська, О. Гавриленко, І. Гукалова, Г. Денисик, О. Лакова, І. Мельник, Л. Немець, Г. Підгрушний, Д. Шиян та інші. Зокрема, Д. Шиян належить одне з перших досліджень стану НПС регіону у зв'язку із захворюваністю і смертністю населення (на прикладі міста Кривий Ріг).

Метою даної роботи є комплексне суспільно-

географічне дослідження формування і розвитку гео-екологічної ситуації (ГЕС) в міських і районних соціогеосистемах (СГС) Дніпропетровщини методом моделювання траєкторії процесу для оцінки стану ГЕС і обґрунтування шляхів її покращання.

Викладення основних результатів. Дослідження виконувалось методом моделювання траєкторії розвитку ГЕС в СГС у нормованому багатовимірному ознаковому просторі (БОП), який розроблено на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і найбільш повно описаний у роботі [1]. БОП будується на нормованих статистичних параметрах, що відображають гео-екологічну складову соціально-географічного процесу, тобто, стан НПС, характеристики джерел та інтенсивності забруднення, а також деякі демографічні показники, захворюваність та смертність населення тощо. Всього використано 106 параметрів за період з 2007 по 2011 роки.

В результаті нормування всі розраховані індекси незалежно від розмірності і абсолютних значень вихідних статистичних параметрів є безрозмірними і змінюються в інтервалі від 0 до 1. Сформований таким чином нормований БОП представляє собою гіперкуб, кожне ребро якого має довжину 1 умовну одиницю, а вимірність за кількістю вихідних статистичних становить m . У гіперкубі БОП існує дві характерні точки, дуже важливі для подальшого аналізу. Перша з них – точка мінімального розвитку – збігається з початком координат, де всі координати БОП рівні 0. Друга – точка максимального розвитку – протилежна по головній діагоналі і має всі координати, рівні 1. Головна діагональ гіперкубу, яка з'єднує ці дві точки, є оптимальною траєкторією розвитку (ОТР), тобто, ідеальною траєкторією, за якою СГС може досягти максимально можливого розвитку найкоротшим шляхом. Слід підкреслити, що ОТР є абстракцією і не може бути реалізована жодною реальною СГС, але вона є зручним еталоном для порівняння реальних траєкторій СГС.

Траєкторія розвитку СГС у БОП утворюється сукупністю векторів, що з'єднують послідовні у часі

точки місцеположення СГС у БОП. За аналогією з механічним рухом зміна статистичних параметрів СГС у часі (тобто, зміна її місцеположення у БОП) розглядається як рух у БОП. Для аналізу траєкторії використовується математичний апарат векторного аналізу, відповідно до чого для будь-якого вектору у просторі визначаються дві характеристики – кутова і лінійна. Кутовий параметр вектору визначає його напрям у просторі через направляючі косинуси, а лінійний – довжину вектору, що визначається як евклідова відстань між його початковою і кінцевою точками.

Але в суспільно-географічному дослідженні важливо знати не стільки параметри вектору руху СГС, як їх відношення (порівняння) з відповідними параметрами інших СГС або характерними напрямками у БОП. Таким напрямком, зокрема, є ОТР як еталон розвитку. Основні показники руху: проекція на ОТР (відображає швидкість і напрям розвитку), відхилення від ОТР (відображає ефективність руху) і проекційний коефіцієнт прогресу (ПКП) – позиціонує поточну точку місцеположення СГС в БОП у просторі можливих подій, або просунутість у розвитку). ПКП є відношенням проекції вектору розвитку СГС на ОТР до довжини діагоналі гіперкубу БОП, тобто, він лінійно прямо пропорційний проекції на ОТР. Траєкторії розвитку ГЕС зручно відображати на фазовій площині у координатах «проекція на ОТР» - «відхилення від ОТР».

Згідно з результатами порівняльно-географічного аналізу розподіл міських СГС за розвитком ГЕС показано в таблиці 1 і на рис. 1 - 3.

Як видно з наведених даних, за станом на 2007 рік найвищого розвитку ГЕС (найкращого її стану) досягло м. Павлоград, далі йде досить щільна група міст (Синельникове, Марганець, Жовті Води, Новомосковськ, Орджонікідзе, Вільногірськ). Найгірший стан ГЕС спостерігається в містах Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Нікополь, Тернівка, Дніпропетровськ.

Подібні розрахунки виконані на кожний рік, для прикладу наведемо графік розподілу міст на останній розрахунковий момент часу – 2011 рік (рис. 2).

Таблиця 1

Параметри траєкторії розвитку ГЕС в міських СГС станом на 2007 рік

Місто	Проекція на ОТР	Відхилення від ОТР	ПКП
Дніпропетровськ	7.313	2.898	0.71
Вільногірськ	7.478	3.634	0.726
Дніпродзержинськ	6.736	2.958	0.654
Жовті Води	7.629	3.63	0.741
Кривий Ріг	6.639	3.163	0.645
Марганець	7.663	3.755	0.744
Нікополь	6.885	3.505	0.669
Новомосковськ	7.57	3.768	0.735
Орджонікідзе	7.565	3.638	0.735
Павлоград	7.756	3.298	0.753
Першотравенськ	7.365	3.804	0.715
Синельникове	7.67	3.841	0.745
Тернівка	7.127	3.955	0.692

Рис. 1. Розподіл міських СГС на фазовій площині станом на 2007 рік

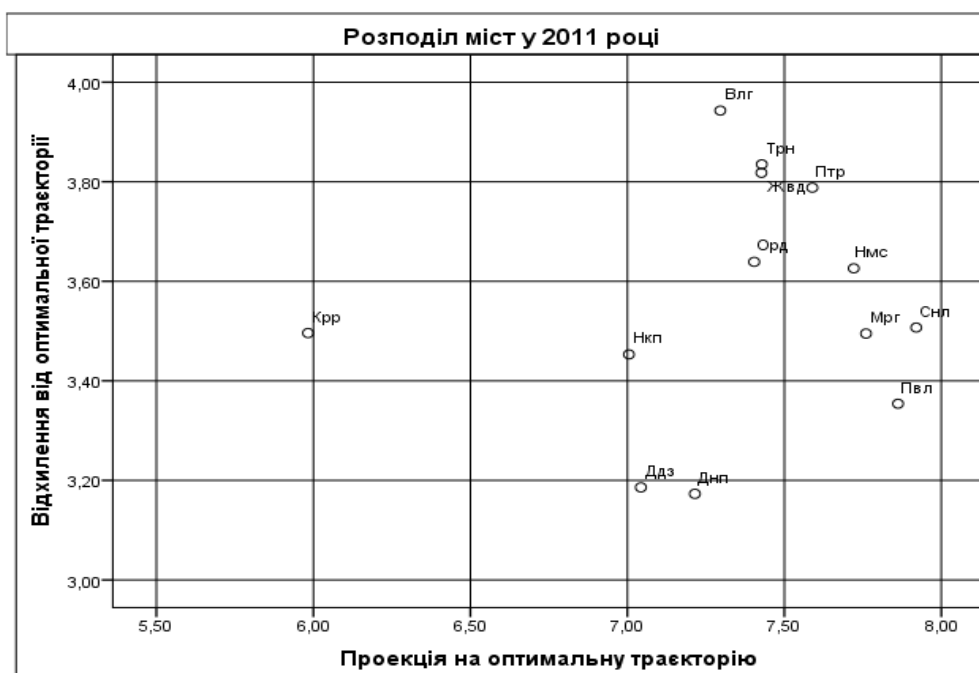

Рис. 2. Розподіл міських СГС на фазовій площині станом на 2011 рік

У 2011 році на фазовій площині чітко сформувалося три групи міст. Перша з них включає такі міста, як Синельникове, Павлоград, Марганець, Новомосковськ, Жовті Води, Орджонікідзе, Тернівка і Вільногірськ і займає лідируюче положення. Друга група у складі Дніпропетровська, Дніпродзержинська і Нікополя дещо відстає від першої групи у проекції на ОТР, але має менші відхилення від неї. Третю групу представляє м. Кривий Ріг з найгіршим станом ГЕС.

Середній за весь досліджуваний період розподіл міст на фазовій площині представлений на рис. 3.

Із середнього розподілу міських СГС видно,

що за проекцією вектору розвитку ГЕС на у ОТР найгіршим станом виділяються міста Кривий Ріг, Нікополь, Дніпродзержинськ і Тернівка. Як видно з наведених даних, тенденції руху СГС в БОП є неоднозначними і проявляються не дуже чітко.

Нижче наведені приклади траєкторій міст з різною динамікою розвитку ГЕС.

Як видно з рис. 4, траєкторія розвитку ГЕС м. Дніпропетровська відображає два періоди прогресивного розвитку (2007-2008, 2008-2009 роки) і два наступні періоди регресу (2009-2010, 2010-2011 роки). Можна констатувати, що найкращого стану ГЕС досягла в 2009 році.

Рис. 3. Середній за досліджуваний період розподіл міських СГС на фазовій площині

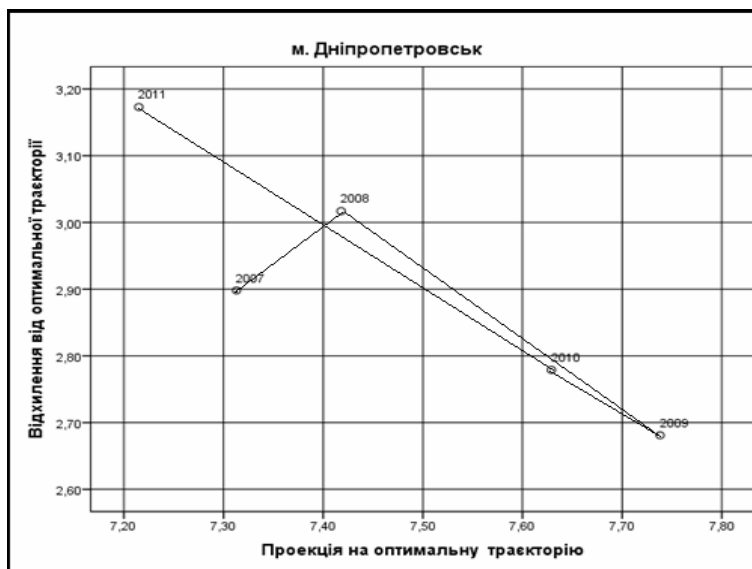

Рис. 4. Траєкторія розвитку ГЕС м. Дніпропетровська

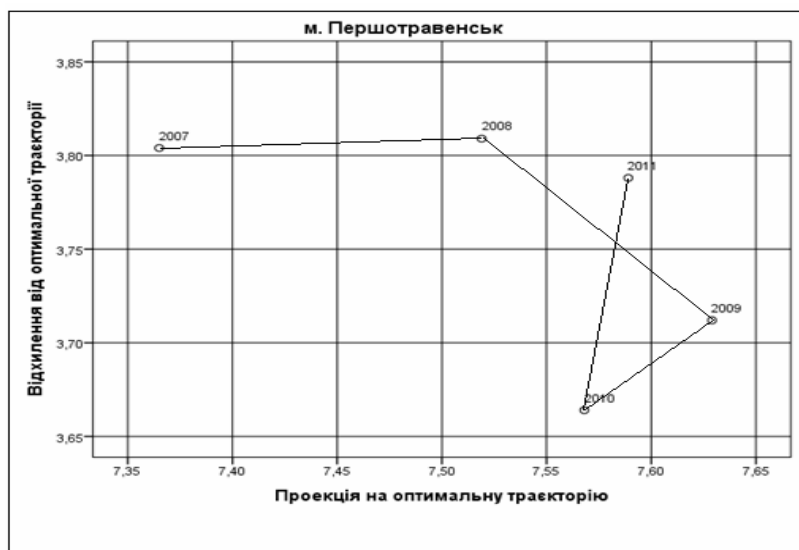

Рис. 5. Траєкторія розвитку ГЕС м. Першотравенська

Траєкторія розвитку ГЕС м. Першотравенську є прикладом прогресивного розвитку, на ній виділяються три періоди прогресивного розвитку (2007-2008, 2008-2009, 2010-2011 роки) і один період регресивного (2009-2010 роки). Кінцевий стан ГЕС цього міста значно краще початкового.

Аналогічний аналіз виконано і для районних СГС. В таблиці 2 та на рис. 6 показано розподіл районних СГС на фазовій площині станом на 2007 рік.

З рис. 6 видно, що лідирують Солонянський, Юр'ївський і Новомосковський райони. Чітко виділяється у якості відстаючого Апостолівський район, а в основній групі – Павлоградський і Широківський райони. Загальна конфігурація точок місцезоположення районних СГС у БОП досить компактна, що свідчить про більш однорідні умови формування ГЕС в районних СГС.

Для порівняння на рис. 7 наведено аналогічний графік станом на 2011 рік.

Таблиця 2

Параметри траєкторії розвитку ГЕС в районних СГС станом на 2007 рік

Район	Проекція на ОТР	Відхилення від ОТР	ПКП
Апостолівський	6.861	3.218	0.666
Васильківський	7.654	3.282	0.743
Верхньодніпровський	7.503	3.234	0.729
Дніпропетровський	7.541	3.093	0.732
Криворізький	7.441	3.195	0.723
Криничанський	7.742	3.386	0.752
Магдалинівський	7.458	3.486	0.724
Межівський	7.6	3.427	0.738
Нікопольський	7.646	3.275	0.743
Новомосковський	7.791	2.932	0.757
Павлоградський	7.162	3.678	0.696
Петриківський	7.429	3.817	0.722
Петропавлівський	7.377	3.62	0.717
Покровський	7.512	3.29	0.73
П'ятихатський	7.513	3.499	0.73
Синельниківський	7.69	3.299	0.747
Солонянський	7.977	3.239	0.775
Софіївський	7.564	3.804	0.735
Томаківський	7.635	3.373	0.742
Царичанський	7.709	3.506	0.749
Широківський	7.322	3.506	0.711
Юр'ївський	7.865	3.484	0.764

Рис. 6. Розподіл районних СГС на фазовій площині станом на 2007 рік

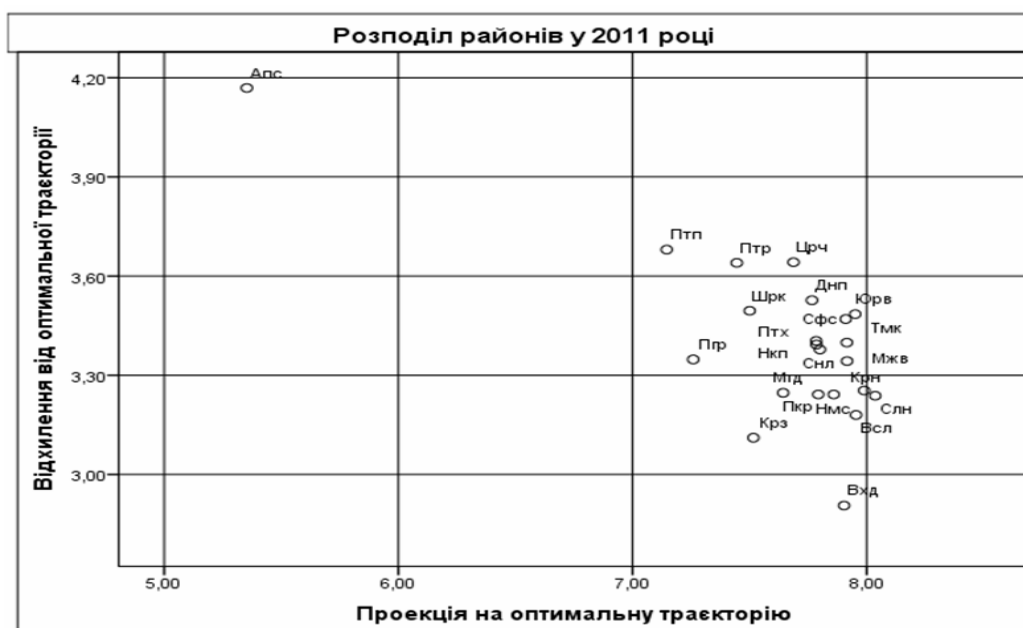

Рис. 7. Розподіл районних СГС на фазовій площині станом на 2011 рік

На кінцевий розрахунковий момент більше половини районів досягає найбільшого розвитку ГЕС, конфігурація їх розміщення стала ще більш компактною. На тлі загального поступального руху Апостолівський район продовжує регресивний розвиток за контрольними параметрами.

Середній за весь досліджуваний період розподіл районних СГС за формування ГЕС на фазовій площині представлений на рис. 8.

Наведені дані показують, що мають найкращий стан НПС, наприклад, Солонянський, Юр'ївський, Новомосковський райони. У найскладнішому становищі знаходиться Апостолівський район, який суттєво відстає від інших районів і демон-

струє переважуючу негативну тенденцію розвитку ГЕС.

Нижче наведені траєкторії розвитку ГЕС районних СГС з різною динамікою.

Траєкторія розвитку ГЕС Апостолівського району містить лише один період прогресу - 2008-2009 роки, останні періоди відповідають регресивному розвитку із суттєвою різницею стану ГЕС між початковим і кінцевим моментами досліджуваного періоду.

Траєкторія розвитку ГЕС Васильківського району відображає два періоди прогресивного розвитку (2007-2008, 2010-2011 р.р.) і два періоди регресу (2008-2009, 2009-2010 р.р.). В цілому загальний розвиток ГЕС цього району позитивний.

Рис. 8. Середній за досліджуваний період розподіл районних СГС на фазовій площині

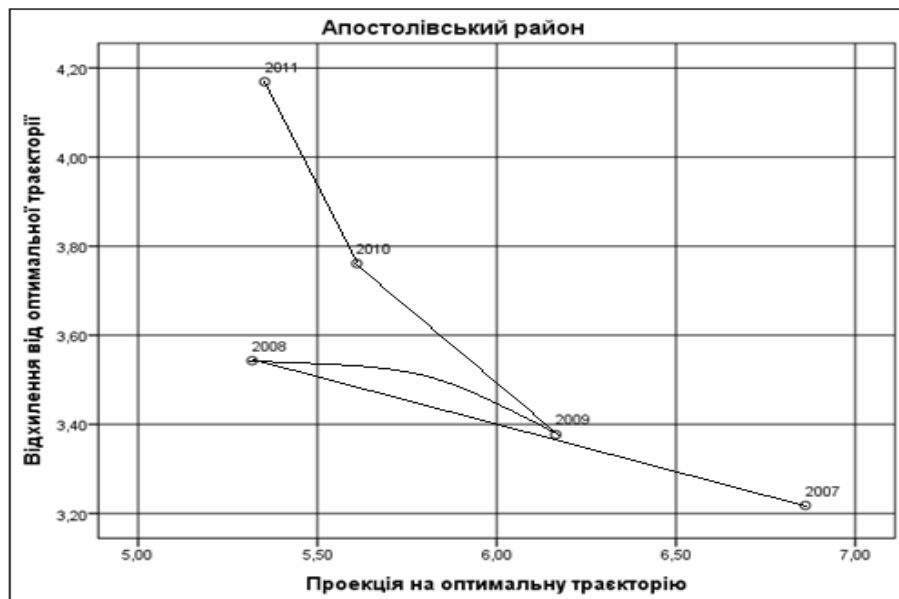

Рис. 9. Траєкторія розвитку ГЕС Апостолівського району

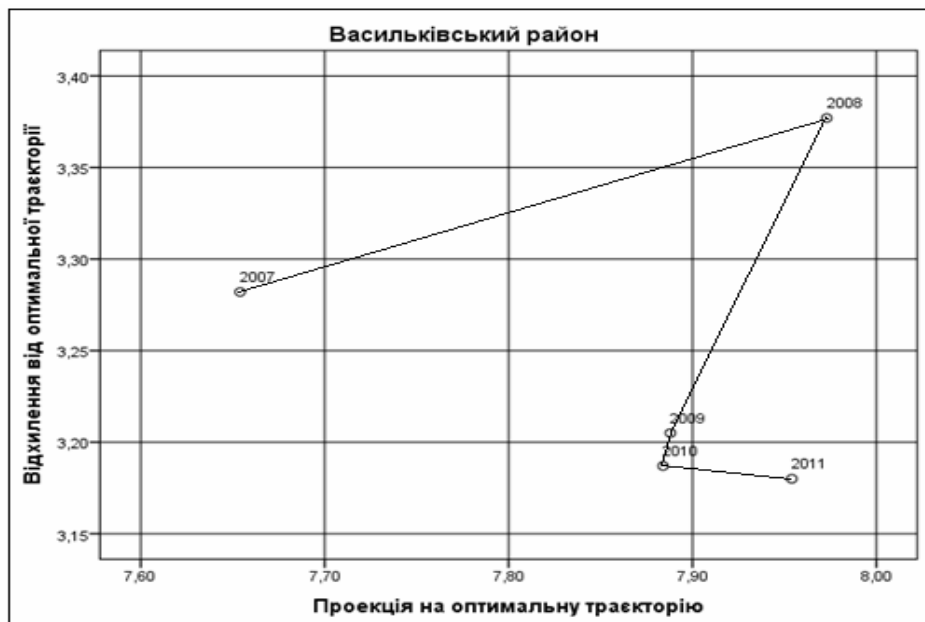

Рис. 10. Траєкторія розвитку ГЕС Васильківського району

Висновки. Виконане дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Моделювання траєкторії розвитку ГЕС в міських та районних СГС дає можливість наочно відобразити її зміни у просторі і часі. Відображення траєкторії на фазовій площині «проекція на оптимальну траєкторію» - «відхилення від оптимальної траєкторії» є зручним способом виконання порівняльно-географічного і порівняльно-історичного аналізу.

2. Порівняльно-географічний аналіз розвитку ГЕС доводить, що в міських і районних СГС спостерігається значна їх диференціація за темпами, напрямом і динамікою формування і розвитку ГЕС, що можна пояснити особливостями їх господарської диференціації і ступеню розвитку виробничої інфраструктури. Крім цього, в цілому ГЕС в міських СГС

має гірший стан порівняно із сільською місцевістю внаслідок більшої концентрації у містах промислових підприємств з шкідливим виробництвом.

3. Порівняльно-історичний аналіз розвитку ГЕС (аналіз власне траєкторій їх розвитку) показав, що для всіх СГС Дніпропетровської області в період 2007-2011 роки динаміка і напрям змін ГЕС мають неоднозначний характер, що зумовлено впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 років. Частіше всього період регресивного розвитку (погіршення ГЕС) випадає на 2009 і 2010 роки. Приблизно для половини СГС за досліджуваний період в цілому спостерігається погіршення стану НПС, що вимагає посилення уваги до цієї проблеми з боку центральної і місцевої влади.

Список використаних джерел:

1. Nemets K.A. *Prostorovij analiz u suspilnyy geografii: novi pidkhody, metody, modeli [monografiya]* / K.A. Nemets, L.M. Nemets. – Kharkiv: Kharkivskyj nacionalnyj universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Нємець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі [монографія] / К.А. Нємець, Л.М. Нємець. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. – 228 с.]

Summary**Viktor Grushka. MODELING OF DEVELOPMENTAL TRAJECTORY OF GEO-ECOLOGICAL SITUATION IN THE CITIES AND DISTRICTS OF DNIPROPETROVSK REGION.**

The article highlights the results of simulation of the developmental trajectory of geo-ecological situation in the cities and districts sociogeosystems of Dnipropetrovsk region from 2007 to 2011. Simulation was carried out in normalized multidimensional attribute space with help of 106 statistical parameters of geo-ecological component of sociogeoprocess. We determined such indicators of trajectory as the projection on the optimal developmental trajectory, deviation from it and a projection factor of progress. The first two parameters are the coordinates of the phase plane on which displays the trajectory and happens comparative geographical and comparative historical analysis. Based on the results of the comparative analysis, we set that sociogeosystems are significantly differentiated by the dynamics, direction and intensity of the development of geo-ecological situation, that is related to their degree of economic specialization and development of production. Almost half of the cities and districts sociogeosystems are characterized by deterioration of geo-ecological situation during this period that can be explained by the influence of the global financial crisis. The research identified the sociogeosystems that are leaders and outsiders in the development of geo-ecological situation.

Keywords: geo-ecological situation, sociogeosystem, developmental trajectory, modeling, comparative geographical analysis, comparative historical analysis, prognosis, control development.

УДК 911.3:330.59

Мирослава Лапушняк

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Стаття присвячена аналізу сучасних методологічних підходів визначення рівня життя населення регіону, в результаті якого були виявлені дискусійні сторони відбору єдиних критеріїв та показників оцінки життєвого рівня населення; показані проблеми адаптації сучасних методик до наявної вітчизняної статистичної бази та специфічних аспектів розвитку конкретного регіону чи населеного пункту. У статті розглядаються напрями науково-методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, індекс людського розвитку, вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств, інтегральний показник.

Мирослава Лапушняк. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА. Статья посвящена анализу современных методологических подходов определения уровня жизни населения региона, в результате которого были обнаружены дискуссионные стороны отбора единственных критериев и показателей оценки жизненного уровня населения; показанные проблемы адаптации современных методик к имеющейся отечественной статистической базе и специфическим аспектам развития конкретного региона или населенного пункта. В статье рассматриваются направления научно методических подходов, связанных с разработкой интегрального показателя уровня жизни населения.

Ключевые слова: уровень жизни населения, качество жизни, индекс человеческого развития, выборочное обследование условий жизни домохозяйств, интегральный показатель.

Myroslava Lapushniak. PRESENT-DAY METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING REGIONAL SOCIAL STANDARD OF LIVING. The article represents the analysis of present-day methodological approaches to defining social standard of living in a region. The analysis disclosed debatable instants of choosing common criteria and indices for the assessment of said standard as well as it showed the problems of modern methods adaptation to available national statistical base and specific aspects of development in this or that region or settlement. The article considers trends in scientific-methodical approaches to development of integral index of social standard of living.

Keywords: social standard of living, quality of life, index of human development, selective examination of household living conditions; integral index.

Вступ. Постановка проблеми. Існуючі системи показників, що нині застосовуються для оцінювання соціального стану, охоплюють коло показників, кожний з яких характеризує кількісну або якісну сторону одного з аспектів добробуту суспільства. Проте вони не дають цілісного уявлення про рівень життя в даний момент часу й у динаміці, а також не зовсім придатні для проведення порівняльного аналізу рівня життя населення різних соціальних груп, регіонів і, навіть, держав, на що акцентує увагу суспільна географія. На думку експертів ООН, статистика та науковці поки що не знайшли раціонального способу розробки всеосяжного показника рівня життя населення регіону, хоча відповідні роботи постійно проводяться в різних напрямках.

Для часткового вирішення цих проблем була запропонована практика побудови інтегральних показників, завданням яких є забезпечити методологічну єдність усіх окремих показників даної системи та надати однозначну оцінку рівня та динаміки досліджуваного процесу.

З іншого боку, враховуючи багаточисельність окремих показників рівня життя й те, що їх кількість і зміст змінюються разом із розвитком соціальних відносин у суспільстві, розробка інтегрального показника призводить до необхідності вирішення низки доволі складних методологічних проблем.

Слід наголосити, що при наявності значної кількості досліджень життєвого рівня населення в Україні відсутня методологічна база для проведення комплексної оцінки на регіональному рівні. Сьогодні створена методологічна база для проведення

міжрегіональних порівнянь складових життєвого рівня на основі індексів людського розвитку, але не сформульовані підходи до аналізу закономірностей формування життєвого рівня в окремому регіоні. Це обумовлює важливість дослідження та розв'язання дискусійних питань стосовно методико-методологічних підходів до комплексної оцінки рівня життя населення регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасних методико-методологічних підходів до комплексної оцінки рівня життя населення регіону. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- на основі аналізу сучасних методико-методологічних підходів визначення рівня життя населення регіону, виявити дискусійні сторони відбору критеріїв та показників оцінки життєвого рівня населення;
- пояснити можливість застосування існуючих методологічних підходів до оцінки рівня життя населення регіону;
- вказати напрями науково-методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення.

Виклад основних результатів дослідження. На сучасному етапі досліджень одним з найпоширеніших і найбільш узагальнюючих показників визначення рівня життя населення є індекс людського розвитку (ІЛР), розроблений пакистанським економістом Махбубом ель Хаком.

Він розраховується ООН з 1990 року і щорічно друкується у вигляді Доповідей про світовий людський розвиток. ІЛР обчислюється як середньарифметичне трьох складових: середньої тривалості

життя населення країни, рівня освіти та обсягів ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності в межах від 0 до 1 (чим ближче до 1, тим рейтинг країни буде вищим, і, навпаки) [7].

Зважаючи на можливості вітчизняної статистичної бази, особливості соціально-демографічних, організаційно-економічних, екологічних умов та національно-культурні традиції України Держкомстатом разом із Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України розроблено національну методику обчислення ІЛР і затверджену Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України (від 05.04.2001 та 14.03.2001 №№182/76)[2]. Вона дозволяє виконувати методологічно коректні співставлення як за інтегральним індексом, так і за кожним з 9-ти індексів окремих аспектів людського розвитку (демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування ІЛР). Кожному з аспектів людського розвитку відповідає окремий блок показників, що формують систему індикаторів людського розвитку регіонів. Схема побудови інтегрального індексу людського розвитку передбачає 3-етапний процес відповідно до 3-рівневої ієрархічної системи показників. На відміну від міжнародної методології розрахунку ІЛР, вітчизняна методика передбачає проміжний етап – побудову узагальнюючих індикаторів, що характеризують кожен із аспектів людського розвитку. Це дозволяє уникнути надмірного інформативного обтяження основного показника при забезпеченні достатньо комплексного підходу до характеристики регіональних особливостей людського розвитку та мінімізації впливу випадкових обставин.

Принциповим моментом методики є її орієнтація виключно на інформаційну базу Держкомстату України – дані державних статистичних спостережень та базових вибіркових обстежень домогосподарств. [2, 7].

У 2011 році, Державним комітетом статистики України були розроблені та затверджені методологічні положення з організації державного статистичного спостереження "Обстеження умов життя домогосподарств", які визначають порядок організації та методологію проведення державного статистичного спостереження.

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств України передбачає три складові частини із застосуванням різних інструментів обстеження для одержання інформації: 1) збір даних щодо загальної характеристики домогосподарства; 2) спостереження за витратами і доходами домогосподарств; 3) модульні тематичні опитування [3].

Саме завдяки обстеженням умов життя домогосподарств визначається комплекс соціально-економічних характеристик домогосподарств і населення України. І це дає можливість всебічно точно на сьогоднішній день показати життєвий рівень різних соціальних верств населення на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Такі обстеження домогосподарств також показують рівень бідності населення.

На думку д.еко.н. В.О. Мандибури своєрідність категорії "рівень життя" полягає передусім у тому, що вона не може бути відображена одним або навіть кількома показниками. Для цього автором запропонована цілісна система кількісних і якісних показників, що відтворює розгорнуту і всебічну оцінку складної внутрішньої структури "життєвого рівня" населення.

Найбільш повно система показників рівня життя може бути представлена наступними шістьма групами: 1) інтегральні показники, які віддзеркалюють досягнутий рівень реальних доходів та майнової забезпеченості населення (величина національного доходу або валового внутрішнього продукту на душу населення; середній рівень заробітної плати в народному господарстві та окремих галузях; обсяги національного багатства на душу населення та питомо вага у ньому особистого майна; обсяги заощаджень та страхових внесків); 2) показники споживання населенням матеріальних благ, культурних і побутових послуг (обсяги і структура споживання продовольчих товарів; рівень забезпеченості одягом і взуттям; обсяги споживання найважливіших предметів культурно-побутового призначення та товарів довгострокового користування; рівень побутового обслуговування; стан забезпечення послугами торгівлі і громадського харчування; рівень транспортного обслуговування і зв'язку; якість житлових умов та комунальних послуг); 3) показники, що характеризують рівень забезпечення працюючих належними умовами, необхідними у виробничому процесі (рівень зайнятості; тривалість робочого часу; інтенсивність та продуктивність праці; стан охорони та безпеки праці; надійність системи соціального страхування працюючих; стан культури виробництва та його технічне оснащення); 4) показники, що характеризують стан задоволення потреб населення у сферах фізичного, духовного і соціального розвитку (умови і рівень медичного обслуговування; рівень освіти; забезпеченість культурно-освітніми та іншими естетичними установами; забезпеченість потреб у сфері фізичної культури і спорту); 5) показники, які визначають якісні характеристики життєвого рівня населення (стан здоров'я та середня тривалість життя; тривалість активного трудового довголіття; величина вільного часу і можливості його раціонального використання); 6) показники, що розкривають рівень існуючих суспільно-правових гарантій, які має населення країни, а також надійність забезпечення політичних свобод громадянам у суспільстві [1].

Власну систему показників, яка охоплює економічні та соціальні індикатори рівня життя населення, запропонувала к.еко.н. О.Ю. Мірошніченко (рис. 1).

Одним з найбільш актуальних завдань статистики є розробка узагальнюючого показника рівня життя населення, який би, по-перше, синтезував окремі індикатори, що характеризують різні аспекти життєвого рівня населення; а, по-друге, дозволив би проводити міжрегіональні та міжнародні порівняння досліджуваного явища за єдиним методологічним принципом. Вивчення цього питання дозволило автору встановити, що існують два напрями науково-

методичних підходів, пов'язаних з розробкою інтегрального показника рівня життя населення:

1. Перший напрямок базується на пропозиції щодо використання у якості інтегрального показника деяких окремих показників, що дають узагальнену оцінку рівня життя населення.

2. Другий напрямок пов'язаний з побудовою інтегрального показника на основі окремих показників життєвого рівня з використанням різних статистичних методів.

Рис. 1. Система показників рівня життя населення [4]

На даному етапі у практиці статистичних досліджень рівня життя населення більшого поширення набуває другий напрямок робіт. Було розглянуто основні методи побудови інтегральних показників: адитивного агрегування, факторних навантажень, таксономічний метод, метод побудови інтегральних показників на основі рангів; та доведено, що більш прийнятним для конструювання інтегрального показника рівня життя населення є таксономічний метод, а саме його модифікований варіант. Використання даного методу дає можливість здійснювати порівняння життєвого рівня населення різних країн та регіонів у динаміці, оскільки координати умовного об'єкта не залежать від показників ознакової множини, вони встановлюються на фіксованому рівні (в межах варіації значень ознаки), тобто відбувається перехід до універсальної бази порівняння, що дозволяє надавати економічну інтерпретацію значенню інтегрального показника [4].

К.еко.н. І.І. Проніна здійснила порівняльну оцінку рівня життя населення України в розрізі обласних регіонів. У компонентній структурі автор виділяє наступні складові (із зазначенням репрезентати-

вних показників): матеріальний добробут (середні сукупні витрати, питома вага грошових витрат в сукупних витратах, частка незареєстрованих грошових доходів в грошових витратах, частка мінімального споживчого кошика в середніх сукупних витратах, частка витрат на харчування в сукупних витратах, рівень бідності); зайнятість (рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт реєстрації безробіття, рівень виробничого травматизму, рівень професійної захворюваності); здоров'я (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнт мертворожденних і померлих в перинатальний період, рівень смертності серед чоловіків працездатного віку, коефіцієнт умовного здоров'я, питома вага населення, що вважає свій стан здоров'я незадовільним, індекс збалансованості харчування); освіта (охоплення дітей дошкільними закладами, охоплення дітей базовою середньою освітою, питома вага населення з вищою освітою, індекс комплексності викладання в середніх освітніх закладах, частка дітей, що продовжували навчання після 9-го класу); умови проживання (частка видатків на соціально-культурні заходи, рівень урбанізації, частка сімей, що не мають окремого жи-

тла, частка сільських сімей, що мають житло з мінімумом зручностей, частка міських сімей, що мешкають у комфортному житлі); соціальна безпека (частка тяжких злочинів в загальній кількості, коефіцієнт смертності від суїцидів, рівень застійного безробіття, глибина бідності, коефіцієнт Джині, частка осіб, що займалися бродяжництвом (жебрацтвом) в населенні працездатного віку). Оскільки всі показники мають різну розмірність (абсолютні та відносні, статичні та динамічні), то побудова інтегрального показника передбачає перехід до спільних характеристик. З цієї метою автором запропоновано скорочену методику розрахунку інтегрального показника життєвого рівня. В основу його побудови покладено лише відносні статичні показники, які найбільш точно і повно характеризують ситуацію на даний час. В залежності від впливу того чи іншого показника на загальний рівень добробуту населення, всі вони поділені на стимулянти та дестимулянти. Всі вищепераховані показники згруповані у 6 блоків. Тому розрахунок здійснюється за блоковим принципом, із присвоєнням кожному блоку вагового коефіцієнту (сума всіх вагових коефіцієнтів дорівнює 1). Таким чином, розрахунок узагальнюючого показника надасть можливість для кількісного аналізу зрушень у життєвому рівні населення країни протягом року або більш тривалого періоду [5].

К.геогр.н. Я.Ю. Штокало основними індикаторами рівня життя населення виділяє економічний добробут, соціальний розвиток та екологічну ситуацію. На їх основі автором визначений рівень життя населення у розрізі адміністративних районів Тернопільської області, міської та сільської місцевості. За допомогою статистичного і картографічного методів автор виявив закономірності формування рівня життя населення у регіоні, його відмінності серед окремих соціальних груп населення та у різних типах населених пунктів [8].

Нові методологічні підходи дослідження життєвого рівня населення регіону запропонувала к.еко.н. О.В. Рєвнітцева. Автор розробила методику та здійснила оцінку рівня життя населення Житомирської області на основі ієрархічної системи показників з урахуванням загальнодержавних та регіональних умов розвитку. В основу дослідження покладені цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою. Система показників складається з наступних аспектів: 1) умови для підвищення життєвого рівня; 2) ресурси для задоволення потреб населення; 3) рівень задоволення потреб населення [6].

Висновки. Проведений аналіз методико-методологічних підходів переважно українських науковців до визначення рівня життя населення регіону дає загальні уявлення про існуючі методичні основи вивчення компонентної структури рівня життя населення, обчислення узагальнюючих показників, що дають можливість зробити регіональні співставлення життєвого рівня населення країни. Очевидно, що підбір критеріїв та показників оцінювання залежить від мети і масштабів дослідження, традицій і предметного поля діяльності конкретної науки та її методичного апарату. Аналіз методик показав, що основними групами показників оцінки рівня життя населення є соціальні та економічні, в деяких випадках ще екологічні та духовні. І саме суспільна географія особливо точно показує регіональні закономірності формування рівня життя населення на основі цих груп показників. Слід також підкреслити важливість правильного відбору показників для уникнення спотворення результатів.

При визначенні життєвого рівня населення логічним є використання системного підходу, через який регіон розглядається як невід'ємна складова країни, а на формування рівня життя впливають загальнодержавні та регіональні чинники.

Список використаних джерел:

1. Mandybura V.O. Riven zhyttya naseleennyia ta mekhanizmu yoho rehulyuvannya: Avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.09.01 / V.O. Mandybura; NAN Ukrainy. In-t ekonomiky. – K., 1999. – 36 s. [Мандибуря В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / В.О. Мандибуря; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36 с.]
2. *Metodyka rozrakhunku intehralnykh rehionalnykh indeksiv lyudskoho rozvytku.* – Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy. – 2000. – С. 18-41. [Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів людського розвитку. – Київ: Державний комітет статистики України. – 2000. – С.18-41].
3. *Metodologichni polozhennya z orhanizatsiyi derzhavnoho statystychnoho sposterezheniya «Obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv».* - Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy. – 2011. – 41s. [Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств». - Київ: Державний комітет статистики України. – 2011. – 41 с.]
4. Miroshnychenko O.Yu. Statystychnye ocynuvannya rivnyia zhyttya naseleennyia: Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.10 / O.Yu. Miroshnychenko. – K., 2008. – S. 1-5. [Мірошниченко О.Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 / О.Ю. Мірошниченко. – К., 2008. – С. 1-5].
5. Pronina I.I. Riven zhyttya naseleennyia Ukrainy: metody analizu ta napryamy pidvyshchennya: Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.09.01 / I.I. Pronina; NAN Ukrainy. Rada po vyvch. produkt. syl Ukrainy. – K., 2002. – 19 s. [Проніна І.І. Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / І.І. Проніна; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2002. – 19 с.]
6. Revnitsseva O.V. Metodologichni pidkhody do vyznachennya rivnyia zhyttya naseleennyia ta yikh zastosuvannya na praktitsi / O.V. Revnitsseva // Visnyk ZhITI: Seriya: Ekonomichni nauky. – 2002. - № 22. – S. 324-329. [Рєвнітцева О.В. Методологічні підходи до визначення рівня життя населення та їх застосування на практиці / О.В. Рєвнітцева // Вісник ЖІТІ: Серія: Економічні науки. – 2002. - № 22. – С. 324-329].

7. *Ukrayina. Lyudskyy rozvytok. Zvit.* – Kyiv: PROON, shchorichnyk. – 2000. – 96 s. [Людський розвиток. Звіт. – Київ: ПРООН, щорічник – 2000. – 96 с.].
8. *Shtokalo Ya.Yu. Riven zhyttya naseleennya regionu (suspilno-geografichni aspekty doslidzhennya na prykladі Ternopilskoyi oblasti): Avtoref. dys... kand. geogr. nauk: 11.00.02 / Ya.Yu.Shtokalo; Lvivskyy nats. un-t im. I. Franka.* – Lviv, 2010. – 17 s. [Штокало Я.Ю. Рівень життя населення регіону (суспільно-географічні аспекти дослідження на прикладі Тернопільської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Я.Ю. Штокало; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 17 с.].

Summary

Myroslava Lapushniak. PRESENT-DAY METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING REGIONAL SOCIAL STANDARD OF LIVING.

Social standard of living in present-day conditions of development of Ukraine is considered as social-economic category that characterizes the extent to which population's material and non-material needs are satisfied and said needs continuous development.

Generalization of world and national experience of establishing specific parameters to help assess the extent of human's social-economic needs satisfaction shows that there are still no substantiated criteria for reliable assessment of indices that would be the base for ascertainment of real level of living in different social strata. Though human development index-based methodological framework for inter-regional comparisons of living standard components is now available, it lacks approaches for the analysis of regularities of living standard formation in this or that region.

This article deals with the analysis of present-day methods of assessment of regional social standard of living predominantly developed by Ukrainian scientists (V.O. Mandybura, O.Yu. Miroshnychenko, I.I. Pronina, Ya.Yu. Shtokalo, O.V. Revnivitseva, etc). Debatable instants of choosing common criteria and indices for the assessment of social standard of living are outlined.

Study results showed that the assessment of social standard of living should proceed from the principles of complexity and system according to which each specific region is regarded as a state's integral part and its social standard is formed under the influence of national and regional factors.

Keywords: social standard of living, quality of life, index of human development, selective examination of household living conditions; integral index.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХВОРЮВАНОСТІ ТА СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасні суспільно-географічні особливості первинної захворюваності, поширеності хвороб та смертності населення України. Проаналізовано динаміку показників первинної захворюваності та поширеності хвороб серед населення України в період з 2006 по 2012 роки. Побудована картосхема на якій відображена територіальна диференціація рівнів первинної захворюваності та поширеності хвороб серед населення України в 2012 році. Визначено структуру основних причин первинної захворюваності, поширеності хвороб та смертності населення України.

Ключові слова: первинна захворюваність, поширеність хвороб, смертність, населення України.

Тарас Погребський. ОСОБЕННОСТИ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ И СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ. В статье рассмотрены современные общественно-географические особенности первичной заболеваемости, распространенности болезней и смертности населения Украины. Проанализирована динамика показателей первичной заболеваемости и распространенности болезней среди населения Украины в период с 2006 по 2012 годы. Построена картосхема на которой отражена территориальная дифференциация уровней первичной заболеваемости и распространенности болезней среди населения Украины в 2012 году. Определена структура основных причин первичной заболеваемости, распространенности болезней и смертности населения Украины.

Ключевые слова: первичная заболеваемость, распространенность болезней, смертность, население Украины.

Taras Pogrebskyi. THE FEATURES OF MORBIDITY AND MORTALITY OF UKRAINIAN POPULATION. The article deals with contemporary social and geographical features of the primary disease, disease prevalence and mortality of Ukrainian population. The dynamics of the primary indicators of incidence and prevalence of disease among the population of Ukraine in the period from 2006 to 2012 is analysed. A map that shows the territorial differentiation of levels of primary incidence and prevalence of disease among the population of Ukraine in 2012 was built. The structure of the main causes of primary disease, disease prevalence and mortality of Ukrainian population has been defined.

Keywords: primary incidence, disease prevalence, mortality, population of Ukraine.

Постановка проблеми. Стан здоров'я населення є показником соціально-економічного розвитку країни, невід'ємною складовою рівня та якості життя людей. Сучасний рівень розвитку економіки України та її регіонів характеризується кардинальними змінами в усіх сферах діяльності, у тому числі і у системі охорони здоров'я, від ефективності функціонування якої залежить здоров'я нації – найвищої цінності держави. Здоров'я людини визнається у світі настільки важливим, що ця характеристика першою входить до індексу людського розвитку – універсального показника рівня суспільного розвитку тієї чи іншої країни. Одним із найважливіших завдань держави є збереження здоров'я населення як основного потенціалу виробничих ресурсів країни. Вивчення тенденцій захворюваності та поширеності хвороб серед населення є важливою складовою планування стратегічних напрямків розвитку, як системи охорони здоров'я, так і держави в цілому. У зв'язку з цим і виникає потреба деталізації досліджень на національному та регіональному рівнях.

Метою дослідження є суспільно-географічний аналіз сучасних тенденцій первинної захворюваності, поширеності хвороб та смертності населення України.

Аналіз попередніх досліджень. Суспільно-географічні дослідження системи охорони здоров'я в Україні є малочисленими, хоча проблеми захворюваності населення і оптимальної організації системи охорони здоров'я на національному та регіональному рівнях є достатньо важливими. Як приклад, можна навести роботи О. Романів (2003) [7], Мартусенко (2005) [2], Г. Баркової із співавторами (2006, 2009) [1;4], Х. Подвірної (2007) [6], Н. Мезенцевої із співавтором (2009) [3], Д. Шиян (2012) [8] та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу. Захворюваність населення – комплексне поняття, що включає в себе показники, які характеризують рівень різноманітних захворювань та їх структуру серед усього населення або його окремих груп на певній території. Захворюваність населення посідає особливе місце в комплексі медико-соціальних показників, адже саме вона є основною причиною смертності, а також тимчасової та стійкої втрати працездатності населення, що в свою чергу призводить до значних економічних втрат суспільства, негативно впливає на здоров'я майбутніх поколінь і зменшення чисельності населення. Показники захворюваності населення є одними із найбільш інформативних критеріїв діяльності органів і закладів охорони здоров'я та ефективності проведення лікувальних, профілактичних, соціальних та інших заходів. При аналізі захворюваності населення слід розглядати поняття **первинна захворюваність та поширеність хвороб**.

Первинна захворюваність – рівень вперше зареєстрованих захворювань за календарний рік на певній території; при цьому враховуються всі гострі та вперше встановлені протягом року хронічні захворювання.

Поширеність хвороб – рівень усіх зареєстрованих захворювань за календарний рік на певній території: гострих і хронічних (зареєстрованих при першому звертанні в поточному році, а виявлених як в поточному, так і в попередні роки).

Соціально-економічні негаразди, що спостерігаються останнім часом у нашій країні, призвели до зниження рівня і якості життя населення та погіршення стану його здоров'я. Серед факторів, що зумовлюють негативні тенденції у стані здоров'я населення, варто виділити постійне погіршення екологічної ситуації, бідність, спосіб життя та побуту, неякісне та незбалансоване

харчування, зловживання алкоголем, поширення наркоманії, тютюнопаління тощо. Не останнє місце у погіршенні стану здоров'я відіграє рівень розвитку системи охорони здоров'я та якість надання медичних послуг. Слід зазначити, що саме стан здоров'я населення є індикатором рівня медичного обслуговування на певній території.

Динаміку первинної захворюваності та поширеності хвороб серед усього населення України

представлено на рис. 1. Аналіз показників поширеності хвороб свідчить про те, що останніми роками спостерігалась стійка тенденція до їх зростання. З 2006 по 2011 рр. показник поширеності хвороб серед усього населення зріс на 7,2%. Лише в 2012 році спостерігається незначне його зниження на 0,9% порівняно з 2011 роком. Рівень первинної захворюваності за останні два роки знизився на 5,1%, що свідчить про стабілізацію позитивної тенденції зниження кількості вперше виявлених захворювань серед населення України.

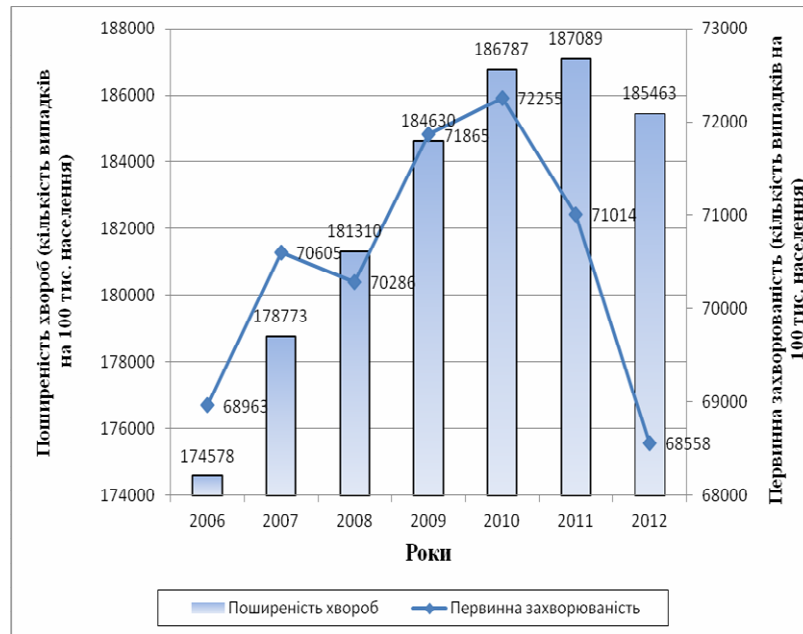

Рис. 1. Динаміка первинної захворюваності та поширеності хвороб серед населення України за 2006-2012 рр. (побудовано за даними [5])

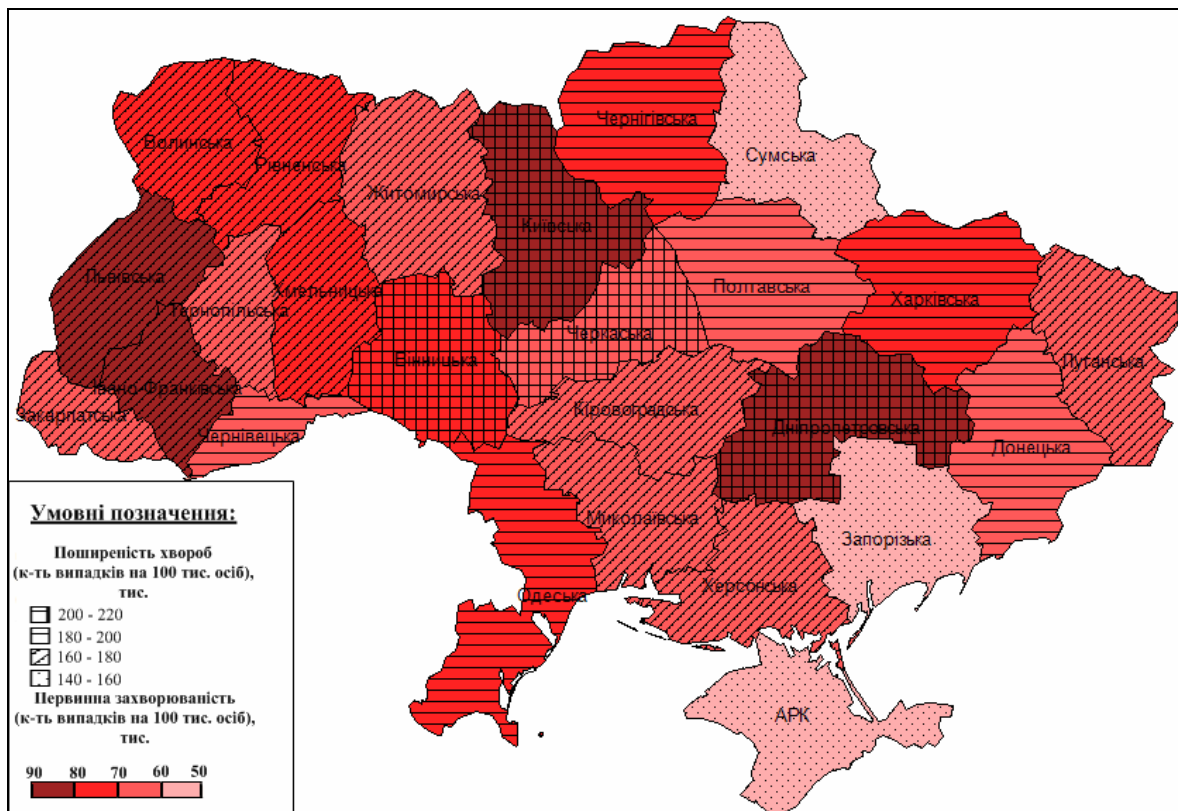

Рис. 2. Первинна захворюваність та поширеність хвороб серед населення України, 2012 р.

(побудовано за даними [5])

Територіальні особливості первинної захворюваності та поширення хвороб серед населення України представлені на рис. 2. Найвищі рівні первинної захворюваності за підсумками 2012 р. були зареєстровані в Київській (89850), Івано-Франківській (87228), Львівській (82450) та Дніпропетровській (80979) областях при середньому по Україні значенні 68558 на 100 тис. всього населення. Найнижчі рівні первинної захворюваності у 2012 р. зареєстровано серед населення Сумської (50499) та Запорізької (51163) областей, а також АР Крим (51413).

Найвищі рівні поширеності хвороб за підсумками 2012 р. були зареєстровані в Київській (221893), Вінницькій (212425), Дніпропетровській

(206362), та Черкаській (200511) областях при середньому по Україні значенні 185463 на 100 тис. всього населення. Найнижчі рівні поширеності хвороб у 2012 р. зареєстровано серед населення АР Крим (147616) та Запорізької (146684) області.

Структуру первинної захворюваності населення України наведено на рис. 3. Її традиційно формують хвороби органів дихання (42,4%), системи кровообігу (7,4%), органів травлення (6,9%), сечостатевої системи (6,6%), шкіри та підшкірної клітковини (6,0%), ока та придаткового апарату (5,2%) та інші.

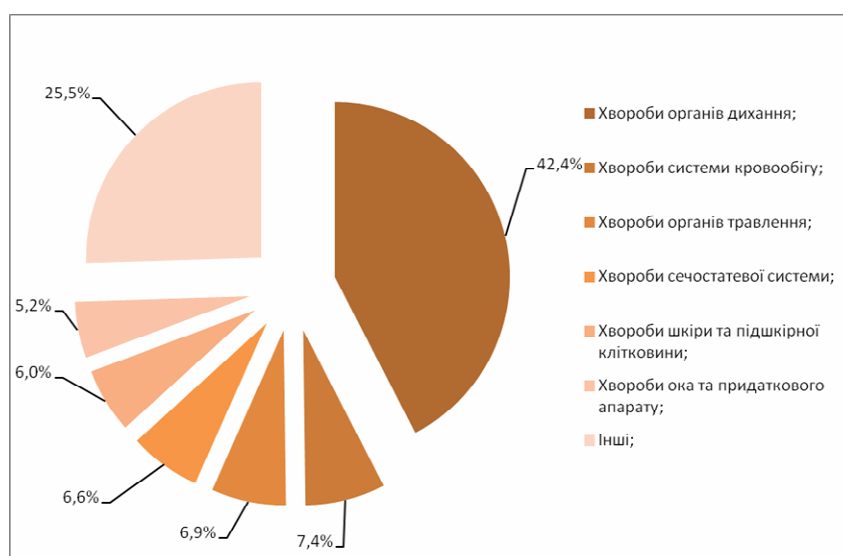

Рис. 3. Структура первинної захворюваності населення України, 2012 р. (побудовано за даними [5])

На зниження показника первинної захворюваності за останні два роки суттєвий вплив мали зниження показників за наступними класами хвороб: розлади психіки та поведінки (17,4%), хвороби крові (7,7%), хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (6,3%), хвороби системи кровообігу (4,9%), хвороби органів травлення (4,4%), травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх чинників (3,9%), хвороби нервової системи (2,4%).

Структуру поширеності хвороб наведено на рис. 4. Її формують хвороби системи кровообігу (31,5%), органів дихання (19,2%), органів травлення (9,7%), хвороби сечостатевої системи (5,4%), хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (5,4%), хвороби ока та придаткового апарату (5,0%), хвороби ендокринної системи (4,7%) та інші.

Показники поширеності хвороб серед всього населення за основними класами

хвороб в динаміці за останні п'ять років мають різноспрямовані тенденції. Так зросла поширеність новоутворень – на 10,5%, хвороб ендокринної системи – на 8%, хвороб системи кровообігу – на 5,6%, хвороб ока та його придаткового апарату – на 3,2%, хвороб вуха та соскоподібного відростка – на 2,7%, хвороб сечостатевої системи – на 2,8%. Зниження показників поширеності зафіксовано за наступними класами хвороб: травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх чинників (3,5%), розлади психіки та поведінки (2,9%), хвороби шкіри та підшкірної клітковини (1,1%), хвороби органів дихання (1%).

Структуру причин передчасної смертності населення України наведено на рис. 5. Основними причинами передчасної смертності населення України є хвороби системи кровообігу (65,8%), новоутворення (14%), зовнішні причини смерті (6,2%), хвороби органів травлення (4,2%), хвороби органів дихання (2,5%).

Спостерігається високий рівень передчасної смертності серед населення працездатного віку, особливо чоловіків. Це є наслідком не стільки біологічних факторів, скільки результатом нездорового способу життя, нераціонального харчування, несприятливих умов праці, зловживання алкоголем та курінням, а також стресів, викликаних соціальними причинами (неможливістю мати постійну роботу та забезпечити належне життя сім'ї). За оцінкою

фахівців Українського інституту досліджень навколишнього середовища і ресурсів за період 2005-2010 рр., демографічні втрати України внаслідок передчасної смертності становили понад 2,7 млн. осіб (із них 63% – чоловіки). Погіршує ситуацію зі смертністю в Україні стрімке зростання нових інфекційних хвороб (СНІД, атипова пневмонія, хіміорезистентний туберкульоз).

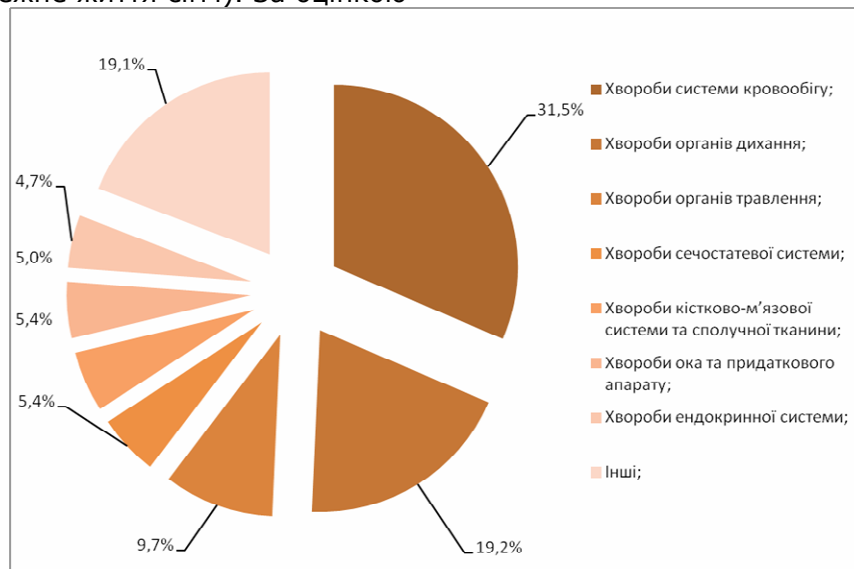

Рис. 4. Структура поширеності хвороб серед населення України, 2012 р. (побудовано за даними [5])

Рис. 5. Структура причин передчасної смертності населення України, 2012 р. (побудовано за даними [5])

Висновки. Соціально-економічні негаразди, що спостерігаються останнім часом у нашій країні, призвели до зниження рівня і якості життя населення та погіршення стану його здоров'я. Для

підтримки позитивної тенденції зниження показників захворюваності населення в країні, владі потрібно реалізувати комплекс заходів, направлених на зміни у системі медичного обслуговування насе-

лення за рахунок більш ефективного використання ресурсів. Основними пріоритетними напрямками реформування, мають стати розвиток первинної медико-санітарної допомоги на принципах сімейної медицини, структурна реорганізація системи медичного обслуговування, перехід на контрактні умови надання медичної допомоги, зміцнення фінансової бази із забез-

печенням в першу чергу фінансування гарантованого державою обсягу медичної допомоги, розвиток страхової медицини, здійснення раціональної кадрової і фармацевтичної політики. Реалізація останніх сприятиме не лише зміцненню здоров'я нації, а й покращенню усіх соціально-економічних показників.

Список використаних джерел:

1. Barkova H.A. *Terytorialna organizaciya medychnoyi systemy Kharkivskoyi oblasti ta shlyakhy yiyi vdoskonalennya: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія»* / H.A. Barkova. – Kharkiv, 2006. – 23 s. [Баркова Г.А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія» / Г.А. Баркова. – Харків, 2006. – 23 с.]
2. Martusenko I.V. *Terytorialna organizaciya medychnoho kompleksu Vinnytskoyi oblasti: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / I.V. Martusenko. – K., 2005. – 21 s. [Мартусенко І.В. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.В. Мартусенко. – К., 2005. – 21 с.]
3. Mezentseva N.I. *Suspilno-geografichnyj analiz zakhvoryuvanosti naseleння regioniv Ukrainy / N.I. Mezentseva, S.P. Batychenko // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii: mizhregionalnyj zb. naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, 2009. – Вур. 7(2). – S. 130-134. [Мезенцева Н.І. Суспільно-географічний аналіз захворюваності населення регіонів України / Н.І. Мезенцева, С.П. Батиченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7(2). – С. 130-134.]*
4. Nemets L.M. *Medychna haluz Kharkivskoyi oblasti: terytorialni osoblyvosti, problemy ta shlyakhy vdoskonalennya (suspilno-geografichni aspekty): [monografiya] / Nemets L.M., Barkova H.A., Nemets K.A. – K.: Четверта хвиля, 2009. – 224 s. [Немець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти): [монографія] / Немець Л.М., Баркова Г.А., Немець К.А. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.]*
5. *Oficiynij sajт Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>]*
6. Podvirna Kh.Y. *Geoprostorova kharakterystyka zakhvoryuvanosti naseleння oblasnoho regionu (na prykladi Lvivskoyi oblasti) / Kh.Y. Podvirna // Geografiya, geoekologiya: opyt nauchnykh issledovaniy: materialy IV Mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii studentov i aspirantov, posvyashchennoy 175-letiyu so dnya rozhdenia vydayushchegosya issledovatelya Pridneprovya Aleksandra Aleksandrovicha Polya (19 – 20 aprelya 2007 g.). - Dnepropetrovsk, 2007 [Подвірна Х.Є. Геопросторова характеристика захворюваності населення обласного регіону (на прикладі Львівської області) / Х.Є. Подвірна // Географія, геоэкология: опыт научных исследований: материалы IV Международной научной конференции студентов и аспирантов, посвященной 175-летию со дня рождения выдающегося исследователя Приднепровья Александра Александровича Поля (19 – 20 апреля 2007 г.). – Днепропетровск, 2007.]*
7. Romaniv O.Ya. *Medyko-geografichni osnovy zdorovya dytyachoho naseleння (na materialakh Khmelnytskoyi oblasti): avtoref. dys... na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / O.Ya. Romaniv. – Lviv, 2003. – 21 s. [Романів О.Я. Медико-географічні основи здоров'я дитячого населення (на матеріалах Хмельницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.Я. Романів. – Львів, 2003. – 21 с.]
8. Shuyan D.V. *Terytorialni osoblyvosti zakhvoryuvanosti naseleння m. Kryvuj Rih yak centru staropromyslovoho rayonu: avtoref. dys... na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / D.V. Shuyan. – Kharkiv, 2012. – 22 s. [Шиян Д.В. Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Д.В. Шиян. – Харків, 2012. – 22 с.]

Summary

Taras Pogrebskyi. THE FEATURES OF MORBIDITY AND MORTALITY OF UKRAINIAN POPULATION.

The health of the population is an indicator of the socio-economic development, an integral part of the level and the quality of life in the country. The current economic situation in Ukraine and its regions is characterized by the dra-

matic changes in all spheres including health care. The health of the nation depends on the effectiveness of this situation.

Morbidity – a comprehensive concept that includes indicators that characterize the level of various diseases and their structure in the general population or specific groups in a particular area. Morbidity takes a special place in the complex of medical and social performance, in fact it is a major cause of mortality as well as temporary and permanent disability of the population, which in turn leads to significant economic losses in society, negatively affects on the health of future generations and a decrease in population. Morbidity of population is the most informative criteria of health care system activities.

The article deals with contemporary social and geographical features of the primary disease, disease prevalence and mortality of Ukrainian population. The dynamics of the primary indicators of incidence and prevalence of disease among the population of Ukraine in the period from 2006 to 2012 is analysed. A map that shows the territorial differentiation of levels of primary incidence and prevalence of disease among the population of Ukraine in 2012 was built. The structure of the main causes of primary disease, disease prevalence and mortality of Ukrainian population has been defined.

Keywords: primary incidence, disease prevalence, mortality, population of Ukraine.

УДК 911.3

Євгенія Телебенева

ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

В роботі розглянуто загальну структуру економічного потенціалу Харківської області та соціально-економічні чинники впливу на розвиток промисловості. Визначені загальні положення щодо наявності трудових ресурсів по районах Харківської області. Показана динаміка працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян у промисловості за період 2002-2012 рр. Представлена картосхема Харківського регіону, яка показує частку зайнятого населення у виробничтві і неувиробничій сфері у 2012 році. Проаналізована динаміка середньомісячної заробітної плати штатного працівника Харківської області та країни в цілому за 2002-2012 рр. Обґрунтовано висновки щодо актуальності даного питання та подальших досліджень.

Ключові слова: економічний потенціал, соціально-економічні чинники розвитку, трудові ресурси, зайнятість населення, безробіття, Харківська область.

Євгенія Телебенева. ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. В работе рассмотрена общая структура экономического потенциала Харьковской области и социально-экономические факторы влияния на развитие промышленности. Определены общие положения о наличии трудовых ресурсов по районам Харьковской области. Показана динамика трудоустройства незанятых трудовой деятельностью граждан в промышленности за период 2002-2012 гг. Представлена картосхема Харьковского региона, которая показывает долю занятого населения в производстве и непроеизводственной сфере в 2012 году. Проанализирована динамика среднемесячной заработной платы штатного работника Харьковской области и страны в целом за 2002-2012 гг. Обоснованы выводы об актуальности данного вопроса и дальнейших исследований в будущем.

Ключевые слова: экономический потенциал, социально-экономические факторы развития, трудовые ресурсы, занятость населения, безработица, Харьковская область.

Evgeniya Telebeneva. WORKFORCE AS A COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION. The article deals with the general structure of the economic potential of Kharkiv region and socio-economic factors influencing on the development of industry. The general provisions of the availability of workforce by the districts of Kharkiv region are defined. The dynamics of employment in the industry for the period 2002-2012 years is shown. The map of Kharkiv region, which shows the proportion of the employed in the production and non-production sphere in 2012 is presented. The dynamics of the average salary of a staff member in Kharkiv region and in the country as a whole for the years 2002-2012 is analysed. The conclusions about the relevance of this issue and further research are substantiated.

Keywords: economic potential, socio-economic factors of development, human resources, employment, unemployment, Kharkiv region.

Актуальність теми дослідження. Економічне зростання країни забезпечують три види капіталу – людський, фізичний і природний. Так склалося, що в Україні фінансування людського капіталу відбувалося за залишковим принципом. Сьогодні ця проблема відчувається дуже гостро, тому логічно постає питання зайнятості і раціонального використання наявного трудового потенціалу. Як відомо, за останні роки чисельність населення України скоротилася на 6,8 млн. (з 52,3 до 45,5 млн. осіб). Спостерігається процес «старіння нації» та скорочення тривалості життя населення. Наслідки потужної демографічної кризи у поєднанні з масовою трудовою міграцією призвели до істотного скорочення працересурсного потенціалу та розбалансованості соціально-економічного середовища, ринку праці. Нині в більшості регіонах України бракує економічно активного населення. Понад 27,6% промислових та майже 40% сільськогосподарських підприємств відчувають нестачу кваліфікованих робочих кадрів.

Аналіз попередніх досліджень. Поняття «трудоі ресурси» вперше ввів в економічну літературу відомий економіст С. Струмлілн в 1922 році. Під трудовими ресурсами він розумів робочу силу даної країни або народу у віці 16-49 років. Більш обґрунтованим є твердження А. Соловйова та Г. Романенкової, що трудові ресурси – це сукупність

носіїв функціонуючої та потенційної сукупної та індивідуальної робочої сили та тих відносин, що виникають в процесі її відтворення [13]. Дослідженням теми трудових ресурсів, їх використання та управління ними займалися і займаються ряд вчених: С. Ішук, О. Гладкий, В. Вітвицький, І. Гнибіденко, С. Гудзінський, Л. Гавлінська, В. Гаркавий, В. Дієсперовий, Т. Осташко, І. Прокопенко, В. Єременко та ін.

Метою дослідження є аналіз трудових ресурсів Харківської області як чинника розвитку промисловості, визначення часових та територіальних особливостей наявності та використання трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення відбуваються зміни в структурі господарського комплексу, змінюється виробнича спеціалізація, активно ведеться робота щодо видобування сланцевого газу. У зв'язку з цим відбуваються зміни у системі управління, трансформується структура господарської системи. Враховуючи значний економічний потенціал Харківської області, тематика даного дослідження є дуже актуальною в умовах сьогодення.

Традиційно, економічний потенціал розуміють як «здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних послуг, відповідних потребам суспільства на даному етапі його розвитку» [2]. Економічний потенціал регіону включає чотири головні компоненти (інвестиційний, інновацій-

ний, природний, трудовий), які в свою чергу є складовими сукупного економічного потенціалу (рис. 1).

Величина економічного потенціалу істотно варіює в територіальному відношенні. Територіальні відмінності між районами Харківської області в забезпеченості, як сумарним економічним потенціалом, так і його складовими, досить значні. Існують

чинники, які впливають на географічний розподіл матеріального виробництва та його розвиток по території країни або регіону. Виділяють такі чинники як: сировинні ресурси, трудові ресурси, транспортні зв'язки, розвиток інфраструктури, паливно-енергетичні ресурси, наявність кваліфікованих кадрів, ринок споживання та ін. (рис. 2) [2,16].

Рис. 1. Складові компоненти економічного потенціалу (складено автором за даними [2])

Рис. 2. Основні чинники розвитку промисловості (побудовано автором за даними [2, 9])

Трудові ресурси – основна складова трудової діяльності, яка має багато індивідуальних особливостей; їм властива висока мобільність, значні регіональні відмінності в демографічній структурі, у рівні зайнятості та кваліфікації. Все це має значний вплив на процес комплексоутворення і територіальну організацію промислового виробництва [4, 8].

Існує багато підходів щодо визначення понят-

тя «трудові ресурси». Романішин В. О. визначає трудові ресурси як головну продуктивну силу суспільства [14]. Травін В. В. визначає трудові ресурси як частину населення країни, яка володіє фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями, необхідними для заняття суспільно-корисною працею [17]. Качан Є. П. розглядає трудові ресурси як сукупність носіїв робочої сили, яка здебільшого визнача-

ється демографічною структурою населення, встановленими межами працездатності як тих, що беруть участь у процесі праці, створенні споживчих вартостей і соціально-культурних цінностей, так і потенційно здатних до суспільно-корисної діяльності [10]. З точки зору інших авторів, поняття «*трудові ресурси*» визначається як частина населення країни (регіону), що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в народному господарстві [1,3]. Чисельність трудових ресурсів — показник динамічний, він постійно змінюється залежно від багатьох факторів: демографічних, соціальних та економічних [5,7].

Усі зайняті трудові ресурси розподіляються за різними видами діяльності: зайняті в суспільному виробництві (на державних та кооперативних підприємствах та в організаціях); зайняті в домашньому та особистому підсобному сільському господарстві та зайняті індивідуальною трудовою діяльністю; зайняті на навчанні з відривом від виробництва; зайняті у сфері військової діяльності (військовослужбовці). Окрему групу становлять безробітні. Все зайняте

у народному господарстві населення розподіляється між галузями матеріального виробництва та невиробничої сфери [15,17].

Найнижча частка населення працездатного віку відмічається у регіонах, де переважає аграрна сфера діяльності. До них належать Вінницька, Волинська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька та Чернігівська області. Найвища частка осіб працездатного віку характерна для високоурбанізованих та індустріально розвинутих областей: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Одеської [11,12]. Серед областей України з високим рівнем зайнятості в промисловості виділяються Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська, Луганська області. Так у 2012 році кількість зайнятих працівників у Харківській області склала 456234 тис. осіб. Середній показник трудових ресурсів на тис./населення по регіонам Харківської області склав 691 особу (рис. 2) [11, 12]. Аналізуючи динаміку зайнятості населення попередніх років спостерігається тенденція до зменшення зайнятості трудових ресурсів в промисловому виробництві (рис. 3).

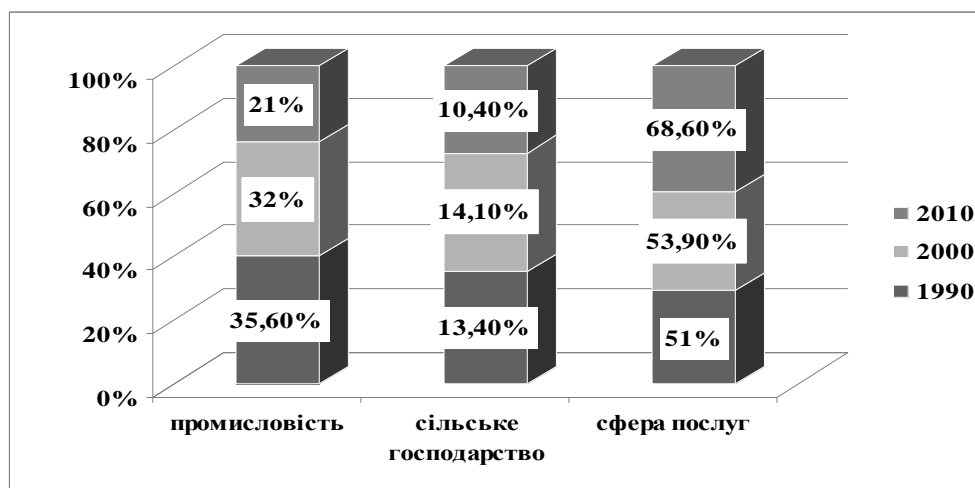

Рис. 3. Динаміка структури зайнятості населення Харківської області у 1990-2010 рр. (побудовано автором за даними [11,12])

У 2012 році кількість економічно активного населення по районах Харківської області у середньому становила 1372,5 тис. осіб, з яких 1285,5 тис. осіб були зайняті економічною діяльністю, а решта (87 тис.) – безробітні. Рівень зайнятості населення становив – 61,6%, а у працездатному віці – 70,3%. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення становив 6,3%, а працездатного віку – 6,7% [11, 12].

За даними Державної служби зайнятості кількість зареєстрованих безробітних у Харківській області на 1 січня 2013 р. становила 26,8 тис. осіб. Рівень зареєстрованого безробіття становив 1,6% населення працездатного віку [11, 12].

До того ж в країні в цілому і в регіоні, зокрема існує так зване приховане безробіття. Суть його полягає в тому, що на багатьох підприємствах чисельність працюючих набагато перевищує оптимальну,

тобто таку кількість, при якій забезпечується ефективна робота підприємства [5, 6]. Трудові ресурси регіону і країни в цілому використовуються нераціонально. Переважаючою формою зайнятості населення все ще залишається державний сектор економіки. Проте частка недержавних форм власності і питома вага працюючих у ній поступово зростає [7]. Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних становив 7,4%. Найбільший рівень зазначеного показника спостерігався у Краснокутському районі (14,7%), найменший – у Коломацькому (0,8%) [11,12].

У 2012 році 11877 тис. громадян не зайнятих трудовою діяльністю були працевлаштовані на підприємствах промисловості. Найвищий показник працевлаштування в промисловості спостерігався у 2007 р. і становив 16037 тис. осіб (рис. 5).

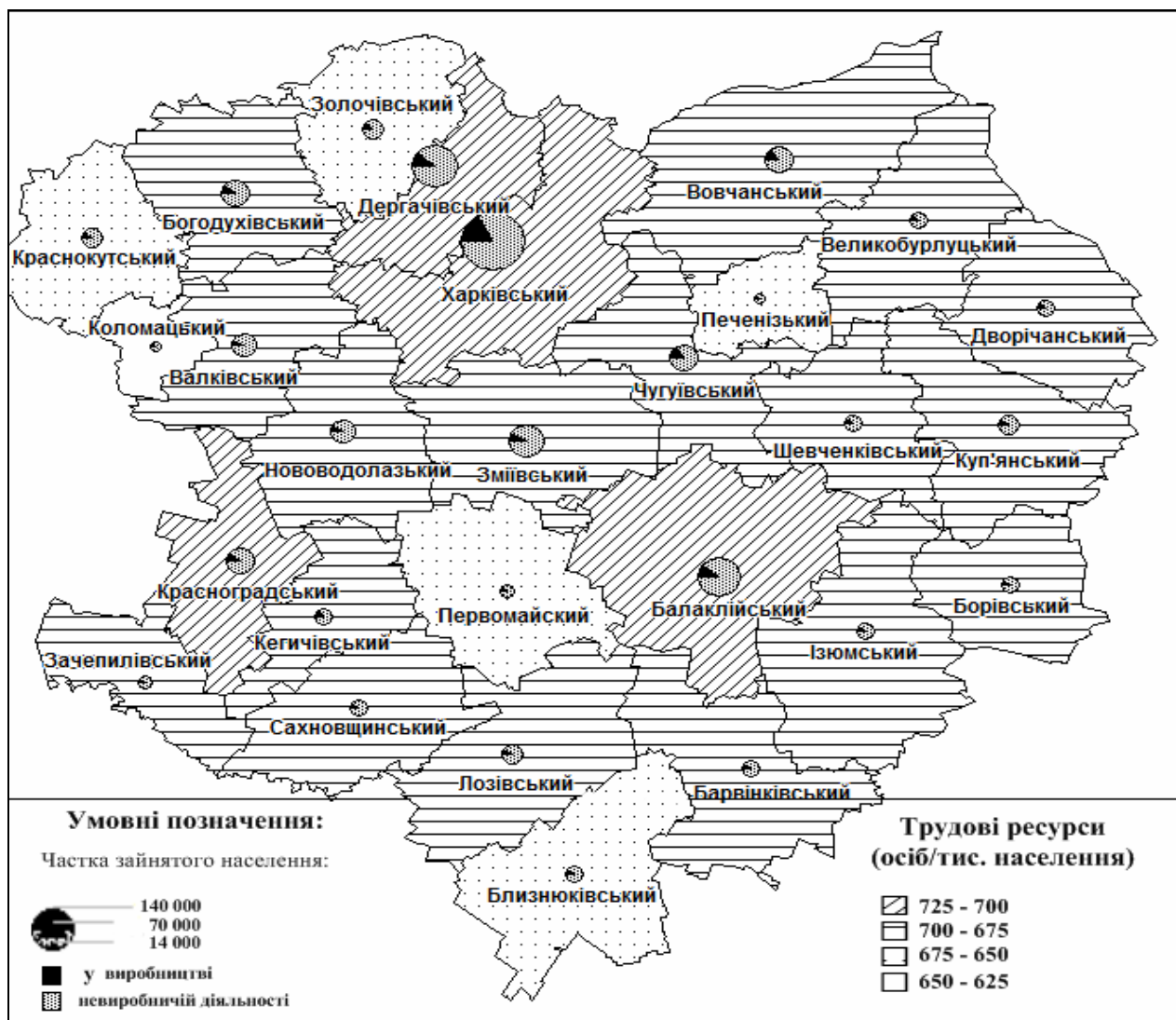

Рис. 4. Трудові ресурси та частка зайнятого населення у виробництві і невиробничій сфері Харківської області у 2012 році (побудовано автором за даними [11,12])

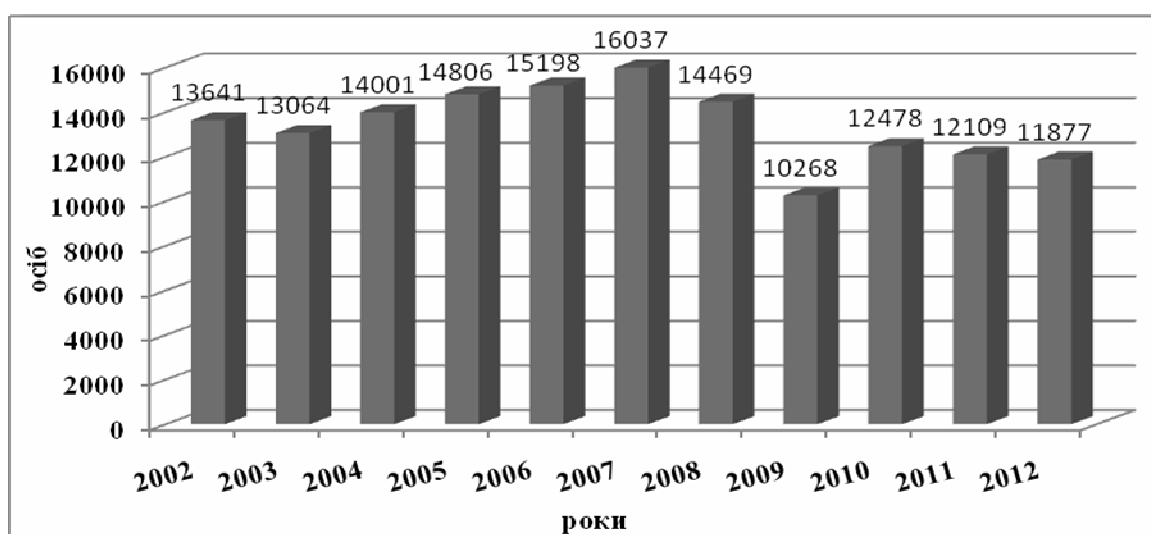

Рис. 5. Динаміка працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян у промисловості за період 2002-2012рр. (побудовано автором за даними [11, 12])

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Харківської області (по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб) у 2012 році становила 2753 грн. та у 2,6 раза перевищила державні соціальні стандарти, що діяли у цьому періоді: мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум для працездатної особи (1147 грн.). Порівняно з відповідним періодом 2011 року номінальна заробітна плата працівників області

зросла на 8,2%, проте була на 8,8% меншою, ніж середній показник по країні (рис. 6) [11,12].

Заборгованість із виплати заробітної плати на підприємствах, установах та організаціях області у 2012 р. дорівнювала 122,7 млн. грн. Основна частина невиплаченої заробітної плати серед видів економічної діяльності припадала на підприємства промисловості (90,6 млн. грн. або 73,8% від загального показника), а серед міст та районів області – належала працівникам організацій та установ м. Харкова (84,4% або 103,6 млн. грн.).

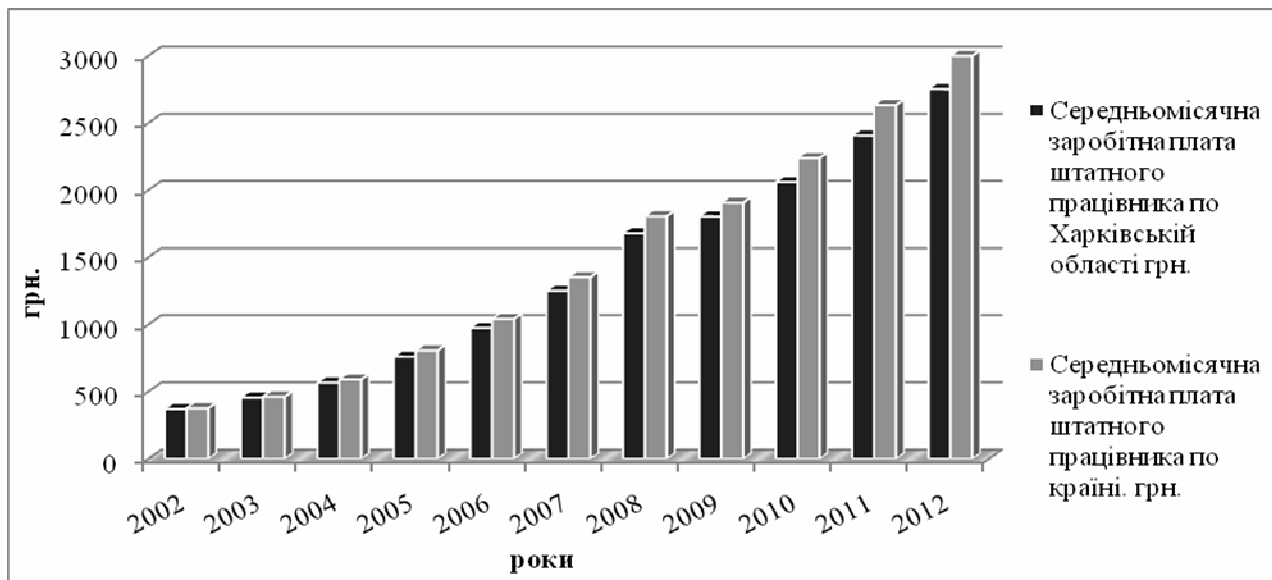

Рис. 6 Динаміка середньомісячної заробітної плати штатного працівника Харківської області та по країні в цілому за 2002 – 2012 рр. (побудовано автором за даними [11,12]).

Економічно неактивними підприємствами, які призупинили виробничо-господарську діяльність у 2012 році і попередніх роках, не виплачено 9 млн. грн. Більша частина цієї заборгованості належала працівникам, які раніше працювали у промисловості (72,1%) [11,12].

Висновки. Враховуючи складність ситуації в економіці країни в цілому та на ринку праці, зокрема актуальним залишається питання розробки нової ринкової концепції управління трудовими ресурсами, посилення місця та ролі управління трудовими ресурсами на державному рівні. Отже, трудові ресурси, виступаючи головною продуктивною силою суспільства, є носіями відносин, що складаються в процесі їх формування, розподілу і використання. Показником ефективності використання трудового потенціалу є продуктивність праці. Існує багато показників ефективності виробництва, але продуктивність праці вважається найважливішим з них. Підвищення продуктивності праці має велике економічне і соціальне значення. Власне в умовах ринкової економіки дефіцит трудових ресурсів зумовлює потребу впровадження у виробництво нових форм організації й оплати праці, досягнень науково-технічного прогресу [7]. Загальний спад виробництва, що спостерігається у багатьох галузях промисловості, став причиною того, що кількість вакансій у виробничій сфері безупинно скорочується, а кіль-

кість безробітних із кожним днем збільшується, значна частина населення виїжджає за кордон. Зміни в економіці й погіршення екологічної ситуації призвели до негативних змін структури, кількості трудових ресурсів та погіршили демографічну ситуацію [4]. Щоб подолати проблему безробіття в Харківському регіоні потрібно вжити такі заходи: надання бюджетних коштів на перекваліфікацію співробітників, відновлення ринку праці, відновлення роботи підприємств, забезпечення населення новими робочими місцями, залучення нових інвестиційних партнерів, пошук нових експортерів продукції промислового виробництва та ін. Отже, активно вживаючи дані заходи, можна суттєво зменшити рівень безробіття. Це дозволить підвищити рівень зайнятості та особисті доходи населення шляхом створення нових робочих місць. Це, у свою чергу, приведе до розвитку виробництва та підвищення рівня розвитку економіки регіону.

Важливим напрямком суспільно-географічних досліджень є вивчення особливостей формування соціально-економічного потенціалу території, зокрема Харківської області. Це дуже важливо в умовах сьогодення, бо складність геополітичних процесів в Україні призводить не лише до занепаду економіки, а до стрімкого збіднення населення. *Трудові ресурси* – основа соціально-економічного потенціалу, а тому важливо виявити фактори, що впливають на їх соці-

льну захищеність. Соціальна безпека населення як складне суспільно-географічне явище вимагає аналізу. Без цього неможливо розробити шляхи оптима-

льного регіонального розвитку, укріплення промислового потенціалу тощо.

Список використаних джерел:

1. Vlasenko I.S. *Trudovi resursy // Ukrayina: aspekty praci.* – 2000. – S. 20-29. [Власенко І.С. Трудові ресурси // Україна: аспекти праці. – 2000. – С. 20-29].
2. Golikov A.P. *Kharkivska oblast, regionalnyj rozvytok: stan ta perspektyvy: monografiya / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba / Za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny, prof. V.S. Bakirova.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 104 s. [Голіков А.П. Харківська область, регіональний розвиток: стан та перспективи: монографія / А.П. Голіков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба / За ред. чл.-кор. НАН України, проф. В.С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 104 с.].
3. Davyskiba Ye.V. *Ekonomichna ocinka trudovoho potencialu regionu // Tezy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Ukrayina naukova – 2003».* – Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, 2003. [Давискіба Є.В. Економічна оцінка трудового потенціалу регіону // Тези Міжнар. наук.-практ. конф. «Україна наукова – 2003». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003].
4. *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t. / Red. rada: B.D. Gavrylyshyn (holova) ta in. – K.: Akademiya; Ternopil: Akad. nar. khoz-va, 2000–2002. T. 1: A (Abandon) – K (Koncentraciya vyrobnyctva) / Redkol. t.: S.V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. – 2002. – 864 s.* [Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000–2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.].
5. Zhulavskiy A.Yu., Dzhayin I.O. *Ekonomichna ocinka trudovoho potencialu regionu // Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu.* – 1998. - № 3 (11). – S. 113-120. [Жулавський А.Ю., Джайн І.О. Економічна оцінка трудового потенціалу регіону // Вісник Сумського державного університету. – 1998. - № 3 (11). – С. 113-120].
6. Zahlynskyj A.O. *Problemy rozvytku rynkovykh vidnosyn u sferi zaunyatosti trudovykh resursiv.* – Rivne, 2002. – 399 s. [Заглинський А.О. Проблеми розвитку ринкових відносин у сфері зайнятості трудових ресурсів. – Рівне, 2002. – 399 с.].
7. Zamora O.I. *Osnovni tendenciyi formuvannya i vykorystannya trudovykh resursiv / O.I. Zamora // Aktualni problemy ekonomiky.* – 2009. – № 4. – S. 85-91. [Замора О.І. Основні тенденції формування і використання трудових ресурсів / О.І. Замора // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 85-91].
8. Zavinovska H.T. *Socialno-ekonomichna kharakterystyka trudovykh resursiv [Elektronnyj resurs] / Zavinovska H.T. – Rezhym dostupu: <http://studentbooks.com.ua>.* [Завіновська Г.Т. Соціально-економічна характеристика трудових ресурсів [Електронний ресурс] / Завіновська Г.Т. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua>].
9. Ishchuk S.I. *Geografiya promyslovykh kompleksiv: pidruchnyk / S.I. Ishchuk, O.V. Gladkuj.* – K.: Znannya, 2011. – 375 s.; 77 s. – (Vyshcha osvita XXI stolittya). [Іщук С.І. Географія промислових комплексів: підручник / С.І. Іщук, О.В. Гладкий. – К.: Знання, 2011. – 375 с.; 77 с. – (Вища освіта XXI століття)].
10. Kachan Ye.P. *Upravlinnya trudovymy resursamy: navch. posibn. / Ye.P. Kachan.* – K.: Vydavnychyj dim «Yurydychna knyha», 2005. – 358 s. [Качан Є.П. Управління трудовими ресурсами: навч. посібн. / Є.П. Качан. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2005. – 358 с.].
11. *Ofitsiynij sayt Holovnoho upravlinnya statystyky v Kharkivskiy oblasti [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://kh.uprstat.ua>. [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.uprstat.ua>].
12. *Ofitsiynij sayt Kharkivskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.kharkivoda.gov.ua> [Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>].
13. Petukh V.M. *Rynok pratsi. Navchalnyj posibnyk.* – K.: KNEU, 1999. – 288 s. [Петух В.М. Ринок праці. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 288 с.].
14. Romanishyn V.O. *Rynok truda Ukrainy: sovremenne polozhenie i puti reformirovania / V.O. Romanishyn // Aktualnye problemy ekonomiki.* – 2004. – № 6. – S. 214-219. [Романишин В.О. Рынок труда Украины: современное положение и пути реформирования / В.О. Романишин // Актуальные проблемы экономики. – 2004. – № 6. – С. 214-219].
15. Saratov A.L. *Formuvannya trudovykh resursiv i zaunyatosti // Ekonomist.* – 2001. - № 10. – S. 72-77. [Саратов А.Л. Формування трудових ресурсів і зайнятості // Економіст. – 2001. - №10. – С. 72-77].
16. Segida K.Yu., Redin V.I., Chaban M.T. *Geografiya Kharkivskoyi oblasti: navchalno-metodychnyj kompleks dlya studentiv, yaki navchayutsya za napryamom pidgotovky «Geografiya» / K.Yu. Segida, V.I. Redin, M.T. Chaban.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012 r. – 64 s. [Сегіда К.Ю., Редін В.І., Чабань М.Т. Географія Харківської області: навчально-методичний комплекс для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Географія» / К.Ю. Сегіда, В.І. Редін, М.Т. Чабань. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012 р. – 64 с.].
17. Flyannikova A.R. *Problemy efektyvnosti zaunyatosti naseleennya v umovakh stanovlennya rynkovoyi ekonomiky. // Strategiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy.* – K., 2001. – Vur. 6. – S. 51-58. [Флямнікова А.Р. Проблеми ефективності зайнятості населення в умовах становлення ринкової економіки. // Стратегія економічного розвитку України. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 51-58].

*Summary***Evgeniya Telebeneva. WORKFORCE AS A COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION.**

The main factors of the industry development are: raw materials, labor force, transport links, infrastructure, fuel and energy resources, the availability of qualified personnel, market consumption, and so on. Labor force – the main component of the industry development, that has many individual features.

All the population engaged in the economic activity is distributed among branches of material production and non-production sphere. Separate group are unemployed. Among the regions of Ukraine with a high level of employment in the industry are Donetsk, Zaporizhya, Dnipropetrovsk, Kharkiv and Lugansk regions. In 2012 the number of employed workers in Kharkiv region was 456 234 people. The average rate of labor force per thous. population by districts of Kharkiv region was 691 people. According to the State Employment Service, the number of registered unemployed in Kharkiv region on January 1, 2013 totaled 26.8 thous. people. Average monthly salary of a staff member in Kharkiv region in 2012 was 2753 hrn.

The overall decline in production that occurs in many brunches of industry, was the reason that the number of jobs in the manufacturing sector is continuously declining, while the number of unemployed is increasing by the day, much of the population traveling abroad. Changes in the economy and environmental degradation have led to negative changes in the structure, the number of labor force and in demographic situation .

Keywords: economic potential, socio-economic factors of development, human resources, employment, unemployment, Kharkiv region.

УДК 911.3:331.5(477.82)

Юрій Пасевич

ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ РИНКУ ПРАЦІ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті, на основі узагальненої та систематизованої статистичної інформації, здійснено факторний аналіз чинників ринку праці Волинської області. Визначено та проаналізовано якісні ознаки основних чинників які впливають на ринок праці регіону. Виявлено та обґрунтовано територіальні відмінності та особливості ступеня прояву чинників ринку праці. Проведено класифікацію адміністративних районів та міст області за ступенем та специфікою прояву чинників. Здійснено картографування отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: ринок праці, чинник ринку праці, зайнятість, безробіття, заробітна плата, прикордонне положення, Волинська область.

Юрій Пасевич. ПРИМЕНЕНИЕ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА В ИССЛЕДОВАНИИ РЫНКА ТРУДА ПОГРАНИЧНОГО РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ). В статье, на основе обобщенной и систематизированной статистической информации, осуществлен факторный анализ факторов рынка труда Волынской области. Определены и проанализированы качественные признаки основных факторов, которые влияют на рынок труда региона. Выявлены и обоснованы территориальные отличия и особенности степени проявления факторов рынка труда. Проведена классификация административных районов и городов области по степени и специфике проявления факторов. Осуществлено картографирование полученных результатов исследования.

Ключевые слова: рынок труда, фактор рынка труда, занятость, безработица, заработная плата, пограничное положение, Волынская область.

Yuriy Pasevich. APPLICATION OF FACTOR ANALYSIS IS IN MARKET OF LABOUR RESEARCH FRONTIER REGION (ON EXAMPLE OF VOLYN AREA). In the article, on the basis of the generalized and systematized statistical information, the factor analysis of factors of labour-market of the Volyn area is carried out. Certainly and the quality signs of basic factors are analysed that influence to the market of labour of region. Territorial differences and features of degree of display of factors of labour-market are educed and reasonable. Classification of administrative districts and cities of area is conducted on a degree and specific of display of factors. Mapping of the got results of research is carried out.

Keywords: labour-market, factor of labour-market, employment, unemployment, salary, frontier position, Volyn area.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження соціально-економічних процесів окремого регіону має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дає можливість виявити передумови негативних соціальних явищ, таких як вимушена неповна та неофіційна зайнятість, приховане безробіття, трудова міграція, зниження престижності праці окремих професій, низький рівень оплати праці та інші. Проведення факторного аналізу дає можливість визначити чинники з найбільшим впливом на ринок праці, виявити особливості та ступінь їх територіального прояву, а також окреслити показники які доцільно використовувати при оцінці у цілому соціально-економічної ситуації окремого регіону. У практичному відношенні, результатами такого дослідження є виявлення передумов негативних процесів на регіональному та локальному ринках праці області, що у подальшому сприятиме впровадженню механізмів регулювання ринку праці.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Ринок праці як суспільно-територіальна система у наш час усе частіше виступає об'єктом дослідження науковців. На нашу думку, важливе значення у дослідженні ринку праці, різного роду процесів та їх передумов, мають наукові доробки зарубіжних вчених, зокрема вивченню російського ринку праці приділив увагу А.В. Кашепов [3], дослідженню специфіки ринку праці в регіоні приділила увагу А.Г. Пухова [7].

Серед українських науковців, у роботах яких здійснено аналіз ринку праці окремого регіону слід відмітити таких науковців як О.В. Беспала, що

дослідила ринок праці столичного економічного регіону [1], у роботах В.С. Сайчук приділено увагу регіональному ринку праці Хмельницької області у контексті суспільно-географічного дослідження [8], Ю.Ю. Заволока спрямувала увагу на суспільно-географічні дослідження використання трудового потенціалу в регіоні [2].

Наразі чинники ринку праці Волинської області досліджено не достатньо. Проблеми на ринку праці області частково досліджили О.М. Черчик, яка приділила увагу дослідженням трудових ресурсів регіону [10], Е.В. Мисковець – дослідженню функціонування регіонального ринку праці Волинської області [5], А.М. Колосюк – аналізу соціально-трудова відносин на ринку праці Волинської області [4]. У працях О.У. Хомри досліджено ринок праці західного прикордоння України, зокрема виявлено територіальні відмінності ситуації [9].

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є визначення чинників ринку праці регіону, виявлення особливостей та ступеня їх територіального прояву.

Для досягнення даної мети поставлені такі завдання:

- на основі показників соціально-економічного характеру, розрахувати матрицю факторних навантажень з метою визначення основних чинників ринку праці;

- визначити факторні ваги для встановлення територіальних відмінностей ступеня прояву чинників;

- провести класифікацію адміністративних районів та міст області за ступенем та специфікою прояву чинників;

- здійснити картографування отриманих результатів дослідження.

Методи дослідження. У нашому дослідженні ми використали ряд загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме описовий метод – для пояснення ступеня впливу окремих факторів на локальному рівнях, статистичний метод використаний при формуванні інформаційної (статистичної) бази дослідження, метод математичного (факторного) аналізу – з метою визначення основних чинників ринку праці регіону, метод структурного аналізу, при визначенні специфіки кожного із п'яти основних чинників, метод класифікації і типізації, а також картографічний при проведенні територіальної диференціації чинників.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Ринок праці Волинської області, як і будь-якого іншого регіону, формується під впливом цілого ряду чинників. На нашу думку, *чинники ринку праці*, з огляду на їх визначення у сучасній науковій літературі, це сукупність умов та обставин які впливають на процеси пов'язані з формуванням, функціонуванням (включаючи управління) ринку праці, які в результаті своєї дії визначають його специфіку.

У нашому дослідженні, для виявлення зв'язків та статистичної залежності між головними соціально - економічними показниками та їх ступінь прояву на ринок праці, ми використали метод факторного аналізу. Це один із математичних методів багатовимірної аналізу який, на основі матриці вихідних даних, дозволяє зменшити кількість показників (змінних), визначити їх взаємозв'язки та виокремити групи об'єктів близьких за своїм впливом на досліджуваний процес, ознак які називаються – *фактори*.

Для дослідження чинників які впливають на ринок праці у цілому Волинської області, на основі статистичних даних за 2012 рік, ми обрали 27 показників демографічного, соціально – економічного характеру та показників ринку праці: V_1 – кількість постійного населення, *осіб*; V_2 – народжуваність, *на 1000 осіб*; V_3 – смертність, *на*

1000 осіб; V_4 – кількість міського населення, *осіб*; V_5 – кількість сільського населення, *осіб*; V_6 – густина населення, *осіб/км²*; V_7 – міграційний приріст, *на 1000 осіб*; V_8 – міграційне скорочення, *на 1000 осіб*; V_9 – кількість суб'єктів (ЄДРПОУ); V_{10} – прямі іноземні інвестиції, *(тис.дол.США)*; V_{11} – забезпеченість населення житлом, *у середньому на 1 особу/м²*; V_{12} – кількість діючих сільськогосподарських підприємств; V_{13} – продукція сільського господарства в районах, *у постійних цінах млн.грн*; V_{14} – обсяги експорту товарів, *(тис.дол.США)*; V_{15} – обсяги імпорту товарів, *(тис.дол.США)*; V_{16} – вантажооборот автомобільного транспорту, *млн/Ткм*; V_{17} – оптовий товарооборот, *млн.грн*; V_{18} – роздрібний товарооборот, *млн.грн*; V_{19} – обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, *грн*; V_{20} – кількість громадян не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, *осіб*; V_{21} – потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, *осіб*; V_{22} – навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію), *осіб*; V_{23} – середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, *грн*; V_{24} – населення у віці молодшому за працездатний, *осіб*; V_{25} – населення у працездатному віці, *осіб*; V_{26} – населення у віці молодшому за працездатний, *осіб*; V_{27} – безробітні зареєстровані в державній службі зайнятості, *осіб* [5]. Усі розрахунки проводилися за допомогою програми Statistica 6.0. Частина статистичних показників, таких як V_{14} , V_{15} , V_{19} отримана шляхом обрахунків.

Спочатку було визначено факторні навантаження оптимальної кількості чинників шляхом обрахунку дисперсії. Для цього ми використали підхід «інтерпретацію і інваріантності». Його зміст полягає у виділенні головних чинників по мірі можливості їх пояснення, не залежно від кількості значущих показників навантажень. Окрім такого критерію слід враховувати правило, за яким при визначенні кількості чинників кумулятивний відсоток дисперсії повинен складати не менше 75 % тобто $\frac{3}{4}$. У нашому випадку доцільним є визначення 5 чинників із сумарною часткою у загальній дисперсії 91 % (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники факторного аналізу

Чинник	Абсолютне значення дисперсії	Загальна дисперсія, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний %
I	16,33207	60,48914	16,33207	60,48914
II	3,19741	11,84226	19,52948	72,33140
III	2,16618	8,02287	21,69565	80,35428
IV	1,65536	6,13095	23,35101	86,48522
V	1,24103	4,59642	24,59204	91,08165

Для більш якісного виявлення набору основних чинників використавши варімаксний (varimax) спосіб ми здійснили процедуру обертання осей координат і отримали наступні результати (табл. 2). Наступним завданням було визначення набору показників, які формують кожен із п'яти факторів, проте варто зазначити, що показники значення

дисперсії яких менше 0,7 та більше (- 0,7) при аналізі фактору не враховуються.

З огляду на те, які показники складають кожен із чинників ми визначили їх специфіку. Так, **I чинник**, дисперсія якого склала 14,0%, а її внесок у сумарну дисперсію – 51,9%, можна розглядати як *соціально-економічний*, який формує регіональний

ринок праці. До нього увійшли показники демографічного та соціально-економічного блоку, а також показники ринку праці: кількість постійного населення (з абсолютним значенням дисперсії (0,96413), кількість міського населення (0,89144), густота населення (0,68589), кількість суб'єктів ЄДРПОУ (0,97592), прями іноземні інвестиції (0,83406), обсяги експорту товарів (0,83063), обсяги імпорту товарів (0,94207), вантажооборот автомобільного транспорту (0,97203), оптовий товарооборот (0,97199), роздрібний товарооборот (0,95543), кількість громадян не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній

службі зайнятості (0,83378), потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (0,82518), населення у віці молодшому за працездатний (0,94392), населення у працездатному віці (0,95920), населення у віці старшому за працездатний (0,92352) та безробітні зареєстровані в державній службі зайнятості (0,91657). Враховуючи набір різних за своїм змістом показників можна зробити висновок, що перший чинник є основним, оскільки тут мають місце такі складові як кількісний та якісний склад населення регіону, його економічна активність, основні складові показники ринку праці, торгівля та інвестиції.

Таблиця 2

Матриця факторних навантажень

Показники	Чинник I	Чинник II	Чинник III	Чинник IV	Чинник V
V ₁	0,96413	0,178678	-0,030773	0,143961	-0,058202
V ₂	-0,13563	-0,035864	-0,071755	-0,005990	-0,916147
V ₃	-0,49646	-0,517929	-0,099903	-0,554291	0,259624
V ₄	0,89144	0,356901	0,087263	0,109800	0,213260
V ₅	-0,16899	-0,570214	-0,170742	0,040288	-0,740655
V ₆	0,68589	0,450317	0,164143	0,279993	0,421017
V ₇	0,27519	-0,026376	0,924076	0,088720	0,137092
V ₈	0,00348	-0,045004	0,972586	-0,051421	0,028256
V ₉	0,97592	0,097597	0,064997	0,027814	0,128012
V ₁₀	0,83406	0,125496	-0,013352	0,249337	0,298659
V ₁₁	-0,27810	-0,821596	-0,013521	-0,316521	0,103026
V ₁₂	-0,11292	-0,927409	0,137550	0,114961	-0,110980
V ₁₃	-0,19122	-0,890522	-0,028107	-0,006002	-0,283652
V ₁₄	0,83063	-0,064786	0,188391	0,254927	-0,005677
V ₁₅	0,94207	0,039615	0,100309	0,171510	0,133356
V ₁₆	0,97203	0,017471	0,115750	0,071204	0,013913
V ₁₇	0,97199	0,086356	0,065412	0,016490	0,118809
V ₁₈	0,95543	0,206594	0,052101	0,040978	0,120189
V ₁₉	0,53548	0,399170	0,240122	0,195954	-0,045655
V ₂₀	0,83378	0,405657	0,131927	0,076562	0,201977
V ₂₁	0,82518	0,311833	0,211244	0,235576	0,303653
V ₂₂	-0,15485	0,101400	-0,037263	-0,890263	0,026911
V ₂₃	0,33080	0,370420	-0,084474	0,668426	0,238683
V ₂₄	0,94392	0,246607	-0,029721	0,150526	-0,074063
V ₂₅	0,95920	0,203583	-0,038168	0,155407	-0,028763
V ₂₆	0,92352	-0,053058	-0,068840	0,087961	-0,188448
V ₂₇	0,91657	0,264499	0,094694	0,046048	0,225906
Загальна дисперсія	14,01877	4,112778	2,114123	2,104179	2,242197
Доля загальної дисперсії	0,51921	0,152325	0,078301	0,077933	0,083044

II чинник, із дисперсією у 4,1%, і її внеском у сумарну дисперсію – 15,2%, склали такі показники як кількість сільського населення, з абсолютним значенням дисперсії (-0,570214), забезпеченість населення житлом (-0,821596), кількість діючих сільськогосподарських підприємств (-0,927409) та продукція сільського господарства (-0,890522). Враховуючи показники які формують даний чинник, його можна трактувати як *сільськогосподарський*. Для Волинської області аграрний сектор відіграє винятково важливу роль, оскільки формує досить високу зайнятість населення у сільській місцевості, частка якого складає 47,9 % від загальної кількості населення. Крім того, продукція сільського госпо-

дарства є важливою складовою як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі Волинської області.

III чинник – *міграційний*, оскільки сформований із таких показників як міграційний приріст, абсолютне значення дисперсії якого (0,924076) та міграційне скорочення (0,972586). Дисперсія даного чинника складає 2,1%, а її внесок у сумарну дисперсію – 7,8%. Даний чинник є вагомим у окремих прикордонних районах.

IV чинник з огляду на його складові є чинником основних показників *ринку праці* із дисперсією у 2,1%, і її внеском у сумарну дисперсію – 7,8%. Його складовими показниками є навантаження на одне вільне робоче місце, з абсолютним значенням

дисперсії (-0,890263), крім того можна врахувати показник середньомісячної номінальної заробітної плати із абсолютним значенням дисперсії (0,668426) який є близьким до критерію статистичної значущості, тому, на нашу думку, його варто врахувати. Навантаження на одне вільне робоче місце є своєрідним відображенням вільних робочих місць з одного боку, та рівня безробіття – з іншого.

Вплив V чинника визначається дією

показників демографічного блоку. Дисперсією чинника складає 2,2%, а її внесок у сумарну дисперсію 8,3%. Складовими показниками є народжуваність, абсолютне значення дисперсії якого (-0,916147) та кількість сільського населення (-0,740655).

Особливості територіального прояву чинників зумовлені історичними, природно – господарськими та соціальними умовами окремого регіону (рис. 1).

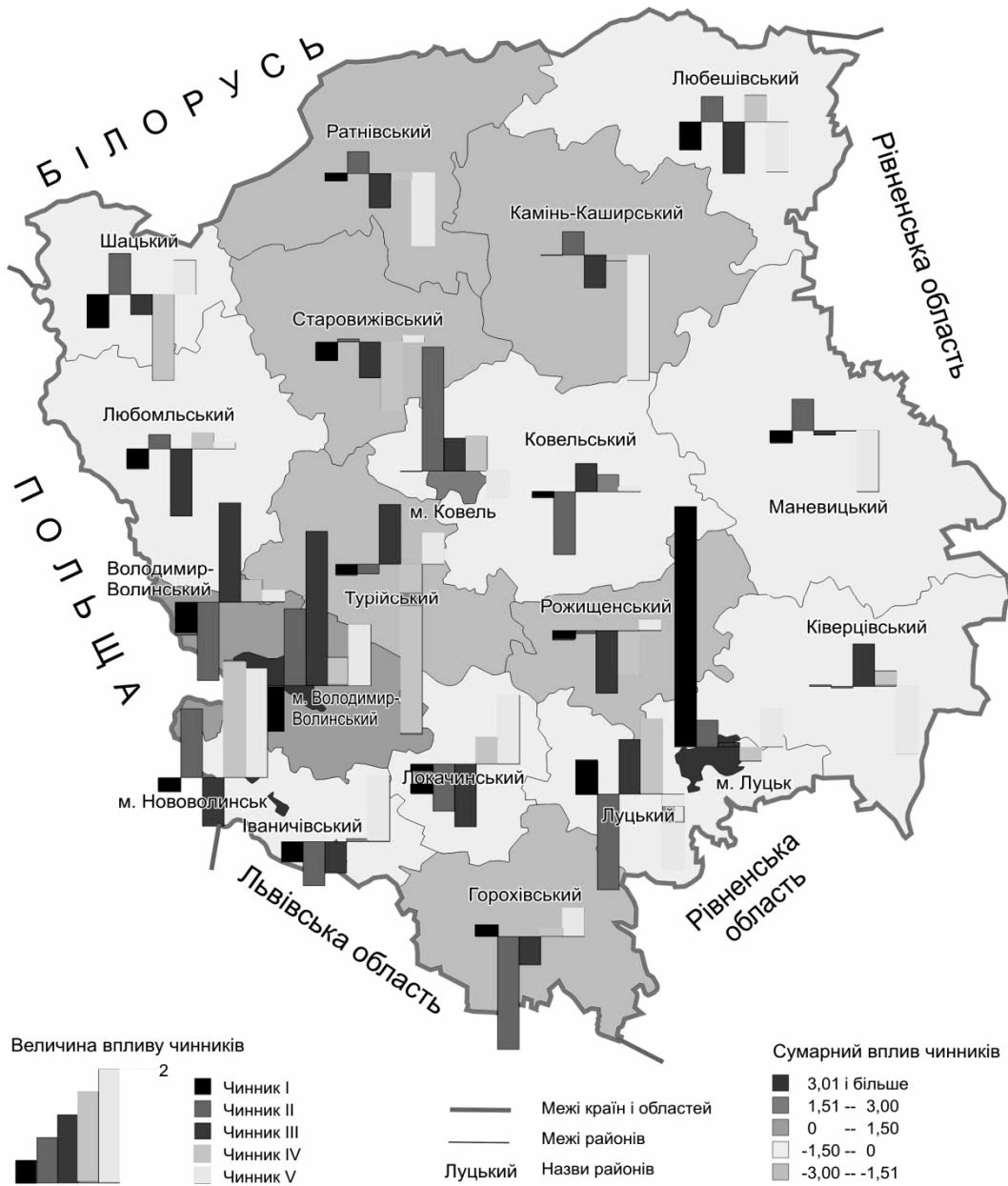

Рис. 1. Ступінь прояву чинників у цілому у Волинській області

I чинник (соціально-економічний) найбільший прояв має у м. Луцьк, Луцькому та Горохівському районах (табл. 3). Враховуючи те, які показники сформували даний чинник, то для м. Луцьк таке значення дисперсії пояснюється високою кількістю та щільністю населення, високими показниками товарообороту, порівняно з іншими

адміністративними районами та містами кращим попитом та робочу силу, великою кількістю суб'єктів господарювання. Щодо адміністративних районів, то даний чинник впливає у першу чергу у контексті наявності великої кількості робочої сили, а також певною економічною активністю у торгівельній сфері.

II чинник (сільськогосподарський) найбільше проявляється у м. Володимир-Волинськ, м. Ковель, м. Нововолинськ та Камінь-Каширському районі. Якщо високий вплив даного чинника у Камінь-Каширському, Маневицькому, Ратнівському та Шацькому районах можна пояснити високою часткою сільського населення, а також сільськогосподарською спеціалізацією виробництва, то у містах, окрім високих показників забезпеченості населення житлом, варто враховувати наявність об'єктів переробки сільськогосподарської сировини і випуску готової продукції.

III чинник (міграційний) найбільший вплив має на м. Ковель, м. Володимир-Волинський, а також Володимир-Волинський, Ковельський, Луцький, Ківерцівський і Турійський адміністративні райони. Це пояснюється у першу чергу прикордонним положенням а також інтенсивністю міграційних процесів. Так, для Луцького району переважно маятникових міграцій, а для інших районів зовнішніх трудових

міграцій сезонного характеру. Найменший прояв даний чинник має у Локачинському, Любомльському та Рожищенському районах.

Дія IV чинника (ринку праці) найбільше проявляється у м. Нововолинськ, крім того у Луцькому, Локачинському та Любешівському районах. Це зумовлено високими показниками ринку праці, які формують даний чинник у цих районах. Натомість у Турійському, Старовижівському та Шацькому районах рівень прояву даного чинника є дуже низьким. Це пояснюється негативними показниками ринку праці у цих районах, а також значною віддаленістю від обласного центру з його багатогалузевим попитом на робочу силу.

V чинник (демографічний), який включає показники народжуваності та кількості сільського населення, найбільший прояв має у м. Володимир-Волинський, м. Нововолинськ, Іваничівському, Локачинському, Турійському та Шацькому районах з хорошою демографічною ситуацією.

Таблиця 3

Таблиця факторних ваг

Адміністративні райони і міста	Чинник I	Чинник II	Чинник III	Чинник IV	Чинник V
м. Луцьк	4,058887	0,44911	0,08460	-0,23094	0,65504
м. Володимир-Волинський	-0,753620	1,27861	2,61257	0,46530	1,02692
м. Ковель	-0,004973	2,07383	0,56264	0,58295	-0,45409
м. Нововолинськ	-0,230484	1,14769	-0,82227	1,96331	1,83597
Володимир-Волинський	-0,547421	-1,32716	1,67724	0,39937	0,21742
Горохівський	0,193439	-1,90556	-0,46883	0,13858	0,47206
Іваничівський	-0,351667	-0,73710	-0,51947	0,04613	1,10579
Камінь-Каширський	-0,011542	0,40140	-0,54892	-0,10951	-2,10068
Ківерцівський	0,035783	-0,01767	0,69816	0,25622	-1,12023
Ковельський	-0,114624	-1,06179	0,46809	0,29576	0,07064
Локачинський	-0,502742	-0,78024	-1,04280	0,44768	1,15708
Луцький	0,567429	-1,60249	0,92850	1,27598	-1,26095
Любешівський	-0,472306	0,41892	-0,86849	0,43689	-0,84332
Любомльський	-0,333359	0,22543	-1,12686	0,27347	0,10240
Маневицький	-0,206083	0,52578	-0,07363	-0,00428	-1,02227
Ратнівський	-0,140776	0,37077	-0,56737	-0,09285	-1,19883
Рожищенський	-0,147242	-0,04403	-1,04156	-0,69844	0,18264
Старовижівський	-0,304957	0,05534	-0,60701	-1,12375	0,08172
Турійський	-0,174572	-0,15898	0,99664	-2,86703	0,50189
Шацький	-0,559170	0,68815	-0,34124	-1,45483	0,59083

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати факторного аналізу показали, що у Волинській області на ринок праці впливають 5 основних чинників: соціально-економічний, сільськогосподарський, міграційний, чинник ринку праці та демографічний. Такий результат дослідження повністю відповідає історично-сформованій специфіці господарства нашої області, зокрема особливостям побуту населення, його мобільності.

Головним чинником ринку праці регіону є соціально-економічні умови, зокрема кількість населення та його густота та вікова структура, обсяги торговельного обороту, інвестиції, а також попит та пропозиція робочої сили. Високий ступінь впливу такого чинника пояснюється тим, що усі його показ-

ники є визначальними для економіки регіону. Тому соціально-економічний чинник у територіальному відношенні визначає рівень розвитку ринку праці на усіх рівнях.

Група сільськогосподарських чинників об'єднала показники якості життя сільського населення, кількості сільськогосподарських підприємств та обсягів виробництва продукції. Дія даного чинника на рівні регіону є невеликою, проте для сільської місцевості він є одним із визначальних.

До групи міграційних чинників увійшли показники міграційного приросту і скорочення населення. Наявність такого чинника відповідає загальній міграційній ситуації регіону, а саме значній ролі зовнішньої та внутрішньої (маятникової) трудової міграції у загальній структурі доходів насе-

лення.

Група чинників які характеризують безпосередньо ринок праці налічує такі показники як оплата праці та навантаження на вільні робочі місця. Для Волинської області такі показники є визначальними більшою мірою серед сільської місцевості, де попит на робочу силу і оплата праці є дуже низькою.

Остання група чинників об'єднала показники демографічного блоку, а саме народжуваність та кількість сільського населення. Значення такого чинника пояснюється високою часткою населення

яке проживає у сільській місцевості де ситуація особливо критична.

Застосування факторного аналізу у суспільно-географічних дослідженнях зокрема у дослідженні ринку праці регіону, дозволяє виявити причинно-наслідковий зв'язок між соціально-економічними процесами та явищами. Результати нашого дослідження, можуть бути використані у процесі реалізації державної політики на ринку праці Волинської області.

Список використаних джерел:

1. *Bezpała O.V. Osoblyvosti rozvytku rynku praci stolychnoho suspilno-geografichnoho rayonu: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Bezpała O.V. – К., 2009. – 25 с. [Безпала О.В. Особливості розвитку ринку праці столичного суспільно-географічного району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Безпала О.В. – К., 2009. – 25 с.]*
2. *Zavoloka Yu.Yu. Suspilno-geografichni aspekty vykorystannya trudovoho potencialu Kharkivskoyi oblasti: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Zavoloka Yu.Yu. – Київ, 2008. – 16 с. [Заволока Ю.Ю. Суспільно-географічні аспекти використання трудового потенціалу Харківської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Заволока Ю.Ю. – Київ, 2008. – 16 с.]*
3. *Kashepov A.V. Rossyyskiy rynek truda: problemy formirovaniya i perspektivy / A.V. Kashepov // Obshchestvo i ekonomika. – 1997. - № 7-8. – S. 94-108 [Кашепоє А.В. Російський ринок труда: проблеми формування и перспективи / А.В. Кашепоє // Общество и экономика. – 1997. - № 7-8. – С. 94-108].*
4. *Kolosyuk A.M. Analiz socialno-trudovykh vidnosyn na rynku praci Volynskoyi oblasti / A.M. Kolosyuk // Naukovyy visn. Volyn. nac. un-tu im. Lesi Ukrayinky. Seriya: Geografichni nauky. – 2010. - № 5. – S. 113-117 [Колосюк А.М. Аналіз соціально-трудоєє відносин на ринку праці Волинської області / А.М. Колосюк // Науковий вієє. Волин. нац. ун-ту ім. Лєєє Українки. Серія: Географічні науки. – 2010. - № 5. – С. 113-117].*
5. *Myshkovets E.V. Analiz peredumov efektyvnoho funkcionuvannya regionalnoho rynku praci z ohlyadu na zminy haluzevoi struktury (na prykladi Volynskoyi oblasti) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://archive.nbuv.gov.ua> [Мисковець Е.В. Аналіз передумов ефективного функціонування регіонального ринку праці з огляду на зміни галузевої структури (на прикладі Волинської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>].*
6. *Oficijnyj sayt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrayiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>].*
7. *Pukhova A.G. Geograficheskiye aspekty formirovaniya rynka truda Nyzhegorodskoy oblasti v novykh ekonomicheskikh usloviyakh: avtoref. dys. na soiskaniye nauch. stepeni kand. геогр. наук: спец. 25. 00.24 – «ekonomicheskaya, socialnaya i politicheskaya geografiya» / Pukhova A.G. – Nizhniy Novgorod, 2007. – 26 s. [Пухова А.Г. Географические аспекты формирования рынка труда Нижегородской области в новых экономических условиях: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. геогр. наук: спец. 25. 00.24 – «экономическая, социальная и политическая география» / Пухова А.Г. – Нижний Новгород, 2007. – 26 с.]*
8. *Saychuk V.S. Regionalnyj analiz popytu ta propozyciyi robochoyi syly na rynku praci Khmelnytskoyi oblasti / V.S. Saychuk // Ekonomichna ta socialna geografiya: nauk. zb. – К., 2012. – Вур. 1 (64). – S. 219-228. [Сайчук В.С. Регіональний аналіз попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці Хмельницької області / В.С. Сайчук // Економічна та соціальна географія : наук. зб. – К., 2012. – Вип. 1 (64). – С. 219-228].*
9. *Khomra O.U. Rynek praci zakhidnoho prykordonnnya Ukrayiny: terytorialni vidminnosti sytuaciyi // Socialno-ekonomichni doslidzhennya u perekhidnyj period: Problemy i perspektivy transkordonnoho spivrobitnytstva v aspekty procesiv evropeyskoyi integraciyi / NAN Ukrayiny. In-t regionalnykh doslidzhen. – L.: Lutsk RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 2000. – Вур. XV. – S. 273-278. [Хомра О.У. Ринок праці західного прикордоння України: територіальні відмінності ситуації // Соціально-економічні дослідження у перехідний період: Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л.: Луцьк РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту. ім. Лєєє Українки, 2000. – Вип. XV. – С. 273-278.*
10. *Cherchuk L.M. Osnovni tendenciyi rozvytku molodizhnogo segmentu rynku praci Volynskoyi oblasti ta ocinka diyevosti mekhanizmiv derzhavnoho rehulyuvannya zaynyatosti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://archive.nbuv.gov.ua> [Черчук Л.М. Основні тенденції розвитку молодіжного сегменту ринку праці Волинської області та оцінка дієвості механізмів державного регулювання зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>].*

*Summary***Yuriy Pasevich. APPLICATION OF FACTOR ANALYSIS IS IN MARKET OF LABOUR RESEARCH FRONTIER REGION (ON EXAMPLE OF VOLYN AREA).**

The aim of the article is determination of factors of labour-market of region, exposure of features and degree them territorial display. Taking into account it, such tasks were set forth as, on the basis of indexes of socio-economic character, determination of basic factors of labour-market, and also exposure of territorial differences of degree of display of factors.

In research, for the exposure of connections and statistical dependence between main socially - by economic indicators and their degree of display to the market of labour, we used the method of factor analysis. It one of mathematical methods of multidimensional analysis that, on the basis of matrix of weekend of data, allows to decrease the amount of indexes (variables), define their intercommunications and distinguish the groups of objects near after the influence on the investigated process, signs that is named are factors.

Realization of factor analysis gives an opportunity to define factors with most influence on a labour-market, to educe features and degree them territorial display, and also to outline indexes that it is expedient to use for an estimation on the whole socially - economic situation of separate region.

In research, on the basis of the generalized and systematized statistical information, the factor analysis of factors of labour-market of the Volyn area is carried out. Certainly and the quality signs of basic factors are analysed that influence to the market of labour of region. Territorial differences and features of degree of display of factors of labour-market are educed and reasonable. Classification of administrative districts and cities of area is conducted on a degree and specific of display of factors. Mapping of the got results of research is carried out.

Keywords: labour-market, factor of labour-market, employment, unemployment, salary, frontier position, Volyn area.

УДК 911.3

Катерина Шпурік

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовані регіональні особливості та найвагоміші соціально-економічні чинники формування історико-культурної спадщини Харківської області. Охарактеризована поява у регіоні історико-культурних об'єктів у різні історичні періоди. Застосовуючи хронологічний принцип пам'яткознавців та істориків, виділено періоди господарського освоєння території сучасної Харківської області, що мали найбільший вплив на формування своєрідного культурного ландшафту і залишили найбільшу кількість унікальних об'єктів історико-культурної спадщини.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, пам'ятки культури, об'єкти спадщини, регіональні особливості, соціально-економічні чинники, Харківська область.

Катерина Шпурік. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализированы региональные особенности и наиболее значимые социально-экономические факторы формирования историко-культурного наследия Харьковской области. Охарактеризовано появление в регионе историко-культурных объектов в разные исторические периоды. Применяя хронологический принцип памятниковедов и историков, выделено периоды хозяйственного освоения территории современной Харьковской области, оказавших наибольшее влияние на формирование своеобразного культурного ландшафта и оставивших наибольшее количество уникальных объектов историко-культурного наследия.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, памятники культуры, объекты наследия, региональные особенности, социально-экономические факторы, Харьковская область.

Katerina Shpurik. FEATURES OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE FORMATION IN KHARKIV REGION. The article analyzes the regional characteristics and most significant socio-economic factors of historical and cultural heritage formation in Kharkiv region. The appearance of historical and cultural sites during different historical periods is characterized. periods of economic development on the territory of modern Kharkiv region, which had the greatest influence on the formation of distinctive cultural landscape and left the greatest number of unique objects, are determined applying the principle of chronological of historians.

Keywords: historical and cultural heritage, cultural monuments, heritage, regional characteristics, socio-economic factors, Kharkiv region.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до розуміння спадщини виділяють її як сукупність природних і культурних елементів, через які соціальні групи визнають свою самобутність та зобов'язуються передавати її майбутнім поколінням. Від ступеня насиченості об'єктами спадщини, закономірностей їх просторового розподілу та особливостей історичного розвитку залежить цінність території [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню історико-культурної спадщини і факторам, що впливають на неї, присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, Ю.О. Веденіна [1], Т.І. Герасименко [2], О.В. Євдокимової [3], К.А. Поливач [4] та інших. У своїх дослідженнях науковці наголошують на те, що спадщина формується під впливом різних груп факторів: етнічних, соціальних, економічних, історичних, природних, географічних. Проте в Україні досі залишаються нерозкритими питання регіональних особливостей формування історико-культурної спадщини.

Метою статті є виявлення соціально-економічних чинників формування історико-культурної спадщини у межах Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись із науковою думкою вищезазначених науковців, ми пропонуємо при розгляді спадщини в конкретному регіоні класифікувати найвагоміші чинники впливу на формування спадщини за групами:

- природні фактори;
- соціально-економічні чинники;
- фактори, пов'язані з історичними і культурними особливостями території (мова, менталітет,

фольклор, культура, історичні та архітектурні особливості).

Велику вагу має остання група факторів. Вони не тільки виступають своєрідним ярликом території та значною мірою зумовлюють її своєрідність, але й найбільше впливають на регіональні відмінності спадщини. Унікальні об'єкти, що сформовані протягом століть під комплексною дією всіх груп чинників, дозволяють певній території ефективно виділятися з-поміж багатьох інших, стають її символами, подібно до того як будівля Держпрому та Дзеркальний струмінь стали символами міста Харкова.

Детальніше розглянемо саме соціально-економічні фактори, які вплинули на утворення історико-культурної спадщини Харківської області.

На сьогодні Харківський регіон є відносно проблемним у забезпеченні об'єктами спадщини порівняно з Київською, Львівською областями та АР Крим, які в своєму історичному розвитку пройшли довший шлях і тому володіють багатим історико-культурним фондом. Проте цікавою є національно-етнографічна особливість Харківщини, яка проявляється у своєрідній етнографічній культурі (крім української, тут збереглась російська культура, відбувся синтез культурних традицій).

Для прикордонних регіонів, серед яких є Харківська область, характерні етнічне різноманіття, наявність районів компактного та спільного проживання етносів, міграційні потоки. Під впливом географічного положення, природних особливостей території та схожої історичної долі склалися унікальні регіональні особливості спадщини, які обумовлені, з одного боку, взаємодією етносів, з

іншого - формуванням локальних, ізольованих культур. Найбільший прояв цього має обласний центр – місто Харків, яке вирізняється серед багатьох населених пунктів кількістю та різноманітністю видів спадщини. Безперечно, Харків є унікальним містом, яке гармонійно поєднує в собі пам'ятки різних стилів та епох.

Отже, формування історико-культурної спадщини Харківської області від початку проходило під впливом соціально-економічних факторів, до яких можна віднести:

- культурно-історичні впливи;
- геополітичні фактори;
- особливості культурно-географічного положення.

Перш за все, специфіка історико-культурної спадщини Харківської області обумовлена особливостями її історичного розвитку, прикордонним положенням та хвилями переосвоєння території, що йдуть низкою внаслідок міграційних потоків. Це призвело до процесів міжетнічної інтеграції культур, асиміляції і виникнення центрів національної та релігійної культури. Протікаючи безупинно з VIII до кінця XX ст., ці процеси залишили особливий відбиток на об'єктах історико-культурної спадщини області.

В процесі картографування історико-культурної спадщини важливим є хронологічний показник. Його мета — дати часову характеристику пам'яток регіону за видами і полегшити їх пошук за відомим відрізком часу. Застосовуючи хронологічний принцип пам'ятознавців та істориків, можна виділити декілька періодів господарського освоєння території сучасної Харківської області, що мали найбільший вплив на формування своєрідного культурного ландшафту і залишили найбільшу кількість унікальних об'єктів природної та історико-культурної спадщини:

- *Найдавніші часи.* Вагома частка наявних пам'яток археології відноситься до цього періоду: поселення (стоянки, селища, городища) та поховальні об'єкти (кургани, могильники, поодинокі поховання). Зокрема, для області характерними є пам'ятники верхнього палеоліту, стоянки епохи мезоліту, понад 100 неолітичних стоянок, близько 300 пам'яток епохи бронзи; пам'ятки скіфської культури – городища, курганні скіфські поховання; пам'ятки черняхівської та салтівської культур, слов'янські поселення XI–XIII ст. Національне значення мають: Донецьке городище (II тис. – X ст. до н.е.), Салтівський та Великогомільшанський археологічні комплекси (IX ст. до н.е. – IV ст.) та деякі інші городища і курганні могильники тих часів.

- *Період заселення території. Етап руйнування сформованої культури і вторинного переосвоєння території під впливом української та російської культур (XVI – початок XVII ст.).* Це період утворення Слобідської України – заснування фортець, оборонних пунктів. 1635-1658 рр. – будівництво Белгородської лінії укріплень. Наслідком того часу є численні пам'ятки історії: залишки фортець, оборонні лінії. Саме тоді виникла більшість селищ сучасної Харківщини. З цього часу землі стали при-

кордонними між двома державами – Козацькою Україною і Московським царством. Приблизно з XVII ст. визначальними для історичної долі краю стали взаємовідносини між українською та російською культурами, бо як і в ті часи, так і на даний час для Харківського регіону характерним є прояв обох культурно-національних традицій.

- *Етап суцільного поміщицького сільськогосподарського і промислово-мануфактурного освоєння (XVII ст.).* Із заснування міста Харкова почалося активне будівництво Харківської фортеці та перших вулиць нинішнього історичного центру Харкова – вул. Римарської (Лимарська), Енгельса (у ті часи Різв'яний провулок), Коцарської. Перші будинки до нашого часу не збереглися, окрім Покровського собору, кам'яна будівля якого була зведена у 1689 р..

- *Етап промислового, ремісничо-промислового і сільськогосподарського освоєння території (XVIII – початок XX ст.).* Для цього періоду характерна поява пам'яток монументального мистецтва, містобудування та архітектури всіх типів: об'єктів житлової архітектури (садиб і житлових будинків), культових споруд, пам'яток садово-паркового і ландшафтного мистецтва, архітектурних монументів. На Харківщині відбувалася поява шедевральних монументальних споруд: Успенського і Благовіщенського соборів у Харкові, Спасо-Преображенського собору в Ізюмі, Палаців і комплексу будівель садиб у селищі Старий Мерчик та селі Шарівка та багатьох інших. Крім того, статус пам'ятки національного значення має меморіальний комплекс філософа і поета Г.С. Сковороди у Золочівському районі (останні роки свого життя він провів у садибі поміщика А.Ковалевського, де і помер у 1794 р.).

До періоду російського царату відносяться найдавніші зразки міської скульптури Харкова, що збереглися дотепер, зокрема, пам'ятники В.Н. Каразіну (1905), О.С. Пушкіну (1904) та М.В. Гоголю (1909).

- *Доба національно-демократичної революції (1917 р. — 1921 р.).* Повалення російського царизму відкрило перед українським народом перспективу вільного духовного розвитку, відродження державності. У зв'язку з цим особливої актуальності набули питання збереження історико-культурної спадщини.

- *Етап національного відродження (1921 р. — 1939 р.).* Статус Харкова як першої столиці Радянської України (від грудня 1919 до червня 1934 року), а значить функціонування у місті органів влади в цей період, зумовив спорудження великої кількості пам'ятників революціонерам, комуністичним і радянським державним діячам.

Видатною пам'яткою архітектури цього періоду є Держпром (або Будинок Державної промисловості) — перший радянський 13-поверховий хмарочос в стилі конструктивізму, одна з харківських висоток, збудована впродовж 1926-1928 років. У 1935 р. у Харкові з'являється визначна пам'ятка монументального мистецтва — пам'ятник Т.Г. Шевченку (скульптор М. Манізер).

При дослідженні спадщини радянського періоду слід звернути увагу на ті підприємства, зі створення яких починається історія тієї чи іншої галузі промисловості, енергетики, будівництва, транспорту (наприклад, Харківський тракторний завод тощо).

- *Воєнний період (1939-1945 рр. та післявоєнні часи - 50-60 рр. ХХ ст.)*. Друга світова війна призвела до появи більшості пам'яток історії, пов'язаних із цією трагедією. До пам'яток воєнної історії відносять наявні на території області: військові цвинтарі, братські та одиночні поховання воїнів; пам'ятні місця та об'єкти, пов'язані з дислокаціями військових частин, з'єднань, партизанських формувань і загонів народного ополчення, розміщенням військових штабів, шпиталів тощо; будинки та пам'ятні місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних військових діячів, Георгіївських кавалерів, Героїв Радянського Союзу; зразки зброї і воєнної техніки, що збереглися на місцях минулих боїв, а також встановлені на постаментах на честь бойових подвигів воїнів різних видів та родів військ; місця масових страт фашистськими окупантами радянських військовополонених та мирних жителів; розташування концтаборів, пам'ятні місця спалених гітлерівцями населених пунктів; місця поховань жертв фашизму, місця масових поховань іноземних воїнів. Для вшанування пам'яті загиблих воїнів майже в кожному селі збудовано меморіальні стели та пам'ятні знаки.

- *Етап аграрно-індустріального розвитку господарства з уніфікованим підходом до природокористування і руйнуванням елементів минулих об'єктів спадщини (60-70-ті роки ХХ ст. – 1991 р.)*. У радянські часи з'являються об'єкти історії виробництва і техніки: промислового, сільськогосподарського виробництва (підприємства, найважливіші будови тощо); зразки продукції виробництва, що встановлені на території підприємств чи населених пунктів; об'єкти і місця, пов'язані з розвитком торгівлі, побутового обслуговування, функціонуванням фінансово-економічних структур (торговельні ряди, місця ярмарків, банки, біржі); поховання визначних підприємців, інженерів, техніків та меморіальні будинки, пов'язані з їхнім життям і діяльністю. У розвитку скульптури головний акцент робився на її пропагандистських, ідеологічних можливостях. Практично в кожному місті та селищі міського типу були поставлені пам'ятники В.І. Леніну.

Таким чином, аналіз основних етапів радянського періоду (НЕПу, індустріалізації промисловості та колективізації сільського господарства, Великої Вітчизняної війни, післявоєнної відбудови народного господарства, 50-80-ті рр.) свідчить про те, що їм був властивий суттєвий монопольний диктат як економічного, так і соціально-політичного характеру. Це позначилось і на історико-культурній спадщині, зокрема на пам'ятках історії та архітектури, які відтворюють риси притаманні цьому часу.

- *Етап незалежної України (1991 р. - до наших днів)*. За часів незалежності ведеться активна

політика в сфері охорони, збереження та відновлення пам'яток. Відбудовуються знищені раніше пам'ятки (зокрема відновлюються шедеври храмової архітектури), з'являються нові оригінальні пам'ятники, встановлюються меморіальні дошки. У створених у цей період пам'ятниках і меморіалах знайшли відображення трагічні події минулих років — Голодомор (1932-1933 рр.), Чорнобильська катастрофа (1986 рік) та інші.

Специфічними є окремі групи пам'яток історії, бо їх наявність обумовлена подіями, що відбувалися протягом усіх історичних етапів. Наприклад:

Пам'ятки державного устрою та суспільного життя: адміністративні та інші будинки, в яких розміщувалися державні й громадські установи; поховання визначних державних і громадських діячів, а також будинки, пов'язані з їхнім життям та діяльністю; пам'ятні місця проголошення державних актів, що відігравали значну роль у житті України (наприклад, будинок на пл. Тевелева (нині пл. Конституції), де у 1917 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну Радянською республікою).

Пам'ятки соціальних та національно-визвольних рухів: будинки, пов'язані з діяльністю політичних партій та інших організацій; будинки, де жили відомі громадсько-політичні діячі; пам'ятні місця революційних виступів та громадсько-політичних акцій – народних повстань, мітингів, демонстрацій тощо; поховання визначних громадсько-політичних діячів, учасників соціальних та національно-визвольних рухів, жертв політичних репресій та голодоморів.

Об'єкти науки і культури, представлені адміністративними будинками різних сфер діяльності: освітніх та навчальних закладів (університетів, інститутів, ліцеїв, пансіонів, бурс, семінарій, гімназій, училищ, шкіл тощо), що прославились іменами визначних учених, які викладали в їх стінах, а також відомих історичних осіб, які отримали в них освіту та наукову підготовку; наукових установ та лікувальних закладів (науково-дослідних інститутів, клінік, лабораторій), де працювали вчені, що зробили значний внесок у розвиток вітчизняної та світової науки, започаткували нові наукові напрями; культурно-освітніх установ (театрів, народних будинків, клубів, музеїв, бібліотек, наукових товариств, творчих спілок тощо). Зокрема, комплекс будівель Харківського університету; будинок у якому працював театр «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса та інші.

Окрема категорія пам'яток історії – житлові будинки і садиби з прилеглим ландшафтом, де народились, жили та працювали видатні вчені, письменники, художники, артисти, музиканти тощо; а також могили видатних представників науки, культури, релігійних діячів різних часів, які зробили внесок у розвиток суспільства (письменників: П.П. Гулака-Артемовського та Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, драматурга М.Л. Кропивницького, поетеси Х.О. Алчевської, історика Д.І. Багалія, архітектора О.М. Бекетова, художника С.І. Васильківського, офталь-

молога Гіршмана Л.Л., авіаконструктора і льотчика С.В. Гризодубова та інших) [5].

Отже, територія Харківської області відноситься до староосвоєних і має багате історичне минуле, відображене у численних пам'ятках історії та культури. Неодноразове переосвоєння земель зумовило специфічні особливості формування культури і, як наслідок, історико-культурної спадщини області. Хоча багато що безповоротно втрачено і продовжує зникати, історико-культурний потенціал області залишається значним. Він представлений пам'ятками різних культур, епох, різних конфесій, історичних періодів, що мають особливе національне і місцеве значення.

Існування двох типів культур - міської та сільської - зумовили формування характерної спадщини. Центральні частини міст області насичені об'єктами спадщини. Зокрема, велике місце займають пам'ятки культової архітектури (монастирі, храмові комплекси, церкви). На території всієї області наприкінці XVIII ст. за проектами кращих архітекторів зводилися палацові садиби, храми, розбивалися чудові парки, створювалися заводи, особливо в районах, де існували великі поміщицькі вотчини (Харитоненків, Шидловських, Донець-Захаржевських, Святополк-Мирських тощо).

Соціально-економічні чинники змінювали

умови і спосіб життя населення, що спричиняло зміну відношення до об'єктів спадщини. Роль та стан об'єктів історико-культурної спадщини у сільській місцевості та великих містах істотно відрізняється. Якщо в містах вони підлягають більшій увазі, охороні та збереженню, мають кращий стан, то в сільській місцевості об'єкти спадщини найчастіше виконують господарські функції (наприклад, будівлі використовують для господарських потреб) або зовсім зникають через руйнування. Отже, у Харківській області спостерігається зміна ролі спадщини у напрямку центр - периферія.

Висновки. Таким чином, з даної статті видно, як поетапно під впливом соціально-економічних чинників формувалась історико-культурна спадщина Харківської області. Збережені в регіоні пам'ятки відповідають певним історичним епохам і відображають різні періоди господарської та культурної діяльності населення. Найбільш численними є археологічні пам'ятки, представлені городищами, курганами, стоянками, могильниками, архітектурні пам'ятки (старовинні садиби, родові маєтки, церкви, монастирі), а також пам'ятки історії (місця історичних битв та укладання договорів, місця, пов'язані з перебуванням відомих людей; меморіальні комплекси та поховання).

Список використаних джерел:

1. Vedenin Yu.A. *Osnovy geograficheskogo podkhoda k izucheniyu i sokhraneniyu kulturnogo nasledija* // *Nasledie i sovremennost. Informacionnyj sbornik.* – Вып. 12. – М.: *Ин-т Наследия*, 2004. – С. 3-21. [Веденин Ю.А. *Основы географического подхода к изучению и сохранению культурного наследия* // *Наследие и современность. Информационный сборник.* – Вып. 12. – М.: *Ин-т Наследия*, 2004. – С. 3-21].
2. Gerasimenko T.I. *Problemy etnokulturnogo razvitiya transgranichnykh regionov: Monografiya.* – SPb.: RTP LGU, 2005. – 235 s. [Герасименко Т.И. *Проблемы этнокультурного развития трансграничных регионов: Монография.* – СПб.: РТП ЛГУ, 2005. – 235 с.].
3. Evdokimova E.V. *Prirodnoe i istoriko-kulturnoe nasledie v regionalnom razvitii: na primere Smolenskoj oblasti: Avtoref. dis... kand. geogr. nauk: 25.00.24 / Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova.* – М., 2002. – 22 s. [Евдокимова Е.В. *Природное и историко-культурное наследие в региональном развитии: на примере Смоленской области: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 25.00.24 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова.* – М., 2002. – 22 с.].
4. Polyvach K.A. *Kulturna spadshchyna ta yiyi vplyv na rozvytok regioniv Ukrayiny: Monografiya / K.A. Polyvach.* – К.: *Ин-т географії*, 2012. – 208 s. [Поливач К.А. *Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України: Монографія / К.А. Поливач.* – К.: *Ин-т географії*, 2012. – 208 с.].
5. *Oficijnyj sayt Oblasnoho komunalnoho zakladu «Kharkivskij naukovo-metodychnyj centr okhorony kulturnoyi spadshchyny» [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.spadschina.kh.ua/> [Офіційний сайт Обласного комунального закладу «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spadschina.kh.ua/>].

Summary

Katerina Shpurik. FEATURES OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE FORMATION IN KHARKIV REGION.

Research of Ukrainian and foreign scientists is devoted to formation of historical and cultural heritage and its influential factors. However, in Ukraine questions of regional peculiarities of formation of historical and cultural heritage still remain unsolved. The aim of the article is to identify the socio-economic factors in the formation of historical and cultural heritage within Kharkiv region.

When considering heritage in a particular region, it is offered to classify the factors, which influence heritage formation, in groups: natural factors, socio-economic factors, factors associated with historical and cultural features of the territory. Unique objects generated over a period of centuries under the complex influence of all groups of factors allow certain territory to stand out effectively among many others; they become its symbols.

The socio-economic factors that have influenced the formation of historical and cultural heritage of Kharkiv region are studied in details. These include: cultural and historical influences, geopolitical factors, features of cultural and geographical location.

First of all, the specific of Kharkiv region heritage is conditioned on the peculiarities of its historical development, cross-border arrangements and waves of territory re-developing.

The study highlighted the historical periods which had the main influence on the formation of distinctive cultural landscape and left the greatest number of unique historical and cultural objects.

Thus, this article shows how under the influence of socio-economic factors the historical and cultural heritage of Kharkiv region has been formed step-by-step. Preserved monuments in the region correspond to certain historical periods and reflect different periods of economic and cultural activities of population.

Keywords: historical and cultural heritage, cultural monuments, heritage, regional characteristics, socio-economic factors, Kharkiv region.

УДК 911.3

Вадим Ліхван

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА У СТРУКТУРІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті визначено роль та місце сільськогосподарських підприємств Харківської області у структурі аграрного виробництва Харківської області. В основу розрахунків покладено показники динаміки загальної кількості сільськогосподарських підприємств усіх категорій, їх структуру за організаційно-правовими формами господарювання, територіальну організацію сільськогосподарських підприємств, де показано розподіл підприємств за їх щільністю та кількістю по районах області. Також в статті відображено частку сільськогосподарських підприємств Харківської області серед регіонів України.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, сільськогосподарські організації, приватне підприємство, фермерське господарство, виробничі кооперативи, аграрне виробництво.

Вадим Ліхван. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В СТРУКТУРЕ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье определена роль и место сельскохозяйственных предприятий Харьковской области в структуре аграрного производства Харьковской области. В основу расчетов положены показатели динамики общего количества сельскохозяйственных предприятий всех категорий, их структуру по организационно-правовым формам ведения хозяйства, территориальную организацию сельскохозяйственных предприятий, где показано распределение предприятий по их плотности и количеству по районам области. Также в статье отражена доля сельскохозяйственных предприятий Харьковской области среди регионов Украины.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, сельскохозяйственные организации, частное предприятие, фермерское хозяйство, производственные кооперативы, аграрное производство.

Vadym Likhvan. FARMS IN THE STRUCTURE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN KHARKIV REGION. The article defines the role and place of the agricultural enterprises of Kharkov region in the structure of agricultural production Kharkiv region. The basis of calculation laid dynamic parameters of the total number of farms of all categories and their structure at organizational and legal forms, the territorial organization of agricultural enterprises, which shows the distribution of companies according to their density and number in the region. Also, the article shows the share of the agricultural enterprises of Kharkov region among the regions of Ukraine.

Keywords: agricultural business, agricultural organizations, private enterprises, farms, cooperatives, agricultural production.

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу. Водночас, сільськогосподарський сектор виробництва – один з найбільш ризикових секторів економіки, оскільки на його розвиток великий вплив має дія природних та біологічних чинників.

Сільське господарство у Харківській області, як і в Україні загалом, займає одне з провідних місць серед галузей господарства (після промисловості), а також перше місце в структурі агропромислового комплексу. Досліджуючи сільське господарство Харківської області перш за все потрібно визначити функціональний та кількісний стан сільськогосподарських підприємств, а також їх територіальну організацію.

Метою дослідження є визначення ролі сільськогосподарських підприємств в структурі аграрного виробництва Харківської області, а також визначення частки підприємств Харківського регіону у господарстві країни.

Аналіз попередніх досліджень. Визначення ролі сільськогосподарських підприємств в структурі аграрного виробництва є одним із завдань економіко-географічних досліджень. Дослідження сільського господарства на сьогодні є досить актуальною темою, оскільки важка економічна та політична ситуація в країні ставить під загрозу функціонування і

розвиток галузі. Тому досліджувати дане питання варто комплексно, тобто в аспекті багатьох наук.

Попередніми дослідженнями агропромислового комплексу та головної його складової сільського господарства займаються ряд вчених, серед яких є як представники економічних та агротехнічних наук, так і представники суспільно-географічної школи. Серед досліджень економістів та аграрників варто виділити праці Р.А. Івануха, С.Л. Дусановського, Є.М. Білана, В.А. Кундіуса, Л.М. Меланчука та інших. Серед географів основи дослідження агропромислового комплексу та сільського господарства закладені в роботах Г.В. Балабанова, Н.І. Мезенцевої, В.П. Нагірної, М.Д. Пістуна, О.Г. Топчієва, А.П. Голікова, П.О. Сухого.

Виклад основного матеріалу. За попередніми розрахунками, у 2012 році частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки Харківської області склала 10,1% (у 2010 році – 6,4%, 2011 році – 9,1%). Сільське господарство Харківської області характеризується високим рівнем розвитку. Незважаючи на свій індустріальний характер, область дає близько 5-6% валової продукції сільського господарства всієї країни. Це є наслідком не тільки правильного та ефективного методу господарювання, але й значної кількості сільськогосподарських підприємств, що характерно для лісостепової зони. Підприємства, які спеціалізуються на сільському господарстві Харківської області спеціалізуються на виробництві зерна, цукрового буряка, соняшника, м'яса, молока, овочів та фруктів. За останні 10 років на території регіону кількість

сільськогосподарських підприємств постійно змінювалася, що є закономірним процесом для нашої країни за роки незалежності. Цей показник дуже залежний від багатьох факторів, а саме від економічної і фінансової ситуації в країні, її зовнішньоторгівельного напрямку розвитку, а також від агрокліматичних

умов, що має дуже сильний вплив на розвиток аграрного виробництва. За цими показниками змінюється як профіль спеціалізацій підприємств, так і статус організації. Від цього залежить і сама динаміка загальної кількості сільськогосподарських підприємств, що представлено на рис. 1.

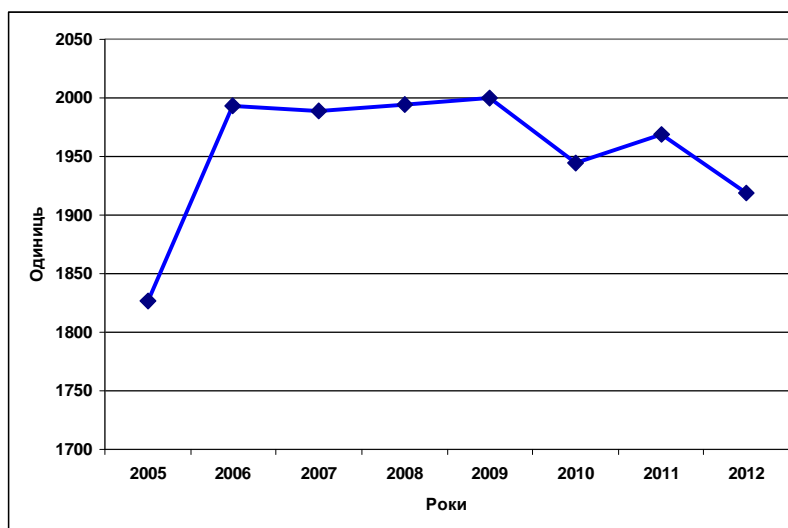

Рис. 1. Динаміка загальної кількості сільськогосподарських підприємств Харківської області за період 2005-2012 роки (побудовано автором за даними [3])

Станом на 1 січня 2013 року на території Харківської області зареєстровано 1919 сільськогосподарських підприємств. Якщо проаналізувати динаміку зміни загальної кількості сільськогосподарських підприємств, то можна зробити висновок: починаючи з 2006 року у 2012 році спостерігається найменша кількість зареєстрованих підприємств даного виду господарювання. Також користуючись рис. 1, можна стверджувати, що кількість сільськогосподарських підприємств поступово зменшуються на території Харківської області. Дану тенденцію можна пояснити тим, що сільськогосподарська продукція регіону (як і вся на території України) не є привабливою для споживчого сектору. Якщо продукція рослинництва в Україні ще користується попитом та має експортний потенціал, то продукція тваринництва взагалі неконкурентоспроможна на сучасному світовому ринку. Варто відзначити, що в Харківській області основна частина сільськогосподарських підприємств, які розформувались, мали спеціалізацію тваринництва.

Починаючи з 2006 року розподіл сільськогосподарських підприємств Харківської області за організаційно-правовими формами господарювання у відсотковому відношенні залишався сталим. Наприклад: протягом періоду 2005-2012 років частка виробничих кооперативів та підприємств державної форми господарювання не перевищувала 6%, а у 2012 році становила рівно 5%. Серед них основну частку становили фермерські підприємства – 62% (1174 одиниці) (рис. 2).

Велика кількість фермерських господарств пояснюється відносною легкістю створення саме цієї категорії господарства та вузькою спеціалізацією підприємств у порівнянні з іншими формами госпо-

дарювання. Практично всі фермерські господарства регіону спеціалізуються на рослинництві. Серед них майже 90% підприємств займаються вирощуванням зернових та технічних культур.

У територіальному відношенні найбільша концентрація сільськогосподарських підприємств спостерігається на півночі області. Про це говорять показники щільності підприємств та їх загальної кількості. Причиною такої диференціації є розміщення області у двох природних зонах (агрокліматичний фактор), що впливає на ряд показників: спеціалізацію підприємств, урожайність культур, валові збори продукції тощо. Частка фермерських господарств від загальної кількості підприємств становить більше 50% у всіх районах області за винятком Балаклійського, Ізюмського, Великобурлуцький та Зачепилівського районів. В цих районах значна частка господарств населення та приватних підприємств тощо (рис. 3).

Північні райони області мають вищі показники рентабельності продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах. Такі райони як Краснокутський, Вовчанський, Харківський, Печенізький, Чугуївський та Великобурлуцький мають середню рентабельність понад 30%. У більшості випадків це стосується рослинництва, оскільки майже у всіх районах, як зазначалося вище, виробництво продукції тваринництва є збитковим.

Частка сільськогосподарських підприємств Харківської області становить 3%, що є близьким до середньодержавного показника (рис. 4). Така частка зберігається з 2000 року, тобто зміна кількості господарств в Харківській області відбувається синхронно зі зміною їх кількості в державі. Тому можна зробити висновок, що зміна кількості сільськогоспо-

дарських підприємств регіону відбувається переважно через економічні та політичні причини, а не через несприятливі фізико-географічні чинники. Варто зазначити, що можливі інтеграції України до міжна-

родних організацій негативно вплинуть на розвиток власного сільського господарства та агропромислового комплексу в цілому.

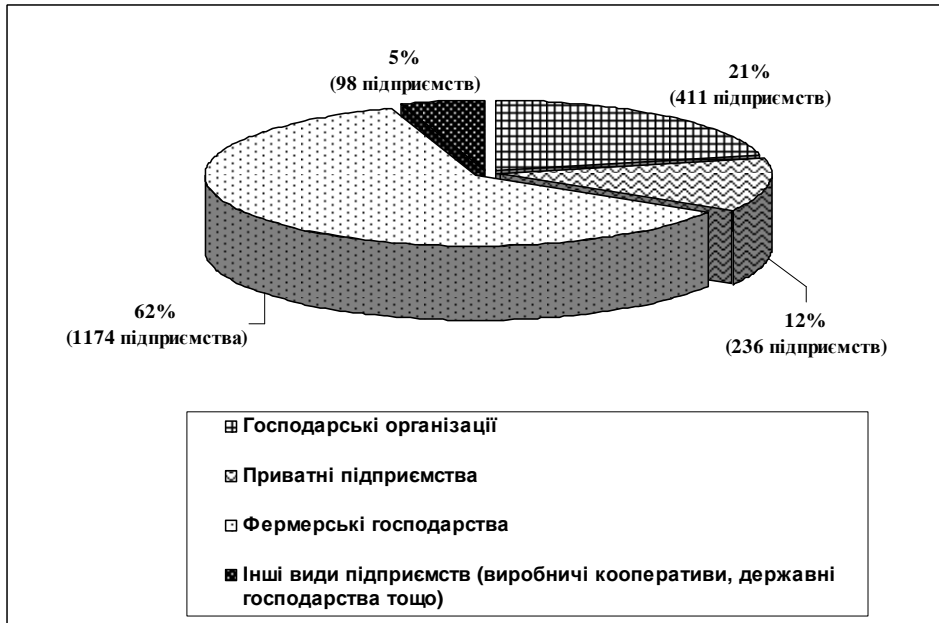

Рис. 2. Структура сільськогосподарських підприємств Харківської області за організаційно-правовими формами господарювання у 2012 році (побудовано автором за даними [3])

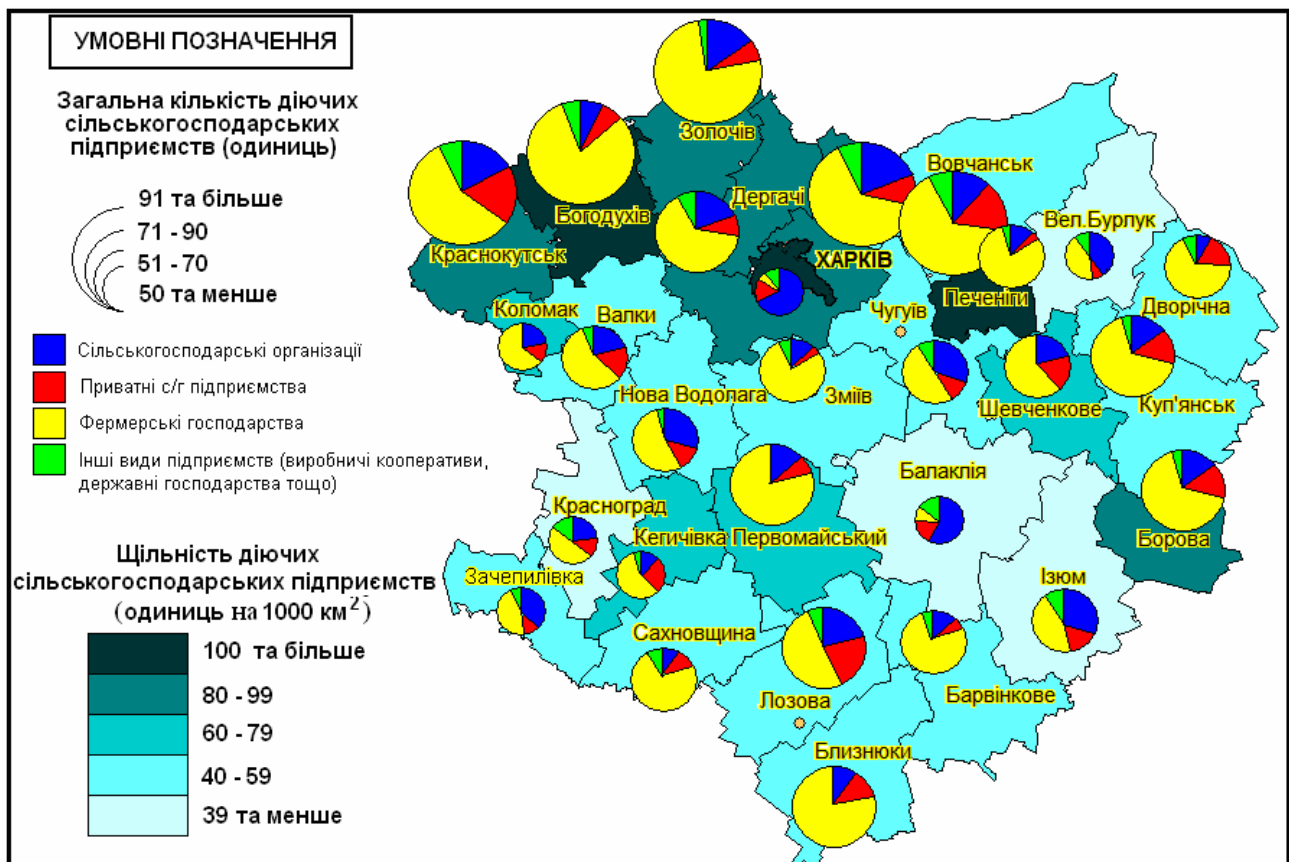

Рис. 3. Сільськогосподарські підприємства на території Харківської області у 2012 році (побудовано автором за даними [2])

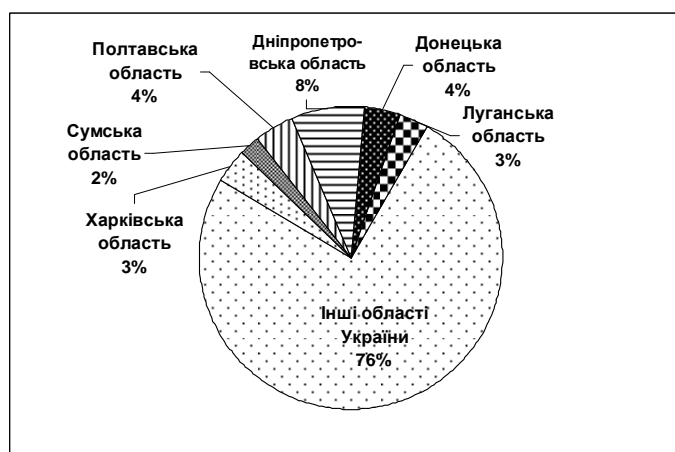

Рис. 4. Частка сільськогосподарських підприємств Харківської області серед регіонів України у 2012 році (побудовано автором за даними [1])

Маючи подібні результати досліджень, нестабільну економічну ситуацію в країні та тенденцію до збільшення процесу інтеграції України в різні європейські і світові організації, можна спрогнозувати, що кількість сільськогосподарських підприємств Харківської області, як і в цілому по Україні буде зменшуватися. В першу чергу це буде торкатися фермерських господарств, які не матимуть державної дотаційної підтримки, а також змоги конкурувати на ринку збуту продукції. Скорочення кількості торкнеться і підприємств державної форм власності, оскільки їх утримання буде збитковим для держави.

Висновки. Розвиток сільського господарства у Харківській області певною мірою пов'язаний з кількістю сільськогосподарських підприємств. Оскільки тваринництво області є збитковим, то скорочення кількості сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на тваринництві, виглядає логічним та відповідає умовам ринку. У Харківській області переважають за кількістю фермерські господарства, проте вони є менш захищеними державою. Державна підтримка аграрного сектору економіки Харківської області, як і в Україні в цілому, є недостатньою, що негативно впливає на подальший його розвиток.

Список використаних джерел:

1. *Oficijnyj sayt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy.* – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
2. *Sil'ske hospodarstvo Kharkivskoyi oblasti u 2012 roci (statystychnyj shchorichnyk) / [pid zah. red. K.P. Volovikovoyi].* – Kh., 2013. – 153 s. [Сільське господарство Харківської області у 2012 році (статистичний щорічник) / [pid zag. red. K.P. Воловікової]. – X., 2013. – 153 с.].
3. *Kharkivska oblast u 2012 roci (statystychnyj shchorichnyk) / [pid zah. red. O.H. Mamontovoyi].* – Kh., 2013. – 535 s. [Харківська область у 2012 році (статистичний щорічник) / [pid zag. red. O.G. Мамонтової]. – X., 2013. – 535 с.].

Summary

Vadym Likhvan. FARMS IN THE STRUCTURE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN KHARKIV REGION.

Agricultural development in Kharkiv region in particular and in Ukraine as whole, is one of the leading sectors in economy (after industry) as well as takes first place in the structure of agriculture. Exploring the agriculture of Kharkiv region, at first we have to determine functional and quantitative state of farms and their territorial organization. The research of agricultural development in Kharkiv region is very relevant, especially in the research of its development in the regional context.

Agriculture of Kharkiv region is characterized by a high level of development. Despite of its industrial specialization, the region gives about 5,6% of gross agricultural output across the country. This is due not only to the proper and effective methods of management, but also by significant number of farms, which is typical for steppe zone. Companies that specialize in agriculture of Kharkiv region specializes in the production of grain, sugar beet, sunflower, meat, milk, vegetables and fruits. Over the past 10 years the number of farms in the region are constantly changing and tended to decrease. Agricultural development of Kharkiv region is directly proportional to the number of farms. A gradual decrease of farms leads to inhibition of the industry in the region.

It should be noted that the present government policy on foreign activity is affecting on further development of agriculture, not only in Kharkiv region, but also in Ukraine as a whole.

Keywords: agricultural business, agricultural organizations, private enterprises, farms, cooperatives, agricultural production.

УДК 911.3:37(477.82)

Андрій Майстер

ОЦІНКА ФАКТОРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглядаються проблеми територіальної диференціації рівнів сільськогосподарської освоєності території Волинської області. Наведено визначення понять «сільськогосподарське освоєння території» і «рівень сільськогосподарської освоєності території». Проведено факторний аналіз сільськогосподарського освоєння території області. Здійснено оцінку впливу факторів на рівень сільськогосподарської освоєності території. Розраховано факторні ваги і виявлено вплив окремих факторів у розрізі районів Волинської області.

Ключові слова: територія, сільськогосподарське освоєння території, рівень освоєності, фактор, Волинська область.

Андрей Майстер. ОЦЕНКА ФАКТОРОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОСВОЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматриваются проблемы территориальной дифференциации уровней сельскохозяйственного освоения территории Волинской области. Приведены определения понятий «сельскохозяйственное освоение территории» и «уровень сельскохозяйственной освоенности территории». Проведен факторный анализ сельскохозяйственного освоения территории области. Осуществлена оценка влияния факторов на уровень сельскохозяйственной освоенности территории. Рассчитано факторные веса и выявлено влияния отдельных факторов в разрезе районов Волинской области.

Ключевые слова: территория, сельскохозяйственное освоение территории, уровень освоенности, фактор, Волинская область.

Andrij Majster. APPRAISAL OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT FACTORS OF TERRITORY OF THE VOLYN REGION. In the article the problem of territorial differentiation of agricultural development levels of territory of the Volyn region are considered. The concepts «agricultural development of territory» and «the level of the agricultural development of territory» are defined. A factor analysis of the agricultural development of territory of the Volyn region is made. The appraisal of the factors influence on the agricultural development level of territory is realized. The factor weights are calculated and influence of individual factors in the context of areas of the Volyn region is determined.

Keywords: territory, agricultural development of territory, level of development, factor, Volyn region.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим елементом аналізу особливостей розвитку сільськогосподарського виробництва будь-якого регіону є аналіз параметрів сільськогосподарської освоєності території. Волинська область належить до історичних ареалів розвитку агровиробництва на території України. Для області характерна значна територіальна диференціація рівнів сільськогосподарської освоєності території, зумовлена різним впливом природно-географічних і соціально-економічних факторів. Тому важливим стає аналіз факторів сільськогосподарського освоєння території. Дослідження такої тематики дадуть змогу детальніше зрозуміти причини територіальної диференціації рівнів сільськогосподарської освоєності території.

Аналіз попередніх досліджень. Значний внесок у розробку основ суспільно-географічного дослідження аграрного розвитку України та її окремих регіонів здійснили такі українські вчені, як Г.В. Балабанов, В.П. Нагірна, Н.І. Мезенцева, М.М. Паламарчук, М.Д. Пістун, які займалися дослідженням проблем територіальної організації сільського господарства й агропромислових комплексів України. Дослідженням проблем спеціалізації сільськогосподарського виробництва окремих регіонів України займалися Л.М. Богадьорова, С.І. Пенюк, І.І. Ранця, П.О. Сухий та ін. Проблемами розвитку сільських територій, зокрема їх депресивності, займався М.О. Барановський. Вагомий внесок у дослідження сільськогосподарського розвитку Волинської області, зокрема агроресурсного потенціалу здійснили такі вчені, як Я.О. Мольчак і А.Г. Потапова [3]. Дослідженням проблем земельно-ресурсного потенціалу

області займається Н.С. Сек. У наукових працях Я.С. Лижник і А.М. Слащук висвітлено проблеми формування фермерських господарств, їх класифікація і типізація, створення агропромислових кластерів на території області. Проблеми сільськогосподарської освоєності території Волинської області висвітлені у працях В. Й. Лажніка й А. А. Майстра [1; 2]. Проте дослідження факторів сільськогосподарського освоєння території Волинської області із застосуванням методів факторного аналізу не проводилися.

Метою дослідження є аналіз факторів сільськогосподарського освоєння території Волинської області із застосуванням методів факторного аналізу. У процесі дослідження розв'язувалися такі **завдання:**

- виявити ступінь впливу окремих факторів на рівень сільськогосподарської освоєності території;
- розрахувати дисперсію кожного з факторів для визначення оптимальної кількості факторів;
- визначити факторні навантаження показників, які впливають на сільськогосподарське освоєння території;
- розрахувати значення факторів (факторні ваги) для районів Волинської області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сільськогосподарське освоєння території є складним просторово-часовим процесом, що полягає у насиченні певної території об'єктами та видами сільськогосподарської діяльності людини. Під рівнем сільськогосподарської освоєності території в найбільш загальному вигляді слід розуміти розподіл продуктивних сил на сільській території відповідно до природних, економічних та соціальних умов, що відбиває ступінь її насиченості основними економічними та

інфраструктурними елементами [4, 98].

Для оцінки рівня сільськогосподарської освоєності території нами було використано усереднений синтетичний показник, отриманий за агломеративно-ієрархічною процедурою нормування вихідних показників, який часто використовується під час класифікації різноманітних географічних об'єктів. Методика його застосування в географічних науках добре розроблена В.С. Тікуновим [6, 57].

Інтегральний індекс рівня сільськогосподарської освоєності території є узагальнюючим показником, який характеризує процес сільськогосподарського освоєння. Тому аналіз впливу факторів проводився відповідно до рівня сільськогосподарської освоєності території.

Для оцінювання величини індексів рівня сільськогосподарської освоєності територій районів Волинської області використовувалися вихідні часткові показники, які відображають як абсолютні параметри сільськогосподарської діяльності населення, так і відносні, розраховані на одиницю площі сільськогосподарських угідь і на душу населення. Для розрахунків було залучено 58 абсолютних і відносних показника, які характеризують різноманітні види та форми сільськогосподарської діяльності (показники валового обсягу продукції сільського господарства, виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, чисельності і густоти сільського населення, кількості сільськогосподарських підприємств тощо). Статистичні дані було взято за 2012 р. із загальнодоступної статистичної бази [5].

Перший етап проведення факторного аналізу для оцінки впливу факторів сільськогосподарського освоєння території передбачав виявлення взаємозв'язку між рівнем сільськогосподарської освоєності та показниками сільськогосподарського розвитку. До аналізу було включено 39 показників, які можуть здійснювати вплив на сільськогосподарське освоєння території. За результатами проведеного кореляційного аналізу до факторної моделі було включено 29 показників. Відбиралися показники з коефіцієнтом кореляції від 0,40 і вище.

Другий етап факторного аналізу полягав у розрахунку дисперсії кожного з факторів. За результатами дисперсії можна визначити оптимальну кількість факторів сільськогосподарського освоєння території. За абсолютним значенням дисперсії (за критерієм Кайзера) варто обирати фактори із показником дисперсії більше 1. Фактори, які не виділяють дисперсію, еквівалентну хоча б дисперсії одного показника, відкидаються. За результатами загальної дисперсії варто залишити чотири фактори. За кумулятивним відсотком дисперсії слід обирати фактори, які сумарно охоплюють 75 % вихідної інформації. У нашому дослідженні перші два фактори пояснюють 77,3 % загальної дисперсії. За критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля (графік дисперсії) оптимальною кількістю факторів розселенського освоєння території є два або три.

Таким чином, трьома методами визначено оптимальну кількість факторів сільськогосподарського освоєння території (2–4). У нашому випадку найдоцільніше скористатися критерієм Кайзера (абсолют-

не значення дисперсії) і залишити чотири фактори сільськогосподарського освоєння території.

Третій етап аналізу включав розрахунок факторних навантажень із застосуванням процедури обернення осей координат, за допомогою методу варімакс (табл. 1). Отримані факторні навантаження показують, які показники становлять зміст кожного з чотирьох факторів. Показник включається до того фактора, факторне навантаження на який є найбільшим. Показники, факторне навантаження яких менше за 0,70, слід виключати з аналізу, оскільки вони мають слабкий вплив. Хоча в деяких випадках слід включати показники із факторним навантаженням меншим за 0,70. Все залежить від індивідуальних характеристик дослідження.

Першу групу факторів сільськогосподарського освоєння території формують показники виробництва ріпаку на 1 га (0,95), розораності сільгоспугідь (0,94) і території (0,94), виробництва ріпаку (0,92), кількості сільськогосподарських підприємств на 1000 кв. км (0,91), площі ріллі (0,89), виробництва цукрових буряків на 1 га (0,89), ріпаку на 1 особу (0,87), густоти сільських поселень (0,86), виробництва зернових на 1 особу (0,84) і загалом (0,84), цукрових буряків загалом (0,84) і на 1 особу (0,81) і кількості сільськогосподарських підприємств на 1000 осіб (0,71).

Другу групу факторів складають показники виробництва овочів на 1 га (0,96) і загалом (0,85), чисельності (0,73) і густоти (0,71) сільського населення. Третя група факторів – показники кількості сільських поселень (0,91), виробництва молока (0,82), загальної площі ріллі (0,82). На нашу думку, варто також включити до цієї групи показники кількості сільськогосподарських підприємств (0,65) і валового обсягу продукції сільського господарства (0,65). До четвертої групи факторів увійшли показники виробництва м'яса на 1 га (0,91) і загалом (0,88). За силою впливу на сільськогосподарське освоєння території групи факторів можна розподілити наступним чином: на першому місці буде виробничо-рослинницький фактор (45,4 % загальної дисперсії), на другому – розселенсько-територіальний (16,8 %), на третьому – демографічний (14,9 %) і на четвертому – виробничо-тваринницький (14,2 %).

Третім етапом факторного аналізу став розрахунок факторних ваг, які показують, який фактор і в яких районах Волинської області найбільше виражений (табл. 2). Найбільший вплив мають фактори з показниками 0,90 і вище. Показники зі знаком „-“ мають найменший вплив відповідного фактору. Значення показників, які наближені до 0, співпадають із загальнообласними.

Найбільший прояв виробничо-рослинницький фактор сільськогосподарського освоєння території має у Локачинському, Іваничівському, Горохівському і Луцькому районах. Демографічний фактор – у Луцькому і Камінь-Каширському районах. Розселенсько-територіальний фактор найбільше проявляється у Горохівському, Ковельському і Луцькому районах. Виробничо-тваринницький фактор має значний вплив лише у Володимир-Волинському районі. Переважна більшість факторних ваг поліських районів

Волинської області мають від'ємні значення, що вказує на незначний вплив визначених факторів на сільськогосподарське освоєння території. Для поліських районів характерні специфічні природні умови –

значна залісненість і заболоченість території, густа річкова і озерна мережа. Така специфіка природних умов негативно позначається на сільськогосподарському освоєнні території.

Таблиця 1

Факторні навантаження показників, що характеризують вплив на формування рівнів сільськогосподарської освоєності території*

Показники	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
Розораність сільгоспугідь	0,94444	0,100066	0,217745	0,101582
Розораність території	0,89438	0,097267	0,306131	0,091589
Загальна площа ріллі	0,52369	0,038741	0,816810	0,167197
Площа багаторічних насаджень	0,57062	0,630743	0,290157	-0,044237
Площа багаторічних насаджень на 1 особу	0,66777	0,365808	0,303718	0,328613
Валовий обсяг сільгосппродукції	0,39082	0,254458	0,645779	0,579620
Поголів'я ВРХ на 100 га	-0,02066	0,531963	0,618583	-0,204306
Виробництво зернових	0,83716	0,177427	0,421111	0,227230
Виробництво зернових на 1 га	0,93711	0,187597	0,105465	0,222587
Виробництво зернових на 1 особу	0,84296	-0,048586	0,009352	0,501641
Виробництво цукрових буряків	0,83676	0,255177	0,280019	0,292735
Виробництво цукрових буряків на 1 га	0,89215	0,246738	0,081058	0,284109
Виробництво цукрових буряків на 1 особу	0,80644	0,105603	-0,014551	0,555887
Виробництво овочів	0,16561	0,848267	0,444387	0,108994
Виробництво овочів на 1 га	0,18286	0,962759	-0,084883	0,044537
Виробництво овочів на 1 особу	0,52778	0,402158	-0,095363	0,641186
Виробництво ріпаку	0,91528	0,120341	0,218753	0,144677
Виробництво ріпаку на 1 особу	0,87329	0,003296	-0,101337	0,328982
Виробництво ріпаку на 1 га	0,95192	0,130160	0,032299	0,107654
Виробництво м'яса	0,27994	-0,151717	0,233487	0,881611
Виробництво м'яса на 1 га	0,30857	-0,112015	0,072340	0,910392
Виробництво молока	0,11711	0,468754	0,824269	-0,122547
Чисельність сільського населення	-0,14971	0,727185	0,551221	-0,170473
Кількість сільських поселень	0,13924	0,074608	0,908221	0,239392
Густота сільських поселень	0,86460	0,110222	0,249747	0,131455
Густота сільського населення	0,56162	0,709161	0,265334	-0,228669
Кількість сільськогосподарських підприємств	0,59462	0,131104	0,649086	0,268382
Кількість сільськогосподарських підприємств на 1000 кв. км	0,90819	0,178204	0,284905	0,185209
Кількість діючих сільськогосподарських підприємств на 1000 осіб	0,71481	-0,103868	0,153956	0,555089
Загальна дисперсія	13,15420	4,310619	4,857941	4,119747
Відсоток загальної дисперсії	0,45359	0,148642	0,167515	0,142060

Розраховано за допомогою програми Statistica 6.0.

Таблиця 2

Значення факторів (факторні ваги) для районів Волинської області*

Райони	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
Володимир-Волинський	0,42316	0,11026	-0,17068	3,455779
Горохівський	1,31483	-0,94126	2,18281	-0,545084
Іваничівський	1,39236	0,51910	-0,82589	-0,763622
Камінь-Каширський	-1,16492	1,63048	-0,02506	0,193690
Ківерцівський	-0,20603	0,05428	0,19444	-0,569305
Ковельський	-0,53682	-0,50333	1,37239	0,072073
Локачинський	2,12524	-0,34745	-1,43074	0,196604
Луцький	1,18969	2,31574	0,97219	-0,528890
Любешівський	-0,98391	0,75564	-0,85017	0,121375
Любомльський	-0,53230	-0,69395	-0,26058	-0,344060
Маневський	-1,03820	-0,19610	0,34865	-0,171314
Ратнівський	-0,96108	0,55058	0,13217	-0,090447
Рожищенський	-0,22344	0,00110	0,09229	-0,162569
Старовижівський	-0,37337	-0,74172	-0,58923	-0,592323
Турійський	-0,18869	-1,66378	0,58454	0,537577
Шацький	-0,23653	-0,84959	-1,72712	-0,809481

* Розраховано за допомогою програми Statistica 6.0.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сільськогосподарське освоєння території Волинської області значний вплив здійснюють фактори виробництва сільськогосподарської продукції, розселенсько-територіальні та демографічні. Для території, для яких вищезгадані фактори мають

сприятливий вплив, характерні високі рівні сільськогосподарської освоєності території, тоді як для територій із несприятливим впливом – низькі рівні освоєності. Перспективи подальших досліджень вбачаються у більш детальному аналізі прояву факторів у розрізі районів Волинської області.

Список використаних джерел:

1. Lazhnik V.Y. Osoblyvosti terytorialnoyi dyferenciatsiyi rivnya silskohospodarskoyi osvoyenosti terytoriyi Volynskoyi oblasti / V.Y. Lazhnik, A.A. Mayster // *Suspilno-, fizyko-geografichni ta geoekologichni problemy staropromyslovykh rayoniv: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* – Luhansk : DZ LNU im. Tarasa Shevchenka, 2011. – S. 85-90. [Лажнік В.Й. Особливості територіальної диференціації рівня сільськогосподарської освоєності території Волинської області / В.Й. Лажнік, А.А. Майстер // *Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* – Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – С. 85-90].
2. Majster A.A. Porivnyalnyj analiz silskohospodarskoyi osvoyenosti terytoriyi Volynskoyi oblasti ta Lyublinskoho voyevodstva Polshchi / A.A. Majster // *Potencial suchasnoyi geografiyi u rozvyazanni problem rozvytku regioniv: Materialy Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, prysvyachenoyi 95-richyu Nats. akad. nauk Ukrainy, 3-5 zhovtnya 2013 r., m. Kyiv, Ukrayina.* – K.: Logos, 2013. – S. 251-256. [Майстер А.А. Порівняльний аналіз сільськогосподарської освоєності території Волинської області та Люблінського воєводства Польщі / А.А. Майстер // *Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Нац. акад. наук України, 3-5 жовтня 2013 р., м. Київ, Україна.* – К.: Логос, 2013. – С. 251-256].
3. Molchak Ya.O. Konstruktyvno-geografichnyj analiz ta ocinka pryrodnoho agrolesursnoho potencialu Volynskoyi oblasti: monografiya / Ya.O. Molchak, A.H. Potapova. – Lutsk: RVV LNTU, 2010. – 216 s. [Молчак Я.О. Конструктивно-географічний аналіз та оцінка природного агроресурсного потенціалу Волинської області: монографія / Я.О. Молчак, А.Г. Потапова. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 216 с.].
4. Smagin B.I. Osvoeyennost territorii regiona: teoreticheskiye i prakticheskiye aspekty / B.I. Smagin, S.K. Neuymin. – Michurinsk: Izd-vo MichGAU, 2007. – 124 s. [Смагин Б.И. Освоенность территории региона: теоретические и практические аспекты / Б.И. Смагин, С.К. Неуймин. – Мичуринск: Изд-во МичГАУ, 2007. – 124 с.].
5. Statystychnyj shchorichnyk Volyn – 2012 / za red. V.Yu. Naumenka. – Lutsk: Holov. upr. statystyky u Volyn. obl., 2012. – 560 s. [Статистичний щорічник Волинь – 2012 / за ред. В.Ю. Науменка. – Луцьк: Голов. упр. статистики у Волин. обл., 2012. – 560 с.].
6. Tikunov V.S. Razrabotka algoritmov raspoznavaniya, klassifikacii i kartografirovaniya geograficheskikh kompleksov s pomoshyu EVM // *Novye metody v matematicheskoy kartografii (matematiko-kartograficheskoye modelirovaniye i avtomatizatsiya).* – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1978. – S. 52–69. [Тикунов В.С. Разработка алгоритмов распознавания, классификации и картографирования географических комплексов с помощью ЭВМ // *Новые методы в математической картографии (математико-картографическое моделирование и автоматизация).* – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 52–69].

Summary

Andrij Majster. APPRAISAL OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT FACTORS OF TERRITORY OF THE VOLYN REGION.

Volyn region characterized by significant territorial differentiation of agricultural development levels of territory, which are to the influence of natural-geographic and socio-economic factors caused. Agricultural development is a complex spatio-temporal process of territory satiation of objects and types of agricultural activity. Under the concept of agricultural development level of territory understand the allocation of productive forces on the territory according to the natural, economic and social conditions.

For the agricultural development of territory of the Volyn region exercise influence production-crop, settlement-territorial, demographic and production-animal factors. The greatest influence of the production-crop factor of the agricultural development of territory is in Lokachi, Ivanychi, Gorohiv and Luck areas. The demographic factor – in Luck and Kamin-Kashyrskiy areas. The settlement-territorial factor is the most evident in Gorohiv, Kovel and Luck areas. The production-animal factor has a significant influence only in Volodymyr-Volynskiy area. Territories with favorable influence of these factors have high levels of the agricultural development of territory, while the territories with adverse influence – low levels.

Keywords: territory, agricultural development of territory, level of development, factor, Volyn region.

УДК 911.3

Ірина Полевич

ПРОГНОЗУВАННЯ ОБСЯГІВ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

В статті розглядаються особливості прогнозування обсягів залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Дається загальна методика виконання прогнозу за допомогою трендових моделей. Наводяться ключові поняття та теоретичні основи прогнозування. Детально поданий алгоритм виконання прогнозу. Представлені результати прогнозування обсягів залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України, подана стисла характеристика інвестиційної ситуації в Україні.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, прямі іноземні інвестиції, прогнозування, прогнозні трендові моделі.

Ірина Полевич. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ОБЪЕМОВ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ. В статье рассматриваются особенности прогнозирования объемов привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Украины. Дается общая методика выполнения прогноза с помощью трендовых моделей. Приводятся ключевые понятия и теоретические основы прогнозирования. Подробно представлен алгоритм выполнения прогноза. Представлены результаты прогнозирования объемов привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Украины, дана короткая характеристика инвестиционной ситуации в Украине.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, прямые иностранные инвестиции, прогнозирование, прогнозные трендовые модели.

Iryna Polevych. PREDICTION OF THE VOLUMES OF ATTRACTING THE DIRECT FOREIGN INVESTMENT INTO THE ECONOMY OF UKRAINE. The article deals with the features of prediction of the volumes of attracting the direct foreign investment into the economy of Ukraine. A general method of prediction performance using the trend models are given. Key concepts and theoretical foundations of prediction are represented. Detailed algorithm of prediction performance is submitted. The results of prediction of the volumes of attracting the direct foreign investment into the economy of Ukraine and a brief description of the investment situation in Ukraine are presented.

Keywords: investment, direct foreign investment, prediction, prediction trend models.

Вступ. Сучасна інвестиційна діяльність є вагомим чинником світового та регіонального економічного розвитку. На рівні національних економік прямі іноземні інвестиції проявляються здебільшого як експорт капіталу та його імпорт. Залежно від ступеня зрілості національної економіки, рівня її інтегрованості у світове господарство формується мотивація та політика щодо інвестицій за кордон та іноземних інвестицій в країну. Від сьогоднішніх масштабів та темпів міжнародної інвестиційної діяльності значною мірою залежать напрямки розвитку світового господарства у майбутньому. Країни з перехідною економікою, на які сьогодні звертається увага світового співтовариства, не в змозі самотійно вийти з економічної кризи, яка охопила всі галузі економіки та соціальну сферу. До таких країн належить Україна, яка сьогодні потребує значних обсягів капітальних вкладень в пріоритетні галузі для подальшого процесу розширеного відтворення. В той же час неприпустимо розглядати Україну як сировинний придаток розвинутих країн або орієнтуватися лише на залучення зовнішніх інвестицій в економіку країни. З розвитком ринкових відносин та підвищенням рівня конкуренції на міжнародних ринках необхідно більше уваги приділяти збалансованості участі нашої держави у міжнародному поділі праці. Одним з найважливіших чинників такого збалансування і виступають прямі іноземні інвестиції (ПІІ), чим і зумовлюється надзвичайно висока актуальність проблеми прямого іноземного інвестування для розвитку молоді незалежної держави. Крім того, не втрачають актуальності питання прогнозування обсягів залучення ПІІ в економіку України.

Виклад основного матеріалу. Сутність прогнозних трендових моделей полягає в тому, що тенденція розвитку певного процесу, виражена у відповідному динамічному ряді, відображається математичною функцією залежності даного показника від часу. При цьому тренд описує усереднену для достатньо тривалого періоду спостережень тенденцію розвитку в часі. Підставляючи до математичної функції порядковий номер року з прогнозного горизонту, за допомогою нескладних розрахунків отримують прогнозні значення показника. В основі побудови трендових моделей лежить метод аналітичного вирівнювання, що є фактично різновидом згладжування. Процес підбору математичної функції, що найкращим чином відбиває тенденцію і дозволяє визначити тренд, називається апроксимацією (від лат. *approximo* – наближаюсь). Схема апроксимації така:

- за динамікою щорічних абсолютних приростів (скорочення) досліджуваного показника визначається тип розвитку даного процесу та відповідний набір математичних функцій, що його характеризують:

- постійне зростання/спадання, яке визначається постійним або близьким до такого щорічним абсолютним приростом показника ($y_t = a + bt$);

- зростання/спадання, що зменшується, яке визначається зменшенням щорічного абсолютного приросту показника. Його характеризує логарифмічна ($y_t = a + b \ln t$); степенева ($y_t = at^b$) математичні функції, а також гіперболи 1-го та 2-го порядку ($y_t = a + b/t$, $yt = a + b/t + ct^2$);

- зростання/спадання, що збільшується, яке визначається збільшенням щорічного абсолютного приросту показника. Його відбивають експотенційна ($y_t = a + e^b t$) та параболічні ($y_t = a + bt + ct^2$ та $y_t = a + bt + ct^2 + dt^3$) математичні функції;

- змішане зростання/спадання, яке визначається

ся стрибкоподібною (нестабільною) динамікою щорічного абсолютного приросту показника. Його найкращим чином відбиває лінійна математична функція;

- зростання/спадання з якісними змінами характеристик протягом досліджуваного періоду (перехід від зростання до спадання чи навпаки). Щорічний абсолютний приріст при цьому змінює знак (з плюса на мінус, або з мінуса на плюс). Такий тип розвитку характеризують математичні функції, що мають точку перегину (наприклад, логістична функція).

За критерієм апроксимації обирається лише та функція, яка найкращим чином відбиває головну тенденцію. Як критерій апроксимації звичайно використовують або мінімум середньоквадратичної помилки, або мінімум залишкової дисперсії, або максимум коефіцієнта детермінації тощо. При цьому на остаточний вибір функції впливає і той факт, чи буде використовуватися побудована трендова модель лише для ретроспективного аналізу, чи також і для прогнозування. У першому випадку вимагається, щоб функція добре згладжувала весь вихідний динамічний ряд. Якщо ж необхідним є ще й прогноз, то перевага надається функції, яка має кращі характеристики щодо критерію апроксимації для останньої частини динамічного ряду. Це пояснюється тим, що тенденція розвитку, що складається в кінці ретроспективного періоду, впливає, як правило, найбільшою мірою на майбутній розвиток; для обраної математичної функції методом найменших квадратів розраховуються конкретні параметри моделі (коефіцієнти а, б, с, d). Для основних функцій формули розрахунку параметрів моделі виведені і є загальновідомими. Так, наприклад, для лінійної функції $\hat{Y} = a + b * t$:

$$a = \frac{\sum y_i \sum t_i^2 - \sum t_i \sum y_i t_i}{n \sum t_i^2 - (\sum t_i)^2}$$

$$b = \frac{n \sum y_i t_i - \sum y_i \sum t_i}{n \sum t_i^2 - (\sum t_i)^2}$$

Для логарифмічної функції $Y = a + b * \log t$ параметри моделі визначають за такими формулами:

$$a = \frac{\sum y_i \sum \log^2 t_i - \sum \log t_i \sum y_i \log t_i}{n \sum \log^2 t_i - (\sum \log t_i)^2}$$

$$b = \frac{n \sum y_i \log t_i - \sum y_i \sum \log t_i}{n \sum \log^2 t_i - (\sum \log t_i)^2}$$

Важливою складовою трендового прогнозного моделювання є оцінка моделі, що включає, зокрема, такі процедури:

- аналіз залишкової компоненти динамічного ряду. Залишкова компонента (різниця між реальними і розрахунковими даними) має задовольняти ряд формальних вимог, а саме: незалежність, постійність дисперсії, підпорядкування закону нормального роз-

поділу. Якщо ці вимоги не виконуються, то відповідна трендова модель не є адекватною реальному процесу і не може бути використана для прогнозування. Звичайно це пов'язане із значними відхиленнями, що мають випадковий характер і в більшості випадків пов'язані з помилками у статистичній базі даних. Для запобігання їх впливу такий динамічний ряд попередньо згладжують, і вже згладжений динамічний ряд використовують як базовий для визначення математичної функції;

- визначення похибки апроксимації у періоді ретроспекції, що розраховується за такою формулою:

$$\hat{A} = \frac{\sum \left| \frac{(Y_t - \hat{Y}_t)}{\hat{Y}_t} \right|^2}{m}$$

де Y_t – значення вихідного динамічного ряду, \hat{Y}_t – значення, розраховані за моделлю, m – величина періоду ретроспекції. Якщо \hat{A} менше 10 %, то побудована модель є придатною для практичного використання з метою прогнозування.

Нарешті, найважливішою складовою процесу трендового моделювання розробка прогнозу. Прогнозні значення показника розраховуються шляхом підстановки в математичну формулу порядкового номеру року з прогнозного горизонту. Отримане таким чином значення показника (\hat{Y}) називається трендовим (точковим). Для визначення діапазону можливих прогнозних значень користуються звичайною формулою довірчого інтервалу прогнозу:

$$\hat{Y}_t = \hat{Y}_t \pm t_\alpha * S_y$$

де S_y – середньоквадратичне відхилення, t_α – табличне значення критерій Стьюдента з рівнем довіри α . Останнє знаходиться у спеціальних таблицях відповідно до рівня довіри та величини періоду ретроспекції. Крайні значення довірчого інтервалу прогнозу називають песимістичним та оптимістичним.

Головні переваги даного методу прогнозування - це простота розрахунків та можливість вибору з великої кількості функцій. Основний же недолік трендових моделей пов'язаний не з математичною недосконалістю апроксимації, а зі складністю "уловлення" зміни стадій, що характерні для перебігу більшості суспільно-географічних процесів. По-перше, завжди існує проблема вибору оптимальної для поставленої мети довжини динамічного ряду, що здійснюється лише емпіричним шляхом. А, по-друге, для того ж, щоб функції тренду відбивали специфіку розвитку процесу впродовж ретроспективного періоду, динамічний ряд попередньо розбивається на кілька частин (відповідно стадіям розвитку) і для кожної з них розраховуються окремі функції тренду.

При прогнозуванні з використанням трендових моделей часто застосовується метод «стрибка за довірчі границі екстраполяції». Суть його полягає в отриманні заздалегідь абсурдних значень показника (наприклад, від'ємні значення обсягів виробництва продукції) шляхом екстраполяції виявленої тенденції. Чим абсурднішими є кінцеві результати, тим імовірнішим є те, що саме нині відбувається зміна стадії розвитку досліджуваного процесу.

Одна з важливих вимог до функції тренду – це її «гладкість». Однак не завжди вдається підібрати одну таку функцію з невеликою кількістю параметрів для всього часового інтервалу, а різні математичні функції доволі складно з'єднати відповідним чином. У такій ситуації, коли протягом досліджуваного періоду змінюється кілька стадій розвитку процесу, завдання апроксимації динамічного ряду можна вирішити за допомогою інтерполяційної, або апрок-

симуючої сплайн-функції, частинами якої є багаточлени (поліноми) одного або різних ступенів. Для прогнозування звичайно використовується остання частина сплайн-функції. При цьому її важливою перевагою порівняно зі звичайною математичною функцією (чи їх сукупністю) є те, що при визначенні параметрів останньої частини сплайну вловлюється перехід від кожної попередньої стадії розвитку до наступної. За допомогою сплайнів зручно «відновлювати» і відсутні через пробіли у статистиці елементи динамічного ряду.

Обробивши дані щодо залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України за 1996–2013 роки, методом трендів було проведено прогнозування, щодо відповідного показника на 5 років вперед, тобто з 2014 – 2018 роки включно.

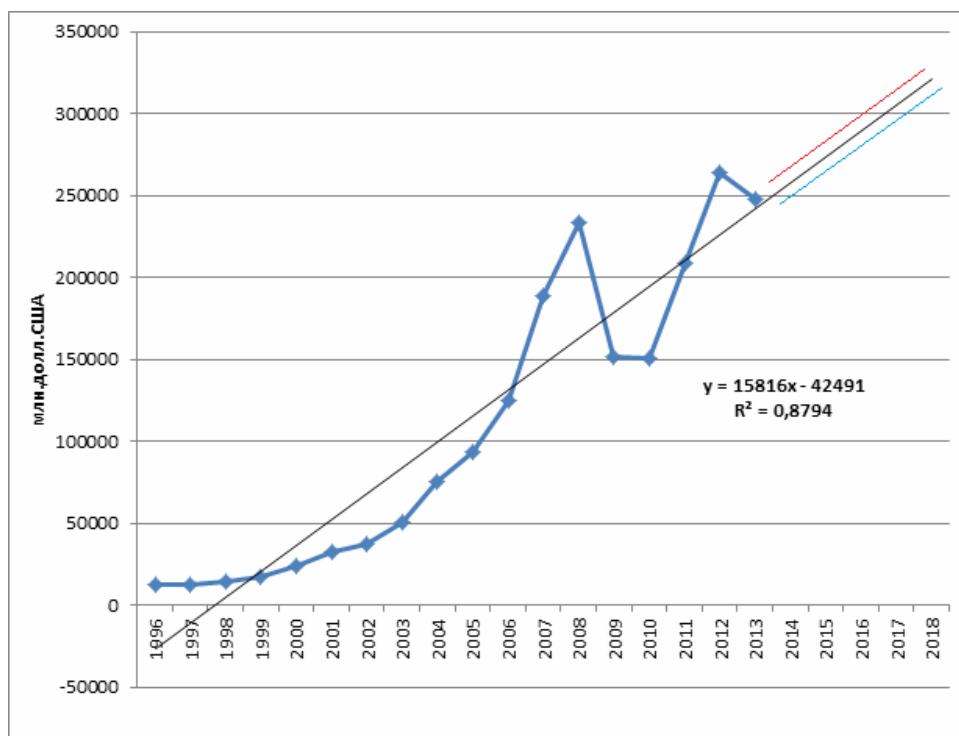

Рис. 1. Прогнозовані обсяги залучення ПІІ в економіку України з 2014 по 2018 рр. (побудовано автором)

З отриманих даних, зображених вище, на (рис. 1) виходить, що обсяги прямих іноземних інвестицій і надалі будуть збільшуватися, тип розвитку даного процесу характеризується, як постійне зростання, яке визначається постійним або близьким до такого щорічним абсолютним приростом показника, в даному випадку прямих іноземних інвестицій. Прогнозуючи можливі обсяги прямих іноземних інвестицій, що будуть залучені в економіку України методом трендового аналізу робиться два прогнози: оптимістичний та песимістичний. Песимістичний прогнозує дані з урахуванням можливих «труднощів», в нашому випадку економічної кризи, політичної напруги в країні, інших негативних факторів.

Висновки. Починаючи з 90-х років, з часів отримання незалежності, Українська економіка та її промисловість пережили низку криз та різноманіт-

них проблем глобального масштабу з періодичністю приблизно у 6-7 років: 1991 рік – отримання незалежності, через розпад СРСР. Разом з розпадом Союзу зникли і економічні зв'язки, з'явилася політична нестабільність, з'явилися колосальні показники інфляції тощо. 1998 рік – дефолт в Російській федерації, що суттєво відбивається на економіці України. Хоча в цей період до дефолту в Україні не доходить, 1998 рік можна вважати кризовим. В період з 2004 по 2005 рр. спостерігається політична нестабільність під час президентських виборів, які проходили дуже важко, з послідовними значними кадровими змінами на всіх рівнях і у всіх установах пов'язаних з процесом змін в керуванні державою. Останні кризові явища відбувалися стосовно міжнародної фінансової кризи 2008-2009 рр. Отже маємо ситуацію, коли певне кризове явище (міжнародна економічна криза)

потроху минає, і нових суттєвих негараздів, що можуть вплинути на залучення ПІІ в Україну потрібно чекати не раніше 2016 року, відповідно використання оптимістичного прогнозу є актуальним. Також дуже важливим фактом є те, що жодні кризові явища, починаючи з часів отримання незалежності Україною суттєво не вплинули на залучення прямих іноземних інвестицій в економіку нашої держави, що є ще одним фактором на користь використання оптимістичного прогнозу. Таким чином можна сміливо

говорити про те, що оптимістичний прогноз, щодо залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України є найбільш оптимальним та цілком ймовірним. Безумовно, реалії нашого сьогодення є насправді більш складними і вимагають додаткових суспільно-географічних досліджень. Мова йде про нестабільність геополітичної ситуації в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 рр. Останні події суттєво вплинули на комфортність інвестиційної ситуації в Україні, підвищенні інвестиційних ризиків тощо.

Список використаних джерел.

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].*
2. *Mezentsev K.V. Regionalne prognozuvannya socialno-ekonomichnoho rozvytku: Navchalnyj posibnyk. – K.: VPC Kyivskij universytet, 2004. – 82 s. [Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. – К.: ВПЦ Київський університет, 2004. – 82 с.]*
3. *Modelirovanie ekonomicheskoy dinamiki / T.S. Klebanova, N.A. Dubrovina, O.Yu. Polyakova i dr. – Kharkov: INZhEK, 2005. – 243 s. [Моделирование экономической динамики / Т.С. Клебанова, Н.А. Дубровина, О.Ю. Полякова и др. – Харьков: ИНЖЕК, 2005. – 243 с.]*
4. *Osetskij V.L. Investyciyi ta innovaciyi: problemy teorii i praktyky. – K.: IAE UAHN, 2003. – 413 s. [Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики. – К.: IAE УААН, 2003. – 413 с.]*
5. *Osnovy investyciyno-inovaciynoyi diyalnosti: [navch. posib. dlya stud. vysh. navch. zakl.] / V.H. Fedorenko, D.V. Stepanov, M.P. Denysenko ta in.; za nauk. red. V.H. Fedorenko. – K.: Alerta, 2004. – 431 s. [Основы инвестиционно-инновационной деятельности: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.Г. Федоренко, Д.В. Степанов, М.П. Денисенко та ін.; за наук. ред. В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2004. – 431 с.]*

Summary

Iryna Polevych. PREDICTION OF THE VOLUMES OF ATTRACTING THE DIRECT FOREIGN INVESTMENT INTO THE ECONOMY OF UKRAINE.

With the development of market relations and increased competition in international markets, there is a need to pay more attention to the balance of Ukrainian participation in the international division of labor. One of the most important factors in this balancing acts the direct foreign investment, and this condition an extremely high relevance of prediction of the volumes of attracting the direct foreign investment into the economy of Ukraine.

The essence of trend prediction models is in tendency of development of a process, expressed in the appropriate dynamics of number, displays by the mathematical functions of depending of the indicator on time. With this trend describes averaged sufficiently long period of observation over time. The most important part of the trend modelling process is the simulation of prediction. Predictive value of the index is calculated by substituting in a mathematical formula the serial number of the forecast horizon.

Processed the data of direct foreign investment into the economy of Ukraine for 1996-2013 years by the trend method was conducted the prediction on the corresponding figure for 5 years in advance, that is, from 2014 - 2018 inclusive. As a result of the prediction turns out that direct foreign investment will continue to grow, type of this process is characterized as a permanent growth, defined constant or close to that absolute annual growth rate. Predicting of potential direct foreign investment, which will be involved in the economy of Ukraine by the method of trend analysis has two predictions: optimistic and pessimistic. Pessimistic predict the data in view of possible "difficulties", in this case the economic crisis, political tensions in the country and other negative factors.

Keywords: investment, direct foreign investment, prediction, prediction trend models.

УДК 911.3

Олег Горовий

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ІНВЕСТИВАННЯ ГОСПОДАРСТВА ГАЛИЧНИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано історичні аспекти становлення інвестиційної діяльності в Галичині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Розкрито головні інвестиційно привабливі галузі господарства та особливості формування інвестиційного клімату в період Австрійської монархії на території Галичини. Встановлено, що головними інвесторами краю були західноєвропейські та австрійські компанії. Вказано на роль кооперативів, товариства «Просвіта», великих кредитних спілок та банків у становлення господарства регіону.

Ключові слова: інвестиції, іноземний капітал, господарство, Галичина, кооперація, «Просвіта».

Олег Горовий. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВА ГАЛИЧИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА. В статье проанализированы исторические аспекты становления инвестиционной деятельности в Галичине во второй половине ХІХ – в начале ХХ века. Раскрыты главные инвестиционно привлекательные отрасли хозяйства и особенности формирования инвестиционного климата в период Австрийской монархии на территории Галичины. Установлено, что главными инвесторами края были западноевропейские и австрийские компании. Указано на роль кооперативов, общества «Просвита», крупных кредитных союзов и банков в становлении хозяйства региона.

Ключевые слова: инвестиции, иностранный капитал, хозяйство, Галичина, кооперация, «Просвита».

Oleh Horovyi. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF INVESTMENT IN HALYCHYNA IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY. The article analyzes the historical aspects of the formation of investment in Halychyna in the late nineteenth – early twentieth century. Revealed major investment attractive industry sector and especially the formation of the investment climate in the Austrian monarchy in Halychyna. Established, that the main investors of the region were Western European and Austrian companies. Indicated on the role of cooperatives societies «Prosvita», large credit unions and banks in the formation of the region.

Keywords: investment, foreign capital, economy, Halychyna, cooperation, «Prosvita».

Актуальність теми. Проблема залучення інвестицій є актуальною для будь-якої держави світу та окремих її регіонів. Важливим у дослідженні господарського комплексу різних територіальних елементів є не лише перспектива, але й ретроспектива інвестиційної діяльності. В кінці ХІХ – на початку ХХ століття іноземні та вітчизняні інвестори були зацікавлені у природних та трудових ресурсах Галичини, тому регіон був одним із найбільш інвестиційно привабливих в тодішній розділеній Україні, а грошові потоки надходили не тільки із Австрії, але й з інших європейських країн. Вивчення інвестиційної діяльності (ІД) в минулому дозволить проводити аналіз сучасного стану та майбутніх перспектив ІД у регіоні і дасть можливість спрогнозувати можливість формування в Галичині інвестиційних кластерів та територій пріоритетного розвитку.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення ІД Галичини є одним із завдань суспільно-географічних досліджень. Дослідження ІД регіону здійснено у працях українських економгеографів та економістів – І.А. Бланка, Ю.Д. Качаєва, Я.Д. Крупки, Л.М. Немець, Я.Б. Олійника, А.В. Омельченка, А.А. Пересади, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія; російських дослідників: Бочарова В.В., Бабуріна В.Л.; закордонних теоретиків: І. Бернара, Л. Гітмана, К. Макконела та ін. Суспільно-географічні дослідження ІД регіону в ретроспективі представлені обмеженою кількістю наукових праць, тому існуючий рівень знань сутності ІД не дозволяє відповісти на ряд запитань, що стосуються умов протікання інвестиційних процесів з урахуванням регіональної специфіки та

історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Після включення до складу Австрійської монархії, Галичина

© Горовий О., 2014

довгий час залишалася її аграрно-сировинним придатком. Розподіл Західної України між Російською та Австрійською імперіями і пограничне положення Галичини негативно вплинули на використання її економічного потенціалу. На розвиток господарства великий вплив мала економічна політика імперії Габсбургів, внаслідок якої західноукраїнські підприємці були позбавлені додаткових пільг, якими користувалися австрійські виробники. Важливим інструментом економічної боротьби була також митна політика, яка створювала позитивні умови для збуту австрійської промислової та сільськогосподарської продукції в економічно відсталій Галичині та одночасно ставила у гірші умови дрібні та середні підприємства цього регіону. В цей період в Європі швидкими темпами поширювалась індустріалізація, проте в Галичині надалі панувало мануфактурне виробництво. З регіону експортували вовну, а поверталася вона готовим дорогим одягом, целюлоза – папером, деревина – бочками для пива, сірниками тощо. Дешевша і якісніша продукція фабрично-заводської промисловості західних провінцій імперії заповнила ринки збуту і тому місцева продукція цукрової, легкої, целюлозно-паперової, сірникової, машинобудівної, порцеляново-фаянсової промисловості не витримувала жорсткої конкуренції і потроху занепадала. Активно розвивалися в Галичині ті галузі господарства, які витримували жорстоку конкуренцію: нафтовидобувна, озокеритова, лісопильна, соляна, борошномельна, спиртово-горілчана. Ці галузі орієнтувались на виробництво напівфабрикатів, які пізніше експортува-

лися в західні регіони імперії. Заінтересовані в розвитку цих галузей промисловості австрійські підприємці вже в 60-х рр. XIX ст. почали вкладати в них інвестиції [2, с. 668].

У кінці 80-х рр. XIX ст. в Карпатах розпочинається розвиток лісопильної та лісозаготівельної промисловості. Наприкінці XIX ст. вирубка лісу тут досягла 6 млн. м³. Основою експорту була ділова деревина, більшість якої вивозилася за межі Східної Галичини. Зростання інвестицій у меблеву промисловість були мізерними, внаслідок чого готові вироби із дерева ввозилися з-за кордону [8, с. 72]. Винятком була фабрика синдикату «Мундус», яка була побудована на іноземні кошти і займала монопольне становище на ринку. Іноземні підприємці скуповували тисячі гектарів карпатського лісу і хижацько винищували ці площі. Лише у 1912 р. площа лісів скоротилася на 1100 гектарів [2, с. 668].

Найбільш розвинутою галуззю промисловості в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. була гірничо-видобувна, зокрема нафтова. Ще Степан Рудницький у праці «Економічні основи Галицької державності» вказував, що «ціле галицьке Підкарпаття – це одно велике нафтове поле 10 000 км простору» [1, с. 361]. Внаслідок промислового перевороту, видобування нафти ручним способом припинилося. У 1874-1912 рр. в регіоні добуто 16,5 млн. т нафти, що становило 2,43 % світового видобутку [14, с. 28-29]. Іноземні капіталісти розгорнули особливу боротьбу за володіння галицькими нафтопромислами. Було створено ряд акціонерних товариств з видобутку і переробки нафти: «Польська спілка з реалізації нафти», «Малопольське нафтове товариство», фірми «Карпати», «Вакуум», «Франко-Полонія» та ін. Після проголошення автономії Гали-

чини (1861 р.) Крайовий сейм утвердив право землевласників на добування нафти, проте селяни не виявляли бажання освоювати нову галузь і здавали свої землі в оренду, здебільшого дрогобицьким єврейським підприємцям. На початку XX ст. іноземним капіталістам було надано контроль над 86% галицької нафтової промисловості. Перше місце займав західноавстрійський капітал (31,8 %), друге – англійський (21,69 %), третє – французький (15,5 %), четверте – німецький (12,5 %), п'яте – бельгійський (2 %), шосте – американський (1,8 %). [12, с. 89-90]. Іноземні нафтові корпорації виплачували великі дивіденди. Наприклад, англійська компанія «Прем'єр» виплатила своїм акціонерам 40% дивідендів, австрійське акціонерне товариство «Опіаг» – 40 %, німецький концерн «ДЕА» – 25 %. Чистий прибуток від нафти, вивезений іноземними капіталістами у 1913р. становив 2/3 загальної суми прибутків крайового бюджету Галичини [10, с. 65].

Істотні зміни у нафтовидобутку відбулися в кінці 70-х рр. XIX ст., що пов'язано із початком застосування цій галузі промисловості глибинного буріння та парових двигунів, завдяки чому оснащення праці зросла. Якщо у 1851 р. в усій нафтовій промисловості Галичини було задіяно чотири парових машини, то у 1904 р. – 347. Проте значне застосування парових машин призвело до зростання безробіття населення, яке здебільшого було зайняте у ручному видобутку нафти [6, с. 496-497].

На початку XX ст. нафтова промисловість галицького краю зазнала реконструкції – закриваються дрібні нерентабельні нафтові копанки, зростає потужність парових двигунів та бурильної техніки. Внаслідок цих дій видобуток нафти суттєво зріс (рис. 1).

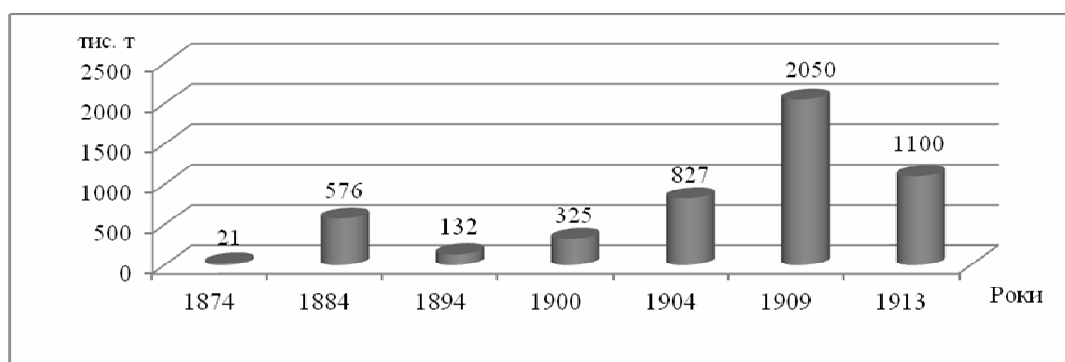

Рис. 1. Видобуток нафти в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. (побудовано автором на основі даних [6, 12])

З 90-х рр. XIX ст. розпочався процес концентрації промислового виробництва, підтвердженням чого стало утворення в 1892 р. нафтового картелю з метою нормування цін. Виникають акціонерні компанії, зокрема у нафтовидобувній промисловості: «Галицьке-Карпатське товариство», «Східниця», Галичина» [6, с. 496].

Велику увагу привертало до себе прикарпатський озокерит. У 1877 р. та 1882 р. було утворено дві іноземні фірми, які контролювали видобуток

унікального мінерального ресурсу Прикарпаття. В кінці 1880-х рр. на базі цих фірм була створена «Компанія комерсіаль Франс» з центром у Парижі, яка зосередила в своїх руках головну частку видобутку озокериту. В 1895 р. компанія продала всі бориславські озокеритні шахти австрійському Лендербанку [2, с. 669].

Галуззю переробної промисловості, яка активно розвивалась у цей період, була харчова. Особливо розвивалась борошномельна, тютюнова, цукро-

ва. У 1870 р. на території Галичини діяло більше 40 парових млинів, потужність двигунів у яких становила більше 800 к.с. З середини 1870-х рр. у цій галузі настає епоха застою, проте на зміну паровим млинам приходять водяні [6, с. 498]. Майже у кожному селі були невеликі гуральні (спиртзаводи), у містах (Ходорів, Тлумач) розбудовувались цукрові заводи, тютюнові фабрики (Винники), прядильні та ткальні.

Розвиток промислового виробництва зумовив активне будівництво залізниць. У 1861 році була прокладена перша залізниця на території України – Перемишль – Львів, яка мала сполучити Гамбург із

Одесою. Для цього галицькі магнати і впливові громадські діячі на чолі із Л.Сапегою і А.Потоцьким утворили акціонерне товариство «Цісарсько-королівської привілейованої Галицької залізниці імені Карла Людвіга», яке 7 квітня 1857 р. отримало дозвіл на будівництво залізничної магістралі. У 1866 р. прокладено залізничну вітку зі Львова до Чернівців і далі – до Одеси, у 1869 р. – до Бродів, а у 1871 р. півавстрійське місто Підволочиськ з'єдналось із підросійським Волочиськом, у 1873 р. пролягла залізниця до Мукачеве [11, с.236-296]. Зростання довжини залізничного полотна на території Галичини можна побачити на рис. 2.

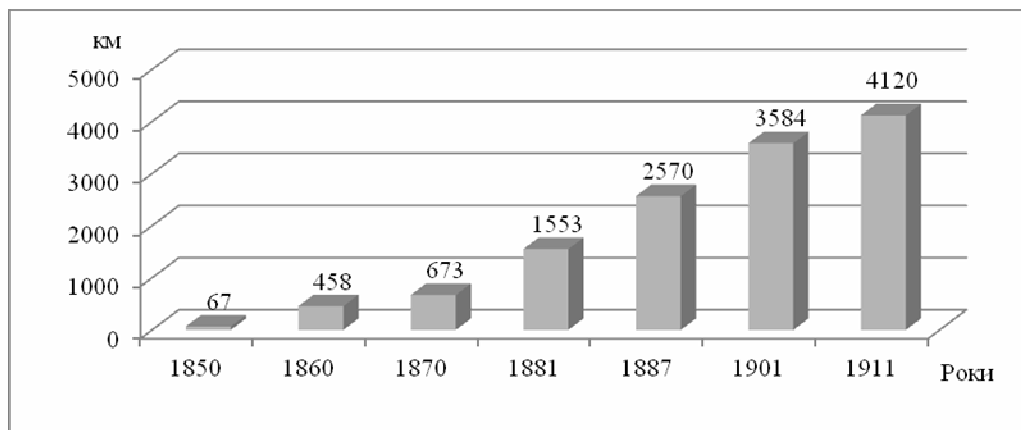

Рис. 2. Будівництво залізниць в Галичині в другій половині XIX – на поч. XXст. (побудовано автором на основі даних [13])

Фінансування залізниць здійснювалось як державою, так і приватними структурами. Так, у газеті «КієвлянинЪ» (1866 р., №104), читаємо: «Бродовские банкиры Кальеры финансировали строительство ж.д. Львов—Тернополь до Волочиска» [7].

Великомасштабне промислове і транспортне виробництво зумовило зростання потреб в інвестиціях. Це стало поштовхом для розвитку інвестиційної інфраструктури, основними формами якої були банки, страхові організації, торгові та фондові біржі тощо.

Внаслідок зростання торговельного обігу та грошового обігу в Галичині набули поширення лихварство та кредитні операції. Лихварство суттєво гальмувало розвиток кредитування, проте з утворенням перших банків лихварство в Галичині зазнає краху.

У другій половині XIX ст. виникають перші філії банків, які здебільшого були австрійськими: Австрійського народного банку (1853 р.), Австрійського банку торгівлі та промисловості (1862 р.), Англо-Австрійського банку (1865 р.). Було організовано також низку акційних банків. У 1867 р. виник Іпотечний банк, у 1868 р. – Селянський банк.

Іноземний капітал підпорядковував собі кредитно-банківську систему Галичини – у 1910р. у Галичині було 10 філій і 12 представництв емісійного Австро-Угорського банку, 14 філіалів, 6 експозитур, 4 міняльні контори і 72 уповноважені представництва західноавстрійських комерційних банків [9].

Найбільші грошові вкладення на території краю здійснював утворений у 1883 р. Крайовий банк. Він сприяв активному розвитку господарства, оскільки надавав позики та кредити місцевим та закордонним підприємцям. У кінці XIX ст. він долучився до організації промислових та торговельних палат на західноукраїнських землях. У 1844 р. було створено Галицьку ощадну касу – одну із найстаріших західноукраїнських фінансових установ. Діяльність Каси була спрямована на підтримку закладів сліпих, глухонімих, сиріт, убогих, лікарень, благодійних товариств. У 1885 р. Галицька Ощадна каса виступила головним інвестором Державної промислової школи [4, с. 19-39].

Активну роль у створенні страхових та кредитних організацій в Галичині відіграла українська громадськість, що проявлялось у створенні різноманітних страхових спілок та кредитних організацій. У 1891 р. було засновано кооперативний банк «Дністер», який сприяв матеріальному і духовному піднесенню українців, оскільки надавав найкращі умови для отримання кредитів [9, с. 78]. У 1898 р. був організований Крайовий кредитивний союз, який став центром українського кредитування та кооперації поряд із страховим товариством «Дністер». Засновувались також банки, метою яких було надання кредитів для купівлі-продажу та застави землі, випуск векселів, організація інвестиційних потоків у торговельно-промислові палати та кооперативні підприємства – Львівський парцеляційний банк (1890р.) та Український

акційний земельний іпотечний банк (1909р.) [2, с. 676-678].

Важливу роль у наповненні господарства Галичини інвестиціями відіграв український кооперативний рух та діяльність культурно-просвітницьких організацій. Зокрема «Просвіта» значну роль приділяла економічним проблемам західноукраїнських земель. Після появи в Австрії першого кооперативного закону, діячі «Просвіти» почали цікавитися ідеями кооперації. На початку 90-х рр. XIX ст. Товариство організує будівництво складів (шпихлірів) для збіжжя, рільничо-господарських і промислових спілок, крамниць, де селяни могли придбати дешевий і добрий товар. Філії «Просвіти» зобов'язувались допомагати селянам при закупівлі насіння, машин і господарських знарядь та відшукувати для них джерела заробітку. Вже в 1897 р. на базі 522 читалень «Просвіти» діяло 146 крамниць, 124 позикові каси, 60 комор. У 1903 р. кількість крамниць зросла до 450, а в 1908 р. – до 466 [3].

У 1873 р. був утворений перший український кредитний кооператив «Віра» в Тисмениці, який став виключно українським кооперативом і став джерелом внутрішньодержавних інвестицій. 1883 р. Іван Нагірний організував споживчий кооператив «Народня Торговля».

Найкраще українська кооперація розвивалася у сільській місцевості, зокрема активно організовувались сільськогосподарські (зокрема молочні) кооперативи, оскільки Галичина в цей період залишалася аграрним краєм Австрії. У 1899 р. засновано українське товариство «Сільський господар», основною метою діяльності якого була допомога у веденні ефективного сільського господарства, організація курсів і шкіл для селян, видавнича діяльність. У 1910 р. «Сільський господар» нараховував 85 філій. Помітно зростала кількість кооперативів і їх членів. У 1914 р. загальна чисельність працівників у системі української кооперації, сягнула близько 200 тис. ос., функціонувало 2 тис.

кооперативів, згуртованих у чотири союзні центри:

- Красвий Союз Ревізійний – 557 кооперативів.
- Русский Ревізійный Союз – 106 кооперативів.
- Патронат Хліборобських Спілок – 1486 кооперативів.
- Патронат Ремісничих Спілок – 39 кооперативів [5].

Висновки. Економічний розвиток Галичини в кінці XIX – на початку XX ст. залишався доволі низьким. Галузева структура господарства була односторонньою і це явище позначилось на ІД в регіоні. Тип господарювання в Галичині мав характер типовий для колоніальних володінь. Головну частку промислової продукції становили галузі видобувної промисловості і первинної переробки продукції – нафтова, лісова, озокеритна. Родовищами мінеральних ресурсів володіли здебільшого іноземні капіталісти, які вкладали кошти у їх розробку та використання, а також будівництво до них шляхів сполучення. Ці явища є свідченням того, що на початку XX ст. в Галичині не завершилося становлення фабрично-заводської системи.

Загалом господарство Галичини зробило значний крок вперед за досліджуваний період, проте промисловий переворот в регіоні проходив повільніше, ніж у Наддніпрянській Україні і до Першої світової війни не завершився.

Головними інвесторами Галичини залишалися держави Західної Європи (Великобританія, Бельгія, Нідерланди) та США, проте вони не розглядали у своїх економічних та політичних планах Галичину або Україну як незалежну державу, а сама територія розглядалася як джерело сировини і дешевих людських ресурсів.

Вкладення капіталу здійснювали і внутрішні інвестори – австрійські та польські підприємці, які використовували дешеву робочу силу Галичини, а також українські кооперації та товариство «Просвіта», які вели ефективну економічну політику, спрямовану на захист українського населення і вкладення інвестицій для розвитку господарства.

Список використаних джерел:

1. *Akademik Stepan Rudnytskyj / za red. prof. O. Shabliya. – Lviv: Vydavnychyj centr LNU imeni Ivana Franka, 2007. – 408 s. [Академік Степан Рудницький / за ред. проф. О. Шаблія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 408 с.]*
2. *Ekonomichna istoriya Ukrainy: istoryko-ekonomichne doslidzhennya: v 2 t. / [red. rada: V.M. Lytvyn (holova), H.V. Boriak, V.M. Heyets ta in.; vidp. red. V.A. Smoliy, avt. kol.: T.A. Balabushevych, V.D. Baran, V.K. Baran ta in.]; NAN Ukrainy, In-t istoriyi Ukrainy. – K.: Nika-Centr, 2011. – T. 1. – 696 s. [Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін.; відп. ред. В.А. Смолій, авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.]*
3. *Heley S. «Prosvita» i kooperatyvnyj rukh u Halychyni (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/21/030Helej.pdf> [Гелей С. «Просвіта» і кооперативний рух у Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/21/030Helej.pdf>]*
4. *Kotlobulatova I.P. Lvivski skarbnyci / I.P. Kotlobulatova. – Lviv: LA «Piramida», 2002. – 92 s. [Котлобулатова І.П. Львівські скарбниці / І.П. Котлобулатова. – Львів: ЛА «Піраміда», 2002. – 92 с.]*

5. Kozakevych Y. Rozvytok ukrayinskoho kooperatyvnoho rukhu v Polshchi (1918-1939 rr.) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/kozakevich.htm> [Козакевич Й. Розвиток українського кооперативного руху в Польщі (1918-1939 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/kozakevich.htm>]
6. Lanovyk B.D. Ekonomichna istoriya Ukrainy i svitu: [pidruchnyk] / B.D. Lanovyk, Z.M. Matysiakevych, R.M. Mateiko; za red. B.D. Lanovyka. – K.: 1999. – 737 s. [Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: [підручник] / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко; за ред. Б.Д. Лановика. – К.: 1999. – 737 с.]
7. Makhun S. «Chavunka», yaka zminyla svit [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chavunka,_yaka_zminila_svit_zarodzhen-nya_i_stanov_lennya_zaloznits_v_ukrayini.html [Махун С. «Чавунка», яка змінила світ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chavunka,_yaka_zminila_svit_zarodzhen-nya_i_stanov_lennya_zaloznits_v_ukrayini.html]
8. Molchanov V.B. Ekonomichna istoriya: [navch. posib.] / V.B. Molchanov. – Zhytomyr, 2003 [Молчанов В.Б. Економічна історія: [навч. посіб.] / В.Б. Молчанов. – Житомир, 2003]
9. Shevchuk I.R. Zakhidnoukrayinski banky ta kredytni kooperatyvy u 1848-1939 rr. / I.R. Shevchuk // Nauk. visn. NLTU. – 2010. – Вур. 20. – S. 328-341 [Шевчук І.Р. Західноукраїнські банки та кредитні кооперативи у 1848-1939 рр. / І.Р. Шевчук // Наук. вісн. НЛТУ. – 2010. – Вип. 20. – С. 328-341]
10. Syroyid P.Y. Inozemni kapitaly v ekonomici Skhidnoyi Halychyny (pochatok XX st.) / P. Syroyid // Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal. – 1962. - № 4. – S. 65 [Сироїд П.І. Іноземні капітали в економіці Східної Галичини (початок XX ст.) / П. Сироїд // Український історичний журнал. – 1962. - № 4. – С. 65]
11. Zhaloba I.V. Infrastructurna polityka avstriyskoho uryadu na pivnichnomu skhodi monarkhiyi v ostanniy chverty XVIII – 60-ky rokakh XIX st. (na prykladi shlyakhiv spoluchennya. / I.V. Zhaloba. – Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2004. – 520 s. [Жалоба І.В. Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (на прикладі шляхів сполучення. / І.В. Жалоба. – Чернівці: Книги – XXI, 2004. – 520 с.]
12. Zlupko S.M. Vid arkheolohiyi do ekonomiky, regioniky, kibernetiky i ekohomolohiyi: [vybrani doslidzhennya] / S.M. Zlupko. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2001. – 584 s. [Злупко С.М. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екогомології: [вибрані дослідження] / С.М. Злупко. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 584 с.]
13. Rocznik statystyki Galicji. T.II / Lwów, 1889. – S. 224.
14. Rymar Z. Galicyjskiy przemysł naftowy. – Kraków, 1915. – S. 28-29.

Summary

Oleh Horovyi. HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF INVESTMENT IN HALYCHYNA IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY.

Research of investment in the region is an important element in the implementation of state and regional policy and a priority for the economic development of any area. The paper presents the results of studies on characteristics of investment in Halychyna in the late XIX – early XX century. The major industries of the studied period, which formed the basis of the economy of Halychyna and attracted domestic and foreign capital have been analyzed. Retrospective investment indicates a largely agricultural development of the region and a significant influence on it of foreign investors – Western European, North American and Austrian. The role of West Ukrainian investment cooperation, infrastructure development, the industrial revolution and its impact on investment has been indicated.

The study of investment in the past allow for analysis of the current state and future investment in the region and will enable to predict the possibility of forming clusters in Halychyna investment and priority development areas.

Keywords: investment, foreign capital, economy, Halychyna, cooperation, «Prosvita».

УДК 911.3

Наталія Добровольська

ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена питанню екологічної оптимізації землеробства Харківської області в аспекті раціонального використання природних умов та отримання економічного прибутку. Обґрунтовано проведення геоінформаційного моделювання поверхні як основи для подальшої розробки схем землеустрою на прикладі окремих адміністративних районів Харківської області. Приділено увагу найважливішій екологічній проблемі землеробства Харківської області – інтенсифікації ерозійних процесів, яка відбувається внаслідок нераціонального розміщення сільськогосподарських угідь та їхньої значної розораності.

Ключові слова: оптимізація землеробства, природні умови, рослинництво, сільськогосподарські угіддя, раціональне землекористування, геоінформаційне моделювання, ерозійні процеси.

Наталья Добровольская. ПОДХОДЫ К ОПТИМИЗАЦИИ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГИС-МОДЕЛИРОВАНИЯ. Статья посвящена вопросу экологической оптимизации земледелия Харьковской области в аспекте рационального использования природных условий и получения экономической прибыли. Обосновано проведение геоинформационного морфометрически- гидрологического моделирования поверхности как основы для дальнейшей разработки схем землеустройства на примере отдельных административных районов Харьковской области. Уделено внимание важнейшей экологической проблеме земледелия Харьковской области – интенсификации эрозионных процессов, которая происходит вследствие нерационального размещения сельскохозяйственных угодий и их значительной распаханности.

Ключевые слова: оптимизация земледелия, природные условия, растениеводство, сельскохозяйственные угодья, рациональное землепользование, геоинформационное моделирование, эрозионные процессы.

Natalya Dobrovolska. APPROACH TO OPTIMIZATION HUSBANDRY OF KHARKIV REGION USING GIS MODELING. The article is devoted to the problem of the ecological optimization of husbandry Kharkiv region in terms of rational use of natural conditions and economic gain. Holding geoinformation morphometric-surface hydrological modeling as a basis for further development of land management schemes at selected administrative districts of Kharkiv region is proved. Paying attention to important environmental problems of agriculture Kharkiv region – the intensification of erosion processes, which is due to irrational location of farmland and their considerable plowing.

Keywords: optimization of husbandry, natural conditions, plant growing, agricultural land, land use, geoinformation modeling, erosion processes.

Постановка проблеми. Поява землеробства прискорила соціально-економічний розвиток і прогрес суспільства, інтенсифікувавши процеси природокористування, а також спричинила виникнення нової форми господарювання, яка призвела до глибоких змін первинних ландшафтів, деградації та виснаження земель. Сучасні вимоги до ведення землеробства визначаються, з одного боку, намаганням отримати максимальний економічний прибуток, а з іншого, – необхідністю збереження стану довкілля за рахунок оптимальних співвідношень площ та конфігурацій природних та антропогенно перетворених угідь. При цьому все важливішого значення набуває раціональна територіальна організація сільськогосподарських угідь, яка повинна враховувати місцеві природні передумови. Враховуючи складний флювіальний рельєф Харківської області, на якому активно розвивається ерозія земель, що зумовлює значні економічні втрати у землеробстві, високу розораність території та нераціональне розміщення сільськогосподарських угідь, все більшої актуальності набуває потреба всебічного дослідження різних морфометричних характеристик рельєфу та гідрологічного режиму території як природних передумов формування землеробства.

Метою дослідження є аналіз результатів проведеного геоінформаційного моделювання поверхні в окремих адміністративних районах Харківської області як основи для подальшої оптимізації розміщення сільськогосподарських угідь.

напрямом розвитку теорії землеробства вже багато років є пошук шляхів його екологічної оптимізації. Активність досліджень у цьому напрямку пов'язана з усвідомленням людством обмеженості природних ресурсів та негативного впливу сільськогосподарської діяльності на природу. Дослідженнями залежності та розвитку землеробської діяльності від природних умов в різні часи займалися О.М. Каштанов, В.І. Кірюшин, О.О. Жученко, М.І. Лопирьов, В.І. Кисіль та інші науковці [5, 6, 7, 8, 11]

Виклад основного матеріалу. Харківська область має сприятливі кліматичні, водні, ґрунтові передумови формування системи землеробства, які за умови збереження та підтримання їхнього природного стану є важливим фактором отримання високоякісної продукції рослинництва.

У рельєфі переважають плоскі вододільні простори, які досить рівномірно розчленовані річковими долами і балками, басейни яких у верхів'ях часто мають деревоподібну форму в плані. Самі долини відрізняються чітко вираженою асиметрією: вони мають звичайно круті праві схили і пологі, майже завжди терасовані ліві схили. Підвищений розвиток ярів призводить до посилення розчленованості поверхні, збільшення стоку вод та знищення родючого ґрунтового покриву, що є головною проблемою у землеробстві Харківської області. Неоптимальне розташування сільськогосподарських угідь на ерозійно небезпечних землях призводить до втрати врожаю. У структурі землеробства загальні щорічні збитки від ерозії складають по країні від 3,5 до 5 млрд. гривень, а втрати чистого прибутку — близько

2 млрд. гривень [2].

На поширення ерозійних процесів також впливає постійне збільшення частки розораних земель у структурі сільськогосподарських угідь. За розрахунками вчених, на сьогодні для повного забезпечення продуктами харчування на 1 особу достатньо 0,4–0,5 га ріллі [1]. В середньому в світі цей показник є меншим і дорівнює 0,3 га/особу. За даними на 2012 рік в Україні цей показник становить 0,72 га/особу, в Харківській області – 0,7 га/особу, що свідчить про перевищення екологічно допустимої розораності території. Висока розораність спричиняє прискорення поверхневого стоку, що в свою чергу призводить до інтенсифікації ерозійних процесів. Станом на 1 січня 2012 року на території Харківської області налічувалося 1192,4 тис. га еродованих земель, що складає 38 % від загальної площі області, та 13,7 тис. га підтоплених земель, або 0,4 % [4].

Таким чином, для планування розміщення сільськогосподарських угідь вкрай важливо змоделювати режим поверхневого стоку для вилучення з користування ділянок з недостатнім зволоженням або перезволоженням.

Для порівняння морфометричних характеристик рельєфу та гідрологічного режиму як важливих передумов оптимізації розташування сільськогосподарських угідь в окремих адміністративних районах Харківської області в якості дослідницьких районів було обрано Чугуївський, Печенізький та Великобурлуцький. Ці райони є сусідніми, розташовані у схожих природ-

них умовах, проте мають різний рівень сільськогосподарського освоєння та спеціалізацію рослинництва.

Під час аналізу територіальних економічних та екологічних особливостей розвитку землеробства Харківської області у попередніх дослідженнях було доведено, що Чугуївський район за розвитком рослинництва є одним з лідерів, Великобурлуцький має середні показники, а Печенізький є одним з аутсайдерів [3]. Спеціалізація Печенізького району – зернові культури, Чугуївського – зернові та олійні культури, в той же час Великобурлуцький район не має чітко вираженої спеціалізації, проте в ньому поряд з олійними та зерновими культурами спостерігається значне виробництво цукрових буряків [10].

Обрані райони розташовані у басейні р. Сіверський Донець, тобто дані райони мають чітко виражений флювіальний рельєф, врахування окремих морфометричних характеристик якого є необхідним для подальшого розвитку та оптимізації землеробства.

На підставі побудованої цифрової моделі рельєфу для Чугуївського, Печенізького та Великобурлуцького районів у програмному забезпеченні *GIS-Module Ukrainian* були побудовані похідні карти: яружно-балкова мережа, відношення периметру до схилу (або індекс топографічного зволоження території), швидкості та потужності поверхневого стоку (рис. 1–6).

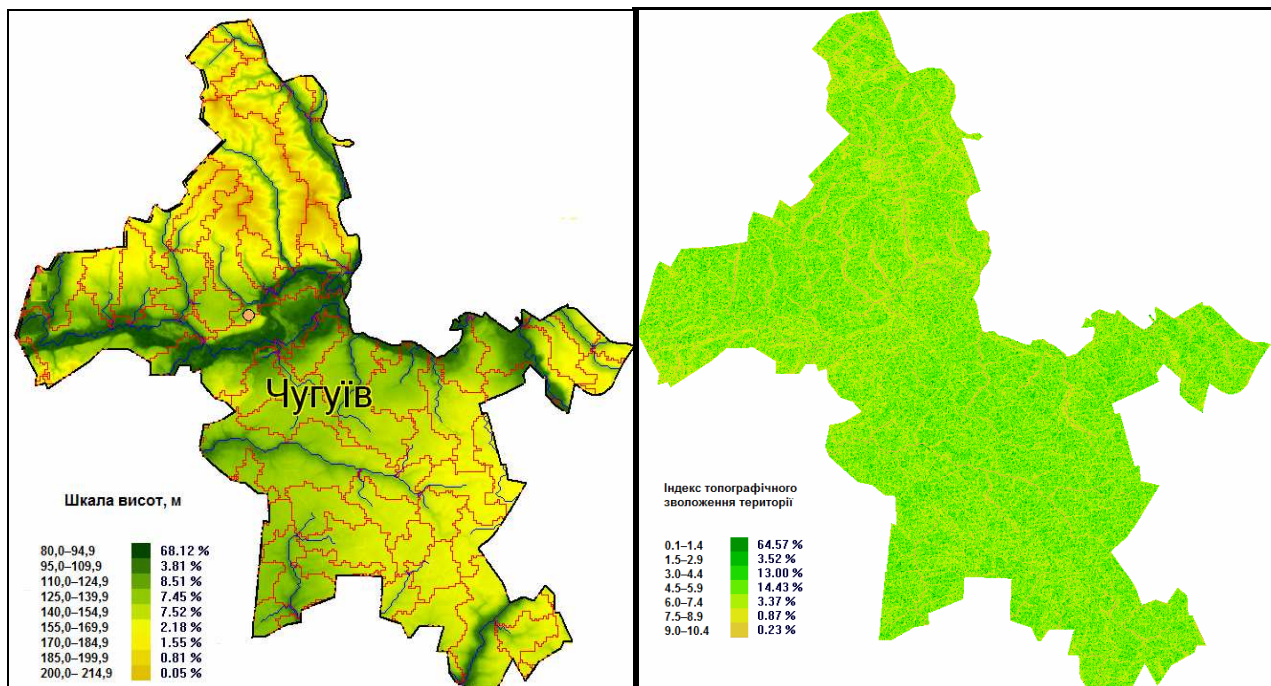
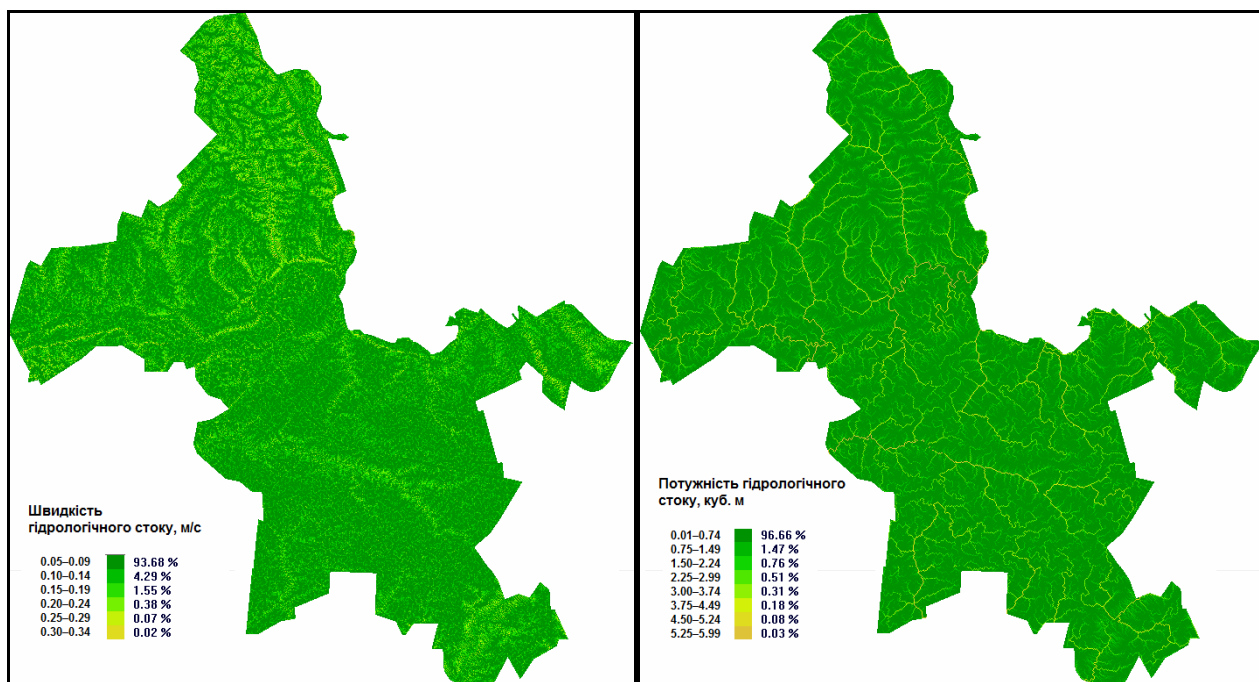
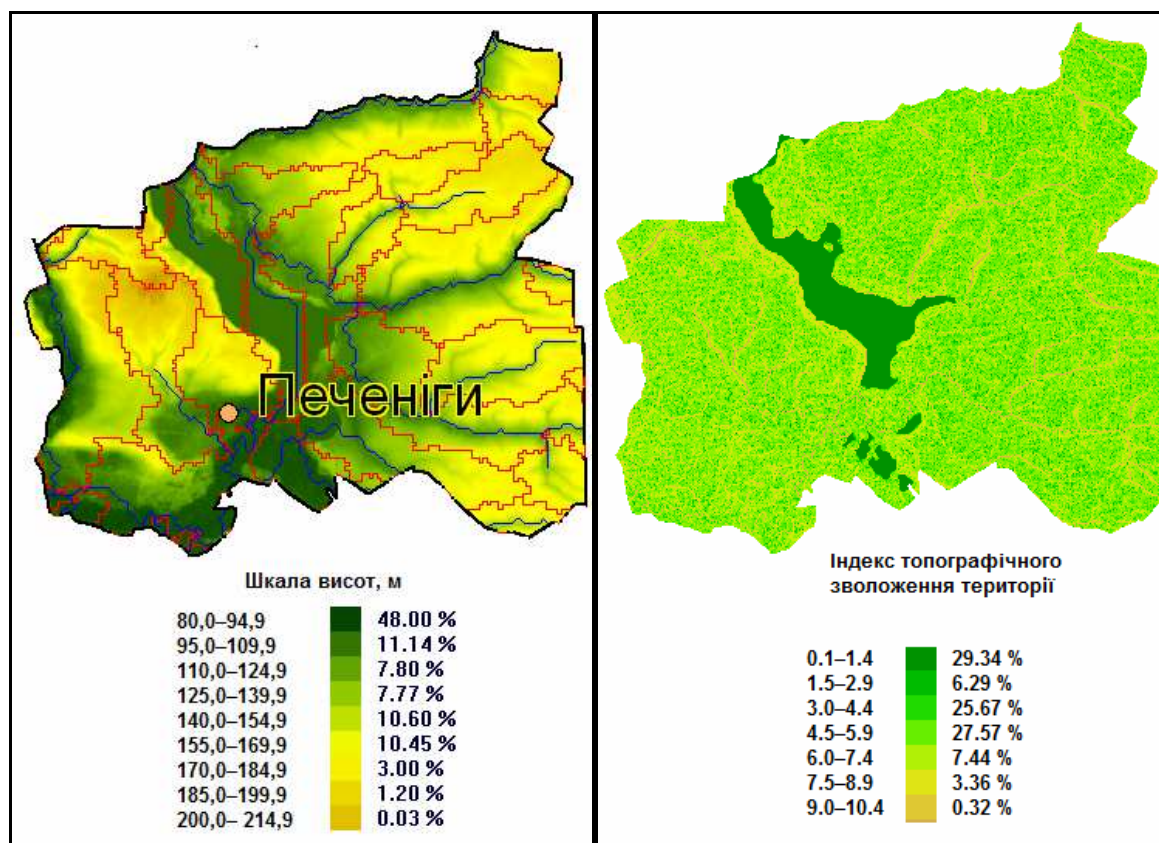

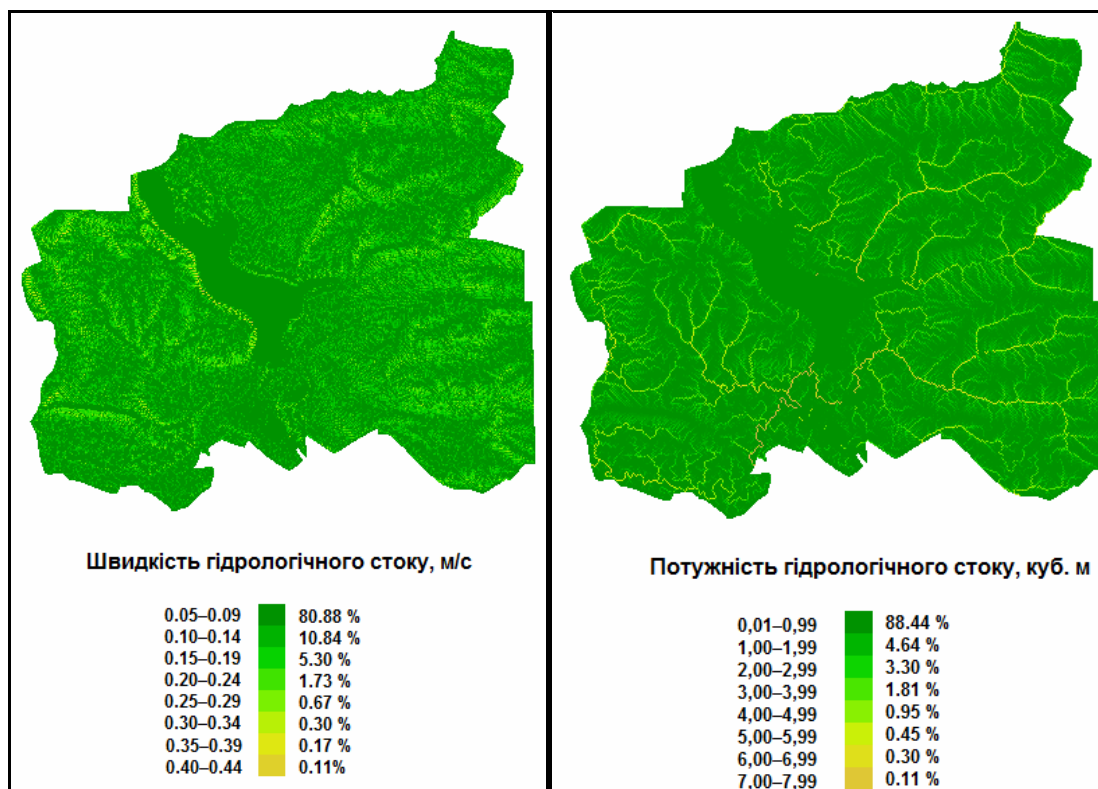
Рис. 1. а) Цифрова модель рельєфу та яружно-балкова мережа Чугуївського району
б) Індекс топографічного зволоження території Чугуївського району.

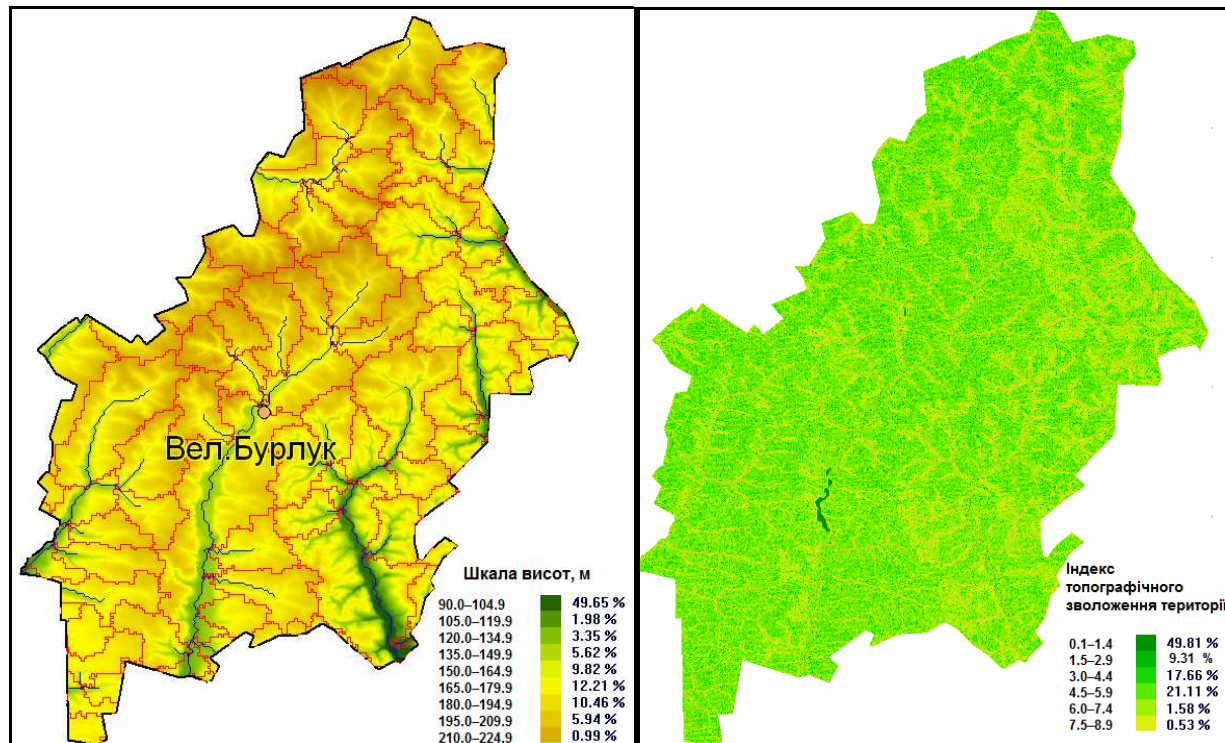
а) Середня швидкість гідрологічного стоку Чугуївського району (м/с)
 б) Середня потужність гідрологічного стоку Чугуївського району (м³/сек)

а) Цифрова модель рельєфу та яружно-балкова мережа Печенізького району
 б) Індекс топографічного зволоження території Печенізького району

а) Середня швидкість гідрологічного стоку Печенізького району (м/с)
 б) Середня потужність гідрологічного стоку Печенізького району (м³/сек)

а) Цифрова модель рельєфу та яружно-балкова мережа Великобурлуцького району
 б) Індекс топографічного зволоження території Великобурлуцького району.

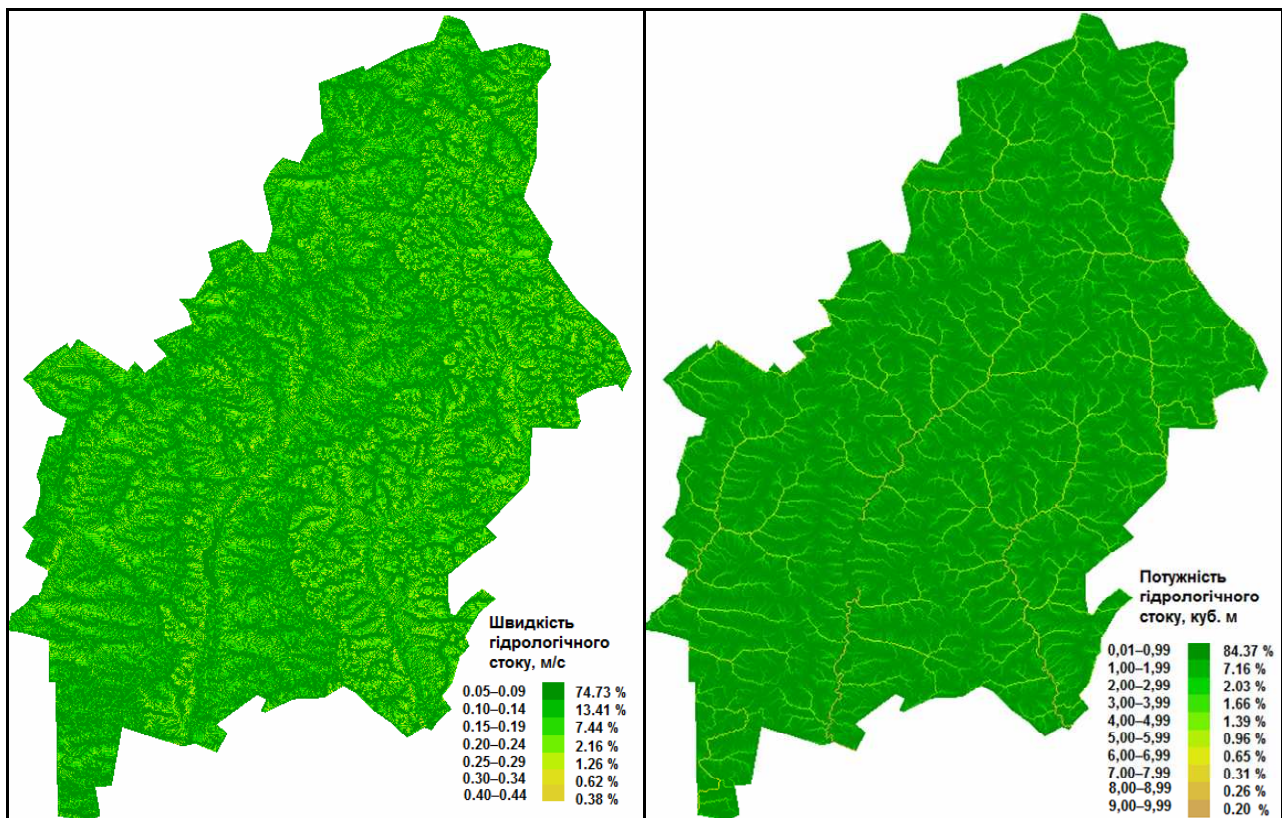

Рис. 6. а) Середня швидкість гідрологічного стоку Великобурлуцького району (м/с)
б) Середня потужність гідрологічного стоку Великобурлуцького району (м³/сек)

Індекс топографічного зволоження території відбиває здатність певних ділянок ґрунтового покриття поверхні водозбору бути зволеними, тобто, максимальним значенням індексу відповідають найбільш зволені ділянки.

Для ведення ефективної землеробської діяльності необхідним є врахування особливостей характеру поверхневого стоку, особливо важливим є оцінити здатність ґрунту до інфільтрації надлишків стоку. Моделювання швидкості стоку, для розрахунку якого встановлюється логарифмічна залежність між швидкістю стоку та інтенсивністю зливи, дозволяє оцінити перезволені та недостатньо зволені сільськогосподарські угіддя.

Потужність стоку розраховуються в логарифмованих значеннях обсягів рідкого стоку (м³) за проміжок часу (с), що відповідає загальноприйнятому визначенню *потужності водного потоку як відношення роботи цього потоку до проміжку часу, протягом якого ця робота виконується*, тобто $N=A/t$, де N – потужність водного потоку; A – його робота, а t – проміжок часу [9].

Різниця мінімальних та максимальних висот в Чугуївському, Печенізькому та Великобурлуцькому районах майже однакова та становить близько 135 м. Проте характеристики поверхневого стоку в цих районах дещо різняться.

За індексом топографічної зволоженості у Чугуївському районі низькі показники до 1,5 має близько 65% території, ще 30% мають середні показники індексу до 6,0. Схожа ситуація у Велико-

бурлуцькому районі: 50% території має індекси до 1,5, ще майже 50% – до 6,0. Зовсім інша ситуація спостерігається у Печенізькому районі: лише 30% території мають низькі значення індексу топографічної зволоженості – до 1,5, більше 50% території мають значення до 6,0, а близько 11% – найбільші значення індексу до 9,0. Такі дані свідчать, що у Печенізькому районі значна частина території має високу зволоженість, через що надлишки стоку прискорюють ерозійні процеси.

Найнижча швидкість поверхневого стоку у Чугуївському районі – майже на 95% території середня швидкість гідрологічного стоку не перевищує 0,1 м/с. В той же час території, які мають середні швидкості стоку, у Печенізькому та Великобурлуцькому районах займають близько 80% та 75% відповідно. Максимальні середні швидкості досягають 0,45 м/с.

Потужність гідрологічного стоку в Чугуївському районі лише на 3% території перевищує значення 1 м³, максимальні значення сягають 6 м³. В Печенізькому районі потужність стоку вище 1 м³ спостерігається на 12% території, максимальні значення – до 8 м³. Найбільш потужний гідрологічний стік відбувається у Великобурлуцькому районі – майже 15% території мають його значення вище 1 м³, а максимальна потужність гідрологічного стоку досягає 10 м³.

Ці дані свідчать, що Печенізький та Великобурлуцький райони мають більшу ерозійну небезпеку та значний щорічний поверхневий змив, що

спричиняє постійну втрату ґрунтової родючості. В той же час Чугуївський район має меншу загрозу зменшення урожаю через поверхневий змив, що підтверджується високими показниками урожайності сільськогосподарських культур в даному районі.

Зважаючи на великі збитки через значну еродованість сільськогосподарських угідь, на підставі саме запропонованих моделей необхідно розробляти та впроваджувати протиерозійні заходи, а також розробляти схеми землеустрою з урахуванням показників поверхневого стоку, що стане основою для подальшого формування екологічно збалансованого високопродуктивного землеробства.

Висновки. Характерними особливостями землеробства Харківської області виступає високий рівень розораності, виснаження земель та ерозійна небезпека сільськогосподарських угідь, що в свою чергу відбивається у значних затратах на агро меліоративні заходи. Нагальна проблема для кожного району Харківської області – відсутність сучасних схем землеустрою, розроблених за науковими принципа-

ми, які б враховували усю сукупність природних особливостей досліджуваної території.

Засоби ГІС-моделювання дають змогу відобразити окремі морфометричні характеристики рельєфу та змоделювати особливості поверхневого стоку, на підставі яких можна оцінити, які ділянки сільськогосподарських угідь необхідно виключити з землеробського використання.

В якості тестових районів було обрано Чугуївський, Печенізький та Великобурлуцький райони, для яких було проведено морфометрично-гідрологічне моделювання поверхні, яке виявило більш сприятливі природні умови Чугуївського району для ведення землеробської діяльності, порівняно з іншими районами, що також було підтверджено у попередніх дослідженнях на підставі аналізу економічних показників виробництва рослинництва.

Таким чином, проведене дослідження може стати основою для детальних розробок схем землеустрою на підставі оптимізації схем сільськогосподарських земель, впровадження яких на практиці має сприяти досягненню максимальної економічної ефективності виробництва продукції рослинництва, а також збереженню природних властивостей природних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Akishin A.S. *Zemelnye resursy Rossii i Volgogradskoy oblasti i formirovanie novoy agropromyshlennoy politiki (2005—2012 gody): Uchebnoye posobie* / A.S. Akishin, M.M. Podkolzin, A.S. Akishin. – Volgograd: Volgogradskoe nauchnoye izdatelstvo, 2008. – 196 s. [Акишин А.С. Земельные ресурсы России и Волгоградской области и формирование новой агропродовольственной политики (2005—2012 годы): Учебное пособие. / А.С. Акишин, М.М. Подколзин, А.С. Акишин. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2008. – 196 с.]
2. Grabak N.H., Topikha I.N., Davidenko V.M., Shevel I.V. *Osnovy vedennya silskoho hospodarstva ta okhorona zemel.* – K.: Profesional, 2006. – 570 s. [Грабак Н.Х., Топиха І.Н., Давиденко В.М., Шевель І.В. Основи ведення сільського господарства та охорона земель. – К.: Професіонал, 2006. – 570 с.]
3. Dobrovolska N.V. *Grupuvannya administratyvnykh rayoniv Kharkivskoyi oblasti za osoblyvostyami rozvytku zemlerobstva* // Region-2014: suspilno-geografichni aspekty: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv (3-4 kvitnya 2014 roku, m. Kharkiv) / Hol. red. kolegii L.M. Nemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2014. – S. 10-13. [Добровольська Н.В. Групування адміністративних районів Харківської області за особливостями розвитку землеробства // Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (3-4 квітня 2014 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 10-13].
4. *Ekologichnyj pasport regionu. Kharkivska oblast. 2012 r.* [Elektronniy resurs] / Ministerstvo ekologiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrainy – Rezhim dostupu: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/kharkivska> [Екологічний паспорт регіону. Харківська область. 2012 р. [Електронний ресурс] / Міністерство екології та природних ресурсів України – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/kharkivska>].
5. Zhuchenko A.A. *Adaptivnoye zemledelie.* // *Osnovy sistem zemledeliya Stavropolya pod obschey redaktsiey V.M. Penchukova i G.R. Drozhko.* – Stavropol, 2005. – 113 s. [Жученко А.А. Адаптивное земледелие. // Основы систем земледелия Ставрополя под общей редакцией В.М. Пенчукова и Г.Р. Дрожко. – Ставрополь, 2005. – 113 с.]
6. Kashtanov A.N., Zaslavskiy M.N. *Pochvovodookhrannoye zemledelie.* – M.: Rosselkhozizdat, 1984. – 462 s., il. [Каштанов А.Н., Заславский М.Н. Почвоводоохранное земледелие. – М.: Россельхозиздат, 1984. – 462 с., ил.]
7. Kiryushin V.I. *Ekologicheskie osnovy zemledeliya.* – M.: Kolos, 1996. – 368 s. [Кирюшин В.И. Экологические основы земледелия. – М.: Колос, 1996. – 368 с.]
8. Kisil V.I. *Agrokhimichni aspekty ekologizatsiyi zemlerobstva* / V.I. Kisil. – Kh.: 13 tipograflya, 2005. – 167 s. [Кисіль В.І. Агрохімічні аспекти екологізації землеробства / В.І. Кисіль. – Х.: 13 типографія, 2005. – 167 с.]
9. *Kompleksnoye ispolzovanie i okhrana vodnykh resursov* / Pod. red. O.L. Yushmanova / – M.: Agropromizdat, 1985. – 304 s. [Комплексное использование и охрана водных ресурсов / Под. ред. О.Л. Юшманова / – М.: Агропромиздат, 1985. – 304 с.]

10. Likhvan V.F. Vyznachennya specializatsiyi silskoho hospodarstva Kharkivskoyi oblasti. / V.F. Likhvan, N.V. Dobrovolska, Yu.I. Kandyba // Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii: Mizhregionalnyj zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Vyp. 14 (1). – 2013. – S. 97-103. [Ліхван В.Ф. Визначення спеціалізації сільського господарства Харківської області / В.Ф. Ліхван, Н.В. Добровольська, Ю.І. Кандиба // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 14 (1). – 2013. – С. 97-103.
11. Lopirev M.I. Pochvozashchitnaya organizatsiya territorii sklonov / M.I. Lopirev; Centr. Giprozem. – Voronezh, 1977. – 111 s. [Лопирев М.И. Почвозащитная организация территории склонов / М.И. Лопирев; Центр. Гипрозем. – Воронеж, 1977. – 111 с.

Summary

Natalya Dobrovolska. APPROACH TO OPTIMIZATION HUSBANDRY OF KHARKIV REGION USING GIS MODELING.

The article deals with an important issue of ecological optimization of husbandry in Kharkiv region that must be tended to receive the maximum economic profit and to save state of environment at the expense of the optimal balance of areas and configuration of the natural and anthropogenic transformed lands.

The intensive erosion processes were proved to injure soil fertility annually due to combination of natural conditions and excess of the ecologically permissible degree of agricultural lands plow in Kharkiv region; so lands most suffered from erosion processes need to exclude from agricultural use.

Three research districts were selected to conduct modeling of morphometric characteristics of relief and hydrological regime of the territory – Chuguiv'skyi, Pechenezhsky and Velikoburluisky having various agricultural specialization and different economic indicators of crop yields.

For each region digital models of relief have been built; based on them with help of software *GIS-Module Ukrainian* derivative maps were built: ravine and gully network, relation of the perimeter to the slope (or index of topographic moistening of a territory), models of speed and capacity of surface runoff.

Based on the conducted modeling and analysis of its results Chuguiv ditrict was concluded to have less erosion hazard and threat of yield reduction due to surface washout.

Based on considered models erosion control measures were offered to introduce, as well as to work out land management schemes taking into account indicators of surface washout to be a basis for further forming of the ecologically sustainable high-productive husbandry.

Keywords: optimization of husbandry, natural conditions, plant growing, agricultural land, land use, geoinformation modeling, erosion processes.

УДК 911.3

Вікторія Панкратьєва

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В роботі представлені результати суспільно-географічного дослідження системи освіти Луганської області. З позиції суспільної географії запропоновано тлумачення сутності поняття «освіта». Проведено аналіз функцій освіти, на основі узагальнення їх класифікацій виділено соціокультурні, соціоекономічні та соціополітичні функції. Окрема увага приділена характеристичі ноосферно-світоглядної функції освіти. Використовуючи методи просторово-часового аналізу, виконано групування районів та міст обласного підпорядкування Луганської області за рівнем розвитку системи освіти. Визначені проблеми та запропоновані напрями удосконалення системи освіти регіону.

Ключові слова: освіта, функції освіти, рівень розвитку освіти, територіальні особливості, групування.

Вікторія Панкратьєва. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ. В работе представлены результаты общественно-географического исследования системы образования Луганской области. С позиции общественной географии предложено толкование сущности понятия «образование». Проведен анализ функций образования, на основе обобщения их классификаций выделены социокультурные, социальноэкономические и социополитические функции. Отдельное внимание уделено характеристике ноосферно-мировоззренческой функции образования. Используя методы пространственно-временного анализа, выполнено группирование районов и городов областного подчинения Луганской области по уровню развития системы образования. Определены проблемы и предложены направления усовершенствования системы образования региона.

Ключевые слова: образование, функции образования, уровень развития образования, территориальные особенности, группирование.

Victoria Pankratieva. TERRITORIAL FEATURES AND WAYS OF IMPROVEMENT OF EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION. The article deals with the results of the socio-geographical research of education system in Lugansk region. From the perspective of social geography proposed the interpretation of the essence of the concept of "education". The analysis of the functions of education, based on a generalization of the classifications identified socio-cultural, socio-economic and socio-political functions was conducted. Special attention is paid to the characteristics of the noosphere and ideological functions of education. Using the methods of space-time analysis performed grouping of districts and cities of regional subordination of Lugansk region on the development of the education system. Identified the problems and proposed directions for improvement of the education system in the region.

Keywords: education, functions of education, level of education, territorial features grouping.

Актуальність. Постановка проблеми. Освіта є однією з основ формування економічного, соціокультурного та духовного фундаменту суспільства. Завдяки зміцненню та нарощуванню освітнього потенціалу стає можливим забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Підвищення рівня освіти населення позитивно впливає на покращення ряду соціальних характеристик суспільства, таких як стан здоров'я, рівень злочинності, показники безробіття, громадянська позиція тощо. Освіченість населення позначається на якості його життя, впливає на його конкурентоздатність на національному та міжнародному ринках праці, є передумовою переходу від індустріального до інформаційного суспільства, в якому головна роль належить знанням та методам і способам їх передачі від покоління до покоління. У зв'язку з цим важливим завданням сьогодення є забезпечення доступності освіти для кожного громадянина України відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, створення умов для самореалізації кожної особистості на основі навчання упродовж життя [2]. Це вимагає проведення комплексних суспільно-географічних досліджень системи освіти України та її регіонів, актуальність та важливість чого підтверджується необхідністю оптимізації мережі дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів у відповідності з освітніми потребами населення конкретних територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Освіта виступає об'єктом дослідження різних наук, зокрема педагогіки, соціології, філософії тощо. На сьогоднішній день підготовлено значну кількість публікацій, присвячених аналізу різних аспектів системи освіти України, зокрема роботи А. Байназарова, П. Вірченка, Н. Горожанкіної, О. Заячук, О. Корнус, Т. Мельниченко, К. Січкаренко, В. Стецького, О. Трусій, Н. Флінти тощо. З позиції суспільної географії проведені регіональні дослідження системи освіти Харківської, Тернопільської, Чернівецької, Дніпропетровської та інших областей. Проте дослідження системи освіти Луганської області мають фрагментарний характер.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета даної роботи – виявити територіальні особливості системи освіти Луганської області, визначити проблеми її розвитку та запропонувати напрями її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Існуюче в науковій літературі різноманіття підходів щодо тлумачення сутності поняття «освіта» викликано системністю та багатогранністю аналізу даного об'єкту. Традиційно, освіта розглядається у декількох аспектах: у якості соціального інституту; як освітня діяльність та її результати, що трактуються поняттям «освіченість»; як система освіти – ієрархічна сукупність освітніх організацій, пов'язаних між собою управлінням; як різновид соціального процесу [4]. Застосовуючи суспільно-географічний підхід, пропонуємо

розглядати *освіту* як складову соціогеопроецесу, що проявляється у послідовній зміні рівня освіченості населення у відповідності з історико-географічними, етно-культурними, ментальними та соціально-економічними особливостями певної території.

Сутність освіти проявляється, передусім, в її функціях, які визначаються неоднаково, що залежить від соціально-економічних особливостей розвитку країн і регіонів та історичних періодів їхнього існування. В науковій літературі існує чимало спроб визначити та охарактеризувати функції освіти. Зокрема, В. Луговий, аналізуючи освіту як соціальний інститут, розмежував її зовнішні та внутрішні функції, виділивши наступні: «соціально-організаційна», «цілеспрямована соціалізація індивідів», «індивідуальне окультурення людини», «індивідуальне культурне піднесення людини», «природоохоронна», «повнота передачі надбань культури суб'єкту діяльності» та «забезпечення саморозвитку освітньої системи». До внутрішніх функцій освіти ним віднесено педагогічно-творчу; фіксації і збереження педагогічної інформації; транслуючо-залучаючу; суб'єкто-відтворюючу; функцію самоорганізації та саморозвитку [1].

На думку Л. Хижняк, головними функціями освіти є культурна (трансляція знань і культурних зразків), соціальна (участь у процесах соціалізації особистості), економічна або професійна (підготовка і перепідготовка кадрів, формування соціально-професійної структури суспільства), ідеологічна (виховання громадянина, лояльності до наявних інститутів, підтримка моральних норм), соціально-селективна (освіта є каналом соціальної мобільності та інструментом відтворення соціальної нерівності). Дані функції чітко розмежовуються між підсистемами освіти. Так, дошкільна та загальна середня освіта реалізують переважно соціальну та культурну функцію, професійно-технічна та вища освіта – економічну функцію [6].

В роботі Т. Тухтарової зазначено, що до функцій освіти належать: пізнавальна, виховна, гуманізаційна, розвиваюча, перетворююча, прогностична, координуюча, адаптивна, профорієнтаційна, підготовки до трудової, суспільно-політичної діяльності та інше. Усі вони взаємопов'язані і взаємодіють у різних варіаціях [5].

Функції освіти, згідно з їх класифікаціями, об'єднано у три групи: соціокультурні функції – визначають особливості формування суспільства та забезпечують розвиток його соціального, культурного та духовного середовища; соціоекономічні функції – проявляються у становленні територіально-виробничої структури суспільства, а також у формуванні інтелектуально-професійного потенціалу соціуму; соціополітичні функції – забезпечують входження суспільства у глобальний та європейський освітній простори на засадах соціальної безпеки та просторової мобільності населення. Також слід окремо наголосити на *ноосферно-світоглядній функції освіти*, що проявляється у здатності освіти забезпечити формування світових, цивілізаційних, загальнолюдських цінностей та норм поведінки. Дана фун-

кція освіти націлена на створення цілісного ноосферного світогляду людини, за рахунок чого стає можливим вирішення ряду сучасних проблем суспільства. Враховуючи складні соціально-економічні та геополітичні процеси, що сьогодні відбуваються в світі, лише освіта в змозі забезпечити формування світогляду людини, його менталітету з урахуванням природно-географічних та економіко-географічних особливостей конкретних територій та відповідно до соціального замовлення та соціально-економічних потреб країн та окремих регіонів.

Система освіти регіону, зокрема Луганської області, тісно пов'язана з особливостями його системи розселення населення, господарського освоєння території, спеціалізації економіки тощо. Суспільно-географічне дослідження регіональної системи освіти потребує застосування як традиційних, так і новітніх підходів та методів.

Аналіз системи освіти Луганської області виконано у декілька етапів. На першому етапі розкриті теоретико-методичні аспекти дослідження, сформована інформаційна база даних, що включає 108 показників за період 2007-2011 рр. у розрізі районів та міст обласного підпорядкування. На другому етапі встановлені особливості сучасного стану системи освіти Луганської області на основі аналізу її компонентно-функціональної структури. На наступному етапі дослідження виявлені територіальні особливості розвитку системи освіти регіону. З цією метою застосовано методи моделювання траєкторії розвитку суспільно-географічних об'єктів у багатовимірному нормованому просторі, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів та ранжування суспільно-географічних об'єктів за показником їх сумарного рейтингу [3].

Для аналізу відібрані параметри, які попередньо були розраховані за допомогою перших двох вказаних методів:

1. Косинус кута між траєкторією руху об'єкту та оптимальною траєкторією.
2. Шлях, пройдений об'єктом за визначений період часу.
3. Відстань поточної точки руху об'єкту від початку координат.
4. Відрізок дистанції до точки максимального розвитку.
5. Критерій прогресу.
6. Площа багатокутників.
7. Сума індексів.
8. Інформаційна ентропія.

За кожним параметром здійснено ранжування районів та міст обласного підпорядкування Луганської області за період 2007 – 2011 рр. та обчислено їх сумарний рейтинг. За значенням сумарного рейтингу проведено знову ранжування районів та міст. Підсумковий рейтинг уявляє собою суму рейтингів соціогеосистем за значенням їх сумарних рейтингів по кожному параметру. Відомо, що чим менше значення рейтингу, тим стан розвитку системи кращий. Результати розрахунків наведено у табл. 1, табл. 2 та на рис. 1 та рис. 2.

Таблиця 1

Значення сумарного рейтингу районних соціогеосистем

	Рейтинги								Сумарний рейтинг
	Косинус кута між траєкторіями руху	Пройдений шлях	Відстань від початку координат	Відстань до точки максимального розвитку	Коефіцієнт прогресу	Площа багатокутників	Сума індексів	Інформаційна ентропія	
Антрацитівський	10	13	16	12	14	14	12	12	103
Біловодський	11	17	11	11	11	11	11	11	94
Білокуракинський	5	14	10	15	13	15	15	16	103
Краснодонський	6	15	15	13	15	12	13	13	102
Кремінський	3	10	9	7	9	9	7	9	63
Лутугинський	2	4	3	2	2	2	2	1	18
Марківський	18	16	14	17	16	16	17	17	131
Міловський	17	11	17	18	17	17	18	18	133
Новоайдарський	1	18	18	16	18	18	16	15	120
Новопсковський	13	5	6	8	6	6	9	7	60
Перевальський	9	2	4	4	4	4	4	3	34
Попаснянський	7	8	13	10	10	10	10	10	78
Сватівський	16	6	8	6	7	7	6	6	62
Свердловський	14	1	1	1	1	1	1	5	25
Слов'яносербський	15	9	7	9	8	8	8	8	72
Станично-Луганський	8	7	5	5	5	5	5	4	44
Старобільський	4	12	2	3	3	3	3	2	32
Троїцький	12	3	12	14	12	13	14	14	94

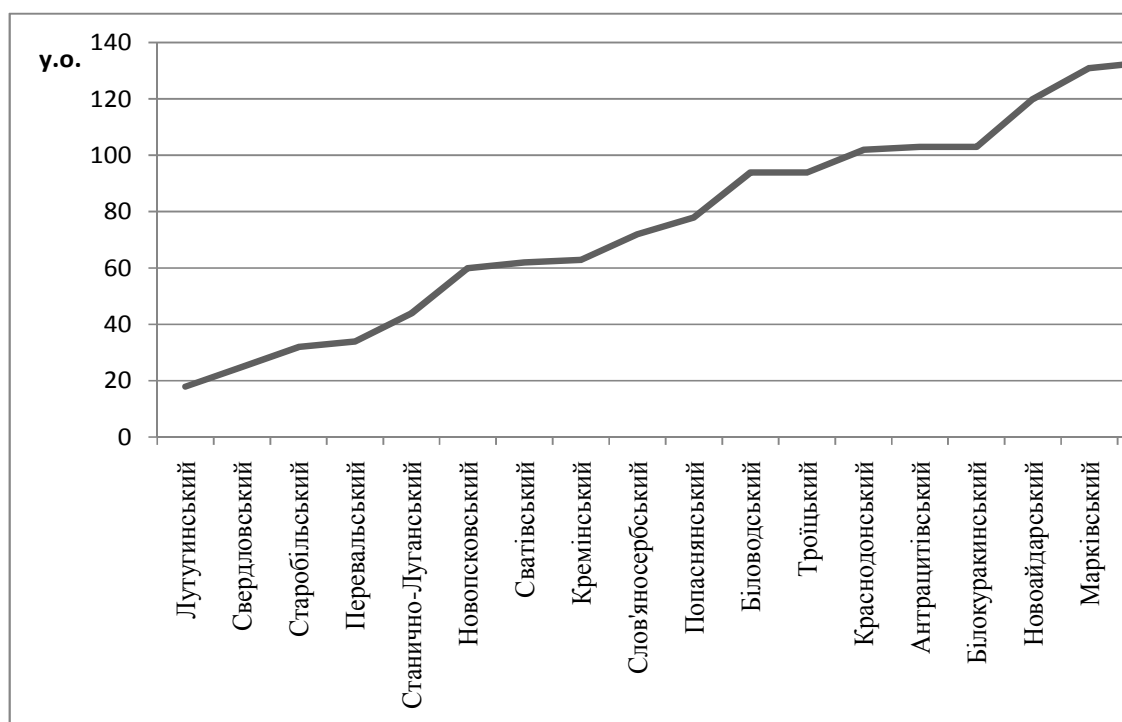

Рис. 1. Ранжування районних соціогеосистем Луганської області за сумарним рейтингом (побудовано за власними розрахунками автора)

Таблиця 2

Значення сумарного рейтингу міських соціогеосистем

	Рейтинги								Сумарний рейтинг
	Косинус кута між траєкторіями руху	пройдений шлях	Відстань від початку координат	Відстань до точки максимального розвитку	Коефіцієнт прогресу	Площа багатокутників	Сума індексів	Інформаційна ентропія	
Алчевськ	12	10	4	7	4	5	5	4	51
Антрацит	6	9	8	8	8	8	8	5	60
Брянка	7	5	12	13	12	13	12	13	87
Кіровськ	2	12	14	14	14	14	14	14	98
Красний Луч	14	2	3	3	3	3	3	2	33
Краснодон	5	6	10	10	10	10	10	10	71
Лисичанськ	3	4	5	5	5	4	6	6	38
Луганськ	4	1	1	1	1	1	1	9	19
Первомайськ	13	3	11	11	11	11	11	12	83
Ровеньки	1	8	6	4	6	6	4	3	38
Рубіжне	9	11	13	12	13	12	13	11	94
Свердловськ	11	7	2	2	2	2	2	1	29
Северодонецьк	10	14	7	6	7	7	7	7	65
Стаханов	8	13	9	9	9	9	9	8	74

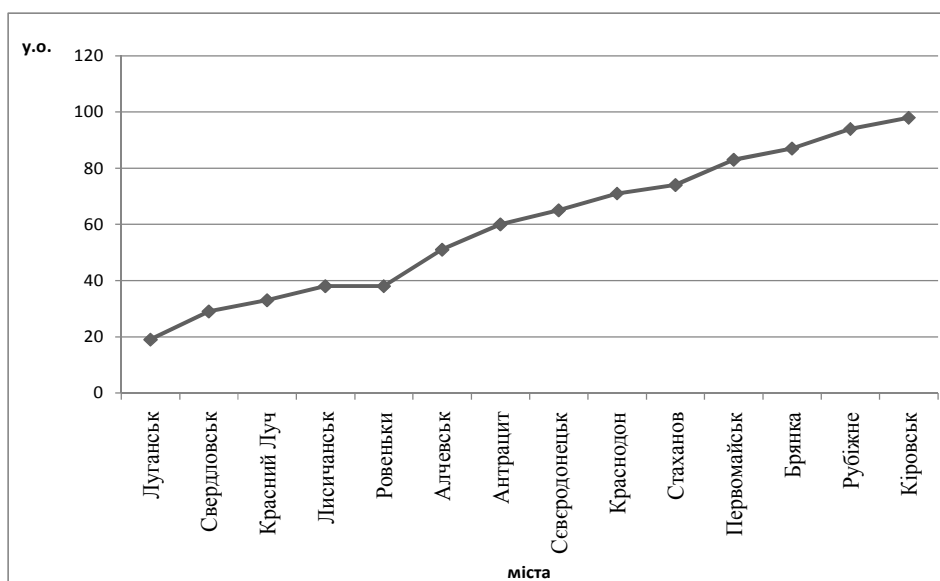

Рис. 2. Ранжування міських соціогеосистем Луганської області за сумарним рейтингом (побудовано за власними розрахунками автора)

Результати ранжування покладено в основу групування районів та міст обласного підпорядкування Луганської області за рівнем розвитку системи освіти (рис. 3).

До першої групи з високим рівнем розвитку системи освіти увійшли м. Луганськ, а також Лутугинський, Свердловський, Старобільський, Перевальський, Станично-Луганський райони. Для даних

соціогеосистем характерні високі показники критерію прогресу, що свідчить про ефективність розвитку їх систем освіти. Крім цього, м. Луганськ та вказані райони виділяються з-поміж інших міст та районів Луганської області за основними критеріями, що аналізуються, з чого можна робити висновок про високий рівень розвитку їх систем освіти.

Другу групу утворили міста Красний Луч, Се-

веродонецьк, Лисичанськ, Алчевськ та Краснодон, а також Новопсковський, Сватівський, Кременський, Слов'яносербський, Попаснянський райони. Рівень розвитку системи освіти даної групи оцінюється як достатній, міста та райони цієї групи за основними параметрами дещо поступаються лідерам.

До групи з середнім рівнем розвитку системи освіти потрапили міста Алчевськ, Антрацит, Северо-

донецьк, Краснодон, Стаханов, а також Біловодський, Троїцький, Краснодонський, Антрацитівський, Білокуракинський райони.

Низький рівень розвитку системи освіти спостерігається в містах Первомайськ, Брянка, Рубіжне, Кіровськ, а також в Новоайдарському, Марківському, Міловському районах, які займали останні місця в рейтингу за основними параметрами.

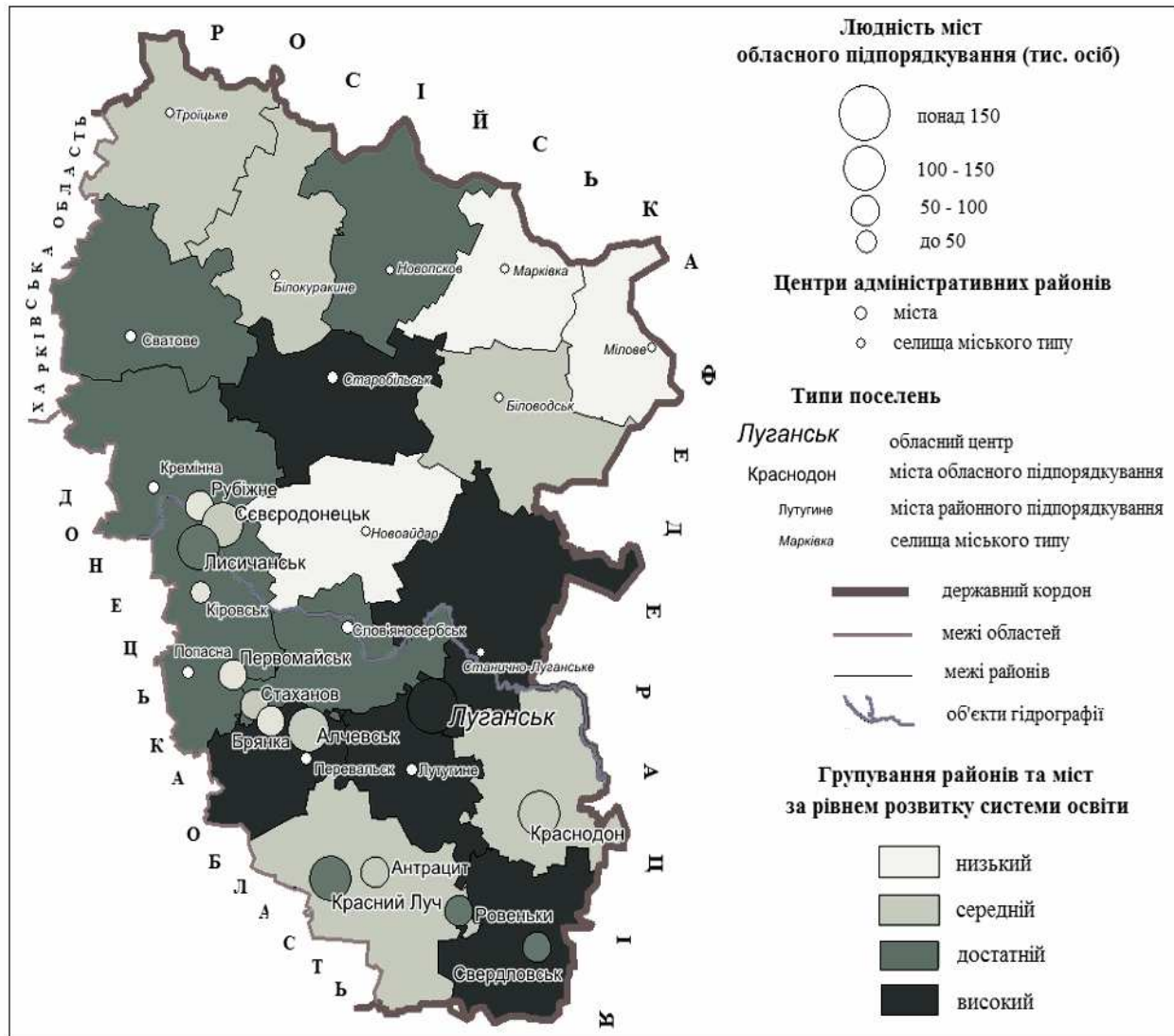

Рис. 3. Групування районів та міст обласного підпорядкування Луганської області за рівнем розвитку системи освіти (побудовано за власними розрахунками автора)

Проведене дослідження свідчить про територіальні відмінності у розвитку системи освіти Луганської області, які мають бути враховані під час стратегічного планування розвитку системи освіти регіону.

Слід зазначити, що однією з важливих проблем розвитку системи освіти Луганської області є не відповідність кількості дошкільних навчальних закладів потребам населення, особливо в сільській місцевості. Слід розширити мережу дошкільних закладів в тих районах, де спостерігається їх дефіцит. Найбільш гострою ця проблема є в Перевальському, Сватівському, Біловодському, Лутугинському, Попаснянському, Новопсковському районах, де наванта-

ження у дошкільних навчальних закладах у розрахунку на 100 осіб значно перевищує середньо обласні значення.

В системі загальної середньої освіти необхідним є створення шкільних округів та забезпечення транспортного підвезення учнів із віддалених районів сільської місцевості, особливо в північних районах області. Перспективним є функціонування навчально-виховних комплексів, в яких поєднуються дошкільна, загальна середня та позашкільна підсистеми освіти. Побідні форми оптимізації мережі закладів системи освіти можна запропонувати в районах та містах обласного підпорядкування з високим та достатнім рівнем розвитку системи освіти для по-

дальшого їх ефективного розвитку.

Мережа професійно-технічної освіти потребує об'єднання закладів шляхом їх укрупнення на основі попереднього аналізу регіонального ринку праці відповідно до потреб у кваліфікованих робітничих кадрах та фахівцях вищої категорії. Пріоритетним завданням підсистеми професійно-технічної освіти є прогнозування кадрових потреб у районно-галузевому розрізі, передусім в промислово-розвинених південно-східних, південних та південно-західних районах області, підготовка фахівців за новими перспективними професіями, що мають попит на регіональному ринку праці.

Проблеми удосконалення підсистеми вищої освіти Луганської області пов'язані з необхідністю оптимізації мережі вищих навчальних закладів регіону з урахуванням перспектив інноваційного розвитку його економіки у форматі «наука – освіта – виробництво – бізнес», який передбачає створення регіональних освітніх та навчально-виробничих комплексів навколо університетських центрів та провідних вищих навчальних закладів. Для ефективного функціонування закладів освіти усіх підсистем освіти Луганської області необхідним є оновлення та модернізація їх матеріально-технічної бази у відповідності з

сучасними тенденціями та вимогами інформатизації та комп'ютеризації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене суспільно-географічне дослідження системи освіти Луганської області дозволило встановити територіальні особливості її розвитку та запропонувати напрями її удосконалення.

Виявлено, що високий рівень розвитку системи освіти характерний для районів півдня, південного сходу та південного заходу області, за винятком Антрацитівського та Краснодонського районів, а також для Старобільського району. В переважній більшості райони з достатнім рівнем розвитку системи освіти розташовані на заході регіону, а з низьким та середнім – на півночі. Міста обласного підпорядкування також диференційовані за рівнем розвитку системи освіти, безперечним лідером є м. Луганськ.

Встановлені територіальні особливості розвитку системи освіти Луганської області слід враховувати під час розробки регіональної, а також районних і міських програм розвитку як системи освіти в цілому, так і окремих її підсистем, приділяючи більш детальну увагу проблемним у цьому відношенні територіям.

Список використаних джерел:

1. *Lugovij V.I. Upravlinnya osvityou: navch. posibnik dlya slukhachiv, aspirantiv, doktorantiv specialnosti «Derzhavne upravlinnya» / V.I. Lugovij. – K.: Vyd-vo UADU, 1997. – 302 s. [Луговий В.І. Управління освітою: навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління» / В. І. Луговий. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.]*
2. *Nacionalna strategiya rozvitku osvity v Ukraini na 2012 – 2021 roky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf [Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf]*
3. *Nemets K.A. Prostorovyj analiz u suspilnyj geografiji: novi pidkhody, metody, modeli: Monografiya / Nemets K.A., Nemets L.M. – Kharkiv: KhNU, 2013. – 225 s. [Немец К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: Монографія / Немець К.А., Немець Л.М. – Харків: ХНУ, 2013. – 225 с.]*
4. *Smirnova N.V. Strukturno-funkcionalnye kharakteristiki obrazovatel'nogo processa // Teoreticheskij zhurnal «Credo» [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://credonew.ru/content/view/742/53/ [Смирнова Н.В. Структурно-функціональні характеристики освітнього процесу // Теоретический журнал «Credo» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://credonew.ru/content/view/742/53/]*
5. *Tukhtarova T.K. Vplyv osvity na ekonomichne zrostantnya krayiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/6_102467.doc.htm [Тухтарова Т.К. Вплив освіти на економічне зростання країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/6_102467.doc.htm]*
6. *Khizhnyak L.M. Derzhavna osvityna politika v umovakh globalizaciyi: poshuky optimalnoyi modeli / L.M. Khizhnyak // Derzhavne budivnytstvo. – 2007. - № 1. – Ch. 2. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/1/02.pdf [Хижняк Л.М. Державна освітня політика в умовах глобалізації: пошуки оптимальної моделі / Л.М. Хижняк // Державне будівництво. – 2007. - № 1. – Ч. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/1/02.pdf]*

Summary

Victoria Pankratieva. TERRITORIAL FEATURES AND WAYS OF IMPROVEMENT OF EDUCATION SYSTEM IN LUGANSK REGION.

The article deals with the results of the socio-geographical research of education system in Lugansk region. From the perspective of social geography proposed the interpretation of the essence of the concept of "education", which is understood as a part of sociogeoprocess, manifested in a consistent change in the level of education in accordance with the historical and geographical, ethnic, cultural, mental and socio-economic characteristics of the area.

The analysis of the functions of education, based on a generalization of the classifications identified socio-cultural, socio-economic and socio-political functions was conducted. Special attention is paid to the characteristics of

the noosphere and ideological function of education, which is manifested in the ability of education to ensure the formation of the world, civilization, human values and norms of behavior.

Using the methods of space-time analysis performed grouping of districts and cities of regional subordination of Lugansk region on the development of the education system. We found that high developmental levels of the education system is typical for southern, south-eastern and south-western districts, except Antratsitovsky and Krasnodonsky districts and for Starobilsk district. The cities of region subordination are also differentiated by the level of the education system, the undisputed leader is the city of Lugansk

Identified the problems and proposed directions for improvement of the education system in the region. Established territorial characteristics of the education system of Lugansk region should be considered during the development of regional and district and municipal development programs like education system as a whole and its individual sub-systems, paying more attention on problem districts in this respect.

Keywords: education, functions of education, level of education, territorial features grouping.

Рецензії

УДК 911.3

Людмила Немець, Юрій Кандиба

МАЛА БАТЬКІВЩИНА ОЧИМА ВИДАТНОГО СУСПІЛЬНОГО ГЕОГРАФА

Село на золотому Поділлі: земля і люди [монографія] /

О.І. Шаблій. – Львів: Аверс, 2011. – 712 с.

Монографія «Село на золотому Поділлі: земля і люди» вийшла у світ у 2011 році, проте ми змогли познайомитися з нею значно пізніше, а ще потрібен був час, щоб опанувати це величне творіння відомого суспільного географа, справжнього патріота України, Вчителя і наставника багатьох науковців.

Україна сьогодні переживає надзвичайно складні часи нелегких економічних, політичних та соціальних перетворень, буреломних змін. Все це потребує єднання української нації, пошуку шляхів об'єднання Сходу та Заходу, Півночі та Півдня, Центру на основі національної ідеї. Україна – унітарна країна з надзвичайно багатою і строкатою історією, культурою своїх регіонів, етносів та етнічних груп.

Науковці, в першу чергу географи, мають внести свій вклад у формування українського менталітету, людини – громадянина України як неподільної і єдиної держави.

Монографія О.І. Шаблій – це приклад творіння, просякнутого любов'ю до малої Батьківщини як частини Великої України.

Автор, виспівуючи красу рідної природи, говорить, що село Курівці є типовим для Поділля, але й «...згусток людського буття і духу, людського щастя і смутку. Людей як нині сухих, так багатьох попередніх поколінь».

Але «кожне село – велике чи мале, давнє чи сучасне, багате чи бідне і т.д. і т.п. – це невичерпне джерело інформації про землю і людей, їх взаємозв'язок і взаємовплив, про єдність особистостей, родин і громади».

В кожному рядку цієї книги відчувається захоплення і біль за своїх пращурів, односельців, за їхню долю, тяжку історію. А ще, не можна не переживати разом з автором почуття гордості за красу української землі, за її долю. «Село для мене, міського мешканця – це також справжня симфонія запахів Землі, що парує навесні. Ніжно зеленої травинки і бруньок на вишні, скошеного сіна і свіжого молока чи навіть стайні, де форкочуть коні, і хліва, у якому мирно пережовують пахуче сіно корови і телята».

Якщо відійти від емоційного сприйняття геніального творіння О.І. Шаблій і оцінювати монографію лише з позицій суспільно-географічного твору, то слід зазначити декілька аспектів.

В сучасних складних соціально-економічних

© Немець Л., Кандиба Ю., 2014

умовах в Україні, які супроводжуються демографічною кризою, міграційним рухом населення з сільської місцевості у міста, відбувається скорочення чисельності сільського населення, обезлюднення сільської місцевості. Корені проблем сільської місцевості криються ще в історичному минулому, яке так чи інакше визначає характер сучасних соціально-економічних процесів на селі.

Ретроспективно-географічні дослідження сільської місцевості на мікрорівні є актуальними для виявлення причин соціально-економічного становища сіл, що є запорукою відродження села та підвищення рівня життя сільських мешканців.

Вихід у світ монографії професора О.І. Шаблій «Село на золотому Поділлі: земля і люди» привернув увагу географічної спільноти України тим, що ця праця є прикладом історико-географічного дослідження на мікрорівні. У монографії висвітлено історичні та географічні особливості малої батьківщини автора – села Курівці Зборівського району Тернопільської області.

Монографія має 7 розділів, у яких послідовно та логічно здійснено комплексний історико-географічний аналіз села у контексті регіонального розвитку. У своєму дослідженні автор розширює межі об'єкта, виходячи на мезо- та макрорівень, розглядаючи історичні, суспільно-географічні та соціально-економічні процеси Галичини в цілому.

У першому розділі монографії здійснено топонімічний аналіз походження назви села та його частин. Автор виходить за межі мікротопонімії і розглядає походження географічних назв значно ширше – у межах історико-географічного регіону.

Вражає глибина розкриття історико-географічних особливостей такого маленького за масштабністю географічного об'єкту як село Курівці. Розкрито не просто його історико-географічні ознаки, а й мовознавчі, лінгвістичні особливості самої назви села. Дуже цікаво описана історія села, розвиток території, на якій воно розташоване. Науковця-картографа зацікавлять плани, топоніміки окремих об'єктів території села та його околиць.

Другий розділ є традиційним для комплексного географічного дослідження території – він висвітлює природні умови та ресурси села. Показано взаємозв'язок усіх компонентів ландшафту, які утворюють цілісну нерозривну систему, на основі якої фор-

мується соціально-господарсько-культурний організм села.

В цьому розділі професійно, цікаво висвітлено не лише географічне положення та природно-географічні і суспільно-географічні особливості, а й проведено глибокий аналіз геолого-тектонічної будови і поверхні, характеру протікання геоморфологічних процесів, особливостей клімату, водних ресурсів тощо. В кінці розділу наведено загальні закономірності ландшафтів, компонентів природного середовища, обґрунтовано висновки щодо подальших тенденцій розвитку зазначених процесів.

Великий за обсягом третій розділ присвячено історії села та навколишніх поселень. Історичний аналіз охоплює період від найдавніших часів – палеоліту – до сучасного періоду незалежності України. Історія села розкривається у контексті суспільно-політичного становища Галицько-Волинського князівства, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Польщі, СРСР, незалежної України. Окрему увагу приділено автором характеристиці подій двох світових війн на території Галичини, яка була одним з ключових центрів зосередження геополітичних інтересів сусідніх держав.

Автором здійснено глибокий аналіз воєнних часів. Поіменно згадано всіх односельчан, які загинули та померли від ран, тих, хто зник безвісти та про чию долю достеменно нічого не відомо. Є картошка про місця загибелі курівчан.

Безцінними є спогади про конкретні людські долі цих важких часів, що, безсумнівно, позначилися на подальшому соціально-демографічному розвитку села та прилеглих територій. Саме тут дуже глибокий слід залишили роки депортації, повстанського руху і т. ін. Яскраво про ці події говорять слова автора: «Яке то щастя дожити до часу, коли можна відкрито казати правду, щиро молитися за тих, котрі поклали свої голови за незалежність України. Люди мого покоління жили у вічному страхі, під гнітом комуністичної системи».

У четвертому розділі «Людність» наведено характеристику населення села – його природний і механічний рух, національний і соціальний склад, господарську діяльність тощо. Автором опрацьований значний статистичний матеріал за тривалий період та проаналізовано основні демографічні показники по селу.

Надзвичайно цікаво описано демографічні особливості, соціальну структуру населення цієї території Галичини, яка була і є «українською національною територією з корінним українським населенням».

Розглядаючи особливості територіальної громади, зокрема «найменування її членів – окремих людей, їх груп, сімей, родин», автор зазначає, що «разом взяті найменування мешканців села несуть велику інформацію про соціальні, конфесійні, національні, родинні та інші відносини між людьми». Читаючи ці описи, ніби поринаєш у чарівний світ людей подільського села, відчуваєш особливості наріччя української мови цієї частини України, серед яких автор зазначає такі як вокалізм, консонантизм і акцентацію. Надзвичайно цікаво описані основні обрядо-

ві події, котрі подаються на основі бесід із старожителями села.

П'ятий розділ розкриває питання освітньо-культурного розвитку села. Самою назвою розділу «Церква. Школа. Культура» автором показано еволюцію культурного розвитку села, коли на початковому етапі освітньо-культурне життя зосереджувалося у духовних закладах, які у подальшому були витіснені світськими установами. З великою любов'ю описуються звичаї, традиції, обряди односельців, з якими автор міцно і назавжди пов'язаний незримими генетичними зв'язками. Саме з рідної місцевості, від батьків і близьких людей формується патріотизм.

Особливий менталітет жителів Поділля пов'язаний з глибокою релігійністю населення, що, безумовно, і в наші часи проявляється у більшій терпимості, толерантності населення. Говорячи про особливості релігії цього краю, Олег Іванович зазначає, що вона «пронизує духовний світ кожного від його народження аж до самої смерті. А церква – важливий сакральний інститут у цьому житті-бутті... Десятками і сотнями ниток пов'язане наше земне існування і життєдіяльність з церквою, релігією, Богом...».

Окремий розділ у книзі присвячено видатним особам села, які залишили помітний слід у розвитку свого регіону чи України. Це відомі артисти, вчені, вчителі, лікарі, керівники, громадські і політичні діячі. Зокрема, описується життєвий шлях і творча діяльність артиста М. Бенцала, вчених Й. Вельгача, Я. Алексеви́ча, членів ОУН Чемеринських, і звичайно, самого автора.

Завершується книга розділом, у якому наведено розповіді сільчан. Вони мають безцінне значення для відтворення історичних подій, сприяють об'єктивному аналізу процесів розвитку села. У численних додатках містяться фото, карти, схеми, твори фольклору тощо.

«З тих перших кроків і дотепер завжди бачив себе як частку своєї малої Батьківщини та невід'ємний складник українського соціуму – передовсім громади рідного села (і навіть навколишніх поселень, де жили і трудилися близькі мені та далекі родичі – це напевно позивні крові), також рідної Галичини – оригінального регіону на всеукраїнському і навіть міжнародному тлі. Та й всієї України».

Гімном «цілій курівецькій громаді» є слова пісні «Дорога до Храму», яка закінчує цю цікаву, не охоплену розумом книгу, бо більшість її сторінок западають в серце і душу, примушують трепетно думати про красу природи і людей нашої України, мріяти, що хтось ще так звучно, красиво і сердечно написав про свою маленьку Батьківщину, щоб краще розуміти нерозривність уз українського народу.

Весь літературний інтелект науковця, розум та толерантність українця з маленького подільського села Курівці виплеснувся в цій чудовій роботі. Її хочеться читати ще й ще...

Монографія видатного українського географа професора Олега Івановича Шаблія «Село на золотому Поділлі: земля і люди» є фундаментальною історико-географічною працею, яка може слугувати дороговказом для інших краєзнавчих досліджень на мікрорегіональному рівні.

Наші автори

- **Альошин Олександр Миколайович** – головний інженер «ВНИПІнефть» (Москва)
- **Барило Ірина Миколаївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Бейдик Олександр Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Бережний Віталій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Бьен Белі** – доктор економічних наук, генеральний консул Буркіна Фасо в Росії і країнах СНД
- **Вірченко Павло Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гаман Наталія Олександрівна** – аспірант географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Горовий Олег Володимирович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Грушка Віктор Володимирович** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гудзеляк Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Джаман Василь Олексійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Добровольська Наталія В'ячеславівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Капустін Олексій Євгенович** – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри хімічної технології та інженерії Приазовського державного технічного університету (Маріуполь)
- **Кіндякова Олена Ігорівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Козловський Роман Анатолійович** – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри нафтохімічного синтезу Російського хіміко-технологічного університету ім. Д.І. Менделєєва (Москва)
- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Кравченко Катерина Олександрівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кулешова Ганна Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лапушняк Мирослава Дмитрівна** – аспірант кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Лемехова Анастасія Сергіївна** – студентка 3 курсу географічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Ліхван Вадим Федорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Луньов Євген Олександрович** – аспірант кафедри хімічної технології та інженерії Приазовського державного технічного університету (Маріуполь)
- **Мазурова Анастасія Володимирівна** – магістрант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

- **Майстер Андрій Анатолійович** – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Мостова Ірина Олександрівна** – кандидат географічних наук, молодший науковий співробітник відділу міграційних досліджень Інституту демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України
- **Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Новіцька Клаудія** – магістр, асистент кафедри економічної географії Гданського університету
- **Новосад Наталія Олексіївна** – кандидат географічних наук, власник та директор «Джулри Айленд» ТОВ, США
- **Озерська Тетяна Володимирівна** – магістрант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Панкратьєва Вікторія Вікторівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пасевич Юрій Васильович** – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Погребський Тарас Георгійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Покляцький Сергій Анатолійович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник Інституту географії НАН України
- **Полевич Ірина Олегівна** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Потапова Алла Геннадіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Сегіда Катерина Юріївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Стефанік Уляна Степанівна** – студентка кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Телебєнєва Євгенія Юріївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ткачук Леоніла Миколаївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і туризму Національного авіаційного університету (Київ)
- **Федій Олександр Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
- **Шпурік Катерина В'ячеславівна** – аспірант кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Щмятковська Магдалена** – доктор наук, доцент кафедри економічної географії Гданського університету
- **Яковлєва Юлія Костянтинівна** – кандидат економічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Our Contributors

- **Aleshin Alexander** – Chief Engineer, JSC VNIPINeft, Russia
- **Barylo Iryna** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Beidyk Olexander** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Country Studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Berezhnoy Vitaliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Beli Biyen** – Doctor of Economics, Concul du Burkina Faso pour les Pays de la CEI, Burkina Faso
- **Dobrovolska Natalya** - PhD student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Dzhaman Vasyl** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Geography of Ukraine and Regional Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Fediy Alexander** – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Geography and local History, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine
- **Grushka Viktor** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Haman Natalia** – PhD Student, Faculty of Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Horovyi Oleh** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Hudzelyak Iryna** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Kandyba Yuriy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kapustin Alexey** – Doctor of Science (Chemistry), Professor, Head of Department of Chemical Technology and Engineering, Azov Sea State Technical University, Mariupol, Ukraine
- **Kindjakova Olena** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kornus Anatoliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kornus Olesya** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kozlovskiy Roman** – Doctor of Science (Chemistry), Professor, Head of Department of Petrochemical Synthesis, Mendeleev Chemical-Technological University of Russia, Moscow, Russia
- **Kravchenko Kateryna** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kuleshova Anna** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Lapushniak Myroslava** – PhD Student, Department of Economic Geography and Ecological Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
- **Lemekhova Anastasiia** – Student, Department of Geography, Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Likhvan Vadym** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Lunev Evgeniy** – PhD Student, Department of Chemical Technology and Engineering, Azov Sea State Technical University, Mariupol, Ukraine
- **Majster Andriy** – PhD Student, Department of Country Studies and International Relations, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Mazurova Anastasiia** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Mostova Iryna** – PhD in Geography, Junior Researcher, Ptukha Institute for Demography and Social Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

- **Niemets Kostyantyn** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Niemets Lyudmyla** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Nowicka Klaudia** – Magistr, Assistant, Department of Economic Geography, Institute of Geography and Oceanography, University of Gdansk, Poland
- **Novosad Natalia** – PhD of Geography, “Jewelry Island” LLC, Owner and Director, USA
- **Ozerska Tetiana** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Pasevich Yuriy** – PhD Student, Department of Country Studies and International Relations, Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Pankratieva Viktoriya** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Pogrebyskyi Taras** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Poklyatskyi Sergei** – PhD in Geography, researcher, Institute of Geography, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
- **Polevykh Iryna** – Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Potapova Alla** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography, Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Segida Kateryna** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Smyrnov Igor** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Countries Studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Shpurik Katerina** – PhD Student, Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Stefanyk Ulyana** – Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Szmytkowska Magdalena** – Doctor, Associate professor, Department of Economic Geography, Institute of Geography and Oceanography, University of Gdansk, Poland
- **Telebeneva Evgeniya** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Tkachuk Leonila** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Country Studies and Tourism, Institute of International Relations, National Aviation University, Kyiv, Ukraine
- **Virchenko Pavlo** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Yakovleva Yuliya** – PhD in Economy, Doctoral Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 15 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word, версія 2003, 2007, 2010. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами подається заголовок статті.

Під заголовком з абзацу подається анотація статті (близько 500 знаків) та ключові слова українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (шрифт 10 пт, курсив). Нижче подається текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку кирилицею і латиницею.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

В кінці статті подається реферат англійською мовою обсягом не менше 150-250 слів. Реферат повинен повно і лаконічно відображати зміст статті.

Надається пріоритет статтям англійською мовою.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Автори подають про себе особисті дані українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди, повну адресу, контактний телефон, e-mail.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис соціально-економічної географії» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

Тел.: +38 (057) 707-52-74.

E-mail: chasopys_seg@mail.ru

Офіційний сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Journal of Human geography» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 15 pages); «Research reports» (up to 10 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

All papers must be submitted in both electronic and printed forms.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and keywords in Ukrainian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, abstract and keywords in both Russian, and English (font 10, italic).

The paper text is placed just below these three abstracts. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

List of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too.

The priority is given for the manuscripts in English.

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following personal information: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Papers must be reviewed (a scanned review with a seal must be send by e-mail to the editorial board).

The Editorial Board don't pay author's royalty.

Address of editorial board: Yuriy Kandyba, Technical Secretary, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University,

Svobody Sq. 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

Tel.: +38 (057) 707-52-74

E-mail: chasopys_seg@mail.ru

URL: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 16 (1)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 25.02.2014 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 21,7.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru